Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by

Oliver Botar

BAJZA JÓZSEF

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM

1914—1916. CYCLUS

BAJZA JÓZSEF

ÍRTA

SZÜCSI JÓZSEF

AZ 1914-IK ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE

BAJZA JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIÁTÓL JUTALMAZOTT
PÁLYAMUNKA

ÍRTA

SZÜCSI JÓZSEF

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1914.

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

PH
3213
B16Z87
1914

ELŐSZÓ.

A mikor a Magyar Tudományos Akadémia jóindulatából napvilágot lát Bajza-életrajzom, hálás köszönetemet fejezem ki mindazoknak, a kik tanácsaikkal, támogatásukkal, szivességükkel segítettek munkámban. A legnagyobb hálával Badics Ferencznek tartozom, a Bajza-irodalom legnagyobbérdemű munkásának, pályamunkám jóindulatú és alapos bírálójának, a ki a pályázat eldőlte után, soha nem fogyatkozó türelemmel kisérte figyelemmel s nagybecsű tanácsaival irányította készülő művemet. Hálával emlékezem meg Beöthy Zsoltról és Riedl Frigyesről is, pályamunkám másik két bírálójáról, azután Angyal Dávid kedves tanáromról, e munkámra első buzdítómról, Viszota Gyuláról, a ki lekötelező szivességgel még kéziratban rendelkezésemre bocsátotta Bajza akadémiai munkásságára vonatkozó czikkét, továbbá Szily Kálmán és Heinlein István akadémiai könyvtárosokról, Pintér Kornél, Németh Illés és Bogdány Ferencz gyöngyösi igazgatókról, illetőleg tanárokról, Tóth Imréről, a Nemzeti Színház igazgatójáról és Császár Elemér, Trócsányi Zoltán és Vértesy Jenő tisztelt barátaimról.

Szücsi József.

I. FEJEZET.

Ifjúkor.

I. A Bajza-család. — II. Tanulói pálya. — III. Toldy. — IV. Patvaria. — V. Az 1825-iki országgyűlés. — VI. Jurateria.

I.

A XVII-ik és XVIII-ik század jegyzőkönyveiben és más okmányaiban ugyan már találkozunk Bajzákkal, köztük „nobilis“ Bajzákkal is, de a család biztos története csak 1792 július 26-án kezdődik, a mikor Bajza Pál, az árvai uradalom provisora nemességet nyer.[1] Az osztatlan Thurzó-örökséghez ekkor még

[1] E nemesi levél jelenleg dr. Bajza Kálmán birtokában van (Tass, Pest megye). Közölte Galgóczy Károly *A sajó-galgóczi Galgóczy-család stb. . . . ismertetése.* 1896. VIII. 204. l. cz. műve 180—186. lapjain. A Bajza-család történetére nézve e munka 179—202. lapjai, továbbá Nagy Ivánnak nagy műve második kiadásához készített jegyzetei (a Nemzeti Múzeum kézirattárában, Fol. Hung. 1316, a Bajza-családról VI. 136.) a forrásaim. Nagy Iván e kézirata sok részben helyreigazítja kiadott munkája tévedéseit. A Bajza-családhoz sorolja itt, bár a genealogiai kapcsot nem tudja kimutatni, Bajza József Ignácz tót írót is. A dolog nem lehetetlen, de tény az, hogy Bajza József Ignácz esztergomi kanonok volt, míg az árvanagyfalusi Bajza-család a XIX-ik század második feléig tisztára ág. ev. vallású és hogy a két Bajza, bár egyidőben éltek, nem is ismerte egymást.

hozzátartozott a megye 95%-a és a rokonságból választott igazgató, gróf Zichy Ferencz mellett Bajza Pál volt az óriási uradalom első tisztje. Mivel az uradalom tulajdonosai csak kis részben laktak a megyében, a provisor a megyei életben is vezető szerepet játszott és minden tekintetben nagy tekintélynek örvendett, a mit Bajza Pál esetében mutat az is, hogy gyermekei és unokái az uradalom birtokos-családaival házasodtak össze.[1]

Bajza Pálnak és nejének, Gerhardt Annának, hat gyermeke volt, öt fia és egy leánya. Fiai közül csak a harmadik, Ferencz maradt otthon, a második, Pál Bécsben szolgált a cancellariánál, Sámuel a dicasteriumnál szolgált és Pest megyébe került, Miklós katona lett s végül a legidősebb, Mihály, kinek egyedül maradtak fiágon egyenes leszármazói, Heves megyébe szakadt, mint földbirtokos. Bajza Mihály 1770-ben született (VI. 113).[2] Jogot végzett, aztán nagyobb bérletbe fogott. Eleinte Nógrád megyében a Kis-Terenne melletti Újlak-pusztán gazdálkodott s itt vette feleségül a kilenczvenes évek végén Bornemissza Johannát, Minai Bornemissza József földbirtokos és Bernátfalvi Földváry Zsófia leányát. Földváry Zsófiának atyja, György, Gyöngyösön és Szücsin gazdálkodott. Róla maradt Mihályékra a szücsi és a gyöngyösoroszi birtok, míg Bornemissza-részről a kisterennei. Bajza Mihály szorgalmas, jó gazda volt, úgy hogy

[1] V. ö. Kubinyi Miklós: *Árva vára* 1872, 153—164. l., továbbá ugyanattól: *Árva megye közgazdasági és közművelődési állapota.* (Közgazdasági Szemle 1891). A családi leszármazásra nézve l. a függelékben közölt három genealogiai táblát.

[2] A hol az életrajzban csak kötet és lapszám van idézve, mindig a Badics-féle Bajza-kiadást kell érteni.

örökségén kívül lassankint magához váltotta három sógornője örökrészét is. Vagyona annyira gyarapodott, hogy később mintegy 3000 hold földje volt és még bérelt is.

Nemcsak jó gazda volt Bajza Mihály, hanem nagyvilági tanult és művelt ember. Fiatal korában sokat forgott az árvai uradalom birtokosai körében, felesége részéről igen előkelő rokonsága volt, nem csoda, hogy társadalmi műveltsége erősen felette állott az átlagos vidéki földesúrén. Híres vadászatain megfordult Heves és Nógrád minden előkelősége és világfias modora miatt minden körben szívesen látták. Világfias fellépését nem örökölte fia, József, a költő és kritikus, de a még ellenségeitől is elismert gavalléri mivolta (VI. 308), az a nagy gond, a mit ruházatára fordított, vadászhajlama,[1] apai örökség volt nála. Örökölt apjától más tulajdonságokat is. Az öreg Bajza jól ismerte a latin classicusokat, Liviust és Cicerót nagyon szerette. Mint hajdan Berzsenyi kezébe az apja, úgy adta ő is fiának a római történetírókat és szónokokat, anélkül azonban, hogy a költőktől eltiltotta volna. Sőt, mikor észrevette a fiú költői hajlamait, ő maga buzdította a tollforgatásra. Tőle örökölte Bajza a római történelem, különösen a köztársasági Róma szeretetét.

Bajza Mihálynak hat gyermeke volt: Mihály, Antal, József, Lőrincz, János és Zsófia. Valamennyit nagy gonddal neveltette, fiai mind elvégezték a jogot, a legfiatalabb kivételével, a kivel súlyos szembaja hagyatta abba tanulmányait. Gyermekei közül Józsefet szerette a legjobban, tehetségét is hamar észrevette.

[1] V. ö. Irod. tört. Közl. 1908. 237. l.

József is igazi benső szeretettel és tisztelettel csüggött atyján, a mit legjobban az az őszinte, mély fájdalom tanusít, mely apja halálakor egészen erőt vett rajta. „Véle temettem el boldogságom, örömeim . . . nincs nyelv, melly az én fájdalmimat kimagyarázhatná, minden vigasztalás hasztalan, mert sehol sem lelem bánatimnak végét“ — írja barátjának, Toldynak (VI. 113). Anyját nem igen szerette. Bajza Mihályné ideges természetével sokat megkeserítette ura életét. A tizes évek elején el is váltak. Bajzáné Szücsin maradt három kisebb gyermekével, mig Bajza a három nagyobbal Gyöngyös-Orosziba költözött. József apránként elszokott anyjától és viszonyuk az apa halála után sem lett melegebb, igaz, hogy anyja viselkedése az osztozkodásnál nem is ébreszthetett benne szeretetet. Anyjának 1839-ben véletlen szerencsétlenség által történt váratlan halála alig hagyott nyomot lelkében (VI. 433).

Testvérei közül Antalt és Zsófiát szerette a legjobban. Zsófia gyöngédsége és az ő szelíd kedélye természetszerűen vonzódott egymáshoz. Antal szellemileg a legközelebb állott a testvérek közt Józsefhez. Bajza Antal encyclopaedikus tudású ember volt, tele tudományos hajlamokkal. Megyéjének első jogásza volt, a kihez megyeszerte jártak tanácsért. Pesten gyakran megfordult és ismeretségben volt a közélet számos kitünőségével. Toldyval levelezgetett s az Akadémiának és a Nemzeti Múzeumnak többször ajándékozott ritka könyveket és régiségeket.[1] Deák Ferencz is ismerte és sokra becsülte jogi tudását.

[1] L. a Magy. Tud. Akadémia kézirattárában M. Ir. Lev. 4° 61. c.

A kiegyezés után Deák szerette volna hevesi főispánnak megnyerni, majd egyikére a legfőbb bírói állásoknak szemelte ki, de szerény, visszahúzódó természete miatt nem vállalta egyik tisztséget sem. Fiatal korában igen félszeg volt női társaságban (VI. 52), később visszavonult minden társaságtól és Gyöngyös-Orosziban éldegélt agglegényként. A gazdasággal nem igen törődött, hanem beletemetkezett könyveibe, melyek lassanként lakásából is kiszorították. Két szórakozása volt: a vadászat és aranybányája, melyre azonban állandóan ráfizetett.

Kevésbbé érdekes a többi testvér. Lőrincz élete virágában halt el, a másik kettő azonban mint Antal és Zsófia is 80—90 évet ért. Mihály mogorva, rideg ember volt. Testvéreit az osztozkodásnál megrövidítette, később egészen szakított velük. Mint magányos, vén különcz éldegélt Gyöngyös-Oroszibán. Jánosban volt valami, nagy testvére melancholiájából. Érzékeny lélek, a ki tünődve vadászgat egyedül és órákig eland alog harmonikája mellett. Lassankint elsorvadt benne minden tetterő. Jóformán észre sem vette, mikor tönkrejutott. Beköltözött Szücsiből Gyöngyösre és ikertestvére, Zsófia Zsiga Pálné körében álmodozott tovább és olvasgatta a casino könyveit és hirlapjait.

Ilyen volt a család, a melyből a költő és kritikus származott. Azt lehet mondani, hogy e környezet sok tekintetben kedvező volt a fiatal Bajza fejlődésére. Ott van az apa, a ki meg tudja érteni fiát és mindenben elősegíti törekvéseit, ott van a testvér, a ki szintoly érdeklődéssel fordul a tudományok felé, mint öcscse, csak az írói tehetség hiányzik belőle. Aztán az élénk társadalmi élet, melyet az öreg Bajza élt a

náluk megforduló sok idegen nevelte emberismeretét. Sőt, a mi sokat megkeserithette a gyermek lelkét, a családi viszály is fejlesztőleg hatott rá, felkeltette megfigyelőképességét, edzette itéletét. S nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a jómód, melyben a család élt, megkímélte a fiatal Bajzát attól a sok küzdéstől és nélkülözéstől, mi annyi író ifjúságára ránehezedett.

II.

Bajza József Heves megye egy kis falujában, Szücsi községben született, 1804 január 31-én, ág. ev. vallásban. Itt töltötte első 7—8 esztendejét, ide fűződnek legszebb gyermekkori emlékei. Szoros értelemben vett local-patriotismust hiába keresnénk benne, de szive rejtekén mindig megőrizte a kis Szücsi szeretetét. Nem felejtette el soha azt a bájos képet, melyet szülőfaluja hajdan minden nap eléje tárt, nem felejtette el a virágborította dombok kis völgyében meghúzódó kedves falucskát, felette emelkedő templomával és az ősi Földváry-kriptával. Mikor elérkezett számára a legkeserűbb megpróbáltatás órája, mikor nem lelhette honát e hazában, szülőföldjén keresett az üldözők elől menedéket, itt keresett volna vigaszt és feledést.

Szülei elválása után a szomszéd Gyöngyös-Orosziba került. Oroszi nagyobb hely Szücsinél, de kevésbbé szép fekvésű. Síkon fekszik az Oroszi-patak partján, közelében az egyik oldalon emelkedik a Mátra, százados, komor bükkerdejével. Állandó oroszi lakos különben alig 1—2 évig volt, mert hamarosan Gyöngyösre adta apja, a ferenczrendi atyák gimnáziumába. A Bajza-gyermekek tanulásukat otthon kezdték meg,

magántanulókként. A kis József is otthon végezte el az elemi osztályokat és az első gimnáziumi osztályt. 1812 őszén azonban a három idősebb Bajza-fiú egyszerre lett a gyöngyösi iskola rendes tanulója: Mihály a IV., Antal a III., József a II. grammatikai osztályba iratkozott be. 1817 őszéig tanult Gyöngyösön. Tanuléveiről alig tudunk valamit. Bizonyítványai szerint éppen nem tündöklik az elsők közt, többször nem is eminens, pedig a ferenczrendi atyák elég bőkezűek voltak a kitünők adományozásában.[1] Feltünő, hogy az I. humanitast megismétli, pedig nem bukott meg. Ez osztály ismétlésének valószinűleg túlságos fiatalsága volt az oka, a mint Antal bátyját is az 1815/16-iki tanévben ugyanez okból otthontartotta apja. Ekkoriban a katholikus gimnáziumokban az ú. n. második Ratio educationis (1806) szerint tanítottak. A középiskolát kétévi elemi oktatás előzte meg, aztán jött négyévi grammatica és kétévi humaniora. A mai középiskola utolsó két évének megfelelő kétévi philosophia már a felsőbb tanulmányokhoz tartozott. A tanítás súlypontja a latin nyelven volt, de itt is rideg formalismus uralkodott és semmi tekintet nem volt a classicai szellemre. Az emlékezőtehetséget fejlesztették az ítélőképesség teljes elhanyagolásával.

[1] A gyöngyösi gimnázium birtokában ma is megvannak az egykorú nyomtatott értesítők (*Auditores scholarum* etc....) Ezek szerint Bajza a II. gr.-ban a 12-ik eminens, a III-ban 9-ik eminens és a második félévben 10. eminens után a 2-ik classis primae, a IV-ben 12-ik em. és 8 em. után 2-ik cl. pr., az I. humanitasban először 12 em. után 8-ik cl. pr. és 10 em. után 4-ik cl. pr., másodszor mindkét félévben 8-ik em. — Pesten a II. humanitasban 17 em. után 28-ik cl. pr. és 24 em. után 10-ik cl. pr. V. ö. I. 7. és Csaplár Benedek közleményét Magyar Állam 1900. 273. sz.

Emellett elnyomta a tanulókat a túlzott fegyelem is.[1] Ismerve a későbbi Bajzát, gondolhatjuk, hogy ily körülmények között mennyire nem érezte magát jól. Ennek lehet tulajdonítani, hogy szinte évről évre hanyatlott szorgalma.

A II-ik humanitast már Pesten tanulta, mint bátyja Antal is, a piarista gimnáziumban. 1817 őszén tulajdonképen nemcsak Pestre jött, hanem szülőföldjétől is elszakadt. Egyelőre ugyan nem végleg, de huzamosabb ideig még csak egyszer lakott otthon (1824—25), különben jobbára csak a vacatiókban látta a szülői házat. Szerencsés gondolat volt apjától, hogy kiemelve a vidéki kicsinyes környezetből, Pestre juttatta azokban az években, mikor a fiatal lélek a legmohóbb a benyomások befogadásában. A főváros, éppen úgy mint Bajza, a kifejlődés éveit élte, együtt növekedtek s nemsokára Bajza hatalmas tényezője lett Budapest culturalis fejlődésének.

1818 őszén iratkozott be az egyetem bölcsészeti karára, mely ekkor a többi kar előkészitő-tanfolyama volt, melynek elvégzése után lehetett csak a többi három kar valamelyikére beiratkozni. A szokásos két év helyett azonban Pesten már hármat találunk. Mivel a philosophia igy tulajdonképen még nem volt igazi főiskola, nem szabad a kar tanulmányi rendjét, tanárait, tudományos mértékkel mérni. A hallgatók nagyon fiatalok voltak; Bajza 14 esztendős korában került az egyetemre. Alaposságról ezért sem, meg a sok tantárgy miatt sem lehetett szó. Nagyobb baj volt ennél, hogy alig volt néhány tankönyv és a tár-

[1] V. ö. Fináczy Ernő: *A magyarországi középiskolák multja és jelene*, 1896. 57—72. l.

gyak jórészét a tanárok dictatumai után tanulták és hogy a tanárok gyöngesége miatt e dictatumok elavult, száraz, szellemtelen compendiumok voltak.[1]

Bajzára hatással három tanára lehetett volna. A magyar irodalomé, az aesthetikáé és a történelemé. A magyar nyelvet és irodalmat Czinke Ferencz, a nagy Révai törpe utóda, tanította. Sok mindenfélét összeírt az ünnepi ódáktól kezdve a kukoriczaszárból készíthető czukorig, de komolyabb egy sem akad munkái között. Szakmájához nem értett. Orthologusnak vallotta magát, szidta Kazinczyt és Révait, dicsérte Verseghyt és Pápayt, de üres fecsegéseinek semmi hatása sem volt tanítványaira. Legfeljebb negativ. A mint Vörösmartyt az ő ypsilonismusa tette jottistává, talán Bajzát is. Tudatlanságához járult még tökéletlen magaviselete, melylyel minden tekintélyét eljátszotta.[2] Toldy előadás közben nyiltan ellentmondott neki, kigúnyolta kéziratos ujságában és megtámadta első nyomtatott művében.[3] A szerényebb Bajza ilyet nem tett, de leveleiben ő is gúnyosan emlékszik meg róla, a *halhatatlan nagy*-ról és a *beatus simplex*-ről (VI. 10, 22).

Másik két tanára sem hatott rá, ha egészen más indokokból is. A történelmet Keresztury Pál tanította, a ki adatokban elmerült kutató volt, az aesthetikát Schedius Lajos. Schedius korának egyik legnagyobb tudósa volt, de az aesthetikában túlságosan is elvont gondolkozású. A fogalmak magaslatairól nem tudott leszállni, a közte és hallgatói közt lévő űrt képtelen

[1] V. ö. a Szilágyi-féle millenniumi magyar történelmet IX. 28—34. és az egykorú *Ordo praelectionum*okat.

[2] *Kazinczy Ferencz levelezése* VI. 277. XVIII. 217.

[3] Kuncz Aladár: *Toldy Ferencz* 1907. 22—25 l.

volt áthidalni. Bajzára már csak azért sem lehetett semmi befolyással, mert a gyakorlati aesthetika iránt semmi érzéke sem volt.[1]

A philosophia elvégzése után jogász lett hősünk. Felmerült ugyan az a terv is, hogy mint nagybátyja Bajza Miklós, ő is katona legyen és elég kelletlenül emlegette is, hogy „melancholicus katona" lesz belőle (VI. 6, 7), de aztán csak ő is jogot végzett, mint bátyjai. A jogi tanfolyam két évig tartott, bár Pesten van már harmadik év is. Ez azonban éppen nem jelenti azt, hogy Pest vezetett volna a jogi oktatás terén. A jogi tanárak közt ez időben egyetlen jelentékeny ember volt: Vuchetich Mátyás, de ezt Bajza a Pesten töltött első évben nem hallgatta. Az ő tanárai Markovics Pál és Winkler Márton voltak. Bajza nagy ambitióval látott a jogi tárgyakhoz. „A honni törvénynek tudása egyenként véve minden használni vágyó honfiúnak hasznos s nemcsak hasznos, de szükséges is, mert a nyelv s a honnak constitutiói akadályozzák a nemzetnek elhunyását, ez az én ítéletem. S egy tudósnak ezt tudni annyival hasznosabb, a mennyivel ő a tudatlanok felett van. Valjon mit használna, ha a törvényt csak azok tanulnák s tudnák, kik egyéb tudományokban nullák? Ezek tehetetlenek volnának a magok törvényi tudományokkal. Én nem tudom, mennyire fogom szeretni a törvényt, de azért jól megtanulandom, habár gyakorlására nem volnék is hivatva" (VI. 16). Ez volt a programm, melyet azonban csak féligmeddig s így is csak

[1] *Toldy Ferencz irodalmi beszédei* 1872, I. 244—245. Jánosi Béla: *Az aesthetika története* 1901. III. 465—466. Heinrich Gusztáv: *Schedius Lajos*. Budapesti Hirlap 1902. 43 l.

nagy kínlódás árán tartott meg. Igaz, hogy tanárai lelketlen száraz előadásai lassankint kiöltek minden érdeklődést belőle a jog iránt, de tanulása elhanyagolásának főoka irodalmi tanulmányaiban keresendő.

A következő tanévre (1823—1824) Pozsonyba ment. Egyrészt a német nyelv elsajátításáért ment oda, másrészt odavonzotta az akadémia nagy hire. A pozsonyi akadémia ekkor állott virágzása tetőpontján. Ott tanított minden idők egyik legnagyobb magyar jogásza Szlemenics Pál, ott a tudós Virozsil Antal és a lelkes Tipula Péter.[1] Bajza Szlemenicset és Tipulát hallgatta. „Mondhatom e két lelkes embernek első napi praelectióján egészen ujjá születve valék s észrevehetően érezém a külömbséget, melly ezek s a pestiek közt van". (VI. 24).

A leszólt fővárosnak mégis hamarosan kezdte érezni hiányát. Pozsonyban nincs könyvtár, ujsághoz is csak a kávéházban lehetne jutni, de oda nem szabad diáknak járni. „Most látom, hogy Pest a tudományi körben hazánkban egyetlen" (VI. 24). Nem tetszenek tanulótársai sem. Cultura annyi sincs köztük, mint a pestiek között. „Szóval, mint a mostan tanuló ifjúság mind, úgy ők is *csak diákok*" (VI. 26). Könnyű volna kitünni közülök, de már vége van a lelkesedésnek (VI. 26). Panaszkodik, hogy a jus patriumot „kis gyermekként kell memorizálni, különben lehetetlen tudni. Nem az fogja közülünk legjobban tudni, kinek iudiciuma, hanem az, kinek legjobb emlékező tehetsége van" (VI. 43). Máskor kifakad,

[1] Ortvay Tivadar: *Száz év egy hazai főiskola történetéből* 1884. 258 l. Szlemenicsről és Virozsilról l. Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez* 1887.

hogy „az átkozott studiumfirkálás minden időmet elragadja“ (VI. 88).[1] Lelke egészen elcsügged a gyermeki subordinatio alatt „Libertas humana! a bohóknak legnagyobbika volt, kinek fejében ezen dea legelőször születheték“. Szeretne elutazni a Genfi tóig, a Bált-partig, akár egész Amerikáig (VI. 89) — s minden nagy nekilendülés a studiumfirkálás miatt!

Ilyen körülmények között a vizsgák persze nagyon terhére voltak. A készülést az utolsó időre hagyta, akkor aztán kétségbeesett a sok tanulnivaló miatt. A második félévben a halogatásért majdnem életével fizetett. Az erőltetett tanulás következtében nagy szédülések lepték meg és csak a gyors orvosi beavatkozás mentette meg az agyhártyalobtól (VI. 102). Vizsgáit mégis letette, de nagyon közepes eredménynyel.[2]

A másik czél, a miért Pozsonyba ment, a német nyelv megtanulása volt, de itt sem ért el kielégítő eredményt. Németül még a szülői háznál kezdett tanulni. Haladni Pozsonyban is lassan haladt, mert visszavonult élete miatt alig volt alkalma németül társalogni. 1823 végén egy német regényt olvas ; a cselekvényt általában véve érti ugyan, de a mondatokat csak részben (VI. 28). Sok panasza van a nyelv nehéz grammatikája miatt (VI. 54). 1824-ben

[1] A Nemzeti Múzeumban megvan Bajza politika jegyzete (Quart. Hung. 1402). Ez valóban eléggé firkálás. Megemlíthető, hogy vannak e jegyzetben gyorsírásos részek is, tehát Bajza, legalább fiatalkorában, gyorsírást is tudott.

[2] 110 tanulótársa közül az első félévben Szlemenicsnél a 45-ik, Tipulánál a 34-ik, a második félévben Szlemenicsnél 8-ik és 49-ik, Tipulánál 38-ik és 49-ik. L. Ortvaynál 272 l.

egy franczia nyelvtan akadt kezébe s mert e nyelv rendszerét sokkal könnyebbnek látja, majd belékap „de a gondolat, hogy az az átkozott német nekem szükségesb, abba hagyatá velem“ (VI. 54). Még 1827-ben is igen hibásan beszél, bár már mindent ért (VI. 245).

Úgy látszik, Bajzának csekély nyelvtehetsége volt. Németül ugyan később tökéletesen megtanult, de a latin mellett nem is volt több nyelv birtokában. A francziát csak olvasva értette s így sem teljesen. Tudott valami keveset tótul is (VI. 52).

III.

Bajza iskolai tanulmányaira nem nagy súlyt helyezett, de azért tanulói pályája alatt is intensiv munkálkodást fejt ki az önmivelés terén. A szépirodalom, a kritika és a történelem hamar lekötötte figyelmét és minden szabad idejét olvasgatással, tervezgetéssel töltötte. Miután az iskolában nem lelt útmutatóra; rendszertelenül, autodidakta módon, de fáradhatatlan kitartással szaporitja ismereteit.

Az önmivelés valóságos szárnyakat nyer, mikor megismerkedik és benső barátságot köt Toldyval, 1819 őszén ismerkedtek meg az egyetemen. Toldy, úgy látszik, eleinte nem sokat érdeklődött a szótalan Bajza iránt, míg Koronay Antal fel nem hívta rá figyelmét. Melléje telepedett az előadások alatt, de a megbarátkozás Bajza tartózkodó természete miatt elég lassan ment. Még 1821 elején is magázódnak. Történt aztán, hogy egy lányba szerettek s mindegyik vissza akart lépni a másik javára. „Ezóta

barátságunk érczczé lőn", mondja Toldy.[1] A milyen sentimentalis barátságuk ez indítéka, olyan sentimentalis rajongással csüggtek egymáson. Leveleik telve vannak barátságuk áradozó kifejezéseivel. Még Bajza is egyre hangsúlyozza vonzalmát. Mikor egyszer Toldy betegségéről vesz hírt, ezeket írja neki: „Szivem, fejem egészen telve van veled; titkos, ismeretlen érzetek váltogatják egymást bennem s nem fogom fellelhetni nyugalmamat, valameddig egészséged felől bizonyos hírt nem veendek" (VI. 171).

A két ifjú barátsága évről évre bensőbb lett. „A mi barátságunk, édes Ferim, nem lehet nem örök. Ahelyett hogy hűlne, évenkint jobban szeretjük egymást" (VI. 338). Mikor Toldy hosszú külföldi útját teszi meg, Bajza egyszer ezt írja neki: „Nem hiszem, hogy visszajöveteledet Maried is jobban óhajtaná, mint én. Nem képzelheted, melly kevés gyönyört ad nekem most ez a pesti élet, mióta itt nem vagy. Csak mi ketten tudjuk egymást igazán érteni. Én sok emberekkel vagyok itt igen szép harmoniában, de a te hijadnak csak egy huszadrészét se tölti be senki. Melly boldogság lesz az, ha téged ismét láthatlak. Ezer plánumokat csinálunk s ezereket rontunk el, ezer kicsinységeken czivódunk össze, ezer szemrehányásokat teszünk egymásnak, hányszor nem fogod tőlem hallani, hogy te igen tüzeskedel, de képzelem az én hidegségem melly sokszor fog neked nyujtani alkalmat, hogy a tromfot visszaadd, öszve-

[1] Kuncz Aladár: Toldy Ferencz, 1907. 9. l. és Toldy Ferencz levelei Bajzához a M. Tud. Akadémiában (Magy. Ir. Lev. 4° 144 sz.), l. az 1821 márcz. 25., 1824 aug. 22. és 1825 jul. 15-iki leveleket.

veszünk, megszidjuk egymást, de végtére aztán mégis csak a régi barátok maradunk“ (VI. 306).

A mint e kis kép is mutatja a két barát sok tekintetben ellentéte volt egymásnak. Bajza félénk, visszahúzódó, Toldy szereplésre vágyó; Bajza szereti a nyugodt, kényelmes tanulmányozást, Toldy ideges, türelmetlen, dolgát gyakran elhamarkodja; Bajza mindent alaposan átgondol, de tágabb látkörre nem igen törekszik, Toldy sokszor felületes, de több oldalú. Egymásra a legjobb hatással voltak. Bajza mérsékelte Toldy tüzét, Toldy ösztökélte nehezen mozduló barátját. Kölcsönösen sokat köszönhetnek egymásnak. Bajzát Toldy vezette be az irodalmi körökbe, Bajza meg sok meggondolatlanságtól tartotta vissza Toldyt.

Összekerülve az egyetem padjain a sok ellentétes vonás közt is megtalálták egymásban a rokonszellemet. Közös volt a két ifjúban a lelkesedés a magyar irodalomért. Fanatikus hittel szentelik életüket kora fiatalságukban a nagy czélnak: megteremteni a nyugateurópai színvonalon álló magyar irodalmat. A czélt aztán a trias el is érte: Bajza elhárította polemiáival a törekvésük útjaiban álló akadályokat, Vörösmarty megindította az irodalom virágkorát és a már nyugateurópai színvonalú irodalom történetét aztán Toldy írta meg.

Hogy e nagy czélt elérhessék, minden szabad idejüket az irodalom tanulmányozására fordítják. Előbb az iskola hatása alatt a latin írókat olvasgatják. Itt egészen Bajza a mester és Toldy a tanítvány. Toldyt, a ki eddig főleg a könnyebb franczia írókat olvasta, meglepi Bajza jártassága a római írókban és történelemben, meglepi Bajza szabatos,

szép előadása, melylyel bevezeti e számára egészen új világba. Ám a latin írókat csakhamar háttérbe szorítja a magyar irodalom. A piaristák házában ott volt az öreg Kis István könyvesboltja s e bolt kirakata mindig tele volt a magyar irodalom újabb és régibb termékeivel. A magyar diákság, mely a középiskolában egy szót sem hallott a magyar irodalomról, innen értesült, hogy van, sőt mindig volt nemzeti irodalmunk is. A jó öreg Kis István szívesen behívogatta a kirakat előtt álldogáló diákokat boltjába és a regények mellett megmutogatta nekik Virág és Vitkovics, Dayka és Himfy, Kazinczy és Zrinyi szép kiadásait. „Valami a nemzeti önérzethez hasonló sejtelem fogta el kebleinket, midőn Zrinyi kiadását pillantók meg. Tehát egy híres vezér, egy országnagy, egy Zrinyi s majd kétszáz év előtt, magyarul írt?“ Bajza, a ki már hazulról is hozott magyar könyveket, elkezdte szaporitgatni kis könyvtárát, a drágább munkákat meg az egyetemi könyvtárban olvasgatta. A fiatal szívek ébredő korában a két barát együtt olvassa Ányost, Himfyt és Daykát. Irodalomtörténeti ismereteiket Pápay Sámuel munkájából szerzik, a nyelvészetieket meg Révai és Verseghy vitairataiból és különösen Révai nagy nyelvtanából. Később a német irodalomra is kiterjesztik figyelmüket. Egyelőre inkább a költőkre: Kazinczy fordításaiból szeretik meg Gessnert, Kölcsey birálataiból Matthissont.[1] Gessner hatása alatt kezdi meg Bajza írói pályáját, idylleket irogatván, Toldy meg egy magyarországi német Gessner-utánzó, Galauner

[1] Toldy Ferencz: *Emlékbeszéd Bajza József felett* 1862 5—6 l.

Xavér Ferencz idylljeit fordítja le magyarra. Kísérleteiket szépen letisztázva, kölcsönösen egymásnak ajánlják.[1]

Bajza Pozsonyba menetelével megszakad az együttolvasás és tanulás, de azért folyton befolyással vannak egymás művelődésére. Igen sűrűn levelezenek.[2] Levelezésük irodalmunk egyik legérdekesebb olvasmánya. Kazinczy és Kölcsey levelezése mellett a modern magyar irodalom megalakulásának történetére nézve a levelezés a legbecsesebb forrás, amellet hogy íróik legbensejébe engednek bepillantást. Toldy levelei hű képét adják ezerféle tervtől örökké forrongó lelkének, örökös kapkodásának, rendkívül változatos szivéletének és százfelé osztott törekvéseinek, de bizony sok éretlen hebehurgyaságának is. Egészen mások Bajza levelei. Egy magvas, férfias jellem fejlődésének hiteles történetét kapjuk benne. Őszintén, hiven számol be barátjának tanulmányairól, törekvéseiről, magánviszonyairól, nagyon gazdag belső életéről és bátortalan, szemérmes szívügyeiről. Minden sorából egy koraérett, kiábrándult, biztos ítéletű, de szelídkedélyű és jóindulatú ifjú képe bontakozik ki. Nincs irónk ki saját fiatalságáról oly megbízható és sokszínezésű képet adott volna, mint a minőt Bajza nyujt akaratlanul is leveleiben.

1829-ben Bajza állandó pesti lakos lesz, 1830-ban

[1] Mind a kettő a M. Tud. Akadémiában. Bajza idylljeit kiadta Badics (I. 301—319),-Toldy fordítását ismertette Fürst Aladár Irod.-Tört. Közl. 1900 325 l.

[2] Bajza levelei Toldyhoz. Kiadva Badicsnál (VI. 1—352). Összesen 131 darab. Toldy Bajzához intézett levelei kiadatlanok s részben el is kallódtak. A M. Tud. Akadémiában 176 levele van, a Nemzeti Múzeum kézirattárában 14.

Toldy megjön külföldi útjáról, s így megszünik levelezésük. Nincs is többé reá szükség: ettől kezdve már nem leveleik szólnak dolgaikról, hanem tetteik írják be nevüket kitörölhetetlenül a magyar irodalom történetébe.

IV.

A jogi tanfolyam elvégezte után még patvariára és jurateriára kellett menni, hogy aztán akár hivatalnok, akár ügyvéd lehessen a jelölt. Az első terv az volt, hogy otthon Hevesben lesz patvarista a fiatal Bajza, de aztán sokféle más terv is felmerült. Szóba került Árva és Nógrád, Szlemenics Pozsonyba akarta beszerezni, Bajza maga Pestre vágyott és Toldy is váltig ezt ajánlotta (VI. 66, 67, 70, 81, 97, 98, 101). Végre is visszatértek az első tervhez s Bajza unokabátyjának[1] Földváry Ferencznek lett patvaristája. Földváry, kihez 1824 őszén került, Gyöngyös-Oroszin volt birtokos s ugyanott főszolgabiró, de még 1824-ben másodalispánná választották. Bajzát gyermekkora óta ismerte és szerette, levelezett is vele (VI. 35). Tehetséges, tanult ember volt, a ki az irodalommal is próbálkozott, néhány versét hozták a folyóiratok és több színművet az ő fordításában játszottak. Bajza nagyon sokat köszönhet e derék férfiúnak. Hivatalos útjaira rendesen őt vitte magával patvaristái közül, hogy a kissé nehézkes fiatalember társasághoz szokjék, de azért is, mert Bajza tudott szerinte egész Hevesben a leggyorsabban és legszebben fogalmazni (VI. 144); mikor meg Bajza elvesztette apját, valóságos atyai gondoskodással vette körül.

[1] Bajza és Földváry rokonságára nézve l. a függeléket.

Az ifjú patvarista eleinte ugyan nagyon epekedett Pest után (VI. 105), de aztán hamarosan „elvármegyésedett". Az 1824 deczemberi restauratióról már egész lelkesen ír: „Igen örvendek, hogy Hevesnek sok derék subjectumaira ismerhettem; erős támasza a hazának az ollyatén vármegye, mellynek eszes és bátor szivű tagjai vannak, kik a törvények korlátjait szabad kénynek nem engedik minden lépten s nyomon szegdelni" (VI. 106). Lehetetlen is, hogy a vármegyei élet le ne kösse a hazájáért égő fiatal lelket ezekben az években. A vármegyék hőskorukat élték. A törvénytelen adózási és újonczozási rendeletek ellen országgyűlés híján ők védték meg az ősi alkotmányt. S bármennyi ingadozás és megalkuvás volt is tapasztalható, néhány megye rendületlen kitartása kikényszerítette az országgyűlés összehivását és az alkotmányhoz való visszatérést. Heves nem játszott nagyobb szerepet az ellenállásban, az ujonczozást ugyan kétszer is megtagadta, de aztán egészen elcsendesedett.[1] A szomszédos Nógrád azonban valamennyi megye közt a legelszántabb volt, itt két királyi biztos sem tudta megtörni az ellenállást.[2]

A megye politikai és közigazgatási élete mellett résztvett Bajza a megye társadalmi életében is, főleg Földváry hivatalos útjaival kapcsolatban. Sok helyt megfordultak, nemcsak Hevesben, hanem Nógrádban is és néhol hetekig el-elmaradtak (VI. 104, 119, 120). A sok társaságbanforgás több irányban is hatott Bajzára: növekedett ember- és világismerete, levetette félénkségét s ha elmés társalgó nem lett is, de a

[1] Szederkényi Nándor: *Heves vármegye története* IV. 355—356 l.

[2] Szilágyi: *Magyarország története* IX. 107—114.

modor símaságát megszerezte, emellett sokat lévén női társaságban, természetesen megmozdult szíve is. Rövid, elhomályosuló szerelmei vannak, egyéniségére egyik sem volt nagyobb befolyással, de nagyon jellemzetesek éppen discret, bizonytalan színezetük miatt.

Nem is volt már egészen újoncz e téren. Még pesti diák korára esik első szerelme. Klárinak hívták Toldyval közös idealját. Ennyit tudunk első szerelméről (VI. 14, 16). Pozsonyban már bálba jár s egy-egy perczre a hivatásos nőhóditó szerepében tetszeleg magának. Álarczot, spanyol öltözetet vesz magára, senki sem ismer rá s kitünően „vexálja“ a lányokat. Egy 14 éves szépség megnyeri tetszését, de — a szerepe is így hozza magával — „szívem hidegen és zártan maradt“ (VI. 49, 52). Jobban illik hozzá az a kis idyll, melyet ugyanez év (1824) májusában ir le: „Most, midőn e levelet irom, az éj gyönyörű, a holdfény ablakomon keresztül ragyog s ha kikönyöklök, ott fenn (szobám felett) az ablakból lassú melodiával nyögdel egy guitár... s hangja annál inkább bájló, mert egy szép leányka pengeti. Ha gazdám szobáinak egyikébe megyek, mellynek ablakai az utczára vannak, ismét egy illy valamit hallhatok; a túlsoron ablakában ül egy fiatal asszonyka, mintegy 22—23 évű... és klavirjánál énekel, ollykor kihajol ablakába virágot öntözni s én, a mint jön, ott vagyok, vagy nem, complimenttel idvezlem (VI. 73). „Mintha sárgult almanachot forgatnánk, vagy régi várost járnánk, mellynek zajtalan utczáin fű zöldül.“ [1] — Utána veti, hogy jelenleg egy Winf nevű bárókisasszony iránt érdeklődik,

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái I. 167. l.

de még nem ismeri, pedig könnyű volna vele megismerkednie. Az ismeretségből aztán nem is lesz semmi sem, mert hiszen a lány úgysem gazdag, a lány bátyja, a ki által megismerkedhetnék vele, „nagy betyár", aztán a szülők nagyralátók és különben is egy Odescalchi herczeg udvarol neki, no és végtére, mert — ezt azonban nem vallja be — valaki gyámoltalan (VI. 74, 79).

Pedig a szerelemre vágyó fiatal szív ugyancsak erélyesen követelné a magáét. „Én most mindent, mindent olly mélyen tudok érezni... soha nem... lángolt bennem olly mélyen azon kívánat, hogy bár az ég nekem angyalai között egy isteni lyánkát teremtene, kinek szerelme engemet is napfiának ragadna fel égi szárnyain" (VI. 79). Persze ilyen isteni nőt, bajos lesz a föld leányai között találni. Patvarista korában azonban komoly buzgalommal hozzálát a kereséshez. Gyenge eredménynyel. Egy másik gitáros lány ugyan egy kicsit megzavarja (VI. 105, 113), de három hónapi kisérletezés után így ir: „Az Isten áldja meg valahol csak egy szép s jó leányka van a világon, én mindenfelette kedvelem őket s közönségesen mondva társaságokat inkább mint a férfiakét s mégis, ámbár három hónap óta gyakran forgok köztök mindenfelé, még egyike sem kapott meg, mert idealomnak minden arcz- s lélekvonásait együtt egyikben sem lelém fel. Itt egy mosolygás, egy pár kék szem, amott egy hó kar s nyak gyakorta megzavar, de csak akkorig, míg fejembe vissza nem tün az én idealom" (VI. 108).

1824 végén Nógrádba rándul rokonokat látogatni s előre örül, hogy sok leánynyal fog megismerkedni. Visszajövet Pásztón majdnem szerelmes lett. Erősen tette a szépet „egy kis barna, görög szépségű lány-

kának", a ki érdemes volna arra, „hogy érte Trója romba düljön". Sajnos, kiderül, hogy a kedves menyasszony. „Ha foglalatosságim engedtenek volna ábrándozónak lenni, még utóbb ollyan formán járhattam volna, mint Goethe Werthere; annál inkább, mert az ő románjának kezdete hasonmása ezen enyimnek. Azonban már minden el van feledve s én igyekezni fogok ismét azon lepkény indulatú lenni, ki ez előtt két héttel voltam" (VI. 111).

Werthert juttatta eszébe ez a kis kalandja, a következő regénynyé lesz, illetőleg belekerül *Ottilia* című novellájába (II. 197—8). A dolog elég regényesen is indul meg. Egy úriháznál mutatják be a kedvesnek. A leány nem hallotta Bajza nevét s így nem is tudja, kivel beszél. Beszélgetés közben Auroráit mutogatja Bajzának és „olly szelid lelkesedéssel" magasztalja előtte az *Esthajnal* és *A hold* cz. verseket, hogy Bajza elárulja kilétét. Ismeretségük harmadik napján a lányka szerencsésen felfedezi, hogy valahányszor ezt a két verset olvasta, „mindannyiszor egy titkos érzés lepte meg. Ó barátom, hidd el, soha én miveimért így megdicsőítve senki által nem leszek, mint e lányka szent ajkai által. Petrarca borostyánja e helyett nekem semmi". A negyedik napon aztán elválnak s a párocskát nemcsak 11 mérföld választja el, hanem Bajza „környületi" is. Hogy fájdalmán enyhítsen inscriptiót akar írni a tájra, „hol a kedves lányka virit". Az inscriptio is elmaradt, a meginduló kis regény is az maradt, a mi Bajza valamennyi ifjúkori szerelme: novellakezdet folytatás nélkül (VI. 140—4).

Tudtunkkal ez volt utolsó kalandja. 1826 tavaszán ugyan azt emlegeti, hogy egy 100,000 frtos burgerlányt fog elvenni, de ez épp oly kevéssé komoly terv,

mint az alkalom, melyből írja: Mihály bátyja házasodási terve (VI. 402). A pozsonyi dietán töltött két év, a mint kiábrándítólag hatott rá minden tekintetben, úgy szívét is megmerevítette. 1827 őszén már ezt írja: „Nem tudom többé olly exaltált magasságban látni az asszonyiságot, mint egykor s csak időrövidítő machináknak nézem őket“ (VI. 258).

Patvaristakora csendes idylljeit zordan zavarta meg egy nagy csapás: apja halála. 1825 jan. 29 én halt meg váratlanul szélhüdésben az öreg Bajza Mihály. Apja halála nemcsak a legjobb atyától fosztotta meg, hanem a család anyagi romlását is maga után vonta. Az öreg urat az utolsó években sok anyagi veszteség érte. Gazdasága háromszor leégett, amellett hogy a terméketlen évek és a pénzügyi krizis is megviselték. Ehhez járult még a családi viszály miatt két háztartás és hat gyermek nevelésének gondja. Kölcsönt vett fel és elzálogosította kis-terennei birtokát (VI. 8, 114, 115). Az olyan kitünő gazda, mint Bajza Mihály ugyan valószinűleg helyreállitotta volna az egyensúlyt, de a hirtelen halál meggátolta benne.

És mintha anélkül is nem volna elég baj, megindul ősi magyar szokás szerint a testvérek viszálya az osztozkodáson. Bajza végtelenül elkeseredik, csak akkor érzi jól magát, ha nincs otthon (VI. 115, 132). Az anya, ahelyett hogy békéltetőleg lépne fel, csak növeli a zűrzavart. Szomorúan idézi Bajza: Discordia maximae res dilabuntur! Csak az egy Antal bátyja tart ki mellette hiven (VI. 175, 402).

„Ha ollykor most, midőn a természet annyi bájjal ragyog a szép tavaszi estben, kiülök a patakpartra, melly udvarunknál lefoly s az elsuhongó hullámba meresztem szemeim s képzelem a mulandóságot Himfy

azon szép dalával: Ott, a hol én nevelkedtem... s ismét áttekintek a túlpartra, hol az illatozó rét ezer virággal ragyog s elgondolom azon boldog gyermeki napjaimat, midőn hajdan ezen pázsiton játszva minden vágyaimat betölthettem s most már ezen aranykor eltünve; s igy andalogva szemem vetem a rétben álló dombra, hol atyám kriptája emelkedik s visszateszem magam azon időbe, midőn ő még élt s mint kedvelt ő engemet, mint örült tökéletesülésemnek, mily gondja volt reám s ő már nyugszik az örökéletben s én reáemlékezni sem merek többé, hogy annyi boldogságomnak tengerét véle elfedte azon megfoghatatlan hant, a mély titkoknak titka; hidd, te kedves, hogy illyenkor nem tudom, hol vagyok, hová menjek, kihez folyamodjam, minden kinézteim előtt egy végtelen űr terül el s nem érzek semmit, csak azt, hogy szemeimet könnyek telték el" (VI. 132).

Ilyen hangulatban megváltásként fogadta a rendeletet, hogy az országgyűlésre kell mennie.

V.

Heves megye rendei báró Orczy Lőrinczet és Földváry Ferenczet küldték a 25-iki országgyűlésre. Földváry mellé követi írnoknak némi huzavona után Bajzát választották (VI. 144). Szeptember elején érkeztek Bajzáék Pozsonyba. Az országgyűlés első teendője az új császárné, Karolina Auguszta megkoronázása volt. Bajza bámulattal látta a pompát, melyet ez alkalommal a magyar aristokratia kifejtett s elkeseredve gondol arra, mennyit tehetnének mágnásaink a nemzet gyarapodására, „ha bennök a hazafi léleknek csak valamelly kis szikrája is lobogna, de fájdalom, ez belőlök egészen kialudt" (VI. 149).

Az első keserűséget hamar elfeledtetik az országgyűlés eseményei. Nagy fejedelemhez illőnek tartja Ferencz trónbeszédét (VI. 149). Kedves fiainak nevezte benne a császár a magyarokat, megemlékezvén a franczia háborúkról a nemzet hűségét, ragaszkodását és nagylelkűségét emlegette, melyről „szívünkbe örökre bevésett tettek beszélnek“. A felirati vitában egyik hazafias beszéd a másik után dörög le és az október 22-iki felirat kíméletlen őszinteséggel, de méltósággal tárja fel az ország sebeit. Az alsóházi ellenzék vezéreiért Felsőbüki Nagy Pálért, Vay Ábrahámért (VI. 152) és Ragályi Tamásért (VI. 174) rajong az ifjú követi írnok. Különösen Nagy Pálra tekint csodálattal, a ki nem tudja, mit tesz félni (VI. 150). „Én nem hittem volna, hogy ezen század illy polgárt szülhessen. Képzelj magadnak a régi Rómából egy legszertelenebb erejű republicanust, mint például a nagy Cato, és ollyan ő. Festeni az embert nem tudom neked, de úgy vélem, legközelebb járok hozzá, ha Kazinczynak Baranyi biographiájában álló festéseit alkalmaztatom reá: Ollyan, mint a Homér bajnokai, durva, de nagy; heves, indulatos, irtóztató, de derék; szava szívet lelket rettentve metsző kétélű tőr, de a mellytől az igazság soha el nem retten; századok szülnek egy illyen tulajdon characterű embert“ (VI. 152). — Más követekről is dicsérettel emlékezik meg, köztük gr. Dessewffy Józsefről is, „kit én mint dietai követet imádásig szeretek, habár úgy nem is, mint írót“ (VI. 150).

Az ellenzéki beszédek mély hatást tesznek rá és fiatal lelke egész hevével az oppositióhoz csatlakozik. „Constitutiónknak alapja rendíttetett meg a közelébb lefolyt évtizedben“ (VI. 151) s reméli, hogy a nemzeti ellenzék mindent újra rendbe hoz. A hazafias szónok-

latok magukkal ragadják és ifjú vérmességgel rózsaszínben látja a jövőt. Lehetetlen, hogy az országgyűlés mindent ki ne vívjon, hiszen valóban olyan „a millyennek kell lenni egy szabad nemzet gyűlésének“ (VI. 149). Lelkesedése 1825 nov. 4-én száll a tetőpontra, mikor Széchenyi az Akadémiát megalapítja. A jelenet valósággal elkábítja és visszagondolva rá, csodának tartja (VI. 156). A gyűlésről hazatérve tollat ragad és szárnyaló szavakkal írja le a feledhetetlen jelenetet, nemcsak barátjának, hanem másoknak is: hadd terjedjen az egész országban Széchenyi dicsősége![1]

Pár nappal e fényes jelenet után megjön a leirat, mely tisztára absolutisticus szellemű. A nádor ismételt közbenjárása valamennyire áthidalja ugyan a császár, és a rendek közt lévő ellentéteket, de Bajza nagy reményei erősen megcsappannak. A rendek hazafiasságában és kitartásában mégis erősen bizik (VI. 159). Az országgyűlés tárgyalásai aztán hovatovább ellaposodnak, a két tábla torzsalkodása folyton élesedik, a főrendek császáriabbak a császárnál és örökös ellenkezésükkel végtelen üzenetváltásokba és meddő vitákba fojtják az országgyűlés tevékenységét. A két tábla küzdelme néha egy-egy szó körül forog (sistere, inomisse) és ily kicsinyes dolgokkal bibelődvén a dieta hónapokig semmit sem végez.

1826 derekán már egészen kétségbe van esve Bajza. „Ah, ez a dieta! Ez igen sokat ártott nekem. Bárcsak ne jöttem volna el. Azok a sok szép, nagy képzeletek, mellyeket én magamnak hazámról s nem-

[1] Bajza e levelei közül csak a Toldyhoz intézett maradt meg, ennek azonban nagy értéke van. Bajza igen részletes levele ú. i. főforrás az Akadémia megalapítására nézve és e szempontból már sokat idézték és méltatták.

zetemről csináltam s melyek bennem annyi szép, nagy hevületeknek ingerei voltak, mind-mind összeomlottak" (VI. 175). A mi annyira fellelkesítette, elkedvetleníti az Akadémia ügye is. Elpanaszolja Kazinczynak, hogy az Akadémia ügyében az országgyűlés egy bizottságot küldött ki, „melly annyit ért a dologhoz, mint a belvederi palotaseprő a Rafaelek, Fügerek műveihez, mellyeket ő minden nap lát, de becsöket nem érti". A terv, mit e bizottság készített olyan, hogy, mint Kazinczy és Kisfaludy Károly, Bajza is jobban szeretné, ha az Akadémia meg sem valósulna, hanem az összegyűlt pénz Szepesy erdélyi püspök ajánlata szerint a magyar nyelv terjesztésére fordíttatnék (VI. 358). És bár a király az Akadémia felállítását megengedte, a nádor a fővédőséget elvállalta és újabb pénzajánlások is történtek, Bajza azt jósolja, hogy az egészből semmi sem lesz, hiszen annyi az akadály, hogy tíz dieta sem lesz képes a nehézségeket elhárítani s így a jövő országgyűléseken a gravamenek és postulatumok jó része az Akadémia miatt lesz (VI. 361).

Hogy a pohár beteljék, rá kell jönnie, hogy a követek önzetlen hazafiasságához is sok szó fér. Szépen tudtak szavalni a nép nyomoráról, de aztán felemelték az adót. Az udvar kegyét lesik, hivatalokra igyekszenek utat csinálni maguknak. „Csak úgy van az, a mint én régen hiszem, hogy ez a nemzet már egészen elaljasodott s nemsokára vagy önnön gyengesége miatt összerogy, vagy valamelly külső hatalom úgy elnyomja, hogy neve sem marad többé a nemzetek sorában" (VI. 402).

Bajza mindjobban elkomorodik, mindjobban elhatalmasodik rajta melancholiája. A melancholia vele-

született hajlandóság, már 17 éves korában felfedezi magában éles önmegfigyelőképességével (VI. 6). Ifjúkori olvasmányai, Ossian és a német [sentimentalisok növelték hajlamát. A fiatal vágyak és remények korában nem akadt egyetlen valamirevaló szerelme sem, így nem viharozhatott át lelkén a boldogtalan szerelem fájdalma, de éppen a benne élő vágy kielégítetlensége bizonyos állandó borút kelt lelkében. Pozsonyi jogász korában már erősen fenyegette a melancholia (VI. 68), de patvarista-kori derültebb hónapjai megint helyreállították a lelki egyensúlyt. Apja halála s ennek nyomában a családi viszályok és anyagi jólétének megingása ismét kikezdik lelkét.

Pozsonyba menekül és itt eleinte megnyugvást talál az országgyűlés eseményeiben és hivatalos elfoglaltságában. Szabad idejét nehány jóbarátjával tölti: Nemesapáthi Kis Sámuel, Szemere Miklós, Thaly Antal, Kazinczy József és Plathy György a legjobb barátai, de Toldyt természetesen nem pótolhatják (VI. 158, 162, 187, 197, 237, 246). Szívéhez legközelebb gyermekkori játszótársa, Plathy György állott (VI. 111) és éppen őt kell elveszítenie. 1826 júniusában hunyt el váratlanul a sok reményre jogositó fiatalember. Halála óráján csak Bajzát ismerte meg a körülötte állók közül és az ő kezét szorítván halt meg, ajkán e szavakkal: Ez az élet mégis szép volt! (VI. 189.)

E halál nagyon megrendítette Bajzát. Fiatal barátaitól és minden társaságtól visszavonult. A megútált dieta üléseit ritkán látogatta, kötelességét kedvetlenül, gépiesen teljesítette (VI. 177). Anyagi helyzete is lehangolólag hatott rá. Meglehetősen elkényezte-

tett úrifiú volt s most fizetéséből, havi 112 váltó forint és 30 krajczárból kellett meglennie, mert hazulról pénzt nem kapott. A szabószámlák szerencsésen fel is szaporodtak (VI. 161, 168, 403). Kedvezőtlen anyagi viszonyai sodorták mimóza-lelkét egy számára végtelen kínos helyzetbe. Toldy pénzt kért tőle kölcsön s ő nem adhatott. Toldy valószínűleg nem csinált semmit sem az esetből, de Bajzát oly végtelenül bántotta a dolog, hogy hónapokig nem tudott barátjának levelet írni (VI. 171).

Hazája mellett az irodalom ügye fekszik legjobban szivén és itt is csalódás, kiábrándulás éri. A kik az országgyűlésen az irodalmat képviselik kontárok, sőt szélhámosok. Bajza velük megszakitotta az érintkezést, de azok is felkeltik sokszor a fejlődő kritikus megütközését, a kikkel folyton levelez: Toldy, Kazinczy, Kisfaludy Károly. Mennyi következetlenség, tudatlanság lelhető íróink legjavánál is: lehetséges-e, hogy az irodalom valaha is felvirágozzék? Felébredt kritikai szelleme saját magán is oly megfigyeléseket tesz, melyek bizony elkedvetleníthetik. Rájön tehetsége határaira. Alkotóereje nincsen arányban alkotási vágyával, lelkében sokkal több szunnyad, mint a mennyit kifejezni képes. „Kristálytiszta, őszinte kedélylyel nála csekély productiv erő párosult s fellobbanó hevessége csak szakadozott s gyakran megszakadó költői tehetségben nyilvánult. Én nem egyedül azokat ismerem poetáknak — mondja 1826-ban —, a kik írnak, hanem sok egyebek vannak, a kikben költői szikra alszik. Csakhogy az ily örökké belül maradó szikra hamvad s folytonos hamvadása daczára éget és megéget. Bizonyos megnevezhetetlen nyugtalanság támad a lélekben, most feszültség, majd

kimerülés: jelezve, hogy az alkotóelemek közt nincs meg a teljes összhangzás . . . E lelki töröttségnek homályos érzete vet borulatot Bajza kedélyére; ez részben betegsége s tudva nem tudva, melancholiájának egyik főoka."[1]

E külső és belső okok közrehatása eredményezi azt a kétségbeejtő lelkiállapotot, melybe Bajza Pozsonyban jut. Semmi sem érdekli, oda lesz munkakedve és fásult közönnyel éli napjait. Mintha számkivetésben volna, nem érintkezik senkivel s egyedül évődvén szobájában, képzelete a lehető legsötétebbre színez ki mindent. És ha elhagyja lakását, tétován bolyong a Duna partján. Eltünődve tekint a kavargó habokba: a nagy mindenségben örök harmonia van, az emberek közt pedig csupa disharmonia, nem volna-e jobb, az örök harmonia honába egy merész ugrással átlépni? (VI. 122, 177, 196, 216).

Józansága e lépéstől megóvja és visszatériti arról az útról is, hová őt a szélső elkeseredés sodorta. Hogy feledést találjon, könnyelmű társaságokba kezdett járni. Új barátai egyszer a szerelmet akarták vele lábbal tipratni, de ettől visszarezzen. A szerelem örökké szent lesz az ő lovagi idealis lelkének (VI. 176). Munkába fojtja ezután fájdalmát és újra szorgalmasan kezd levelezni barátjával, neki zokogja el bánatát. Hogy valami élénkséget vigyen egyhangú életébe, irodalmi vállalatok terjesztésével tesz szolgálatot pesti barátainak (Toldy, Vörösmarty, Kisfaludy K., Szemere Pál).

Panaszai lassanként gyérülnek, utóbb el is maradnak, de belül egész életében egy melancholikus, vérző

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. I. 177—8.

szívet rejtegetett. Az a sok tépelődés és vívódás, melyen ez években keresztülesett, jótékony hatás is volt reá. Megerősödött, megedződött, kiforrott jelleme. A szenvedések égő tüze kipusztított lelkéből minden salakot, minden könnyelműséget, csak az maradt benne, a mi — Vörösmarty szavával — színarany. A forrongás korán átjutott, itt a tettek ideje. És mikor az alábbi prosában írt gyönyörű elegiával elbúcsúzik Pozsonytól, a távolból mintha már hallanók a polemikus harczi riadóját:

„Mint tudnék sírni, ha az volnék, a ki a dieta előtt, annak meggondolásán, miként hervadt ki nekem egy egész élet ifjúkoromnak legszebb szakaszában, örökre, visszahozhatatlanul. S anélkül hogy mondhatnám: eltüntek legszebb viruló napjaid, de lelkedben ragyog azoknak gyümölcse s nem lehet fájdalmas eltünésök. Van az eltünteknek nyomdoka lelkemben, de ollyan, mint virágain azon mezőnek, melly felett bús éjszakáknak fagya ment keresztül. Jön a derült nap a mezőre s jönni fog nekem is még, bizakodom istenimben, de a lefagyott virág fejét többé fel nem emeli; s én rettegek magamtól kérdeni, ha, mint egykor, fog-e még valaha olly derület lelkemben fényleni? Lelkemben, mellyet most hideg, sötét borulat leplez s mellynek vidámsága csak ollyan, mint a fény felhős láthatárokon, melly itt-ott csillámlik egy-két villám lobbanásában, sebesen ismét elenyészve“ (VI. 230—1).

VI.

Négy éve már, hogy Bajza elkerült Pestről és hogy elszakadt Toldytól. Folyton leveleztek ugyan, de ez nem pótolta a személyes érintkezést. Össze is

jöttek hébe-hóba, mikor Bajza Pesten keresztülutazott, de találkozásuk mindig igen rövid volt. A dieta alatt Toldy egyszer meglátogatta Bajzát és 1826 őszén vagy három hetet együtt töltöttek Bécsben Bécsben már volt egyszer Bajza pozsonyi jogász korában, mikor nehány napig nagybátyja, Bajza Pál vendége volt a császárvárosban (I. 21, 37, VI. 82, 97, 101, 103). Több külföldi tartózkodásáról nem is tudunk.

A hosszas különlét után nagy volt a két jóbarát öröme, mikor a pozsonyi dieta szétoszlása és 2 havi otthoni üdülés után 1827 októberének végén Pestre jött Bajza, hogy itt töltse juratusi esztendejét. Szobát Toldy vett ki számára, még pedig ugyanabban a házban, hol ő lakott szüleivel.[1] Eredetileg azt szerette volna Toldy, hogy Bajza náluk, vele együtt lakjék, de ez ajánlatot nem fogadta el Bajza, főleg azért, mert nem tudott mások jelenlétében dolgozni (VI. 261).

Jurateriára Földváry még Pozsonyban beszerezte Matkovics István kir. táblai protonotariushoz (VI. 402). Mellette el is töltötte az évet. Juratusi életéről alig tudunk valamit. Azt tudjuk, hogy Thaly Antallal szolgált együtt (VI. 457) és azt gondolhatjuk, hogy a mint hajdan a studiumfirkálást, a jus patriumot, a patvariát s végül a dietát nevezgette átkozottnak, most sem talált sok örömet a törvényszéki tárgyalásokban. Szabad idejét irodalmi tanulmányokkal és Kisfaludy Károly körével töltötte el.

1828 júliusában újra hazament. Két dolgot akart a nyakáról lerázni: az osztozkodást és a censurát.

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XX. 385.

Mindegyik nehezebben ment, mint gondolta. Terve az volt, hogy birtokrészét eladja. Azt remélte, hogy Földváry ad érte 10,000 forintot s ő azt 6%-kal kamatoztatja. Ebből azonban nem lehet megélni, hiszen még 600 frt adóssága is van. Ezért teljesen le fog mondani az irodalomról és ügyvédségre adja magát (VI. 271). Érzi ugyan, hogy ez „heroismusba" kerül neki, de „ezt parancsolja a vas szükség, ezt maga a józan ész is" (VI. 269). Az osztozkodás azonban nem ment símán, Mihály bátyja önzése, édes anyja határozatlansága miatt sokáig elhúzódott. Csak 1829 tavaszán sikerült a megegyezés. Reá mintegy 300 hold föld jutott, túlnyomólag Oroszi, de részben Szücsi határában is. Földváry a birtokot nem vette meg, hanem 350 váltóforintért Bajza Antal vette ki, a ki aztán mindvégig bérelte is (VI. 405—411).

Sok baj volt az ügyvédi vizsgával is. Jogi könyvei már négy éve nem voltak kezében, aztán az osztozkodás zűrzavarai is minduntalan megakadályozták a tanulásban. Egynehány önmagának kitűzött vizsgai terminus el is mult s bár 1828 deczemberében újra Pestre jött a könnyebb tanulás végett, censurát csak 1829 ápr. 2-án adott, dícséretes eredménynyel (I. 39 ; VI. 263, 272).

Most már volt oklevél is, rendbe jött a birtokügy is, 1829 júliusában végleg fel is költözött a fővárosba, de már benne volt az irodalmi élet sodrában és egyáltalán nem gondolt többé az ügyvédkedésre.

II. FEJEZET.

A kezdő kritikus.

I. Kisfaludy Károly törekvései. — II. Bajza viszonya Kazinczyhoz és Kisfaludyhoz. — III. Bajza kritikai fejlődése. — IV. Bajza mesterei.

I.[1]

1819 május 3-án adták először Kisfaludy Károly Tatárait. Fontos datum ez a magyar irodalom történetében. Az eddig ismeretlen költő egy csapással országos hírű lett. Gyors egymásutánban jelentek meg a játékszínen többi darabjai is, ő lett irodalmunk első népszerű drámaírója. Az 1822-ben megindult Aurora csak fokozta Kisfaludy hatását, terjesztette az irodalmat s meghódította vele a közönség javarészét. Az irodalmi vezérség az agg Kazinczy kezéből észrevétlenül a Kisfaludyéba csúszott.

Mi e gyors siker titka? Az, hogy Kisfaludy azokat az eszméket és irányokat vezette be megmagyarosítva irodalmunkba, melyek ez időben diadalmasan járták be Európát. Egyszóval a romanticismust. A Bessenyei óta virágzó és Kazinczyval végső kifejlését elért

[1] A magyar romanticismus e jellemzésére nézve l. Bánóczi József: *Kisfaludy Károly és munkái* I—II. k. 1883. cz. művét.

classicismussal szemben az új irány rögtönösen diadalmaskodik. Ellenzéke ugyan maradt, de inkább csak az írók közt s ez is inkább csak Kazinczy páratlan tekintélyének és más személyes indítékoknak köszönhette létét.

Kazinczy a maga naiv buzgalmában sokáig észre sem vette, hogy egy új iskola bontogatja szárnyait. Hiszen Kisfaludy Károly, a magyar írók immár hagyományos szokása szerint sietett neki kifejezni hódolatát, útmutatását és támogatását kérve jövendő pályájára. Azután meg Kisfaludyék mind az újított nyelven írnak, az ő örök érdemeit hangoztatják, hogyne volnának hát az ő követői?

Pedig milyen nagy a különbség még az új nyelv dolgában is Kazinczy és Kisfaludy között. Kazinczy most is az irodalom főproblemájának tartja a nyelvújítást, Kisfaludy elintézett ügynek, melyről ugyan alkalmilag még lehet pár szót váltani, de nagyobb dolgot csinálni belőle már legalább is felesleges. Elméletileg a kérdés eldőlt, nincs más hátra, mint elterjeszteni az új nyelvet a közönség legszélesebb köreiben. Ezt a feladatot derekasan meg is oldják, megnyerik a magyar társadalmat az új nyelvnek, anélkül hogy koszorúzott pályairatot adnának ki róla.

Ez Kisfaludyék hatásának egyik titka: nem untatják a közönséget olyan iratokkal, melyek ezt már nem érdekelhetik. A kimerült formákat és műfajokat mellőzik, újakat művelnek. Egy csomó eddig használt versalakot sutba dobnak. Az alcaeusi, asclepiadesi, sapphói formák, melyeket úgysem szeretett igazában egyetlen magyar olvasó sem, csakhamar lomtárba kerülnek. A hexameter és distichon egyelőre megmaradnak ugyan, de merőben új tartalommal. Hexa-

meterben dörög le a romanticismus hősköltészete, azon Zalán futása, melyben a honszerző Árpád épp oly diadalt arat Zalánon, mint a romantikus szellem a classicain. A nyugateurópai formák közt is bizonyos eltolódás észlelhető. Kazinczyék kiczirkalmazott sonettjét a szabadabb formák váltják fel. Sőt megjelenik a magyar vers is, feltámad a régi epikus tizenkettes.

Az új alakok új tartalmat fejeznek ki. Kivesznek a költészetből az antik képek és vonatkozások, elmúlik az alkalmi versek divatja, a lyra egyénibb lesz. Az általános emberire való törekvést az egyéni érzés és szenvedély rajza váltja fel. Azután Kazinczyék örökös lyrájával szemben virágzásnak indulnak a nagyobb műfajok is: az epos, a dráma, a regény. Kazinczyék nagyobb költői műveket nem írtak, legfeljebb fordítottak, a mi meg az ő körükön kivül korukban megjelent, Kisfaludy Sándor regéi a romanticismus ez előfutárai kivételével, nem állott irodalmi színvonalon. Az eposírók a közelmult eseményeit száraz chronikákban énekelték meg voltaire-i reminiscentiákkal. A romantikusok visszatérnek a magyar őskorba és a mesés lovagvilágba. Tanulmányokra, népi hagyományokra, de leginkább saját képzeletükre támaszkodva teremtenek egy nemzeti mythologiát, kiszorítva velük az ókori isteneket, a tudákos machinát. A phantasia felszabadulása is a romanticismus vívmánya. Annyi idők óta lekötve, most beszáguldja térben és időben a legóriásabb területeket.

A dráma és regény is elsősorban történeti irányban fejlődik. Különösen a magyar lovagvilág episodjait dolgozzák fel, Szent László, Nagy Lajos, a Hunyadiak, az erdélyi fejedelmek kora megelevenül kissé görög-

tüzes megvilágításban. Széchenyi hatása alatt a történeti elem hovatovább irányzatossá lesz. Ez már a romanticismus bomlása. A mult rajzát mind sűrűbben váltja fel a jelené. A társadalmi vígjáték és novella különben már Kisfaludy Károlynál virágzik.

A romanticismus azonban nem lépett fel egyszerre a maga teljességében. Átmenet nélkül semmi sincs. Már az előző korszakban akadtak romantikus törekvések (Kisfaludy Sándor, Dugonics) és az első romantikusokon megérezhetők a classicai hagyományok. Kisfaludy Károly lyrájának szelleme classicai és az első romantikus lyrikus, Kölcsey gyökeresen összefügg a classicai iskolával. Vörösmarty Berzsenyiből indul ki s Bajza lyrája mindvégig félúton marad a két irány között.

A romantikus iskola főorganumán, az Auorán is megérzik az átmenet, még azután is, hogy Kisfaludy felszabadította magát az alapítók gyámsága alól. A munkatársak egy része a régi iskolából való, kéziratihiányból és más tekintetekből kénytelen volt a szerkesztő ezt-azt felvenni, a mi irányának nem volt megfelelő; de azért általában véve az Aurora az első magyar zsebkönyv, mely elvekkel volt szerkesztve. Kisfaludy Károly megválogatta munkatársait és megrostálta munkáikat. E pontban is kénytelen volt engedményeket tenni, de azért almanachja abban is első, hogy sikerült állandóan magasabb irodalmi színvonalon megtartania. Kisfaludy nagy súlyt fektetett a változatosságra, az Aurora minden kötetében képviselve vannak az összes műfajok s jut hely a történelem és aesthetika számára is. Szerkesztői ügyessége mellett saját sokoldalúságának köszönheti ezt.

Az Aurora ellenfele Igaz Sámuel Hébéje lett volna.

Kazinczy pártfogása alatt állott és a régibb írók szívesebben írtak bele, de hogy classicai irányú lett volna, bajosan állítható. Igaz Sámuel elismerésreméltó buzgósággal iparkodott Hébéjét minél jobbá tenni, de sem ízlése, sem tehetsége nem volt a Kisfaludyéhoz fogható. Munkatársai megválasztásában erősen befolyásolták mindenféle személyes tekintetek, az irodalomban enyelgő aristokratáknak és más dilettansoknak aránytalanul nagy teret engedett. Igaznak nem voltak határozott irodalmi elvei, így közleményei ugyanoly mértékben képviselték a classicai, mint a romantikus iskolát. Tulajdonképen az Aurorát utánozta s munkatársait mindinkább az Aurora-körből szerezte. Az eredmény az lett, hogy az írók a Hébébe gyengébb műveiket adták. Megesett az is, hogy az Auroráből visszautasítottakat. Így a Hébe éppenséggel nem állhatta meg a helyét, sem mint az Aurora ellenfele, sem mint versenytársa. Buzgó szerkesztője halála után fennállása ötödik évében (1822—26) meg is szünt.

Akart keletkezni egy harmadik almanach is, mely a fiatalok közlönye lett volna. Az Aspasia azonban Kovacsóczy szerkesztésében mindössze egyszer jelent meg (1824). Kovacsóczy Szemerétől kapott egy-két Kazinczy- és Kölcsey-kéziratot s ezekhez hozzácsatolt egy sereg tehetséges és tehetségtelen írótól egy csomó dagályos verset és novellát. A milyen könnyelmű elvtelenséggel rótta össze a kötetet, olyan könnyelműen bánt az előfizetőkkel s így szerencsésen meg is bukott a vállalat.

Kisfaludy Károly azt a czélját, hogy a közönségnek irodalmi színvonalon álló olvasmánynyal szolgáljon, az Aurorával elérte. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy másutt igen sekélyes munkák épp oly

irodalmi művekként ne szerepeljenek, mint az Aurora közleményei. Kazinczy izgatásai nyomán már egy terjedelemre nézve elég nagy irodalom volt, melynek termékei sűrűn jelentek meg folyóiratokban, almanachokban és önállóan, de nemes gyümölcs és vaczkor egyaránt remekként csodáltatott. Kisfaludy Károly felismerte, hogy a teljes elsekélyesedéstől az irodalmat csak a rendszeres kritika mentheti meg. Saját magának nem volt elég tudományos készültsége és elég állhatatos temperamentuma e feladatra. Körülnézett környezetében és az erre hivatott férfiút megtalálta: Bajza József személyében.

II.

Fiatal óriások rendesen az irodalom legújabb irányához csatlakoznak, míg az irodalmat komolyan tanulmányozó fiatal írók többnyire némileg elmaradottak irodalmi felfogás tekintetében. A dolog könnyen érthető: nekik még a régi is új és éppen beható tanulmányaik miatt idő kell nekik ahhoz, hogy a régit teljesen átértve, áttérhessenek az újra. Bajza és Toldy is szívvel-lélekkel Kazinczy zászlajához állanak. Ifjúkori kísérleteik Kazinczy világában mozognak s leveleik a széphalmi mester konok híveinek mutatják őket.

1822 őszén írja hazulról barátjának Bajza: „Nem gondolnád barátom, a neologismusnak melly tüzes ellenei vannak ott is, a hol legkevésbbé sejthetnénk. Minapában gr. Rédeyvel valék s a beszédet akaratom ellen literaturai dolgokra fordítá s szörnyű esztelenül kezde okoskodni az ú. n. nyelvrontásról s az általa ismert s nem ismert Kazinczynak (az édesnek, a nagynak) vakmerő (?!) s haszontalan (???) törekedéséről,

Én hidegvérrel hallám, anélkül hogy beleszóltam volna és csodálkoztam, hogy azon férfiú, ki sok jeles hivatalokra van érdemesítve a hazában, kinek nagy a tekintete számosak előtt és végre ki, tudtomra franczia és német nyelveket tud, mellyeknek literaturájából lehetetlen, hogy valami reá ne ragadt volna, azon férfiú, mondom, a vakságtól-e, vagy előítélettől, vagy tudatlanságtól illy nagyon el hagyja magát kapatni" (IV. 17). Pár héttel később, mikor az Aurora második kötete megjelent, egy példányt küld belőle Nagy-Rédére, mintegy czáfolatául Rédey elveinek (VI. 21). Ekkor még őt is elsősorban a nyelv érdekelte a kötetben. Egy év mulva azonban már a tartalom szempontjából nyilatkozik a harmadik kötetről (VI. 26).

Mikor a szélső újításnak egyik legvadabb terméke, Toldy Haramiái Bajzának ajánlva megjelent (1823), bár e fordítást Kazinczy is elítélte, Bajzának a fordítás általában nagyon tetszett, ha a részletekben sok kifogása van is ellene, és igen felháborodott Horvát István kemény bírálata miatt (VI. 47, 49, 57, 60, 61—3, 65, 68, 69, 75 stb.) Pár évvel később is így ir Kazinczynak az újítás ügyéről: „Az ellenfél koripheusai mindinkább szünnek, fogynak s elhallgatnak. A közvitézek, valamint a hadban, szinte úgy itt is csak machinák, alantabb is állanak, minthogy nagyobb dolgokat önerővel kivinni alkalmasak lennének. Ügyünk szent s erős hittel hiszem, hogy győznie kell köztünk is, mint minden most már felettünk álló nyelvekben s nemzet ajkakon" (VI. 356).

A gyakorlatban elég mérsékelt még kora ifjú korában is. El-elokoskodik az új szavakon (VI. 14, 70, 81 stb.), maga is elkövet pár szerencsétlen alkotást

(*mélányság, tünelmes, eltünelgő*), (VI. 71, 136, 158), de hivatásos szógyártónak sohasem csapott fel. A nyelvújításnak híve maradt később is, de maga alig néhány szót csinálhatott. Hogy rengeteg új szót eddig nála találunk meg először, keveset bizonyít. A nyelvújítás anyaga még mindig nagyon hiányosan van feldolgozva. Alaposabb kutatás után az a 40 szó, melyet neki tulajdonítottunk, alig ötöd-hatodrészben fog az övének bizonyulni. Ma csak egy szóról állítható biztossággal, hogy a Bajzáé s ez a *beszély* szó. Jelentékenyebb része lesz a nyelvújítás alkotásainak elterjesztésében. Hogy az *-at, -et* főnévképző és a *-lag, -leg* határozóképző e korban oly gyakori és hogy a németes és a költői összetételek a prosában is annyira elharapóztak, ebben alkalmasint oroszlánrésze van Bajzának.[1]

A huszas évek elején elvileg Bajza a szélső újítók közé tartozott. Az egykorú irodalom is ezek közé sorozta. Élénken tanusitja ezt Nátly Józsefnek 1824-ben megjelent dramatizált gúnyirata, az *Új szellem*. Ebben Kazinczy, Kovacsóczy, Helmeczy és Toldy mellett ő is ki van gúnyolva. Bojszi néven szerepel és a főhősnek, Kortyándli (= Kovacsóczy) úrnak igen nagy barátja. Egy helyen kiparodizálják *A dalnok* cz. versét. Más személyes kapcsolat nincs Bajza és Bojszi között. Bojszi is, mint a többi szereplő, ijesztő nyelven beszél. A gúnyirat minden tekintetben gyenge és Bajza a támadást kicsinylően fogadta (VI. 99).

Kazinczynak hamar Bajzára terelődött figyelme. Leveleiben ismételten elismeréssel nyilatkozott róla,

[1] Részben más felfogással irtam meg *Bajza József mint nyelvújító* cz. czikkemet (Magyar Nyelv, 1908). L. e czikkhez Muresán Sabin pótlásait Magyar Nyelvőr, 1911, 216. l.

többi közt Toldynak is.[1] Bajza mégsem sietett levelezést kezdeni a széphalmi mesterrel. Visszahúzódó természete mellett e kései megismerkedésben az új kor szelleme jelentkezik: A fiatal írók Kisfaludyhoz fordulnak először és nem Kazinczyhoz. Talán Toldy az utolsó, a ki első nyomtatott művével lelkendezve kereste fel a nyelvújítás vezérét *(Isokrates erkölcsi intései* 1821.). Bajzának Kazinczy hamarosan inkább történelem lett, mint élő valóság. Tisztelettel, sőt szeretettel van iránta, de bizonyos távlatban látja. „Én véghetetlenül szeretem ezt a mi Kazinczynkat s még inkább szeretem azóta, hogy hozzád irott leveleit velem közléd. Ő most nem többé azon Hercules már, ki eléggé hatalmas vala az ól marháinak szemetjeit kihányni, hanem azon szelíd öreg, ki már a másodszori gyermekkorba lépett. Kedves nekem nézni őt, a jó öreget, mint igyekszik még most is azon móddal tenni és szólni, melly csak a 40 évű kornak tulajdona s melly neki egykor olly igen illett, olly igen sajátja volt. De az erőtlenedett inak már megcsukladoznak s az ősz bajnok, mint a járni csak most tanuló kis gyermek el-elbotlik; s hiszed-e, hogy én ezen botlást is szeretem most benne . . . Ollyan melegen buzgott ez a nagy ember a közvirágzat mellett mindenkor, hogy ha annyit nem tett volna is mint teve, lehetetlen volna őt azért nem szeretni“ (VI. 91). Ezek a sorok eléggé mutatják minden melegségük mellett is, hogy irodalmi kérdésekben Bajza csak a régi Kazinczyra hallgat s nem a mostanira is. És Bajza nem az az ember, ki bármiféle véleményét túlságosan el tudná titkolni.

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XIX. 150, 202; XX. 25.

Az 1826-os Hébe Bajzának *Széphalom* cz. hangulatos epigrammáját hozta. Széphalom dicsőségét zengi, hol a hajnali fény kelt, hol hosszú álom után égi varázszsal zendült meg a csalogány. És ha majd eltünik a hajnal s a haza déli sugárban fog fényleni, szent lesz a hazafi előtt Széphalom neve. Igaz Sámuel még a zsebkönyv megjelenése előtt közölte Kazinczyval az epigrammát, mire Kazinczy pár sorral felkereste Bajzát. Bajza nagy tisztelettel felelt s erre megindult levelezésük (VI. 464, 355). Elég ritkán váltottak levelet, mert Bajza nem tudott elég hízelkedően írni Kazinczynak, Bajzát viszont nagyon bántották Kazinczy bókjai (VI. 166, 252). Kazinczy már második levelében égig magasztalta Bajza *Bordalát* (VI. 465), Bajza viszont már harmadik levelében azt irogatta Kazinczynak, hogy vakon követni nem fogja (VI. 360), a mit legalább is felesleges volt ennyire hangsúlyoznia.

Voltak dolgok, a miket nemcsak Bajza, hanem az egész Aurora-kör rossz néven vett Kazinczytól. Ilyen volt az Iliász-pör mellett (VI. 204) főleg az, hogy Kazinczy Kovacsóczyt mindig egy sorban emlegette Kisfaludyval, Vörösmartyval. Toldy iparkodott megértetni vele a különbséget,[1] de eredmény nélkül, mi Kisfaludyt nagyon boszantotta.[2] Bajza igy ir erről: „Kazinczy Igaznak azt irja, hogy Kovacsóczy nagy disze ügyünknek. Az öreg úr egy idő olta gyakran szokott botlani, de azért ne vélje, hogy ott, a hol ő talán akarva is botlik, mi utána botlani fogjunk“ (VI. 158).

Szóval annyi kelletlen körülmény volt, a mennyi

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XX. 40.

[2] Kisfaludy Károly minden munkái 7-ik kiadás, VI. 417.

éppen elegendő volt meggátolni Bajza és Kazinczy közt a melegebb személyes vonzalom keletkezését. Személyesen alig nehányszor találkoztak. Először 1828 febr. 19-én, azon a napon, mikor Kazinczy és Kisfaludy Károly egymást először és utoljára látták, utoljára 1831 május 1-én, a mikor már mint ellenfelek állottak egymással szemben.[1]

Ha Kazinczyhoz nem tudott tartósan csatlakozni Bajza, még kevesebb rokonszenvet érzett az Aspasia köre iránt, a hová pedig eleinte Toldy is nagyon édesgette volna. A kör mozgatói, Kovacsóczy Mihály és Ponori Thewrewk József, nagyon kötötték volna rá a barátságukat, de Bajza kezdettől fogva keveset adott rájuk, később meg egészen szakított velük. Az Aspasiában ugyan öt verse jelent meg,[2] de a verseket Toldy az ő tudta és beleegyezése nélkül adta át Kovacsóczynak. Mikor az Aspasia megjelent, Bajza nagyon felháborodott Kovacsóczy és Toldy tettén. Élesen megrója az Aspasia szerkesztését (VI. 94), saját verseit meg kitagadja. „Csillogó szavakból összegyúrt valamiknek", „czifra szózűrzavarnak" minősíti a verseket. „Nekem nem miveim annál inkább, mivel a te kényed szerént vannak néhol elszabdalva, néhol meg elnyujtva" (VI. 95, 103). És mikor első elkeseredése lecsillapodott, akkor is még mindig nagy jelentőséget tulajdonít jövendő pályájára Toldy meggondolatlan tettének. „Te nem érted, hogy csinálhatott az Aspasia irói körömben epochát? Ezt én magam sem *értem* s itt aenigmája vagyok enmagamnak, de *érzem*. Ti nem hagytátok nekem azon ösvényt, mellyet ma-

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XX. 471; XXI. 537.

[2] Az *Égiháború*, *Philomélához*, *Sólyomvár* és a *Lantos* (később *A dalnok*) Juliusz álnéven, *A ligethez* saját nevén.

gamnak választottam úgy futni, a mint én akartam, a mint én feltevém — *botlás nélkül* . . . Én másként akartam pályámon lépni, mint Szentmiklósy, másként mint Berzsenyi, Dayka, Csokonai; úgy mint Kölcsey, mint Kisfaludy Károly" (VI. 102).

Lassanként kiengesztelődött volna Kovacsóczy iránt, ha közbe nem jön Kovacsóczy és Thewrewk szereplése a pozsonyi országgyűlés alatt (VI. 99). Hogy Thewrewkkel vitatkozni nem érdemes, mert mindig principium nélkül szól, hogy versei semmit sem érnek és epigrammái jó részét Kleistből lopta, azt már épp oly régen tudta, mint a mily régen belátott Kovacsóczy sokféle költői és jellembeli fogyatékosságába (VI. 26, 27, 29—30, 90, 172—4, 185, 197 stb.). Hogy miként varrja Kovacsóczy mindenkinek nyakába rengeteg sonettjét és hogy milyen bolond munkákba kap Thewrewk és mennyi czimet nyomat arczképe alá, azt gúnymosolylyal nézte (VI. 163, 174). De mikor Kovacsóczy, Thewrewk és Bors Sámuel a követeket örökös előfizetésekkel zaklatták s aztán a beszedett díjakkal szépen elléptek, akkor Bajza végleg elfordult tőlük. Az úgysem nagy tiszteletnek örvendő irodalmat erősen compromittálta Kovacsóczyék viselkedése és szélhámosságuk kemény elitélésben részesült az egész irodalom részéről (VI. 188, 194, 197, 211, 454—5).

Bajza magát igazán jól csak egy írói társaságban találta: a Kisfaludy Károlyéban. Kisfaludynak Toldy mutatta be 1822 júliusában[1] és az 1823-iki Aurora

[1] Toldy a megismerkedést így adja elő: „Egy júliusi estve vala . . ., midőn *Esthajnal* cz. dalát Kisfaludynak én nyujtottam által. A magához nem bizó, szerény költő-ifjú félt azt maga tenni. Kedvezőtlen ítélet reá nézve halálos ítélet leen-

közli is *Esthajnalát.* Ettől fogva rendes munkatársa az Aurorának s verseinek túlnyomó része itt jelenik meg először. Kisfaludy legbensőbb köréhez tartozott, mely kívüle még Vörösmartyból, Toldyból és Stettnerből állott. Ez az ú. n. Aurora-kör, melyhez többé kevésbbé szorosan csatlakozott a fiatal írók egész serege. Bártfay és Helmeczy állottak a legközelebb hozzájuk, de velük tartott Czuczor, Csató, Fábián Gábor, Jakab István, Kovács Pál és mások, jó viszonyban voltak Kölcseyvel és Fáy Andrással is. Estefelé naponta összejöttek Kisfaludynál, bemutatták új műveiket, megbeszélték terveiket, megvitatták az irodalom új termékeit és a külföld remekeit. Kisfaludynak kevés kritikai fegyelmezettsége volt, de nagy olvasottságánál és élénk költői érzékénél fogva sokszor helyes irányba terelte fiatal barátait. Megvoltak neki is a maga hibái, ellenmondást nem igen tűrt, saját műveiről keményebb kritikát nem bírt elviselni, éppen ezért a magával egykorúakat nem szerette társaságában és a fiatalokkal éreztette felsőségét, de a könnyelműségig jó szive, arany kedélye lebilincselte

dett. A szeretet bizodalmával adtam én a híres férfiúnak át a kisded dalt s lelkendezve siettem az engem szobájában remény s aggodalom közt váró barátomhoz megmondani a választ: Ez a fiatal ember egyik elsejévé lesz dalköltőinknek. Ez a festés, ez az érzés, ez a nyelv sokat igérő; az egész oly egyszerű s oly megható! Mondd neki, ifjú barátom, jöjjön, hadd öleljem meg ezért az édes dalért! — Bajza sokszor aratott attól fogva dícséreteket, sokszor üllött diadalmakat, de azt az édes boldogságot, melylyel ez ítélet töltötte el szívét, gyakori vallomása szerint, nem érezte többé soha!" (Emlékbeszéd 7. l.) Bár az elbeszélés kissé stylizáltnak látszik s Bajza stoikus jellemét is hamis világításban mutatja be, nincs rá okunk kételkedni az elbeszélés lényegének igaz voltában (I. 10; VI. 13).

Bajzáékat. Kisfaludy lakásán kívül össze-összejöttek Bártfayné estélyein és Fáy Andrásnál is. Körüket tréfásan Alsatiának nevezték[1] s volt valami Révai-Társaságuk is, melyről azonban csak Bajzának egy háromsoros meghívójából tudunk (VI. 389). E meghívó szerint a kör titkára Bajza volt. Bár utóbb Kazinczy, Szemere és Döbrentei emlegették is a „szent kört", a „szövetséget", az „obscurans clubot", a társaságnak valami komolyabb jelentőséget aligha lehet tulajdonítani. Valami romantikus rejtelmeskedésnek köszönhette létét a valószínűleg rövidéletű egyesület. A mi Kisfaludyék törekvéseiben nevezetes volt, azt megcsinálták e kör nélkül is.

Bajzát Kisfaludyhoz nemcsak írói érdemei elismerése, hanem személyes vonzalom is fűzte. Ha Pesttől távol volt, állandóan leveleztek[2] s a bizalmas hang,

[1] L. ez adatokra nézve Bánóczi Kisfaludy Károlyát. Az Alsatia névre nézve Bártfay ezt írja Kölcseynek: „Nem tudom, tudod-e kedves Ferim, mit teszen az az Alsatia? Scott Walter egyik románjában (Nigelben) leírja Londonnak a XVII. században volt egy részét, melyet akkor Alsatiának hívtanak, olyformán, mint teszem Pozsonyban a Schlossberget. S azon londoni Alsatiában mindazok, kik duellum, adósság s egyéb címek miatt lappangani, azaz nyugalomban lenni akartak, ott kerestenek s találtak menedéket. Ezt tehát magyarázatul, ha jövendőben Alsatákról találnék szót ejteni, hogy tudhasd, édes Ferim, hogy azok alatt Lumpen-Gesindel értetik. A londoni Alsaták néha napján részegeskedni, czivakodni stb. szerettek s valljon mindezen tisztes czímek nem illenek-e reánk?" (Szemere-Tár, 13, LXXXIV.)

[2] Bajzának Kisfaludyhoz írt levelei elkallódtak s Kisfaludynak Bajzához intézett levelei közül is csak 7 maradt meg. Ötöt kiadott Bánóczi Kisfaludy-kiadásában (VI. 415—419), kettő kiadatatlan s Toldynak Bajzához intézett levelei közt található az Akadémiában (1823 nov. 29., 1826 ápr. 27.).

melyen ezek írva vannak, a discret közlések Kazinczyról, Kisfaludy Sándorról, Döbrenteiről mutatják benső viszonyukat. Kisfaludy Toldynak is nagy szeretettel irogatott Bajzáról s a túlságosan egyenes Bajza Kisfaludyval szemben volt a legkíméletesebb, bár szókimondása egyszer mégis kedvetlenséget okozott (VI 198, 202). Halálosságyán az éppen Gyöngyös-Oroszin tartózkodó Bajza után vágyott Kisfaludy s bár Toldy rögtön írt neki s Bajza azonnal indult, már későn érkezett.[1] Fájdalmasan emlegette is Bajza haláláig, hogy nem tudott búcsút venni mesterétől.

A szerep, melyre Kisfaludy kiszemelte, eleinte sehogy sem tetszett neki. Kisfaludy 1826-ban Toldy útján közölte vele a megindítandó *Kritikai Levelek* tervét és felkérette a szerkesztőségre. Bajza nagyon helyeselte a tervet: „Hogy literaturánkat egy időszak óta elborítja egy lelketlen sereg, mellynek bacchansok módjára zajgó lármáit darab időtől nézem én magamba fojtott bosszankodással, az már mindenikünk előtt igen is tudva vagyon s annál inkább tudva lehet, minthogy már nyilván mutogatja magát az, hogy nemzetünknek az írói sphaerában ezen club akar tónt adni, a mi nem egyebet tenne, mint a nyelvet mostani, ámbár lassú, de mégis szép előhaladásából kivenni s visszasüllyeszteni azon korba, hol mintegy 70 év előtt sinylett“ (VI. 167). Részletesen megbeszéli Kisfaludyék tervét, arról azonban hallani sem akar, hogy a szerkesztő ő legyen. Egyrészt nem érzi magát eléggé készültnek a feladatra, másrészt meg mint szegény ember nem akarja magát gyűlölségbe hozni az em-

[1] Kisfaludy Károly minden munkái 7-ik kiadás, VI. 435. Toldy 1830 nov. 19-iki levele Bajzához az Akadémiában.

berek előtt (VI. 168—9). Bajza ellenállásán a terv aztán meg is bukott.[1]

Egy év mulva is vonakodott még minden bírálattól. Szemere Pál vele szerette volna megbíráltatni fordított verseit: „Mi jutott eszébe? Én nem akarok recenseálni. Illyenekhez nekem nincs kedvem. Én úgy vagyok a kritikával, mint a ruhának egy bizonyos nemével, mellyet Zrinyi-dolmánynak neveznek. . . . Másokat benne öltözve szeretek látni, de magamon nem szeretem, nem bírnám viselni" (VI. 234). „Észre sem vette, hogy már öltögette magára a dolmányt."[2]

Tény az, hogy mielőtt egyetlen bírálatot irt volna, kész kritikai neve volt az irodalomban. Kisfaludy véleményét kéri az Auroráról, Toldy ismételten mint tekintélyre hivatkozik rá, Guzmics elragadtatással ír róla.[3] E hírnév oka Bajza irodalmi társalgása volt. Ez, sajnos, elveszett számunkra, de a leveleiben található kritikai nyilatkozataiból meglehetősen világos képet nyerhetünk ifjúkora kritikai nézeteiről és fejlődéséről.

III.

Bajza első kritikai megjegyzései nagyrészt külsőségekre vonatkoznak. Meglátszik, hogy Kazinczy hatása alatt áll. Toldy rímelvényein és saját versein köszörülgeti kritikai fegyvereit. Egy-egy szón, kifejezésen hónapokig elvitázik. Képes egész értekezést

[1] A Kritikai Levelek tervének további sorsára nézve l. Kuncz Aladár: *Toldy Ferencz*, 39—41. l., továbbá Toldy 1826 jan. 21., febr. 18., márcz. 20. és 21-iki leveleit Bajzához.

[2] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 211.

[3] Kisfaludy Károly minden munkái 7-ik kiadás, VI. 416. Kazinczy Ferencz levelezése, XX. 337, 457, 458, 471.

irni versei egyes kifejezéseiről. A szavak megválogatását tanitja, nem egyszer erős túlzásokba esve, pl. mikor egész komolyan azt irja, hogy a *kuvik* szó nem való versbe. Az üres szódiszeknek különben kezdettől fogva ellensége (VI. 12, 39, 44, 84, 86, 95, 112, 135—7, 183—4, 200, 205, 206—7, 210, 236—7, 239—40 stb.). Elvi megállapodásai a nyelvre nézve: „Még az nem szerencsés iró egészen, kinek szép, magas, mély gondolatok villámként tudnak támadni elméjében, hanem az, ki ezen gondolatokat szépen, magasan (exaltáltan), mélyen tudja kifejezni“ (VI. 45). „A hely és szóló szerént változik a nyelv“ (VI. 84). „A praecisio a nyelvnek fődisze“ (VI. 131).

A verselésre mindig igen nagy gondot fordit, de a túlságos formacultusnak nem hive. Ezért elkeseredett ellensége az elisiónak (VI. 127, 207, 214, 222) és éppen nem barátja a sonettnek. „Könnyebb volna Budavárnak összeomlani, mint nékem sonettet irhatni. Ha történetből a sonettről találnál irni egyvalahol, hasonlitsd a kalitkához, mellyben a rab madár a lelkesült szellem; ez igyekszik repülni, de meggátolja mindenfelől a farostély, melly a sonettben a structura, a metrum, a rim; szárnyaival vergődve repül a kalitka foglya, de börtöne igen csekély lévén, hosszában egyik szegletbe ütődve leesik. Ezen szeglet a a sonettnek 14-ik verse, hol a zseni röptének önakaratja ellen szárnya szegetik“ (VI. 121).

A külsőségekre mindvégig igen nagy súlyt helyezett, de később mégis elsősorban a tartalom érdekelte. A magyar romantikusok és a német theoretikusok terelték helyes irányba. A theoriák tanulmányozását és nagyrabecsülését korán kezdte. 1822 őszén igen naivul nyilatkozik Szentmiklósy Hunyadi-

járól („Egy jelenése könnyet ejte szememből s ez nekem most elég. Az érzékeny költeménynek legszebb jutalma a könny"), de ítéletéhez már hozzáfűzi: „Kritikai szájjal nem szólhatok felőle, mivel a drámának theorie-jét nem tudom" (VI. 14). Az érzett hiányt lázasan iparkodik pótolni s alig egy év mulva észreveszi, hogy „a botránkozásig uralkodik íróinknak nagyobb felekezetében a theoriátlanság" (VI. 23). Fiatalos buzgóságában aztán egy-egy pillanatra azt hiszi, hogy a theoria minden. Makáry Györgyöt megrója, hogy operát akar irni, holott az operának theoriája még nincs megírva (VI. 33). A huszas évek derekán azonban már egészen helyesen fogja fel a theoria és a költő viszonyát. „A mult évi Tud. Gyűjteménynek IX. kötete kezeimnél volt s láttam Berzsenyi feleletét,[1] melly engem egyrészről egészen öszvezavart, de másrészről igen sokra tanitott. Azon theoria, mellyet Berzsenyi ad, igen hamis s nem az ő applicatiójából abstrahált theoria. Ha ő ezen theoria szerént irta volna verseit, úgy sohasem foghatott vala Berzsenyi lenni. Ismét egy példa nekem arra, a mit én olly erősen hiszek s régen hiszek. Az t. i., hogy igen kicsiny theoria is alkothat olly poetát, a ki századok csudája lehet, ha tőle a természet maga adományait meg nem vonta; ellenben, kit a természet mostohául, csak a ratione proditum animalokat egy számmal bővíteni szült . . . azt a legvalóbb, legélesebb theoria sem fogja a középszernél fellebb emelhetni" (VI. 166). Pár hó mulva ismét: „Azt olvasám egyvalahol, hogy a schilleri genie kifejlésére sokat használa Lessing dramaturgiája; a történet

[1] T. i. Berzsenyi feleletét Kölcsey bírálatára.

valóságát nem tudom, de abból, a mit Schiller mond magáról, midőn Shakespeare-t ismerni tanulta, azt húzom ki, hogy Shakespeare-nek egyszeri átolvasása többet használa Schillernek a drámai tudományban, mint Lessingnek betéve való tudása" (VI. 182).

A kritikusnak első kötelessége alapos theoriai ismeretekre szert tennie. Második ismereteit becsületesen és igazságosan alkalmaznia. „A hizelkedő embernek megbékélhetetlen útálója vagyok" (VI. 7) írja 17 éves korában s ez elvhez holtig hű marad. Véleményét legjobb barátaival szemben is kimondja. „Te, édes barátom, tőlem ítéletet kérni szoktál munkáid felől s mondod s mondád leveleidben, hogy javallásom neked örömet, rosszallásom kedvetlenséget okoz s inkább, mintha ezt más tenné. Ezen kinyilatkoztatás engemet, hogy kedvetlenséget neked ne okozzak, oda vezethetne, hogy mindenkor javallva itéljek műveidről. De nálam másként van. Valahányszor ítélni kell munkádról, akkor sohasem vagy nekem barátom, hanem idegen" (VI. 46). „Én írót nem ismerek barátomnak, úgy mint írót, mert ha ezt tartanám, minden jó írót barátomnak ismernék. Nekem az ember barátom, nem az író" (VI. 124). Szóval nem az írót kell nézni, hanem munkáját (VI. 53), Éppen ezért Kisfaludy egész körével szemben hangoztatja Tessedik Ferencz verseinek ürességét (VI. 225) s az utókor neki adott igazat.

A kritikus legyen következetes (VI. 154). „Egyszer kiirt szavamat nem szeretem visszavonni" (VI. 224). Ítéletei legyenek megokoltak (VI. 88). „Azt kívánom meg mindenkor, hogy ha szól rólam valaki, az szóljon, a kiről tudom, hogy a dolgot, mellynek magyarázatjára kelt, érti, ha pedig még értelmének

bizonyságát sohasem adta, következőleg nem ismerhetem értelmi tehetségét, azt fogom tőle kívánni, hogy úgy szóljon, hogy által láthassam, hogy a dolgot érti" (VI. 218). A kritikus sohase feledkezzék meg az illő tiszteletről a közönség és az író iránt. „Ne feledjük, hogy a literatura örök respublica s benne önkény hatalmat nem gyakorolhat" (VI. 168). „Egy nemzetnek literaturája nem gyermekjáték, hogy abból kényünk szerint, a mikor tetszik, tréfát űzhessünk. Tisztelni kell a publicumot, mert érdemli, hogy tiszteltessék" (VI. 124). A theoriákat tanulmányozó soha meg ne feledkezzék arról, „hogy mást teszen sokat tudni és mást jól tudni. Azt hiszem Pliniusszal, hogy mást teszen sokat olvasni, mást sokszor és jól olvasni. Non multa, sed multum" (VI. 163).

Csak az ilyen jól készült és nyílteszű kritikus érdemel figyelmet. Avatatlanok szavára semmit sem kell adni (VI. 51). Toldyt megrója, mert hajt mindenki véleményére. „Egy értő javallata többet nyom ezer értetlen kajdászatánál" (VI. 77). Saját magának is szigorú, de értelmes kritikust óhajt. „Én nem rettegek semmi kritikától s valamint dícséret el nem fog szelesíteni, el nem kevélyíteni, úgy bizonyossá tehetlek róla, hogy gáncs sem fog soha leverni" (VI. 199).

Hogy a komoly kritika előtt megálljanak műveink, gondosan kell dolgoznunk. A gondos, megfontolt munka időt kíván. Dolgozzunk lassan, mert „a sietés elnyomja sokasággal azon tüzet, melly jó munkát adni hevíti az írót" (VI. 14). „A hirtelenség vagy hamarság, vagy könnyűség, akárminek nevezzem, gondatlanságot szül" (VI. 48). Mikor a Zalán futására megkezdődött az előfizetés, Bajza így ír: „Vörösmartynak óhajtanám, hogy előfizetője ne legyen. Egy nagy

epost nem lehet úgy venni, mint egy 10—12 sorból álló kisded dalt, mellynek hibáit s szépségeit a gyakorlott fej azonnal kiláthatja. Igen sokat monda az a soha nem megvetendő kritikus, ki azt mondá, hogy nonum prematur in annum . . . Én a derék ifjút tisztelem s nálam őt senki jobban nem tisztelheti. A ki olly darabot ada, mint a *Tünödő*, méltó az a tiszteletre, méltó a nemzeti tapsra. Ez s az ő *Fellegekhez* rosszul czímzett darabja, ez évi Aurorának örökké a legszebb darabjai közé fognak számláltatni. Hogy neve ragyogjon, úgy óhajtom, mintha saját nevem volna; annak okáért féltem őt, mert Zalánjáról az én jóslatom az, hogy ha most hamarjában kijövend, rövid idő multán el fog feledtetni" (VI. 129).

A munkát sokáig kell javítgatni, mielőtt kiadnánk. „Mindenikünknek, kiket megszálla a vers és könyvgyártás dühe, hasznos azon tanács, hogy tanuljunk törleni s az a legszerencsésb, ki ezt korán megtanulta" (VI. 29). Ne írjunk sokat! „Belém a Genius határtalan gyűlölséget oltott a lelketlen versek iránt, azért válogatom olly szorgalommal a tárgyat, azért töltök napokat egy igen kicsiny daraboeska készítése mellett, hogy a gondolatok ezrei közül a leghelyreillőbbet választhassam. S azt hiszem, hogy meddig én ezen dolgozás módját követni fogom, addig darabjaimból mindég lélek és szív hatással fog szólni . . . S ezért irok én keveset s ezért szeretek szenvedelmesen kevés verset írni. Ne hidd, hogy én sebesen dolgoznám verseimet. Ott, hol ti darabjaimban talán legszebb rózsákat találtok, én talán a legélesebb tüskék karczolásait éreztem; de az nekem kedves dolog, ha az mondatik, hogy darabjaimon sebes kéz látszik, mert az szép tulajdon volna, ha én

azt mondhatnám magamról, hogy mesteri könnyűséggel bírok" (VI. 233).

Tökéletes külforma mellett a vers belformájának is tökéletesnek kell lennie. Az alkalmi versek kirekesztendők a költészet birodalmából (VI. 17). A versben legyen egység (VI. 109, 186). Az egységnek meg kell lennie a szakaszokon, sőt a sorokon belül is. Egy strophába nem való két egymással össze nem függő gondolat és minden sornak önmagában is némi befejezettséggel kell bírnia (VI. 117, 206). Egységes szerkezet mellett egyszerű szerkezetűnek is kell lennie a versnek, minden mesterkéltség tönkreteszi a költeményt (VI. 244). A forma feleljen meg a tartalomnak, a kifejezések a hangulatnak (VI. 127, 209, 248).

A vers érdeket minden külső és belső csiszoltsága mellett is csak akkor fog kelteni, ha eszmei vagy érzelmi tartalmában van valami eredeti. Az eredetiség követelésében annyira megy, hogy valósággal lenézi a műfordítást. Toldyt lebeszéli fordítási terveiről. „Valameddig csak mindég fordítunk, addig literaturánk nincsen . . . Míglen erős vagy originált írni, míglen nem vagy teljesen meggyőződve, hogy eredeti talentumod nincsen . . . addig ne alázd le magad fordítónak" (VI. 32). Máskor arra inti Toldyt, hogy ne merüljön el túlságosan Berzsenyibe, mert úgy járhat, mint Hoblik Márton, Berzsenyi utánzója: „Észre sem veszszük gyakran, midőn gondolatink közé más lelke becsúsz" (VI. 9).

Saját versei eredetiségére is igen kényes. Toldy azt írta *Emlékezés* cz. versére, hogy Matthissonra emlékeztet. Bajza felelete: „Egy Kölcseynek, kit én recensióiból igen jól ismerek, nem fogna fejébe férni az, hogy e dal Matthisson nélkül születhetett

volna. Én pedig azt mondom, hogy ha van valamim originál, tehát annak legméltóbb jussal ezen dal mondathatik . . . Hogy Matthisson olvasása nélkül formám s expressióm másfélék lettek volna, azt megengedhetem. Én Matthissont egészen elolvastam, Salist, Höltyt, Kindnek egy részét szinte . . . s mondhatom, hogy a poetai nyelvben, formákban, fordulatokban sokat tanultam tőlök s ezen igen örülök és nem szégyen ez. Matthissonnak minden darabja közt, ha jól emlékszem, az *Erinnerungen* cz. az, melly az enyémmel összehasonlítható, formája olyan, mint az enyimé, de gondolatjai mások. Vesd össze a kettőt" (VI. 86). *Az eltünt ifjúkort* meg így védi: „Azt nem hiszem, hogy a darab nagyon Schillerre emlékeztessen. Nem tagadom, hogy a kettő között van hasonlat s ennek kell is lenni, minekutána nekem feltételem volt Schiller formáját utánozni, de a hasonlatot csak az fogja észrevenni, a ki a kettőt egymás után olvassa s figyelmesen elolvassa. Igen conscientiosus, igen finnyás vagyok abban én is, hogy gondolataim a máséival össze ne üssenek, a mint kell is lenni mindenkinek, a ki művészi nevet érdemelni akar: de mind e mellett is még azt hiszem, hogy a darab elég originalitással van adva" (VI. 214). „Keblemben hordom annak érzelmét, hogy most már csak szin és semmi egyéb nem ragad és nem ragadhat rám másról. Egykor magamat vezetni kelle hagynom s akkor egész darabok elragadhattak volna rám más művéből s mégis meglehetősen megőrzött geniusom. Az az időpont elmult már s most saját erőmmel megyek vezető nélkül. Heterogeneus tárgyakban egyes gondolatok általvételétől magamat óvni nem fogom, mert értem, mit teszen a mostani korban originál költőnek

lenni. Abban áll minden érdemünk, hogy az ezerszer mondottakat új alakban állítjuk elő. Olly alakban, hogy rajta interesse s újság ingere legyen elöntve" (VI. 240).

És mert eredeti írónak tartja magát, hevesen tiltakozik az ellen, hogy Toldy önkényesen változtatgat versein és a verseket ily alakban adja ki, anélkül hogy beleegyezését kérné (VI. 124, 158). Szívesen meghallgatja és ha meggyőzik, el is fogadja mások tanácsát, „de sine nobis de nobis változtatni, azt én kikérem magamnak akárkitől; ha shakespeare-i genie leszen is, mindenkor mélyen meg fog bántani vele" (VI. 203).

Ilyen elvek mellett természetesen ugyancsak keményen ítélget kora nem egy írójáról. Edvi Illés Pálról, Mészáros Károlyról, Karácsonyi Imréről, Huzly Károlyról, Puky Józsefről csak kicsinylően nyilatkozik (VI. 27, 34, 40, 48, 130, 204 stb.), de nem sokra tartja jó barátait, Nemesapáthi Kiss Sámuelt és Makáry Györgyöt sem (VI. 20, 27, 104, 119, 162, 163, 212, 215, 260 stb.). Nagyobb tekintélyű írókról is jól megmondja a véleményét: Igaz Sámuelt (VI. 157), Kulcsár Istvánt (VI. 20, 49, 51, 57, 65, 77 stb.) meglehetősen lenézi, Verseghyre szerinte semmi jó ízlés nem ragadt, pedig Sulzert fordítgatta (VI. 26, 182), Czuczor Augsburgi ütközete elhibázott munka és Vörösmartyt utánzó balladái sem sokat érnek (VI. 26, 283), az annyira ünnepelt Ányosról sincs valami nagy véleménynyel: „Igazad van, hogy Ányos legnagyobb elegiakusunk, de a legkisebb is egyszersmind. Tudod mért? Mert csak egyetlen elegiakus literaturánkban s éppen azért... nem következik, hogy mégis mindenkép nagy legyen" (VI. 59).

Még érdekesebbek későbbi ellenfeléről, Szentmiklósy Alajosról tett nyilatkozatai. Határozottan tiltakozik, mikor Toldy Szentmiklósyt mint meseírót Fáy mellé, mint lyrikust Kölcsey mellé állítja (VI. 59, 207). Második nyilatkozata: „Köszönöm a jó szándékot, melly szerint példányokat mutatsz s tanácslasz a követésre Szentmiklósyban (én nem őt tettem volna Kölcsey mellé) és Kölcseyben, de megengedj édes barátom, tanácsodat ezúttal nem követhetem s nem fogom követni . . . Szentmiklósy azért is nem lehet példányom, mert úgy hátra fognék menni, nem előre. Kölcsey azért nem, mert én jól érzem, hogy kettőnket a genius különböző utakon vezet. A dalnak több nemei vannak s egyik nemben Kölcsey azon művészi ponton áll, mellyet én minden poetai tehetségemnek egy focusba való gyűjtése által is nehezen fogok meghaladhatni, sőt nem meghaladni, de nehezen elérhetni is. Az a mesteri simplicitasa a természetnek, melly mégis a maga egyszerű alakját mindég annyi sok interessével tudja előmutatni, melly Kölcseynek néhány általam látott dalain elöntve van, ritka tulajdon, barátom s csak ezredik individuumnak sajátja s nem követés vagy törvények vizsgálásának resultatuma, hanem egyenesen természet adománya. De mind e mellett is viszont érzek magamban olly tehetséget, mellynek hatalma által a Kölcsey korában fogok olly dalokat adni . . . a millyeneket nem tudom, ha foghatna-e Kölcsey, mert a mint mondom, a genius két egymástól különböző utakon vezérel bennünket. De Szentmiklósyt különben is, annál inkább pedig Kölcsey mellett művésznek nem ismerem . . . Ha majd egykor látni fogom, hogy mostani tekintetim csaltanak s költői tehetsé-

gem olly igen csekély, hogy elenyészik, hanemha theoriai vizsgálatokkal s példányok után való contemplatiókkal elmulasztom edzeni, akkor igenis fogok példányokat választani s a lyrában praeferenter Goethét és Tiecket" (VI. 207). Minden elismerése mellett is Kölcsey költészetében is talál kifogásolni valót, ha nem nagyon lényegeseket is (VI. 184, 241, 248).

Már nagyon sok a baja Kölcsey legjobb barátjával, Szemere Pállal. Vele az Élet és Literatura előfizetése ügyében kezdett levelezni s mindjárt ez alkalommal kellemetlenségei voltak miatta. Az előfizetési felhívás olyan furcsán volt megszerkesztve,[1] hogy Pozsonyban senki sem értette meg. Végre is neki kellett megfejteni az „éjféli csodatürelmet" (VI. 187, 188). Még jobban bántotta az a felületesség és léhaság, melylyel Szemere az előfizetőkkel bánt és mely könnyelműség miatt neki is mint előfizetés-gyűjtőnek volt mit hallania. Megrótta azt is, hogy Szemere lappótlékul közismert munkákat lenyomatott (V. 193, 215).

Szemerének egyszer az az eszméje támadt, hogy folyóiratában összegyűjtve újra kiadja Bajza addig megjelent verseit és Kölcseyvel irat hozzájuk bírálatot. Bajzának a terv sehogy sem tetszett. Nem mintha a bírálattól félt volna, hanem mert nem tartotta czélirányosnak, hogy egy még fiatal költő kialakulatlan költészetéről összefoglaló bírálatot írjanak. Másrészt meg nem akarta sajátjainak elismerni az Aspasiában megjelent verseit, sem egyéb verseiben Toldy önkényes változtatásait. Ha pedig Szemere a

[1] Tévesen Kölcseynek tulajdonítva megjelent *Kölcsey Ferencz minden munkái*, 3-ik kiadás X. 204.

verseket nem mind és másként közli, mint a hogy először megjelentek, világos lesz, hogy a verseket tőle kapta és a közönség szemében majd úgy tünik fel a dolog, hogy önmagát recenseáltatja (VI. 199, 215, 217, 234, 246). Szemere le is tett tervéről.

Szeretett volna egy más tervet is megakadályozni. Toldy Handbuchjában neki is helyet szánt, Bajza szerette volna, ha kihagyja. „Nem azért mintha azt vélném, hogy verseim ott meg nem állhatnak, mert azt reménylem és érzem, hogy a hol Döbrentei, Székely, Fáy, Tóth mint poeták helyet foglalnak, ott én is el fogok vegyülhetni, hanem a miatt a nekem szerénytelenül álló „Biographie und Geschichte des literarischen Wirkens des Dichters“ miatt nem szeretem, hogy nevem bejön s annnál inkább nem, hogy általad jön be s csak barátságos kedvezésnek fog vétetni“ (VI. 199). A mint azonban Bajza előre sejtette, Toldy nem hallgatott rá. A Handbuchban olvasható Bajza életrajza és közölve van tíz verse (VI. 107, 126, 129, 142, 199, 215, 257).

A legérdekesebbek azonban leveleiben a saját költészetére vonatkozó megfigyelései, szinjátszástani jegyzetei és a művészi népdalnak ismeretes elmélete Élénk önmegfigyelőképességével többször élesen bevilágít saját költői világába. 18 éves korában írja: „Költői szellemem, a csekély, mellyet a természettől nyerék, igen hajlik a subjectivitasra; s ezt bizonyítja az is, hogy sphaerámban tetszem lenni magamnak, midőn Daykának *Esdeklését* és *Titkos búját*, Szemerének *Emlékezetét*, *Titkos vidék*ét olvasom ámbár ezek közül sem vagyok mindegyikkel tökéletesen minden részről megelégedve“ (VI. 16). Két év mulva írja: Valókat eddig még sohasem tudék festeni,

nálam minden ábrándozás, kigondolás, a legszorosb értelemben költemény. Ha voltak is eddig életemben scenák, melyeket poemákba önthettem volna, azt én nem tettem és nem tehettem, mert arra hogy én írjak, középszerű hevület kell; ha nagy mértékben vagyok hevülve, még csak egy sort sem tudok írni, ha ellenkezőleg, azaz igen kis mértékben, csak hideg és tompa hangokat producálok elé. Középszerű hevületben olly képzelgésbe szoktam merülni, melly nem ragaszkodik egy valamelly tárgynak vizsgálatához egész lángjával, hanem több tárgyaktól középmóddal lelkesítve csapong, mindenfelé s magától alkotott világokban szárnyal és egy a maga situatiójának pontjától messzelévő tárgyat választ magának, mellynek szemléletébe merüljön" (VI. 89). Már előbb is (VI. 122), de főleg a pozsonyi kiábránditó évek után kezd rájönni költészete fogyatkozásaira: „Phantasiám ereje csökkent, a mi ártani fog poesisomnak is. A világ, mellyet magának képzeletem akkor alkota, midőn poesisomnak első bimbói nyiltanak s a mellybe phantasiám minden tárgyait visszavinni szokta volt, hogy ott ragyogóbbá és dicsőbbé legyenek, elveszett szemem elől s most egy újabbat alkotni, vagy csak az elveszettet is feltalálni többé nincs hatalmamban" (VI. 258). Hogy mégis tud értékes verseket írni, azt annak tulajdonitja „hogy azt a mesterséget, az időt kilesni, mikor kelljen írnom, egész jól értem; s ha van valamelly becsük darabjaimnak, azt nagyobb részint ezen mesterség tudásának köszönöm" (VI. 232). Költői természete ilyen alapos ismerete mellett derűs mosolylyal fogadja, mikor Toldyék nagy fontoskodva elhatározzák, hogy mennyi ideig emelkedhetik még Bajza költészete és mikor következik be hanyatlása (VI. 233).

Nem kevésbbé jelentékenyek színpadi kritikái. A színház nagyon korán vonzotta, anélkül hogy beleesett volna annyi kiváló író ifjúkori betegségébe, hogy maga is színész akart volna lenni. Pesti és pozsonyi tanuló korában az iskolai tilalom ellenére már többször megfordult mind a magyar, mind a német színházban, különösen olyankor, mikor a bécsi színészek vendégszerepeltek. Pozsonyi követi írnoksága idején és bécsi kirándulása alatt szinte mindennapos volt a színházakban. Elméletileg is foglalkozott a színpaddal, érdekelte a magyar dráma multja is, úgy hogy e téren útbaigazításokkal szolgált Toldynak (VI. 30, 32, 64, 71, 78, 145—6, 154, 160). Maguknál a drámáknál is jobban érdekelte az előadásuk. Dramaturgiai leczkéi előhangjaként védelembe veszi Kunst Vilmost, „az isteni művészt", az Iris birálója ellen. Az Iris kifogása az volt, hogy Kunst „kezeit igen felemelgeti". „Ez igaz — írja Bajza, — de én csak azt kérdem, hogy ki fogja megszegni a zseni röptét, midőn ő röpülni s nem mászni akar. A theoriák fundamentumait a zsenik alkotják s a drámai poézis például mi egyéb, mint Shakespeare, Schiller, Goethe s a spanyol Calderon nagy műveikhez s nyomaik után alkalmaztatott törvények... Ezt a kritikusnak sem kellene soha szeme elől tévesztenie, valamint azt sem hogyan kell művészről s hogyan egy kontárról szólni" (VI. 174). Toldy az Irist védelmébe vette, mire Bajza a következőkben felel: „Ne hidd te, hogy Kunstot én legnagyobb színjátszónak tartom s ne hidd, hgy csak kontárjait láttam s csak kontárjait ismerem a színjátéknak. De mellyike az azon sokaknak, kiket én ismerek, hogy úgy kielégítse a nézőt, mint Kunst?

Kornt kiveszem, a ki nekem legkedvesb színjátszóm, minden ezúttal mondandó szavaim alól s felebb teszem őt a színjátszóknál, mellyeket valahol láttam s azt kérdem tőled, mellyiknek van meg az a theatralis figura, mellyet Kunst a természettől kapa, az a szép ifjúi termet, az a sokat jelentő nyílt homlok, azok a némán szóló arczvonások, azok a tűzzel teljes szemek, olly való tükrei a lélek legmélyebb, legrejtettebb situatióinak is s végtére, a mit legelébb kell vala mondanom, az a csudatisztaságú orgán minden fordulatiban a hangnak? Milly magasan áll Heurteur sok rollokban! de hol vannak azon postulatumok, mellyek annyira hatnak az emberre, mellyek annyira megvannak Kornnál és Kunstnál? Ki olly nagy, mint Anschütz? Mi van a theatrumon több oly isteni, mint midőn Anschütz Shakespeare Learjét adja? Ki fogta úgy más fel szellemét ama nagy brittusnak, mint ő s ki játszik úgy más, mint ő Vogelnek — hogy egyebet ne említsek — mesterkélten öszvecsinált Erbvertragjában? De hol van az az orgán, az a tisztán zengő orgán minden, még a leghalkabb hangokban is, mellyeket valaha theatrumon adni lehete s melly Kunstnál annyira meg van? Anschütznek öltözete, termete, szóval mindene classicai módon van öszveszedve, midőn koros személyt, mint Lear, vagy Dániel játszik; de hol van az a Korni és Kunsti szép alak, ha Spinarozát, ha Posát adja? Hol van az az arcz, mellynek vonásaiban a lélek helyheztetésének kell megjelennie? Hányadikát adhatja azon vonásoknak az ő elhízott képe, mellyeket a Korn és Kunsté olly tökéletesen adnak? Én nem tudom Bécsnek ezen általam említett három nagy művészeinél, kiket láttál te nagyobbakat, hogy

olly könnyen veted elémbe járatlanságomat. A világszerte elhirlelt Talmát szinte nem láttad, mint én s kétlem, ha láttad-e az olly nagy hírbe jött Esslairt s egyéb fejedelmeit a színjátéknak. Anschütznek színjátszói szelleme olly nagy, annyira gyakorlott, annyira kimivelt a theatrumi hatóságnak minden legfinomabb nüanszaiban . . . hogy egy szép külső alakban (theatralisabban inkább) ő volna a világnak legnagyobb színjátszója; azonban mindezen nagyság mellett is nem lehet megtagadni Kunsttól a nagy művész nevet, mint a hogyan te megtagadni látszatol. Ám de te ezt azért mondád, mert Kunst kezeit felemelgeti! Vigyázz csak mit csinál Anschütz kezeivel, mit Korn, mit Heurteur? pedig ezek mégis csak örökké a legnagyobb művészekhez fognak tartozni. Jól tudom én, hogy theater-recensentek közé nem illem, azonban közéjük illenni, nincs is törekedésem, kivált ollyak közé, mint az Irisnek nehány írói, kik csak azért mondanak valamit, hogy mondani látszassanak és ollyak közé, mint Bécsnek mániás serege Bäuerle, Castelli, Meissl, Gleich stb. ezek a józan ízlés Herostratusai, kiknek hiába dicsekszik a német literatura olly kincscsel mint a Hamburgi Dramaturgia és Tiecknek, Dramaturgische Blätterjei" (VI. 186—2)[1]

[1] *Kunst Vilmos* naturalista nagy tehetség és *Korn Miksá*val, *Heurteur Miklós*sal és *Anschütz Henrik*kel együtt ez időben ünnepelt bécsi színész volt. — *Vogel Vilmos* Erbvertragja 1825-ben került színre s Dániel szerepe miatt sokáig játszották. — *Bäuerle Adolf* „der letzte fidele Wiener der alten Zeit" bécsi regény-, vigjáték- és ujságiró volt *Castelli Ignácz Ferencz* népies lyrikus és sok franczia vigjáték átdolgozója, *Gleich József Alajos* sok népszerű lovagregény gyártója és bécsi bohózat szerzője. Mindhárman csak az alsó-komikum iránt birtak érzékkel.

Ha van is még felszínesség és naivság e sorokban, mindenesetre oly színpadi ismeretet árulnak el, hogy bizvást állíthatjuk: senki nem volt ekkor a magyar írók közül ilyen tüzetesen és apróra beleavatva a színi játék titkaiba, mint Bajza.

Valósággal irodalomtörténeti jelentőségű a művészi népdal elmélete. Bajza figyelmét a népköltészetre alkalmasint Herder terelte először. A huszas évek második felében különben az egész magyar irodalom érdeklődve fordult a népköltészet felé, a mi a romantika hódítását jelenti, de külsőleg főleg Talvj és Gerhard németnyelvű szerb népdalgyűjteményének megjelenéséhez fűződik (1825—26). Irodalmunkban Vitkovics fordítgatta a legnagyobb sikerrel a szerb dalokat, de Toldy (VI. 164) és Bajza is kísérletezett velük. A szerb népdalok sikere a magyar népköltés kutatására és utánzására buzdította az Aurora-kört. A Handbuch már több magyar népdalt hoz, többi közt a Bajza gyűjtéséből is (VI. 211), Kiss Sámuel az 1828-iki Tudományos Gyűjteményben czikket ir a magyar népdalról, Kisfaludy Károly meg irodalmi műfajjá akarta tenni a népdalt és köre a mikénten gondolkozott. Kölcsey elfeledett próbálkozásai után az 1829-es Aurora Kisfaludynak egyszerre 24 népdalát hozta és Kisfaludynak az volt a terve, hogy Vitkovics, Vörösmarty, Kölcsey, Fáy és Bajza segítségével egy 100 mű-népdalból álló gyűjteményt ad ki a nép számára (VI. 457).

Bajza elméletének kifejtésére Kisfaludy népdalai szolgáltattak alkalmat. Kisfaludy népdalai ugyan általában tetszettek neki, de kifogása van prosai és pórias kifejezése ellen és hogy „nincs rajtok művészi gond, hanem ollyanok, mintha egy szerencsés erű

nótárius készítette volna őket.“ Jobbnak látná, ha mértékben írná őket Kisfaludy, mert a forma könnyűsége nála gondatlanságot eredményez. Annyi biztatót talál azonban Kisfaludy dalaiban, hogy azt hiszi, Kisfaludy még remekeket is adhat, ha az ő elmélete szerint fogja népdalait írni. „Nekem egy saját theoriám van a művészi népdalról, mellyet sehonnan nem tanultam, hanem abstractio és combinálás által a magam fejében támadt. Némellyeket in summa generalitate elmondok felőle neked. Azt kívánom a népdalköltő művésztől, hogy ne ő ereszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon s oda emelje magához a népet. Vagy, hogy világosabban szóljak, ne a költő vetkezze le a maga művészségét, hogy a néphez hasonló legyen, hanem a nép szájában támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gonddal. Az a művész, a ki a természet után képzi magát, kopirozza-e a természetet? Soha nem. Mert a természetben a szép sehol sincs együtt, hanem elszórva s a művész ezen szépet, mellyet a természet a maga művein elszórt, gyűjti egy szempont alá öszve s belőle egy egészet képez, mellyet iparkodik úgy alkotni, miként a természet alkotta volna akkor, ha az ő egyetlenegy s fő czélja czen egyes kiválasztott tárgynak szépítése volt volna. A művésznek tehát magát a mindennapi természeten felül kell emelni s mivel az ő fő s egyetlenegy czélja a szépség . . . nyilván van, hogy ő az elszórt szépet tellyes szabadsággal concentrálja művébe, sőt ezt tennie kell is, hogy bennünket nagyobb erővel ragadjon meg. Már most vedd a népdalokat . . . úgy mint a természet productumait . . . s az ezek szépségeiből alkoss egy gyűjteményt a magad czéljára s

ezen gyűjteménylől fog az a népdal, mint valami phonix feltámadni, mellyről mondhatni fogom, hogy művészi népdal. Így készültek Goethének igen sok dalai, mellyek örökre megtartják a maguk becsét ... Ha a különséget tisztán a szemeid előtt tartod, melly azon eset közt van, midőn a dal a nép közt születik és a közt, midőn a művész akar a népdallal rokondalt költeni, világos leszen előtted, a mit mondani akarok. Már ... emlegették, hogy természet a mindennapi világban s természet a művészi világban két egymástól különböző dolog ... Én eddig nyelvünkön legszebb művészi népdalnak ismerem Kölcsey *Hervadsz, hervadsz* ... dalát s e mellett legméltóbb jussal a *Bú kél velem* állhatna, de némelly sorok és kitételek magasabb pontra viszik, mint a népdalnak emelkednie szabad, mert ezen dalokban minden legkisebb szócskára vigyázni kell, mihelyt t. i. valami nem helyén van, azonnal szembeszökő. Így tehát népdali tekintetben a *Füredi pásztor dalát* teszem ama Kölcseyé mellé. Ez lenne a mi legszebb népdalunk, ha olly omnibus numeris absolutum volna, mint a *Hervadsz, hervadsz.* Nem mondhatom meg, mennyire szerencsés gondolatnak tartom azt Vitkovicsnál, Kölcseyről nem szólok, mert ő különben is művész, hogy az egész dal merő rövid constructiókból áll. A mint elvégződött a sor, elvégződött a constructio is. Mennyi egyszerűséget önt ez a dalra s milly characteristicai beszéde ez a népnek, melly keveset gondolkozik, hanem annál többet cselekszik, keveset és röviden beszél, gondolatját egyszerűleg fejezi ki“ (VI. 264—6).

Toldy válaszában rögtön rámutatott e theoria legnagyobb gyöngéjére, hogy nem az igazi mű-népdal

theoriája. „A miket leveledben a népdalról mondasz, igen jó, de más tekintetben. Én azt tartom, hogy lyránkat úgy kellene a népdal útmutatásai szerént mívelni, mint Kölcsey teszi: így lyránknak saját hangja lesz s ezután kell törekednünk. De a te népdalod nem lesz népdal, valamint Kölcsey *Elválása* (Hervadsz, hervadsz ...) nem az s valamint ezt a Vitkovics dalával sehogy hasonlatba tenni nem lehet. Az én vélekedésem az: a néppoézis sohasem lehet költőink poézisa, úgy a mint van, mert érzése költőinknek más, mint a népé; de költőink fogadják el amattól a formát s megnemesítve így lesz magyar lyránk, a ki pedig népdalt ír, nemesítse meg annak tartalmát" (VI. 457). Bajza ez egyszer igazat adott barátjának. A művészi népdal theoriáját elejtette, hanem helyette, valószínűleg Toldy idézett soraitól is serkentve megkísérelte a specificus magyar dal megteremtését. Végső elemzésben tehát ez elmélet adja meg lyrája kulcsát.

IV.

Bajza levelei sűrűn értesítenek arról, hogy milyen theoretikusokat olvas. Innen és más irataiból kitünik, hogy elég alaposan ismerte kora magyar és német aesthetikai és kritikai irodalmát. Természetesen sokat tanult a theoretikusoktól és kritikusoktól, de aránylag igen nehéz nála a hatásokat biztosan kimutatni. Az abstract gondolkodásra Bajza igen kevéssé volt berendezve, ezért nála az átvett elvont gondolatok valahogy concret nyelvre lefordítva találhatók, a hol meg a gyakorlati bírálatban tanul másoktól, ott az átvételeket elméje annyira feldolgozza és átalakítja, hogy megint bajos a forrást megjelölni.

A huszas években terjedelemre nézve már jókora

aesthetikai és kritikai irodalmunk volt. Hogy csak pár nevet említsünk Szerdahelyi, Péczeli, Csokonai, Döbrentei, Buczy, Verseghy, Kazinczy és Kölcsey már megírták dolgozataikat.[1] Bajza, talán Szerdahelyi kivételével, ismerte ez írók műveit, tanulni azonban nem sokat tanulhatott tőlük, hiszen nagyon kevés volt bennük az eredetiség és bírálataik meg alig állották meg a helyüket. Hatni Kazinczy és Kölcsey hatott rá. Kazinczy volt a formacultus, a választékosság fő hirdetője, ő magasztalta folyton Daykát s e pontokban Bajza őt követte. Kölcsey irányozta Bajza tekintetét Goethére és Herderre. Hatott rá az irodalom nemzeti jellegének sürgetésével s pályája utánzandó példaként lebegett Bajza szemei előtt (VI. 102). Maga a tény, hogy Kölcsey mert már előtte bírálatokat írni, buzdítólag hatott rá.

A német aesthetikusok közül ez időben Sulzer uralkodott irodalmunkban s általában az ú. n. német popularis philosophusokat és aesthetikusokat olvasgatták, fordítgatták és dolgozgatták át. Bajza olvasta Sulzert, Mendelsohnt, Eberhardot, Eschenburgot, Engelt és Bouterwéket (IV. 19, 74, 103; V. 14, VI. 182 stb.) de munkáin alig látszik meg ez írók nyoma. A mi kevés aesthetikája van, azt nem tőlük s nem a szintén olvasott Kanttól és Jenischtől vette (IV. 30, 109; VI. 281 stb.), hanem némileg Herdertől és Schillertől, de főleg Goethétől.

Herder erősítette meg a nemzeti költészet teremtésének eszméjében, a népköltési törekvésekhez is ő

[1] A Kölcsey előtti magyar aesthetikai irodalom igen megbízható történetét adta Radnai Rezső: *Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817* cz. művében. (Olcsó Könyvtár 644—6. sz).

adta az első indítékot s történetphilosophiai gondolatai sem hullottak terméketlen talajra nála. Schiller túlságosan elvont író volt Bajza számára. 1829-ben bevallja, hogy „Schiller értekezésének *Über die aesthetische Erziehung des Menschen* kétszeri átbúvárlás után sem juthattam még mélyébe. A mit pedig óhajtottam volna, mert Schiller aesthetikai, politikai s életphilosophiai minden principiumai itt vannak, mint valamelly tárházban lerakva s ezekkel radicitus megismerkedni, érdemlene fáradságot“ (VI. 281). Fordítgatott is Schillerből, de inkább történeti dolgozatokat (III. 127; VI. 281). Történeti dolgozataiban van is valami schilleri. Az eszményítés elvében Schiller erősítette meg, de bizonyos, hogy Schillert a költőt, jobban megértette, mint Schillert az aesthetikust.

Goethe és Bajza aesthetikai meggyőződést illetőleg közel állottak egymáshoz. Az elvont gondolkozás iránt kevés vonzalommal, bizonyos közönynyel nézték a philosophia és aesthetika gyakorlati értékkel nem bíró problemáit. Goethe mind tanultságát, mind gondolatmélységét tekintve magasan Bajza felett áll. Bajza volt talán irodalmunkban Goethe legnagyobb csodálója, talán Goethe volt az egyetlen, a kiért kritikátlanul lelkesedett. „Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember műveire figyelmessé teve, de köszönöm geniusomnak is, hogy ezen míveket imádnom adá. Nem ismerek semmit, a mi engemet úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények. Reszketek értek...“ (VI. 252). „Mikor Goethét olvasom s azt gondolom meg, hogy ezen költő míveinek milly kicsiny a publicuma ahhoz képest, a millyennek lenni kellene, — lelkem megnyugtatásául azt szoktam magamnak mondogatni: ez a dicső görög művész olly közel áll

a természethez s a mostani generatio olly messze a természettől, hogy ha csak studiumának nem tette a dolgot, nem tudja s nem érti, mit kell Goethében keresni" (VI. 227). Másokat is iparkodott a Goethe-cultusnak megnyerni. Szalay Lászlóról írja 1829-ben: „Goethe iránt némelly fonák ideákat mondott el egyszer is másszor is, s én egy józanabb útra térítettem Fölolvastattam Goethének nehány dalát vele, mert leginkább dalai ellen voltak reflexiói, holott Goethe (ha a characterfestést kiveszem) talán sehol sem nagyobb, mint ezekben, s elmondottam neki, mért tartom én ezt s amazt Goethénél jónak és gyakran utólérhetetlennek. Azóta, úgy látszik, Szalay nagyon szerelmes Goethébe" (VI. 292 és még VI. 68, 73, 227, 269 stb.).

Bajza aesthetikai alapelve, hogy más a művészeti és más a természeti szép, a Goethe alapelve is. Ennélfogva szerintük nem hivatása a művészeteknek a természetet utánozni. A művész népdal elmélete e talajból sarjadzik ki. Goethe később a művészeti és a természeti szépet még élesebben elkülönítette egymástól, mikor kimondta, hogy a művészet épp úgy teremti mint a természet. E térre már Bajza nem követte, más esetekben azonban ismételten Goethére támaszkodik. „Az a valódi művész, barátom, a ki a maga individualitását megtagadva, minden idegen alakot, tónust és színt, magáévá tud tenni. A nagy Klopstocknak épp az a hibája, hogy mind epicumában, mind drámáiban csak Klopstock, azaz a maga individualis characterét sehol és soha megtagadni nem bíró Klopstock" (VI. 157). Az anti-Klopstock itt Goethe.[1]

Goethe szerint mindnyájan collectiv lények vagyunk,

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 215.

kik elődeinknek sokkal tartozunk, nélkülök nem volnánk olyanok, a milyenek most vagyunk. Ugyanez a Bajza véleménye is, és rögtön levonja az eredetiség e felfogásából a következtetést: inkább akar nem újat, de igazat mondani, mint eredetit, de alaptalant. Mikor regénytheoriáját megírja, Goethe regényei lebegnek előtte mintaként, mikor a színpadi játékról szól, Goethéből meríti az alapelveket. Utána üldözi a színpadnaturalismust, tőle tanulja, hogy Shakespeare nem való mindenestül a színpadra. Goethei vonás benne a népszerűség óvatos kerülése is. Senkire nem hatott erősebben irodalmunkban Goethe, mint Bajzára. Kazinczy többet emlegette, Bajza jobban átértette.[1]

A kritikában, polemiában és dramaturgiában Lessing a mestere. A dramaturgiát illetőleg tanult ugyan Schlegeltől és Tiecktől is (VI. 182, 190, 209 stb.), de ezekből inkább csak bővítette a Lessingből merített alapismereteket. Abban mindenesetre része van Tiecknek és Schlegelnek, hogy a színészek játékára nagyobb súlyt helyezett, mint Lessing és hogy a franczia romantikus dráma híve lett.

Lessing[2] műveivel 1824 elején ismerkedett meg, a mikor Toldy a Hamburgische Dramaturgiet megküldi neki. Tetszését a munka annyira megnyerte, hogy nyelvgyakorlatként forditgatni kezdett belőle (VI. 32, 43, 54). Ez időtől fogva gyakran hivatkozik leveleiben Lessingre; „nem győzöm eleget olvasni", írja 1826-ban (VI. 213). Lessing e nagy szeretete főleg lelkük rokonságára vezethető vissza. Mindketten költők

[1] Goethe aesthetikájára nézve l. Jánosi Béla: *Az aesthetika története*, III. 220—236.

[2] Lessing hatását Bajzára behatóan tárgyalja Patai József: *Bajza és Lessing* cz. cikkében (E. Philologiai Közlöny 1908).

és kritikusok voltak, a kikben az utóbbi van túlsúlyban s a kik költői alkotásaikban is nagyon sokat köszönhetnek kritikai tanulmányaiknak. Kritikai modorban sokat tanult Bajza Lessingtől: hogy az esetlegesből kiindulva általános érvényű eredményeket vezet le, hogy a polemiában a határozott, biztos, éles ítéletekkel s minden mellékesen és zavarólag a vitába csempészett anyag kirekesztésével szorítja sarokba ellenfelét. Bár Lessing a theoriának is mestere, mégis mindkettőjüknek a polemia az igazi elemük. Általában Lessing sokszorosan felülmúlja Bajzát: Lessing egyetemes műveltségű, Bajza culturája csak irodalmi és történeti, Lessing ezért belevonja tanulmányai körébe a művészetek és tudományok legtágabb mezőit, Bajza tisztára az irodalomra szorítkozik, ott is jóformán csak a magyar, latin, német és francziára; Lessing, a hová csak elhat szelleme, új eszmékkel termékenyíti meg az emberi gondolkozást, Bajza inkább csak mások gondolatainak újszerű alkalmazásában jeleskedik. Erkölcsi és kritikai felfogásuk azonban gyökerében azonos. Ügyük nemcsak akademikusan érdekli őket, hanem beleviszik vitáikba egész egyéniségüket. Meg vannak győződve, hogy ők az Igét hirdetik s ezt hirdetni erkölcsi kötelességük. Tiszteletet gerjesztő erkölcsi méltóság ömlik el még leghevesebb vitairataikon is. Ugyanaz legnagyobb kritikai fogyatkozásuk is. Mindketten dogmatikus kritikusok. Leszűrődtek bennük bizonyos elvek és szempontok s ezek szögéből ítélkeznek. Előre megállapított módon vizsgálják a műveket, kevés tekintettel azok különleges természetére s igy gyakran nem tudnak a költő lelkéhez férkőzni, hiányzik belőlük a képesség a legkülönfélébb irányokban is egyaránt megtalálni a költői tartalmat.

Részleteket tekintve legkézzelfoghatóbb Lessing hatása az Epigramma theoriájában, de későbbi polemikus és dramaturgiai czikkeiben is gyakran bukkanunk lessingi reminiscentiákra. És érdekes, hogy mikor dramaturgiai pályáján önálló lesz, ugyanazokkal a fegyverekkel küzd e franczia romantikus dráma mellett a német sentimentalis színmű ellenében, melyekkel hajdan Lessing a franczia classicus tragédiát ostromolta. Shakespeare-t nem egészen Lessing szellemében fogta fel, de az ő szellemében sürgette a nemzeti drámát.

Ha Kölcsey pályája buzdítóan hatott rá, még inkább a Lessingé. Nemcsak Lessing pályájának irodalmilag sokkal szélesebb perspectivája ragadta meg jobban, hanem a nagy hatás is, melyet Lessing a német irodalomra gyakorolt s melyet már a Bajza korában is tárgyilagosan lehetett értékelni. Észrevette a hasonlóságot a lessingkori német és kora magyar irodalma között. „Ott Gottsched, a ki nemzeti lelkesedésből a német izlést akarja finomítani, természetesen a franczia bel esprit-vel, és maga köré gyűjt tehetségest, tehetségtelent, mindenkit, a kiben ha nagyitóüveggel is, egy szikrányi tehetséget tud felfedezni: itt Kazinczy teszi ugyanezt, de a hozzáférhetőbb német irodalom alapján; ez is, az is nyájas complimenttel üdvözöl minden versecskét, vagy drámácskát, eredetit és fordítást egyaránt. Ott a svájczi Bodmer, a ki minden eszközt felhasznál arra, hogy Gottsched érdemekben szerzett babérait megtépázza; itt az Erdélyből jövő Döbrentei, a ki Kazinczy koszorúját akarja földre taposni: ez is, az is autokratikus hajlamaival egyeduralomra tör és Solness-féltékenységgel iparkodik visszaszoritani minden feltünő új tehetséget. Ott Pro-

fessor und Geheimrat Klotz, a ki régi csiszolt drágakövekkel akarja a tudomány ösvényét kirakni: itt a sokczímű Horvát, a ki a régi történeti forrásokból halászsza ki a kábító ragyogású hamis gyöngyöket. Itt is, ott is egy sereg dicsőségvadász reáveti magát minden fordítható munkára és fordítanak, és fordítanak lecsillapíthatatlanul, legtöbbnyire hivatás és hozzáértés nélkül; sokan pedig helyesebbnek tartják fel sem tüntetni azt, hogy fordítottak; garázdálkodik a plagium. Itt is, ott is hemzseg a tér e sok élősködő kontártól, hízelgő akarnoktól, és a kolompot hordja néhány pöffeszkedő tekintély, egy-egy professor vagy mágnás, egy-egy jámbor Pastor, vagy plébános. Csak egy-két erősebb törzs növekedik a láthatáron és ezeket mohón megrohanja a falka: ott Klopstock vagy Wieland, itt Kisfaludy vagy Vörösmarty. És a nagyközönség? A nagy közönség éhesen kapkod minden idegen eledel után, nemzeti literatura ismeretlen fogalom."[1] És ebből a szomorú állapotból a német irodalmat Lessing vitte a virágzás útjára: Nem volna-e a magyar irodalomnak is egy Lessingre szüksége? (III. 269; VI. 167.) A kritika közóhaj irodalmunkban, Kisfaludyék őt szánták e szerepre, maga is napról napra több tehetséget és kedvet érez magában e pályára: nem erkölcsi kötelessége-e magára vállalni a magyar Lessing feladatát?

[1] E. Philologiai Közlöny, 1908. 39. l. (Patai József).

III. FEJEZET.

Az első polemiák.

I. Az Epigramma theoriája. — II. A conversations-lexikoni pör. — III. A pör háttere és hatása.

I.

1828-ban Vörösmarty lett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, a mi nemcsak a folyóirat jelentékeny emelkedését jelentette, hanem azt is, hogy az Aurora-kör kritikai törekvései addig is némi teret nyertek, a míg a kör önálló kritikai folyóirata megindulhatott. Egészen stylszerű tehát, hogy a kör kiszemelt kritikusa, a megindítandó kritikai folyóirat leendő szerkesztője, itt mutatkozzék be a közönségnek mint műbíráló. Vörösmarty kértére még 1828-ban, az ügyvédi vizsgára való készülés és az osztozkodás zavarai közt, Bajza egy hosszabb tanulmányt írt az *Epigramma theoriája* czímen, melyet a folyóirat júliusi és deczemberi kötete hozott.[1] A czikk szigorúan tudományos színvonalával meglehetős feltünést keltett, szókimondó ítéletei meg felkavarták az új iskola kritikájának első viharát.

[1] Muzárion IV. kötetében (1829) is megjelent az értekezés utolsó fejezetének eleje (53—58. l.).

A tanulmány három részből áll. Bevezetésül a theoriák jogosultságát fejtegeti, aztán adja az epigramma elméletét s végül történeti áttekintést nyujt az epigrammaírókról. Bevezetésében elismeri Bajza, hogy a theoria magában nem alkot művészt, de viszont theoriai ismeretek nélkül a valódi költői tehetség sem fog classicai becsű műveket teremthetni. Schiller fiatalkori és későbbi drámáira hivatkozik példaként arra, mi a különbség a még tanulatlan és az aesthetikai tudással bíró tehetség művei közt. „A theoria azon mérsék, melly a csapongó geniust a természet határai közé vonja, a kisebb erőt pedig közelebb emeli a tökélyhez“ (IV. 9) „Nézzünk szét valahára... elvakulás nélkül embereink között, kiket művészi czímmel tiszteltenek meg mellékes tekinteteink s látni fogjuk, ha azok emelték-e literaturánk becsét, kik a genie törvényt nem ismerő bizakodásával futották a pályát, vagy azok, kik studiummal nemesítették a születéstől kapott tehetséget“ (IV. 12).

Az epigramma elméletét három szakaszban adja: az elsőben az epigramma eredetét kutatja, a másodikban fajait ismerteti, a harmadikban meghatározza műfaji sajátságait. A mint maga is megmondja, elméletét Herder és Lessing után adja.[1] Herder az igazi vezércsillaga, a hol Herder és Lessing ellentmond egymásnak ott Herderhez csatlakozik, sőt ismételten meg is

[1] Lessing: *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten* (1771), Herder: *Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm* (1791 és 1796). — Bajza viszonyát Herderhez és Lessinghez találóan jellemezte Pfeifer János (*Bajza aesthetikai dolgozatai.* Irod. tört. Közl. 1900). Lessing hatását részletesebben Patai mutatta ki idézett tanulmányában.

leczkézteti Lessinget Herder nyomain. Lessingből kiegészíti és színezi Herder elméletét. A két aesthetikus felfogása közt a lényeges különbség az, hogy Lessing Martialisban, Herder a görög anthologiában találja meg a maga epigrammai idealját és ezekhez szabják elméletüket. Herder szerint Lessing azért dícséri a római epigrammát, mert maga is erre bir tehetséggel, a mi tetszetős megjegyzés, de visszafordítható Herderre és Bajzára is: az ő költészetükből az elmésség hiányzott végleg, ezért nem tudják kellőleg méltányolni Martialist.

Bajza fejtegetéseinek felfordított sorrendje is teljesen Herder-utánzat. Előbb egészen önkényesen megállapítja az epigramma fajait s csak aztán iparkodik kijelölni az epigramma határait a költészet birodalmában. Herder hétfajta epigrammát különböztet meg, Bajza négyet (sententiás, festői, cseles, elmés), de ez sem lényeges eltérés, mert Bajza mindössze Herder 2—2 nagyon közelálló faját vonja össze. Az egyes fajok jellemzésénél Herdert Lessingből és Jean Paulból bővíti. Jean Paul után adja az elmésség mivoltának kifejtését, Lessing után a gnoma részletesebb tárgyalását és az elmés epigramma magyarázatát. Mivel az egyes fajok megkülönböztetése nem lényeges váljegyek alapján történik, a felosztás tisztára mesterkélt és a fajok jellemzése tele van üres dialektizálással. Ilyen alapokon épitve gyengén sikerül az epigramma műfaji meghatározása is. Általánosságokba veszö iskolakönyvszerűen paragraphusokba szedett száraz fejtegetéseinek eredménye: „Az epigramma olly költemény, melly valamelly jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatározott ponthoz függesztve adja elé“ (IV. 40). Ez az élettelen, professoros ízű

meghatározás nagyon jellemző az egész theoriára, melyben sokat megtalálunk Lessing és Herder magyarázataiból, de semmit Lessing kristálytiszta logikájából és Herder költői lendületéből.

Két szakasz tárgyalja az epigramma történetét. Nagy lelkesedéssel szól a görög anthologiáról s annak Herdertől származó, mesteri fordításáról. Catullus, Ausoniust és Owenust Lessing nyomán leszólja, de Martialisról már nem ír oly elismeréssel, mint Lessing. Az újabb irodalmak epigramma-íróival igen röviden végez, a németek kivételével. A többiekre nézve mintáinál nem talált anyagot, maga is csak a német irodalmat ismerte. Nagy elragadtatással szól Goethéről, meleg elismeréssel Lessingről, de már Schillernél kifogásolja a didaktikai elem túltengését. „Ezen dolgot nem kelle vala figyelem nélkül hagynia a dicséretre méltó buzgalmú Szerényinek (= Szentmiklósy), ki schilleri epigrammákat igyekezett magyarul adni; mert ahelyett hogy száraz reflexiókkal ajándékozott meg, mellyek a felvett epigrammai czímnek meg nem felelnek, birtokába tehetett volna bennünket Schiller azon epigrammáinak, mellyeknek poetai becse örökre kétségbevehetetlen leszen. Ezen észrevétel elmondását annál szükségesebbnek véltük e helyt, minél több ügyességét tapasztaltuk Szerényinek a külnyelvi müvek visszaadásában“ (IV. 58).

Ilyen a magyar viszonyokra való kitérések akadnak többször az értekezés folyamában. Pl. megrója a tanulni nem akaró fiatal verselőket (IV. 35, 39), élesen megbirálja Kisfaludy Sándor utánzóit (IV. 56). Most aztán egészen áttér a magyar állapotokra. Utolsó fejezetét a magyar epigramma-íróknak szenteli. Már a tanulmány megjelenésekor ez volt a theoria legérdekesebb része, ma csakis ennek van érdeke.

A Kazinczy előtti epigramma-írókkal gyorsan végez. Barótiban, Rajnisban kevés költői tehetség volt, Verseghyben kevés eredetiség, Virág meg rossz útra tért: Martialist utánozta, holott semmi elmésség sem volt benne. Kazinczyról őszinte hódolattal ír és erősen túlbecsüli. Elmésség és lyrismus egyaránt nagy mértékben van benne, született epigramma-író. „Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammatista Goethe mellett olly szép fényben állhatna, mint Kazinczy; a görögökkel pedig talán csak ők ketten volnának összevemérhetők. Goethe mint költő hasonlatlanul áll felette, mint technikus vele egy paralellába tétethetik; s az epigrammai alkatra nézve Lessing s ők ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet" (IV. 461).

Kazinczy mellett még két kiváló magyar epigramma-írót talál: Vitkovicsot és Szentmiklósyt. Vitkovics a martialisi műfajban tünik ki. Sok jelessége mellett kifejezéseiben gyakran nagyon is alszerű. Szentmiklósyban igazi lyrai ér van, de mint mindenütt, a költészet ez ágában is jóval kevesebb jelest adott, mint a mennyi tehetségétől telt volna. Nyelve csinos volna, de „mindig egyszinű, mindig epithetonok bőségében csillogó s az egyszerűségtől mindig bizonyos távolságban áll s benne az improprie szólás néha egész a piperéig feszitve van" (IV. 65).

Több valamirevaló epigramma-író nincs irodalmunkban. Ungvárnémeti Tóth László művei mesterkélt soványságok, melyekből csak a grammatikus tünik ki s nem a költő. Elismeréssel emliti azonban, hogy Tóth írt egy czikket az epigrammáról.[1] Néhány kisebb

[1] Egy Lessing nyomán készült kis elmefuttatást (Hasznos Mulatságok, 1818. I. 22. sz.).

epigrammatista után látható gyönyörrel alaposan elbánik Thewrewkkel. Nincs költői tehetsége, plagizál, nincs tisztában az epigramma mivoltával és czifra phrasisokban véli rejtőzni a költészetet. Élesen megrója benne a mythologiai képek túlhalmozását és kifejti az antik vonatkozások élettelenségét és üresség ét a modern költészetben.

Befejezésül még egyszer szót emel az ellen, hogy a gnomák epigrammákként szerepeljenek, újra figyelmezteti költőinket a theoriai tanulmányok hasznára, a megbírált íróknak meg Eberhard e szavait ajánlja megfontolásra: „Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne“ (IV. 74).

Bajza nagyon jól tudta, hogy a német aesthetikus e szavai nem fogják megvígasztalni mindazokat, a kiket megbírált. Rég megírta Toldynak, hogy a magyar író az a különös portéka, a ki csak bókokat hajlandó elfogadni (VI. 260) és jól ismerte a vihart is, melyet Kölcsey bírálatai keltettek. Valóban a méltatlankodás ezúttal sem maradt el. Szentmiklósy Alajos, a kinek epigrammái, dalai és meséi meglehetős ismertté tették nevét, nem tudta elviselni Bajza bírálatát. Egy Kazinczyhoz intézett levéltöredék formájában kelt ki Bajza ellen. Szerinte Bajza igen nagyot téved, mikor a franczia epigrammákat és a gnomákat kizárja az epigrammák köréből. „Megvallom, Schiller lelkes gnomáit nagyobb gyönyörrel olvasom Martial és Lessing némely epigrammáinál“ (IV. 576). Majd *Óhajtás* cz. versének kel védelmére, melyet Bajza megbírált, holott nem is epigramma. „Ez mutatja, hogy Bajza nem éredett egészen meg s felette távol van példányától, Kölcseytől, egyszersmind azon reflexióra is vezet,

hogy kicsinységünk sohasem tünik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk“ (IV. 576).

Szentmiklósy czáfolata a lehető legszerencsétlenebbül volt megírva. Egyrészt nem fogta fel jól Bajza értekezését s így ügyetlenül védekezett, másrészt meg lekicsinyléssel akarta elnémitani az ifjú kritikust. Fiatal írót semmi sem hoz ki annyira a sodrából, mint a lekicsinylés; Bajza őszintén megvallja, hogy ez nagyon bántotta őt is (IV. 263), annál is inkább, mert alapos tanulmányok eredménye volt értekezése és mert már tisztában volt vele, mennyire felületes az öregebb írók elméleti tudása. „Eddig azt hittem, hogy én tudok igen keveset, most, minekutána Szentmiklósy, Kazinczy és Szemere (kik literatorinknak mégis jelesebbjei) olly nagy, olly sűrű példáit adják a nemtudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben... talán én is tudok annyit, mint ők s talán hármokkal is mernék megküzdeni. Hallod, édes barátom s nem nevetsz reá, miket mond a te szerény barátod?“ (VI. 279.)

Éleshangú válaszában sorban visszautasitja Szentmiklósy vádjait, szemére hányván, hogy még értelmesen olvasni sem tanult meg. A franczia epigrammákat sehol sem támadta meg, csak azt helyeselte, hogy költőink distichonokban írják epigrammáikat s nem rimes versekben, mint a francziák. A gnomákat sem zárta ki teljesen az epigrammák közül, hanem utasításokat adott, miként kell a tiszta gnomából valódi epigrammát csinálni. Hogy Schiller gnomáit Szentmiklósy „nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martial némelly epigrammáinál, az semmit sem bizonyít egyebet, minthogy Szentmiklósy a Schiller gnomáit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing és Martial némelly

epigrammáinál" (IV. 240). Az *Óhajtás*ra nézve az a felelete, hogy miatta lehet az akármiféle vers, mert ő nem mint epigrammát bírálta meg, hanem azért kárhoztatta, mert benne a gondolatoknak semmi fokonként való emelkedése vagy esése nincs, a minek pedig minden versben meg kell lennie.[1]

Szentmiklósy másodszor is felelt és válaszát Vörösmarty kéziratban közölte Bajzával. Ez készült is az újabb válaszra: „Ez az ember kedvet ada nekem a versengésre ... Most addig fogom őt ingerelni, míg újabb s újabb okokat önmaga nem nyujt reá, hogy egészen tönkre tegyem. Mert, hogy azt tennem nem nagy erőbe fog kerülni, mutatja az ő második felelete" (VI. 279). Szentmiklósy azonban visszavonta válaszát és más módon támadt Bajzára.

Az eszmét e támadáshoz Thewrewk fellépése adta neki. Thewrewk két kis füzet epigrammát írt össze Bajza ellen (*Tíz csapás, Anticyriai tobák* 1830). Az epigrammákban szellem nincs, csak gorombaság. Dícséri mindazokat, a kikkel Bajzának baja van és Bajzát eszelős majomnak, siheder hentesnek, hírnyavalyás büszke bolondnak stb. nevezgeti. Bajza nem felelt Thewrewk füzeteire. „A publicum Thewrewket sohasem szenvedhette s most is csak nevetik epigrammáit" (VI. 337). A Kritikai Lapok első füzetében aztán kegyetlenül megbírálta Thewrewk Balog Jánosát. „Kinek a természet elmét mostoha kézzel ada, ne vegyen kezébe tollat: szántson és vessen" (IV. 94).

[1] Szentmiklósy *Czáf és igazítása*, valamint Bajza *Az epigramma theoriája ügyében* írt czikke először a Tudományos Gyűjteményben (1829. II. és III. f.) jelent meg, de mert a censura megcsonkította a czikkeket, újra és teljesen hozta őket a Felsőmagyarországi Minerva (1829. I. k.).

Ezzel Bajza végzett Thewrewkkel. Thewrewk ugyan egyre irta ellene verseit, pamfletjeit, melyekben mindenkit megtámadott, a ki Bajzával jó viszonyban volt és újra lenyomatott minden Bajzáék ellen irányuló támadást (*Beretválkozó tükör* 1833, *Velenczei szappanpor* 1834), de Bajza rá sem hederített fészkelődésére és társai is legfeljebb egy-egy gúnyos versre méltatták Thewrewköt.

Thewrewk példájára Szentmiklósy is egy kis kötet verset adott ki Bajza ellen, *Bökversek és eszmék* (1830) czimen.[1] A külföldön utazgató Toldynak így ir erről Bajza: „Szentmiklósy Honváry név alatt egy kis könyvecskét ada ki... hol arra tanítja Kölcseyt és engem, hogy az egyszerűség nem szép, azaz nem *magyar szép;* a magyar szép a *ragyogó,* a *czifra.* A munka nyilvánosan Cselkövi ellen van dirigálva, de meglátszik benne, hogy szeretne engem bántani, ha merne. Egyébiránt olly bolond dolgozás, hogy te még ollyat nem láttál. Ezt ő megint részeg fejjel irta" (VI. 337).[2]

A Kritikai Lapok első füzetében Bajza megbirálta a füzetet. Először megmagyarázza a magyar szép és a ragyogó szép elvének képtelenségét, azután gúnyos magasztalással teszi nevetségessé Szentmiklósyt: „A

[1] *Bökversek s eszmék a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében, egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen* Honvárytól. Pest, 1830. 50 lap, czímképpel. — A füzet ma teljesen ismeretlen. Én sem tudtam felkutatni.

[2] A ragyogó szép elméletével Bajza arra a kifogására akar felelni, hogy epigrammái nyelve agyonpiperézett. Művét azért irta Cselkövi (= Kölcsey) ellen is, mert Kölcsey állítgatta az egyszerű és a ragyogó szépet egymással szembe (Muzárion IV. 26—27. l.). Hogy Szentmiklósy az ivásnak adta magát, meglehetősen köztudomású volt (VI. 307). Lassankint egészen erőt vett rajta szenvedélye és felhagyott az irodalommal.

szerző, akárki mit mondjon, valóságos zseni s hogy zseni, ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykolódik, tombol, mint szilaj mén; tüzének nyílást kell adni, különben megemésztné önmagát ... Akarja, nem akarja tehát a szerzőnek írnia kell; csak könyvirás által lehet ezt a keblében nyugtalankodó istenkét lecsendesíteni. Kinek mi gondja, mit ir és hogyan? Neki szabad akármelly balgatag tárgy felől, szabad olly szegényen és nyomorúan írni, hogy minden keresztény ember szánakozzék kinján, vagy olly tarkán, zavartan és botorul, hogy még az észbeteg is nevetésre fakadjon, ha olvassa ... Azok a szegény theoretikusok, azok az élhetetlen recensiók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát, találjanak „aesthetikai kincset, gazdag eret“ ... Theoriákat alkotni, recensiókat firkálni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvözlégy tehát teremtő zseni! hatalmas ész! ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emészteniök és rágniok a magadhoz hasonló zseniknek; neved élni fog és csodáltatni a veled rokon csoda elméktől. Üdvözlégy!“ (IV. 85—86.)

Ezzel lezáródott Bajza első polemiája. E polemia többféle irányban is nagy jelentőséggel bir Bajza pályájára nézve. Így ez döntötte el végleg, hogy Bajza nem vállal hivatalt, vagy nem kezd ügyvédséget, hanem egészen az irodalomra adja magát. E polemia fedezte fel Bajza előtt is a benne szunnyadó vitatkozó tehetséget és az itt elért siker bátorította arra, hogy a megkezdett úton tovább haladjon. Irodalomtörténeti jelentősége a vitának egyrészt az, hogy szegényes aesthetikai irodalmunk a theoriával egy korához mérten igen jelentékeny monographiával

gazdagodott, másrészt az, hogy ez volt a bemutatkozója az új iskola legnagyobb harczosának, ez volt az első diadalmas összeütközése az új iránynak a régivel.

II.

Az Epigramma theoriája által felzavart hullámok még el sem ültek, mikor egy sokkal erősebb zivatar tört ki, mikor Bajza egy sokkal jelentősebb polemiába keveredett. Ez a polemia az ú. n. conversations-lexikoni pör. 1830 jan. 1-én Wigand Ottó pesti könyvkiadó egy előfizetési felhívást bocsátott ki egy a kiadásában megjelenendő *Tudományok és Mesterségek Közönséges Tárára*. Egy magyar lexikon szükségét az Aurora-kör is rég érezte, maguk is gondoltak már kiadására, így örömmel vették a hírt Wigand vállalatáról (VI. 311; IV. 242). Wigand fel is kereste Kisfaludyt és meghívta munkatársnak. Kisfaludy hajlandó volt a meghivást elfogadni, ha Wigand Vörösmartyt, Bajzát és Toldyt is felkéri. Wigandnak az első kettő ellen nem volt kifogása, meg is igérte, hogy felkeresi őket, de Toldyra nézve kijelentette, hogy nem meri meghívni, mert Döbrentei sokat beszélt ellene. Azonban sem Bajzát, sem Vörösmartyt nem szólította fel, hanem új jelentést adott ki a munkatársak megnevezésével s ezek között senki sem szerepelt Kisfaludyék közül (VI. 316).

A mint az Aurora-kör megtudta, hogy a lexikon főmozgatója Döbrentei, egyszerre bizalmatlanok lettek a vállalat iránt. Döbrenteire Kazinczyék és Kisfaludyék egyaránt haragudtak. Kazinczy iránt, a kinek pedig szerencséjét köszönhette, hálátlanul viselkedett, nyiltan és a coulissák mögött ellene dolgozott. A nyelvújítást

is támadta s ha nem tudta is az idő kerekét visszafordítani, elpártolásával mégis sok kellemetlenséget okozott. Kisfaludyék nagyon kevésre tartották Döbrentei írói képességét s ezért módfelett bosszantotta őket Döbrentei folytonos előretolakodása. Döbrentei az előkelők kegyeit hajhászta s az ő segítségükkel s nem munkával boldogult. Most éppen az akadémiai titkárságot készült ily módon elnyerni, melyre pedig Kisfaludy Toldyt szánta. Döbrentei összeférhetetlen természetét Kisfaludynak is volt alkalma tapasztalni az Árpádia tervekor, a fiatalabb írókat meg vérig sértette dölyfös viselkedésével, bántó leereszkedésével. Bajza csak 1830 elején ismerkedett meg vele személyesen, de szintén ki nem állhatta (VI. 312). Ezekhez járult még Döbrentei magánéletének néhány foltja, néhány jellemtelen cselekedete, mely köztudomású volt írói körökben.[1]

A Döbrentei személye miatt keletkezett bizalmatlanságot csak fokozta Wigand második jelentése. Ebben valóságos dicshymnust zeng saját kiadványáról. „Minden magyar, a ki szívén viseli honi szép nyelvének elterjesztését, kénytelen örömre gerjedni, midőn látja, hogy ily ritka magyar literaturai tünemény, mint ezen megbecsülhetetlen munka, az egész hazában a közfigyelem és részvétel tárgyává leszen s a hazai literatura előmozdítására törekedő ügyekezet lelkes pártfogókra talál; s lehetetlen mindenki szívének el nem ragadtatni az örömérzettől, midőn hallja, hogy a külföldiek, kik többbrendbeli újságleveleikben nemzetünk nagy díszére szolgáló dícsé-

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 329—333., 413—415. és Új Magyar Múzeum, 1856. I. 147—161.

rettel említik ezen nagy, hasznos és költséges munkának megjelenését, bámuló tisztelettel esmérik meg a magyar literaturának oly szép és gyors előmenetelét.“ Közli a jelentés a lexikon munkatársainak névsorát is: Balogh Pál, Bartosságh József, Cserneczky József, gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Kis János, Kiss Károly, Schedius Lajos, Szabó Dávid, gr. Széchenyi István, Szentmiklósy Alajos és Thaisz András.[1] Három mutatványt is hoz a lexikonból a jelentés (*agyvelő* Baloghtól, *constitutio* Thaisztól, *Hunyadi László* Cserneczkytől), melyek nyelvtani és más külső fogyatkozások mellett hiányos szakismeretet is árulnak el.

E jelentés után Bajzáék elhatározták a harczot. Stettner a Tudományos Gyűjteményben (1830. I.) szerénykedő hangon, de fullánkosan kérdéseket intézett Wigandhoz, főleg a lexikon szerkesztésére nézve. Nagyon csodálkozik, hogy a lexikon szerkesztője nincs megnevezve s kifejezi bizalmatlanságát a vállalat iránt, ha ez meg nem neveztetnék, mert Wigand eddigi kiadványai nyelvi tekintetben gyöngék. Ez a vágás Döbrenteinek szólt, kinek szintén Wigand volt a kiadója.

A vágás elevenbe talált. Wigandék feleltek s főleg ez ellen az állítás ellen hadakoztak. Wigand igen lenézően szól Stettnerről és vádja czáfolatául

[1] *Balogh Pál* közismert nevű hasonszenvi orvos és író volt, *Bartosságh* gazdasági író, *Kiss Károly* hadtudományi és szépíró, *Szabó* orvosi és szépíró, *Thaisz* főleg mint a Tud. Gyűjt. szerencsétlen kezű szerkesztője volt ismeretes. *Cserneczky* teljesen ismeretlen fiatalember volt, *Széchenyi* csak nevét adta oda a lexikonnak, tényleg nem dolgozott bele s utóbb nevét is töröltette.

mint remekművekre hivatkozik Döbrentei két fordítására (*Vétek súlya, A fösvény*) és két eredetijére (*A kis Gyula könyve, Pali és Minka olvasni tanul*), az utóbbiakért magyar Campénak nevezvén el Döbrenteit. A lexikon szerkesztőjeként Cserneczky mutatkozik be, — egy alig 20 éves juratus (VI. 330). Cserneczky igen tudákosan ir és azt a tételt bizonyitja, hogy Stettnernek nincs joga Wigand kiadványai nyelvéről oly elvetően nyilatkoznia, hiszen Stettnernek az a nehány czikke, a mit eddig irt, csak úgy hemzseg mindenféle hibától. Állitását jórészt találó példákkal igazolja.[1]

E válasz olaj volt a tűzre. Nagy felháborodást keltett főleg Döbrentei kidícsérése. Wigand u. i. nem tudott magyarul, igy az volt a vélemény, hogy a választ Döbrentei irta és igy Döbrentei önmagát magasztalta. Döbrentei utóbb kijelentette, hogy az incriminált feleletnek nem ő a szerzője, de senki sem hitt neki.[2] Ha nem is ő irta, tudnia kellett róla s igy ez esetben is része van a nagy magasztalásban. Hogy ez öndícséret mennyire ügyetlen fogás volt, azt a következmények mutatják. Az antilexikonisták most már őt akarták megszólalásra kényszeriteni, hogy aztán leszámolhassanak vele (VI. 323).

E czélból lépett a küzdőtérre Bajza. (*Figyelmeztetés pesti könyváros Wigand Ottó Tudományi s Mesterségi Közönséges Tárára.* F. M. O. Minerva, 1830. I. és külön.) Bajza kifejti egy magyar lexikon fon-

[1] Ez is, mint Wigandék eddigi iratai, külön kis füzetben jelent meg, de ezt már később kiadta Thewrewk újra *Velenczei szappanpor*ában, hol a Bajzáék ellen irt vitairatok érdekesebbjei együtt vannak.

[2] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 331, 414, 478—9.

tosságát és jelentőségét, aztán az eddigi hirdetésekből és mutatványokból bizonyítja, hogy a Wigandé aligha fogja megállni a helyét. „Belőlök fonák plánum, félszeg tudomány, gondatlan munka, inconsequentiák, grammatikai és stilistikai tudatlanság, visszás logika egymásra halmozva tünnek elő“ (IV. 244) s Wigand még sem átalja lexikonát ízléstelenül, sőt a külföldi lapokra nézve hazugan magasztalni. Bizalmatlan a munkatársak iránt is. Kettő előtt meghajlik,[1] de „a többi . . . részint valaha fénylő, de már erőtlen, elaggott bajnokok, részint korán elért s már hamvatag reményű ifjak s ízetlen papirosmázolók; van közöttük egy-két ezen alkalomra született literator is, ki még azt sem érti, patikai vagy konyhai szerekből áll-e öszve az a csuda lény, mit a tudósok literaturának neveznek“ (IV. 245). Még gyanusabbá teszi a vállalatot az igazi szerkesztő bujkálása. Meg kell fontolni, hogy a német Brockhaus-Lexikon legközelebbi kiadása e lexikonból fogja venni magyar vonatkozású czikkeit. El lehet képzelni, milyen lesz hazánk képe a külföld előtt egy ilyen munka nyomán. Felszólítja a lexikon valódi szerkesztőjét, de nem Cserneczkyt, hogy czáfolja meg állításait, mert különben felhívja a közönséget, hogy ne fizessen elő a vállalatra, „mert minden ezen czélra adott pénz nemzeti becsületünk sérelmének lészen eszköze“ (IV. 249).

Pár hét mulva követte Bajza Figyelmeztetését Stettner röpirata: *Egy szó Döbrenteiről.* Stettner egész nyíltan hirdeti, hogy Döbrentei a lexikon szerkesztője,

[1] A két író közül, ki iránt Bajza bizalommal van, az egyiket megnevezi, Széchenyi, a másikról azt mondja, hogy az olvasó azt úgyis könnyen eltalálja. Úgy látszik, Kis Jánosra czélzott. V. ö. Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 294.

Wigand helyett is ő felelt neki s nevezte el magát. Campénak, fordításait műremekeknek. Hogy mennyi joggal, azt akarja kimutatni. A példák végtelen és fárasztó sorozatával tárja a közönség elé, hogy Döbrentei nem tud helyesen írni, nem tud mondatot szerkeszteni, tele vannak fordításai németes és tótos kifejezésekkel, képtelenül félreérti számtalanszor az eredetit s némely kifejezése egyenesen a józan észt sérti stb.

Bajza és Stettner mellett a lexikon harmadik támadója az Aurora-kör orvos barátja, Bugát Pál volt. (*Igazítás*. Tud. Gyűjt. 1830. II.) Bugát a mutatványul közölt *agyvelő* czikk hibáit szellőzteti és megtámadja Baloghot, hogy mért nem használja az ő műszavait. Balogh (*Visszaigazítás*. Tud. Gyűjt. 1830. III. és külön) az *agyvelő* fogyatkozásait nem igen tudta menteni, hanem annál inkább nevetségessé tette Bugát lehetetlen műszavait (pl. *észképencz* = Theorist, *üzönczség* = praxis). Neki is, mint Bugátnak is, az a baja, hogy tisztán orvosi vita helyett elkezd nyelvészkedni és mint nyelvész mindenféle furcsaságot beszél össze. Bugátnak semmi polemikus tehetsége nem volt, azért az ő neve alatt Kisfaludy, Vörösmarty, Stettner és Bajza feleltek. (*Felelet Balogh Pál visszaigazítására*. Tud. Gyűjt. 1830. IV. k. és külön). A feleletben Bajzának nagy része lehetett (VI. 331), mert a válasz sok tekintetben az ő modorára emlékeztet. Bugátot, az orvosi részt kivéve, bajos volt védelmezni, de kihasználva Balogh különös nyelvészeti megjegyzéseit, Bajzáéknak mégis sikerült valamennyire a védelem. Balogh most már egész röpiratot írt Bugát ellen (*A visszaigazításra való feleletnek visszaigazítása*, 1831. 49. l.). Stettnert utánozva részletesen bemutatja Bugát

korcs műszavait és bizonyítja, hogy mennyi hibával fordít Bugát. Röpirata végén Bajzára támad; úgy látszik, megsejtette Bugát álarcza mögött.

E röpiratra válasz nem érkezett. Igaz, hogy nehéz is lett volna megczáfolni, de meg mire a röpirat megjelent, a pör már úgyis eldőlt Bajzáék javára. Később még egyszer felújult a Balogh—Bugát-vita. A Conversations-Lexikon első kötetének megjelenése után Toldy a Bugáttal közösen szerkesztett Orvosi Tárban ismertette a kötetet és kifogásolta Balogh orthologus nyelvét. (Orvosi Tár, 1831. III.). Balogh a Sasban felelt (Sas, IV. k.) és jórészt igazolta a hibáztatott kifejezéseket és tiltakozott Bugát azon eljárása ellen, hogy a legspecialisabb, a köznyelven soha nem használt orvosi műszavakat is mindenáron magyar kifejezésekkel akarja felcserélni. Mellékesen Bajzát is újra lehordja. Ezzel befejezést nyert a pörnek ez az ága. Kezdettől el volt Bugát dolga hibázva és fellépése nem sok dicsőséget hozott az Aurora-körre. Ezt azonban alig vette észre a közönség, oly fényes diadalokat aratott Bajza más irányban.

Bajza Figyelmeztetésére csak hetek mulva érkezett meg a válasz. (Döbrentei: *Ki szerkeztetője a Conversations-Lexicon magyar kiadásának?* Cserneczky: *Bajzának.* Thaisz: *Husvéti piros tojások.* Együtt 4 lapon.) Döbrentei tiltakozik a bujkálás vádja ellen. Ő nem szerkeszti a lexikont, csupán (!) ötféle tárgykör feldolgozója. Nézete szerint Bajzáékat az bántja, hogy feszengő írásmódjukkal, elfacsart mondataikkal nem tömhetik tele a lexikont. Bajza mások munkáinak marczangolásával akar hírnévre szert tenni. Pártoskodás helyett „álljon ki, ha nagy erőt érez magában, új ingerű eredeti alkotásokkal s nagy eredetiek

hív másolatjaival dölyf nélkül, éreztesse azok csinosult szellemében nyelvünk emelkedését. Önként következik ezek által a silányabb munkák homályosodása s a megint más ifjú lángészt literatura mezejére indultában az elébbiek érdemeinek összeszaggatott koszorúi nem szomorítják vissza, hanem a sírversen megismert fáradozás dicsőítése ejteti könnyét mindig magasabbak véghez vitelére.“ Végül kijelenti, hogy ezután el sem fogja olvasni Bajza támadásait. Ezt kijelenti Cserneczky is. Védelmezi mutatványczikkét és Bajza írásaiban kutat hibák után. Hangsúlyozza, hogy ő a lexikon szerkesztője és megvádolja Bajzáékat, hogy azért támadnak, mert maguk is akartak lexikont kiadni. — Thaisz egy goromba Csokonai-verset alkalmaz Bajzára. Ebben szamárnak, irigy kuvasznak nevezi el Bajzát, kinek kobakja korpavár, a czinke is tart tőle már. Csak hadd fecsegjen ő, holdtöltére tán eszére jő. Ő sem fogja Bajzát ezentúl elolvasni, hanem behunyja fülét, szemét és így érzi tulajdon érdemét.

Bajza válasza pár nap alatt megérkezett. (*Válasz Döbrentei Gábornak a Convers.-Lexicon ügyében*, 1830.) Drága Döbrentei úr! megszólítással kezdődik a vitairat, melyben irgalmatlan gúnynyal ront Döbrenteire. Figyelmeztetésének egyetlen pontját sem czáfolták meg, így tulajdonképen nem is volna érdemes felelnie, ha nem akarna leszámolni egy és mással, miről Döbrenteiék a tárgyon kívül fecsegtek. A neveletlen ex-redactorral nem áll szóba, Cserneczkyt meg csak sajnálni tudja, hogy ily gyászosan kell írói pályáját megkezdenie; neki tehát csak Döbrenteivel van dolga. Vádolja őket Döbrentei, hogy pártoskodnak: „Igenis, Drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran

és tartalék nélkül felszólalunk mindig, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csipkedjük, sujtjuk és zúzzuk a félszegséget; mi nem engedjük meg, hogy az úr és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszatérítsék a magyar literaturát azon szép haladásból, mellyet az Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen; mi hirdetjük és magasztaljuk . . . Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt és Vörösmartyt, mi rádisputáljuk a közönségre, hogy ezen négy, vagy kegyed szava szerint egy-két ember felett semmi sincs az egész magyar literaturában" (IV. 251). Az fáj Döbrenteinek, hogy nem a campei nagy észt magasztalják, nem dicsérik idegen írókból összelopkodott lélekbosszantó értekezéseit, csörgő-csattogó, pöffeszkedő hőskölteményeit, értelmetlen fordításait. Döbrentei eredeti alkotásokra inti? Ő kész s akár Döbrenteivel versenyezve is kész eredeti műveket írni. Majd kiderül, hogy ki ír feszengőbb módon és ki újít nevetségesebben. Jó lesz a verseny, már csak azért is, mert talán végre valahára Döbrentei is fog egy értékes munkát adni. Kioktatja Döbrenteit, hogy úgy czáfolni, a hogy a lexikonisták szoktak, nem lehet. Bármennyit idézzenek Pál apostoltól Cserneczkyig minden kiváló íróból, az még nem argumentálás és bármennyire mutogatják is ki, hogy Bajza rossz író, abból nem következik, hogy a lexikon jó lesz. Felszólítja Döbrenteiéket, bizonyítsák be azt a gyanusításukat, hogy azért támadták meg a lexikont, mert maguk is akartak egyet kiadni, különben rágalmazóknak kell őket minősitenie. A mi azt illeti, hogy válaszát el sem is akarják olvasni, azzal ő nem sokat

törődik, mert ő első sorban a közönség felvilágosítására és érdekében ír. A fogadkozást egyébiránt okosnak tartja, mert ha nem tudnak felelni, könnyű lesz a válasz alól kibujniok.

Döbrentei csakugyan nem tudott felelni, ezért rávette gr. Dessewffy Józsefet, hogy álljon ki helyette, remélvén, hogy a gróf nagy tekintélye és tiszteletreméltó egyénisége az ő javára fogja a küzdelmet eldönteni. Dessewffyt a felszólalásra nem volt nehéz rávenni. Bármily érdemeket is szerzett u. i. Dessewffy politikai téren, itt sem ugyan eszmegazdagságával, hanem egyéni integritasával, liberalismusával és szigorúan alkotmányos gondolkozásával, irodalmi babérai nagyon kétes értékűek voltak, de ő annál inkább hiú volt reájuk. Bajza Figyelmeztetésének az a része, a hol valaha fénylő, de már elerőtlenedett irókról beszél, nagyon könnyen rá volt vonatkoztatható. Hogy e kifejezés tényleg fájt Dessewffynek, mutatja, hogy válaszában többször emlegeti. Úgy látszik, Dessewffy is úgy képzelte, hogy az ő szava az utolsó lesz a pörben. Oly hangon ír, mintha perdöntő bíró volna s mint ilyen Döbrenteinek szolgáltat igazságot.

Hazánk nagy pislogó mécse, drága kedves Zajbaj úr! megszólítással kezdi pamfletjét. (*Az országszerte ösméretes fiatal tudós Zajbaj úrhoz.* 1830.) Elég részrehajlóan előadja a pör eddigi történetét és constatálja, hogy Bajzáék ítéletet mondtak egy munkáról, melyet nem is ismerhettek. Megtámadták Döbrenteit, mert ők a Révai rendszerét és a szélső újítást akarják rákényszeríteni az irodalomra s feledik, hogy ha Révaiban több volt is a philologia, Verseghyben a philosophia több és hogy Döbrentei milyen nagy érdemeket szerzett az újítás terén is. Az irigység, az ártani vágyás,

egy fekete lélek kajánsága vitte Bajzát Döbrentei érdemei megtépázására. És Bajza mer másokat leczkéztetni, kinek munkái telve vannak hibákkal, téves tanításokkal. Pl. hogy Cserneczky nem lehet a lexikon szerkesztője, mert koránál fogva nem képes a munkatársak czikkeit felülbirálni. Hogy képzeli el Bajza, hogy egy Széchenyi, egy Kis János, egy Schedius eltűrné czikkei felülvizsgálatát? Hogy irkálgathat epigrammai theoriákat, mikor ő maga nem epigramma-iró? Egy más theoria megírására volna benne hivatás: a faragatlanság, a Zajbajság elméletéről igazán vaskos kötetet tudna írni. Nincs más hátra, mint hogy bánja meg vétkeit Bajza és megbékülvén Döbrenteivel, másként keressen boldogulást. — Körülbelül ez Dessewffy zűrzavaros röpiratának gondolatmenete. Gúnyos fordulataival Bajzát utánozza, durva kifakadásaival (mérges, epés nyállal piszkolódó, maró szájú, pulya lelkű stb.) meg Thaiszra emlékeztet.

Bajza felelete 1830 október végén jelent meg. (*Észrevételek a Conv.-lexikoni pörhöz gróf Dessewffy József ellen. 1830*). Dessewffyben különválasztja a politikust és az irót s elismervén az előbbi nagy érdemeit, lesujtó bírálatban részesíti a másikat. Figyelmeztetésének még most sincs egyetlen szava sem megczáfolva, ezért szóba sem állana a lexikonistákkal, ha a Dessewffy személye iránt érzett tisztelete nem késztetné feleletre és ha Dessewffy hangja, modora, egész fellépése nem kényszeritené arra, hogy megmutassa, mennyit ér az irói respublicában a születési aristokratia, hogy itt csak az ész biztosíthat tekintélyt. Döbrentei vétke, hogy oly emberről fog szigorúan ítélkezni, a ki sok tekintetből kíméletet érdemelne.

Dessewffyt mint írót így jellemzi: „Gróf Dessewffy egyike azon magyar íróknak, kiket a horatiusi fama mendax vak kedvezésből veve szárnyaira. Ő biographus, poeta, grammatikus, aesthetikus, meg minden s végtére semmi sem, s éppen azért semmi, mert minden. A pankratiasták rendszerint így járnak . . . Szerencsétlen emberek, kik főfigyelmet az emlékező-, nem az ítélőtehetség kifejtésére fordítottak. Emlékezetök ugyan nagy leve, szertelenül sokat tanulhattak meg, de mi nyereség benne? Az emlékezés virágainak az ítélet mezején kell kifejleniök, hogy hasznos gyümölcsöt hozzanak, különben nem érdemlették, hogy őket a kertész szorgalma ápolta. Fájdalom, gróf Dessewffynél éppen ez a baj. Nála az ítélet mezeje annyira elsoványult, elparlagodott, hogy rajta egyéb mint páfrány és bogáncs többé nem teremhet. Ő emlékezőtehetségét, széles olvasását mindenhol örömest mutogatja: de az ítéletet itt, amott és mindenütt olly tompán, olly vakul botorkál, hogy kérdeni csaknem mindég lehetne: nem pirul-e gróf Dessewffy olly dolgokat írni, mellyeket az ép elme olvasni is pirulhat?“ (IV. 273.) Jellemzése igazolására a legmaróbb gúnynyal végigtárgyalja Dessewffynek egy a magyar helyesírásról szóló értekezését, mely tudatlanságával, ingadozó nézeteivel az egeket veri.

A röpirat további részeiben sorra veszi Dessewffy képtelen állításait és nagy türelemmel hosszasan czáfolja a többször valóban gyermeki naivságokat. Kikéri magának a gróf sértő gorombaságait és újra firtatni kezdi a lexikon ügyét. Wigand jelentései szerint már két kötetnek is meg kellett volna jelenni a lexikonból s íme, nemcsak hogy egy sem jelent

meg, de még a tervrajz is ismeretlen. A jún. 23-án kiadott jelentés szerint munkatárs is, előfizető is van bőviben, miért hát e késedelem? Csak vallják be Wigandék, hogy bajok vannak a lexikon körül.

A per ezzel tulajdonképen lezáródott. Sem Balogh megújuló polemiája, sem a Sas akadozásai, sem Thewrewk pamfletjei nem keltettek figyelmet. Komolyabbak voltak ezeknél Kazinczy és Kölcsey utólagos megrovásai. Ezekre válaszolt is Bajza, míg az előbbieket szó nélkül hagyta. Kazinczy a Pyrker-per felett érzett keserűségében Pannonhalmi Útjában elítélően nyilatkozott Bajza viselkedéséről a perben. A beavatottak azonban tudták, hogy a per idején Kazinczy szivvel-lélekkel Bajzához csatlakozott, a közönséget meg Bajza világosította fel e tényről. Kölcsey a Muzárion 1833-iki kötetében egy Szemeréhez intézett levelében ezt írja: „Te jól tudod, hogy a Conversations-Lexikon ügyében vagy ügye miatt, vagy ég tudja miért indult pert helyben soha nem hagyám. Azon kegyetlenség, mivel az folyt, visszarettent minden szelíd kebelt“ (Muzárion, 1833. 461. l.). Bajza megbírálván a Muzárionit, kifejti, hogy a hevesebb hangú vitára volt oka és hogy Kölcsey részéről éppen nem jogosult e megrovás, mert hiszen ő is írt ily modorban Somogyi Gedeon és Berzsenyi ellen (IV. 180—182).

Dessewffyt a vereség végtelenül elkeserítette. Feleletről szó sem lehetett; a mint Kazinczy írja, káromkodott kínjában.[1] A Kritikai Lapok első füzete, hol Bajza válasza másodszor jelent meg, tartalmazott

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 482.

számára más kedvességeket is. Bajza Szentmiklósyval helyezte párhuzamba, mint olyan írót, a ki czifra szavakkal akarja pótolni a gondolatok hiányát (IV. 82) és kegyetlen bírálatban részesítette a Hitel Taglatja cz. művét. Azt mondja erről Bajza, hogy Dessewffy nem értette meg jól Széchenyi művét és a mi jó munkájában van, az is oly rosszul van elmondva, hogy munkája egészen hasznavehetetlen (IV. 95—6). Dessewffy a Sasban és Thewrewk Beretválkozó tükrében közölgetett sületlen verseket Bajza ellen s rőfös levelekben panaszkodott ellene.[1]

Hosszú évek után eljött a kiengesztelődés percze: Dessewffy sirján. Dessewffy halálakor Bajza a Verőczey néven írt Lapszemlében megrótta a Honderűt, a miért oly hidegen tért napirendre Dessewffy felett és melegen méltatta az elhunyt érdemeit. E felszólalás annyira meghatotta Dessewffynét, hogy egy Verőczeyhez intézett szép levélben köszönte meg a figyelmet. Panaszkodván, mennyire megfeledkeztek már férjéről, igy fejezi be sorait: „Találkozott mégis egy igaz férfiú, egy barát, ki méltányosan s igazságosan érez — s azon férfiú kegyed."[2]

[1] Thewrewk Beretválkozó tükrében egy verséhez ezt a jegyzetet írja Dessewffy: „Fejér vármegyében, különösen Dég körül, a dühös kutyát századok olta Bajzának hívják; nem lehet tehát állítani, hogy eleink előérzés nélkül szűkölködtek volna" (87. l.). E névmagyarázat méltó párjaként Thewrewk a bajazzó szóból vezeti le Bajza nevét (Beretválkozó tükör 85. 92. l. Velenczei szappanpor 173. l.). — L. még Irod.-tört. Közl. 1910. 374., 375—7. l.

[2] IV. 588. A Honderű válasza: Honderű, 1843. II. 11. sz.

III.

Toldy a conversations-lexikoni per idején tette meg külföldi útját. Ennek a véletlennek köszönhetjük, hogy Bajza Toldyhoz írt levelei a pernek sok érdekes, intim részére vetnek világot. Ez adatok több irányban jellemzik az egykorú irodalmi viszonyokat és jobban megértetik a per döntő jelentőségét.

Első felszólalására készülve Bajza, azzal okolja meg a támadást, hogy a lexikon gyalázatot fog hozni a nemzetre. Döbrentei mindenütt az Aurora-kör ellen beszél, Széchenyihez jár panaszra Kisfaludyék ellen és szidja az újitókat. „Ezekből láthatod, hogy már most ki kell tűznünk a zászlót s világosan clubot formálnunk.“ Ő meg is kezdi a harczot a „minden tehetségeiből kipenészedett“ Döbrentei ellen (VI. 316—7). Jól tudja, hogy felszólalása sok ellenséget szerzett neki, de „én megnyugtatást csak abban keresek és találok, ha lelkiismeretem mondhatja, hogy igaz ügyet védelmeztem“. Örül a harcznak, társait ő izgatja kitartásra, Stettnert ő veszi rá a Döbrentei ellen szóló röpirat megirására. „Ezekből láthatod, hogy nemsokára egy tüzes harcz fog támadni, mellynek nem hamar lesz vége, ha a másik felekezetben lélek van és nem gyáva. Annak legjobban örülök, hogy most Döbrentei álcsillogásait a publicum látni fogja s látni azt, hogy Döbrentei a leglelketlenebb magyar íróknak egyike.“ Hiúságára jellemző példaként elmondja, hogy Döbrentei mindenfelé elhíresztelte, hogy Széchenyi *Lovakról* cz. művét ő irta, sőt magának a grófnak is azt mondta, hogy a könyvet „csak azért nem rakta tele a maga sententiájával, mert az egész világ mindjárt reá ismert

volna, hogy azok az ő és nem Széchenyi sententiái". Széchenyi is elfordul már Döbrenteitől s hajlandó volna az akadémiai titkárságra Döbrentei elejtésével Toldyt elfogadni (VI. 318).

Figyelmeztetésének hatásával nagyon meg van elégedve. Különkiadását a fővárosban elterjesztette. „Micsoda lármát csinált ezen kis íráska itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenfelé a kávéházakban és tracteurökben beszéltek és disputáltak felőle s már két hete, hogy publicum elébe jött s még mindig tárgya a beszédnek." A lexikonisták igen dühösek és Bajzának az egyikkel, gróf Majláth Jánossal Kisfaludynál kemény vitája is keletkezik. „Sok beszédek után végtére jól megraktuk ezt a kétlakú grófocskát s a milly gorombául és nevelőleg kezdte beszédét, szinte olly humanitással és tisztelettel vált el tőlem." Élvezi a harczot. „A hobesiusi bellum omnium in omnest most igen lehet a magyar literaturára alkalmaztatni, mert most minden író . . . valamelly felekezetnek párthíve s olly élet, olly mozgás, részvétel még alig volt a magyar literaturában, mint most van s interessans lesz tudni, mindez hova megyen ki végre. Én azt merem állítani, hogy ha a Wigand-Döbrenteiánusok gyávák nem lesznek s olly bátran mernek a sikra szállni, mint mi, úgy ennek a conversations-lexikoni pernek végkép elhatározó befolyása lesz a magyar literaturára." „A mi felszólamlásunknak az a haszna is van, hogy ha lexikonjukból csakugyan lesz valami, több szorgalommal s nagyobb gonddal fogják azt dolgozni, mert tudják, hogy minden betűjökre árgusi szemek vigyáznak. Képzelheted, hogy itt Döbrenteinek legnehezebb lesz

a sorja, mert bajos dolog 45 évű korunkban szokni a gondos íráshoz, minekutána eddig olly igen könnyen vettük a dolgot s mégis annyira elbolondítottuk a világot, hogy pénzt vertek tiszteletünkre" (VI. 321—3).

Ismertetvén Döbrenteiék válaszát, így folytatja: „Úgy-e, hogy szép dolgok? Én örömmel fogadtam e megtiszteltetést s áldom a végzetet s e dicső férfiakat, hogy magukat illy gyönyörűen prostituálták. A mit én nekik erre feleltem, abban nincsenek ők illy szép czímekkel megtisztelve, de azt hiszem, hogy ezerszer jobban szerették volna, ha szamárnak, bolondnak stb. neveztem volna őket, mert a miket mondok, sokkal jobban fog nekik fájni, mint az ollyanok." Az újabb válasz hatásával is nagyon meg van elégedve. Döbrenteiék szörnyen dühösek és boszúból mindenféle rágalmakat költenek Bajzára, pl. hogy katholizált és most vallási gyűlölségből támadt a lexikonra, mert írói nagy része lutheranus. A közös gyűlölet a legjobb barátokká tette Döbrenteit és Thewrewköt, holott azelőtt ki nem állhatták egymást. Annyira dühösek Bajzáékra, hogy Wiganddal visszaküldetik Toldynak nála bizományban lévő könyveit és mindenféle delatiókat küldöznek Bécsbe Kisfaludy ellen is, a ki a Jelenkorért folyamodott (VI. 328, 329, 335). A többi íróról a következőképen számol be: Balogh és Majláth erősen megszelídültek (VI. 332), Paziazi és Tretter ravaszul mindkét pártnak udvarolnak és hordják a pletykákat (VI. 322, 329). „Kazinczy és Fáy, mint valami gyáva vénasszonyok, titkon örülnek, hogy Döbrenteit zúzzuk; Szemerét pedig elszomoritotta az én Figyelmeztetésem, mert azon dicsőséget szerette volna magának, hogy Döbrenteit tönkretegye ... Én részemről

nem sok dicsőségnek tartom olly írót leverni, mint Döbrentei; ez még fáradságomba sem kerül" (VI. 328).[1] „Azok, kik elejétől fogva Döbrentei részén voltak . . . azt mondják, hogy nem szép, a mit csinálunk s nekik az nem tetszhetik, ámbár megvallják, hogy az ész praevalentiája a mi részünkön van" (VI. 333).

Széchenyi meglehetősen zavarban volt állásfoglalásával. Szeretné békéltetni a harczos feleket (VI. 323, 337) egyrészt, mert félti a nagy pártoskodástól a megalakulóban lévő Akadémiát, másrészt meg mert hálával van Döbrentei iránt, a ki első vezetője volt az irodalomban. Azonban egyre jobban eltávolodik Döbrenteitől, törölteti magát a lexikon írói közül, mindjobban felkarolja Toldy titkárságának ügyét (VI. 318, 324, 330, 333, 335). Baloghról, a ki háziorvosa, azt mondja, hogy rettenetesen megjárta a Bugáttal való veszekedéssel, Bajzának Döbrentei ellen szóló iratáról meg, hogy az valami szörnyű, de tökéletesen igaz és czáfolhatatlan (VI. 333, 334). Bajzáék iránt érzett nagyrabecsülését azzal is kifejezi, hogy Kisfaludyt, Vörösmartyt, Helmeczyt és

[1] Az írók állásfoglalására nézve megjegyezzük, hogy *Kazinczy* nemcsak titkon volt Bajzáék híve, hanem ezt magának Döbrenteinek is nyíltan megírta és a lexikonista Guzmicscsal szemben folyton védte Bajzát. Dessewffy miatt nem kelt a nyilvánosság előtt is Bajza védelmére. L. Kazinczy Ferencz levelezése: XXI. 280, 289, 290, 304, 329, 338, 396, 414, 478, 538. *Szemere* kétszínűen viselkedett. Kölcseyvel együtt jó viszonyban volt Döbrenteivel, de a míg ezt Kölcsey nem titkolta, addig Szemere egyrészt Bajzáéknak hízelgett, sőt Döbrentei ellen czikket igért, másrészt meg Guzmicsnak írt megbotránkozott levelet (Szemere-Tár 10. CI. Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 290).

Bajzát meghivatja a Kaszinó báljára, Bajzát meg 1830 ápr. 14-én maga vezeti be a Nemzeti Kaszinóba.[1]

A mi a közönséget illeti: „az olvasók, valamint az irók közt is igen kevés neutrális van s ez jó jel; többnyire elhatározottan a lexikon mellett vagy ellen vannak. Az mondatik mindenfelé . . . hogy a potioritas részünkön van“ (VI. 329). Később: „Felette tévedsz ott is, édes barátom, midőn azt mondod, hogy az olvasó publicum az ő részükön van; jöjj csak haza, magad fogod tapasztalni, micsoda kis csoportocska az, melly őket pártolja. Fábián Aradról, Rudics Bácsból, Helmeczy Törtel tájékáról s nehány Károlyhoz, Vörösmartyhoz és Stettnerhez irt levelek azt a hirt mondják, hogy mi egész félelmes auctoritast szerzettünk magunknak ezen pör által“ (VI. 333).

Toldy hazatérése után elmaradnak ez intim feljegyzések, de Bajzának egy Kazinczyhoz irt levele érdekesen tájékoztat a hangulatról, mellyel Bajza Dessewffy fellépését fogadta: „Döbrenteinek irt válaszomra gróf Dessewffy József készíte egy — a mint mondják — nem igen finom feleletet, védelmökre Wigand gyámoltalan vitézeinek. Hogy ezen perbe gróf Dessewffy avatta magát, az nekem nem kedves dolog. Ő, bár gyenge iró is, de tiszteletreméltó ember s a haza gondjaiban őszült meg és sok czímmel érdemli, hogy neve a publicum előtt szenny nélkül maradjon. De ha olly valamit követend el velem, a mi grófi neveléssel össze nem fér, köteles leszek-e én neki azt eltűrni s csak azért leszek-e köteles, mivel ő Méltóságos Gróf? Én őt kimondhatatlanul sajnálom s felette sokba fog kerülni, a mit

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 277.

neki felelni fogok, nem azért, mintha a felelet nehéz volna (a mi ügyünk igazságos és rendíthetetlen), hanem azért, mert jó érzésű embernek nem lehet az kedves, midőn tiszteletreméltó névre szennyt borítani kényszeríttetik. Azonban, ha már ennyire jutottunk, hogy gróf Dessewffynek tetszik magát a Döbrenteiek charactertelen és a Thaiszok neveletlen seregébe vegyíteni, ám lássa, én róla nem tehetek . . . Ők azt hiszik, hogy írói respublicában grófi auctoritasokkal lehet valakit elnémítani. Meglássuk, üdvözítendi-e őket ezen hit. Még Magyarországon senki sem keveredett gróffal tollcsatába, én leszek most reá kényszerítve. Fegyvereimet úgy fogom használni, hogy grófoknak szolgáljon tanulságul, mint kell s mint illik szót váltani olly emberrel, ki bennünket nem bánta. Nemes vagy báró, gróf vagy herczeg írói világban egyforma jussal bír, elsőségeket itt nem születés vagy hivatal oszt, hanem ész, mellynek én mindenkor kész voltam s kész leszek térdet hajtani.“ Elmondja, hogy mikor megtudta, hogy Dessewffy bele akar szólni a vitába, levelet akart neki írni, hogy felvilágosítsa, de aztán letett tervéről, mert megtudta, hogy a lexikonisták nála tartják gyűléseiket s attól tartott, hogy Dessewffy majd megmutatja ezeknek levelét s még azt fogják hinni, hogy megszeppent. Dessewffy válaszát különben a pesti censor durvasága miatt visszautasította s így Kassán fog megjelenni (VI. 376—8). Kazinczy, habár ekkor feszült viszonyban volt Dessewffyvel, kísérletet tett Bajzáéknál, hogy kíméljék a grófot, de eredmény nélkül.[1]

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 346, 349.

Bajzának ez egészen bizalmas közlései eléggé mutatják, hogy a támadásban őt nem kicsinyes indokok vezették, hanem szenteknek vallott elvek, az irodalom érdeke. Ha Döbrenteit gyönyörrel is veri tönkre ez elvekért, viszont fájó szívvel bár, de habozás nélkül áldozza fel értük Dessewffyt és nem a dicsvágy sarkalja a küzdelemben, hanem az irodalom szeretete. Meglepő éleslátással megérzi a küzdelem fontosságát, korszakalkotó voltát s ezért magát teljesen koczkára teszi.

Az önzetlen harcznak a megérdemelt diadal lőn az eredménye. A Conversations-Lexikon védői lesujtottan hallgattak el. A lexikon megjelent, de egyrészt már oly szükség volt egy magyar lexikonra, hogy a közönség szívesen fogadta bárkitől s akármilyen legyen is, másrészt meg, a mint Bajza megjósolta, támadásainak hatása alatt a lexikon sokkal jobb lett, mint a milyennek megindult. A kiadó vagy 15,000 frtot ráfizetett vállalatára, ez azonban nem annyira Bajzáék ostromának tudandó be, mint a korviszonyokhoz képest túlmagas írói tiszteletdíjnak: 50 frt ivenkint.[1] A nagy honorarium viszont lehetővé tette, hogy sok jeles munkatársat tudott Wigand lassanként lexikonának megszerezni. Wigand u. i. Bajzának lebecsmérlő nyilatkozatától indíttatva, táborkarát gyökeresen újraszervezte, 34-re egészitette ki a rendes munkatársak számát és még ezenfelül mások is dolgoztak a lexikonba. A munkatársak közt találunk kiváló szakembereket (Bittnicz, Lassú, Nyiri, Pólya, Schedius, gr. Teleki József, Tittel, Vásár-

[1] A kassai premontrei főgimn. értesítője. 1898/9. 62. l. (Szabó Adorján czikke).

helyi, Zsivora), a régi gárda több jeles tagját (Guzmics, Kis János, Mednyánszky), sőt az Aurora-kör külső emberei közül is nehányat (Csató, Jakab, Kiss Károly). Ilyen munkatársak mellett, a kik mind magukon érezték Bajza „árgusi" szemeit, a lexikon viszonylag jól is sikerült. Nagy részében a Brockhaus átdolgozása, de eredeti magyar tárgyú czikkei is általában a kor tudományos színvonalán állanak. Nyelvileg a lexikon éppen nem egyenletes, ortholog és neolog szellemű czikkek egymást váltják, de az összhangtalanság nem kirívó. Irodalmi czikkeiből tendentia nem érezhető ki s hogy a tárgyilagosság megóvható legyen, élő író alig van felvéve a lexikonba, többi közt Bajza és Döbrentei neve is hiányzik belőle. Döbrentei a harmadik kötet után visszalépett a lexikontól s ettől fogva az ellentét annyira enyhült Wigandék és Bajzáék között, hogy a hetedik kötetben már egy lelkes czikket olvashatunk Kisfaludy Károlyról Toldy Ferencztől. Ugyancsak Toldy az, a ki a Figyelmező első számában sok mindenféle kifogása mellett is megállapítja, hogy irodalmunk nyert a lexikon által.[1]

De a nagy polemia korszakalkotó volta nem ebben az eredményben csúcsosodik ki. Bajza Szentmiklósy megleczkéztetésével megkezdte az áltekintélyek lerontását, most megrontotta írói hitelében a magát bálványnyá feltolt Döbrenteit, leálczázta a grófi tekintélyével fényelgő, de üres Dessewffyt. Ha Döbrentei

[1] A lexikon *Közhasznú esmeretek tára* czímen 1831—34 között jelent meg, 12 kötetben. Kemény bírálatban részesítette egyes köteteit az erdélyi Nemzeti Társalkodó (1832. I. 8—10. sz. 1834. II. 109—112. 1836. II. 141—144), többször hivatkozván Bajza támadásaira.

akadémiai titkárságát nem tudta is megakadályozni, mégis a szaktudomány területére szorította, a hol többé lényeges befolyást nem nyerhetett az irodalmi életre. A szervezkedő orthologia is súlyos vereséget szenvedett Döbrentei írói bukásával. Dessewffy leleplezése, az írói köztársaság elvének kikiáltása pedig nemcsak az első csákányütés volt a születési előjogok kínai falán, hanem egyszersmind az új magyar irodalmi élet szervezésének első lépése. Ebben a küzdelemben mondta ki Bajza, hogy az irodalmi köztársaságnak is vannak törvényei, önálló, más társadalmi viszonyoktól nem függő törvényei. És a legfőbb törvény az írói lelkiismeretesség törvénye. Most már nem hazafias áldozat többé írónak lenni, az irodalomból már meg lehet élni; itt az ideje nagyobb igényekkel fellépni az írók iránt, kiirtani az irodalomból a léhaságot, a hanyagságot, a visszaélést. Az áltekintélyek porba hullanak és helyükbe emelkednek az igaziak. Kazinczy és Kisfaludy halála után, a trias: Vörösmarty, Bajza, Toldy lesz a magyar irodalmi égbolt legfényesebb hármascsillaga s egy évtizednél hosszabb ideig Bajza lesz ez irodalom legfőbb foruma. Már most is Szalay László, Fogarasi János és más fiatal írók hozzá viszik első kísérleteiket (VI. 292, 295).

Az írói társadalom megszervezése mellett e polemia eredménye, hogy Bajza megtalálta önmagát, megtalálta az igazi neki való irodalmi szerepet és mert ez szerencsésen összeesett azzal a kritikai formával, melyre az irodalomnak szüksége volt, végre polgárjogot szerzett irodalmunkban a kritikának. Ismeretesek Kölcsey és előzői küzdelmei a kritika jogáért, ismeretes a nagy felindulás, melyet írókban és olvasók-

ban keltett Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor szigorúbb megbírálása, ismeretes az az ősnemesi lenézés, melyben Himfyék a kritikát részesítették, mely őket nemesi szabadságukban háborítani merészeli: s most Bajza minden eddigi kritikánál keményebb fellépésével országos tekintély, sőt a közönség népszerű írója lesz. Mi ez óriási változás oka? A Kölcseyek próbálkozásai, a Döbrenteiek visszaélései előkészítették számára a talajt, de nem ez a fontos, hanem az, hogy Bajza találta meg a kritika azon formáját, melylyel megnyerhette a közönség és irodalom rokonszenvét s melylyel a legtöbbet használhatott s mely egyszersmind legjobban megfelelt hajlamainak. Első kritikai művében még ő is a régi nyomokon haladt s ha győzelmet aratott is, győzelme nem jelentette lényeges változását az irodalmi állapotoknak. Nem műbölcselőkre, aesthetizáló műbírákra volt szükség, hanem gyorskezű, fáradhatatlan polemikusokra, meg nem ingatható, bátor erkölcsbírákra. A kufárokat kellett kiverni az Úr templomából, hogy zavartalanul szárnyalhasson a magasba a hívek zsoltára. Rendületlen bátorsága, megingathatatlan akaratereje és megközelíthetetlen erkölcsi fensége hódolatra kényszerített mindenkit. Elvekért küzdve az elvtelenség ellen, a közönség és az irodalom tiszteletét tűzve zászlajára, nemcsak a derekak megbecsülését vívta ki magának, hanem megnyerte az olvasók szívét is.

A Kritikai Lapok megindulhattak.

IV. FEJEZET.

Kritikai Lapok.

I. A folyóirat története és programmja. — II. Pör Kazinczyval. — III. Az Aurora-pör és előzményei. — IV. Kisebb polemiák. — V. A románköltésről. — VI. Bírálatok. — VII. Társalkodó, Külföldi Játékszín, Aurora.

I.

„Literaturánk nem előre megyen, hanem visszafelé s most felette hasznos volna szüntelen persiflirozni és úgy persiflirozni, hogy az egész nemzet figyelmessé tétetnék az ügyre“ (VI. 312) — írja 1830 elején Bajza. A miről 1826-ban hallani sem akart, azt 1829 őszén maga hozza újra szóba és a conversations-lexikoni pör végleg meggyőzi, hogy neki kritikai organumra van szüksége. 1829 novemberében már szeretné kiadni a *Kritikai Levelek* első füzetét. A füzet tartalma is nagyjából már össze van állítva: Kisfaludy Károly vezérszava fogja megnyitni, Stettner egy bíráló értekezést ír a magyar grammatikákról, Bajza megbírálja Fáy Báthoryját, Vörösmarty Balla Károly hősregéit. A kiadó Bajza lesz s a folyóirat Kassán jelennék meg, mert ott nagyon szabadelvű censor van. „Agyon fogjuk verni mind a hunczutokat;

de az első kötetben a nagyhírűeket kell bántanunk, hogy a dolog lármát okozzon" (VI. 288).

A folyóirat megindulása azonban csak egyre húzódik. Kisfaludy Károly szeretné előbb megvárni, míg a Jelenkor ügye eldől s a munkatársak folyton halasztják megigért dolgozataik elkészítését (VI. 291, 299). Bajza különben is egészen kétségbeesik, ha szétnéz az írók között: „Vörösmarty és Kisfaludy egyedül csak a költői körben fognak mindörökké ragyogni, mert egyik sem tanult fej s még csak idom sincs bennek a tanulásra; Stettner mint eddig semmit sem csinált, úgy ezután sem fog semmit sem csinálni; Bártfay, Helmeczy hasonlókép; Kazinczynak, Szemerének vége s ezek különben sem voltak effélékre valók; Kölcseyt nem fogod eszközölhetni, hogy Pesten lakjék, ha Szatmárban lesz, esztendőkig sem fog csak leveledre is felelni; Fáy felől álmodozni sem lehet. Ezekben, úgy hiszem, előszámláltam mindazokat, kik a magyar literaturában valamit érhetnek és így végtére senki sincs egyéb, mint magad" (VI. 300). És éppen Toldy nincs itthon.

Nem is indult meg a folyóirat, csak Toldy hazajövetele után. 1830 október 21-én felkérte Bajza Kölcseyt, hogy mint a magyar kritika atyja írjon vezérszót az új folyóirathoz. Levelében nyilatkozik a Kritikai Lapok programmjáról: „A folyóírásban semmi egyéb helyt nem fog mint kritika. Megítéltetnek benne mindennemű magyar, vagy Magyarországot érdeklő idegen munkák is, akármelly korban jöttek legyen ki, de főkép mégis a legújabb productumok. Benne a szabad, őszinte, részrehajlatlan ítéletnek kell uralkodnia, néha élesnek és csípősnek is, de soha nem illetlennek, soha nem durvának. A kiadó társai és

maga munkái ellen is felveszen kritikákat, egyedül redactiója ellen nem. A dolgozótársaknak tetszésökre van hagyva, magokat munkáik alatt megnevezni vagy nem.“ [1] Kölcseyt azonban ez időben nagyon elfoglalták megyei dolgai, ezért a vezérszót nem készíthette el idejében, hanem csak a második füzetben adhatta a kritikáról szóló tanulmányát.

A Kritikai Lapok első kötete 1831 elején jelent meg a következő lessingi mottóval: „Wenn ich ein Kunstrichter wäre, so würde meine Tonleiter diese sein: gelinde und schmeichelnd gegen den Fähigkeiten errathenden Anfänger, mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister, abschreckend und positiv gegen den Stümper, höhnisch gegen den Prahler und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.“ A *Vezérszó* Bajzától való. Elmondja, hogy irodalmunkban eddig a bálványimádás járta. Kajánnak, erkölcstelennek kiáltották ki, a ki nem tömjénezett ál-Goethéinknek, ál-Schillereinknek. Elszaporodtak a tehetségtelen kontárok, a fülkinzó unalmas troubadourok. „Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk az utat, mellyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni. Ha mi barátainkat, rokonainkat, mint eddig, csak ölelgetjük, hitsorsosinkat csak dícsérgetjük, nagyjainknak csak hízelkedünk, bókolunk, ellenségeinket csak üldözzük s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem

[1] Irodalomtörténeti Közlemények, 1910. 237. l.

akarjuk, ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk, úgy a tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk s egy chinai penész fogja elboritani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket" (Kritikai Lapok, I. k. VII—VIII. l.). Tudja, hogy vállalkozásával sok gyűlöletet fog magára vonni, de a köz hasznáért szívesen elviseli ezt is. Biztatónak látja, hogy újabban az irók pártokra szakadoznak, mert a vitatkozás tisztitja az eszméket s igazságok felderitéséhez vezet. Folyóiratával ő is vitákat akar kelteni s ezáltal fejleszteni az irodalmi életet.

A folyóirat programmját tovább fejti és magyarázza Bajza egy kisebb czikke és több gondolattöredéke és elmefuttatása. Kisebb czikkében (*A személysértésről,* Krit. Lap., II. 73—76) azt fejtegeti, hogy milyen bajos a személyt teljesen elválasztani művétől s hogy szinte lehetetlen elkerülni azt, hogy a megbirált iró személyében is ne érezze magát sértve. „Az én hitem e tárgyban, bárkinek mint tessék, ez: Hogy azon kritikus és iró, ki elkerülte, a mi durva, póri, betyáros . . ., a mi testi hibáinkat vagy házi körülményeinket illeti, a mi jó vagy balszerencse következése . . . megtevé, mit embertől kivánni lehet és kell. Ezeken kivül minden személysértési panasznak, neheztelésnek nem lehet egyéb mint csak ingatag alapja." Ő magának inkább óhajt szigorú, mint enyhe bírálókat és kész sértéseket is elszenvedni, ha bírálóitól tanulhat. — A Kritikai Lapok első két kötete 28 kis elmefuttatást hoz *Töredékek*, majd *Egyvelgek* czímen (Krit. L., I. 148—154, II. 119—

128), melyek túlnyomólag szintén a kritikával foglalkoznak. Kölcsey és Toldy egy-egy közlése mellett a többit mind Bajza írta és fordította. Szigorú kritikát sürgetnek e gondolatok is. Bajza Herder után azt tanitja, hogy „a kritikusnak szorosabb kötelessége a műv hibáit, mint szépségeit felfedezni", Toldy meg ezt irja: „Kezdő literaturában buzditás kell, nem vessző — mondják. Vessző, mondom én!" A szigorú kritika üdvös hatását a következő képpel rajzolja Bajza: „A szigorú, de alapos kritika hasonlít a termékeny záporhoz. A gyönge növények eleintén lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve ismét felemelik fejöket, nagyobb elevenségben mint előbb. Olly literaturai mező termeszthet csak érett, izes gyümölcsöket, mellyet a kritikai záporok rendszeresen járnak."

A kritika feladatáról szól Kölcsey is egy hosszabb tanulmányában (*A kritikáról*, Kr. L. II. 1—40). Ez a folyóirat legrendszeresebb, legtudományosabb czikke. Újat keveset tartalmaz e czikk, de ügyesen összefoglalja mindazt, a mivel a folyóirat törekvéseinek jogosultságát bizonyítani lehet. Legérdekesebb benne annak magyarázata, miért népszerűtlen nálunk a szólásszabadság honában a kritika. Azért, mert a kritikus azt a benyomást kelti, mintha ítélkeznék elevenek és holtak felett, holott erre semmiféle hivatalos felhatalmazása nincsen. A magyar közvélemény szivesebben venné magánszemélyek ítélete helyett valami irodalmi testület hivatalos birálatát. Ez eljárás veszélyeit a franczia akadémia példájával illustrálja. Az egész értekezés Kölcsey művészi tollára vall. Minden állításának philosophiai alapot tud vetni s tanításait a világirodalom legkülönbözőbb tájairól vett

példákkal teszi szemléletessé. Külformát tekintve is egyike Kölcsey legszebb dolgozatainak. Kölcsey rhetorikus, de meleg, aranyos tonusú prosájára ismerünk benne, mely mindenképen kiemelkedik a Kritikai Lapok czikkeinek átlagos szürkeségéből.

Bár Bajza folyton kérte Kölcseyt a további közreműködésre, Kölcsey e czikkel megszünt a Kritikai Lapok munkatársa lenni. Ez nemcsak a folyóirat számára volt nagy veszteség, hanem Bajzának is nagyon fájt, mert Kölcsey elhidegedését jelentette. Bajza mindig igen nagyra tartotta Kölcseyt s hódolatának a nyilvánosság előtt is ismételten kifejezést adott (IV. 73, 251), a magánéletben szinte kereste jóindulatát, a mit Kisfaludy Károlyt kivéve senkivel kívüle nem tett. Kölcsey viszont elismerte Bajza érdemeit, de iránta mégis bizonyos hideg kimértséget tanusitott. A levelezést Bajza kezdte meg, a mi megint igen ritka dolog nála, hiszen még Kazinczytól is ő kapta az első levelet. Később is szorgalmasan irogatta Kölcseynek hosszú, tartalmas leveleit, melyekre azonban ritkábban érkeztek rövid és tartózkodó válaszok.[1]

Kölcsey hidegségének egyik oka Szemere Pál személye volt. Kölcsey sentimentalis barátsággal csüggött az ő Paliján. A nagy szeretet megvesztegette kritikai érzékét és Szemerét, az irót is, igen sokra tartotta. Bajza Szemerével még a pozsonyi dieta alatt kezdett levelezni s mindjárt az első alkalommal igen boszantotta Szemere rendetlensége az

[1] Bajza kilencz levelet irt Kölcseyhez, Kölcsey hatszor felelt. Kölcsey levelei megjelentek minden munkái 3-ik kiadásában (X. 352—360). Bajza leveleit kiadtam az Irodalomtörténeti Közlemények 1910-es évfolyamában.

Élet és Literatura előfizetőivel szemben. Később sem tudtak összemelegedni. Bajza, ha szemben udvarias is volt iránta és tisztelettel is irogatott neki, csak tehetséges működvelőt látott benne, a ki országos nevezetességre nem munkáival, hanem irodalmi műveltségével és főleg baráti összeköttetéseivel tett szert. Bajza modorából kiérezte ezt a véleményt az ingerlékeny és hiú Szemere. Megszokta, hogy neve a legnagyobbakkal egy sorban ragyogjon s a legnagyobbak valóban mindig egyenrangúként bántak vele s most azt kellett tapasztalnia, hogy egy fiatal író semmi súlyt sem helyez rá. Lám, a Kritikai Lapok munkatársának meg sem hívta.[1] Egyre ingerültebb lett Bajza ellen, Kölcseyt is izgatta ellene s végre nyíltan fel is lépett ellene. Kölcseyt kellemetlenül érintette, hogy Bajza csak amúgy félvállról veszi Szemerét és nagyon elkedvetlenítette, mikor Bajza Szemerét megleczkéztette és kigúnyolta.

Gátat vont Kölcsey és Bajza között kritikai irányuk különbözősége is. Kölcsey inkább magában tünődő műbölcselő volt, kevés érzékkel elvei gyakorlati alkalmazása iránt. Bajza meg gyakorlati tehetség, polemikus jellem. Még fontosabb ennél, hogy Kölcsey ekkor már jóformán elszakadt az irodalmi élettől és bizonyos rettegést, félénk tartózkodást érzett az irodalmi élet hétköznapi harczaitól, vásári zajától. Megütődve látta, hogyan támad Bajza nyomán mindenütt harczi zaj és piaczi lárma. Nem lehetett neki rokonszenves az a látvány, mennyire élvezi Bajza a küz-

[1] Szemere Pál munkái. Közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság 1890, III. 234. — Bajza Szemeréhez írt leveleit kiadtam az Irodalomtörténeti Közlemények 1910-es folyamában, Szemere Bajzához írt levelei elkallódtak.

delmet, hogyan sujtja, vágja, rontja ellenségeit, hol lovagi vértezetben, hol furkósbottal, ki mint érdemli. Észrevette, hogy Bajza nagy szolgálatot tesz az irodalomnak, el kellett ismernie, hogy minden győzelmével az igazság napja ragyog fel új fényben, mégis úgy érezte, hogy Bajzát nemcsak fennkölt eszmék vezérlik harczaiban, hanem önérdek is. Érvényesülni akar, félelmetes tekintélyre akar szert tenni.

Mikor a Kritikai Lapok 2-ik kötetét megküldte neki Bajza,[1] megköszönvén a füzetet, ezt irja: „Óhajtottam volna azonban ez ajándékozott füzetben is, mint az elsőben, recensiókat találhatni, de barátom uram jónak látta azt egészen csatapiaczczá tenni.“ [2] Majd mikor az Akadémiában Kazinczy felett tartott emlékbeszédét Szemere kinyomatta s ez ellen az Akadémia tiltakozott, elhitte, hogy e tiltakozás Bajza személyes bosszúja volt a Muzárion támadása miatt. Bár utóbb meggyőződött nézete helytelenségéről,[3] a jó viszony többé nem állt közöttük helyre. Megbotránkozott, hogy Bajza „ostornyeles“ kritikája lankadatlanul üldözi Szemerét[4] s Bártfayhoz irt leveleiben az üdvözlendők sorából következetesen kihagyta Bajzát. Bajzának nagyon fájt, hogy Kölcsey nem tudta megérteni. Változatlan tisztelettel viseltetett továbbra is iránta, de a személyes barátságot már nem szorgalmazta. Munkáiból rendesen tiszteletpéldányt küldött

[1] E példány jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona. A következő ajánlást olvashatjuk benne Bajza ismerős irásával: Kölcseynek Emlékezetül Bajza.

[2] Kölcsey minden munkái, X. 356.

[3] Kölcsey minden munkái, X. 276, 358. Irodalomtört. Közl. 1910. 359. l.

[4] Kölcsey minden munkái, X. 286—288.

neki, az 1836-iki Aurorát Kölcsey arczképével akarta díszíteni (Irodalomtört. Közl. 1910. 371. l.), de a mint nem kötötte rá barátságát, úgy lemondott arról is, hogy akár az Aurorának, akár a Kritikai Lapoknak Kölcseyt megnyerje.

A Kritikai Lapok különben valóban túlnyomólag egészen más szellemű czikkeket hozott, mint a minőket Kölcsey adott volna. Bajza nem foglalkozott nagy remekek bonczolásával, sőt a korabeli irodalom jobb termékeiről is alig szólott, hanem legszivesebben a gyenge munkákat és írókat ostorozza, a visszaéléseket pellengérezi ki. A hang ezért állandóan gúnyos és támadó, de a legridegebb polemiában is van valami melegség, az önzetlen meggyőződés, a magyar culturáért való őszinte lelkesedés melege. S bár nagyon sokféle munkával foglalkoztak s elég különböző felfogású irók voltak a munkatársak, mégis egységes szellem lengi át az egészet, a mi Bajza szerkesztői érdeme. Nemzetiség, művészet és írói tisztesség a lapok vezérelvei. Legtöbbet Bajza írt a Kritikai Lapokba. A czikkeknek majdnem fele tőle van. Utána Toldy a legszorgalmasabb munkatárs, a kire a közlemények $^1/_6$ része esik. Kisfaludy Károly nehány epigrammával szerepel, Vörösmarty epigrammák mellett bírálatokat is írt, szintúgy Stettner; Kölcsey, Kállay Ferencz, Szontagh Gusztáv, Csató is irtak bele s adott egy bírálatot Fejér György.

Az elég sűrűn megjelenő füzetek[1] változatos tartalmukkal, szókimondó bátorságukkal és emelkedett

[1] Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. Pesten I. k. 1831.; I. k. 2-ik kiadás II. és III. k. 1833.; IV. és V. k. 1834.; VI. és VII. k. 1836. A kis 8° füzetek lapszáma 128—212 közt változik.

szellemű erkölcsi elveikkel megnyerték a közönség tetszését. Az egyes füzetek 400—1400 példányban keltek el[1] s tartalmuk mindig erős visszhangot keltett az irodalomban és a közönségnél. És e népszerűséget nem elvontabb irányú czikkeiknek köszönhették a Kritikai Lapok, hanem főleg nagy polemiáiknak. Ha a mai olvasó talán szívesebben venné is, hogyha kiváló munkák egykorú jellemzését olvashatná, bizonyos, hogy ez esetben épp oly hatástalanul merült volna el Bajza folyóirata, mint Kölcsey tanulmányai. Több szempontból is értékesek a Kritikai Lapok fejtegető czikkei, de a folyóirat igazi irodalomtörténeti jelentőségét polemiái adják meg.

II.

A Kritikai Lapok első füzete hozta Bajza utolsó vitairatát a conversations-lexikoni perben s már ugyanezen füzet egy új nagy polemia magvát rejtette magában. Toldy G. jegy alatt[2] megbirálta Pyrker László egri érsek s akkortájt ünnepelt eposíró *Perlen der heiligen Vorzeit* cz. alatt megjelent bibliai elbeszéléseinek fordítását Kazinczy Ferencztől (*A szent hajdan gyöngyei*, 1830. Krit. L. I. 13—23.). Két kifogása van a fordítás ellen: hogy Kazinczy hexametert prosában fordit és hogy oly férfiú munkájára vesztegeti idejét, a ki magyar létére a német irodalmat gazdagitja.

Kazinczynak nagyon fájt Pyrker megtámadása,

[1] Figyelmező, 1838. 509. l.

[2] A G. jegy alatt némelyek Guzmicsot sejtették. Ez ellen Guzmics hevesen tiltakozott s Bajzát mindenkép gáncsolta. Irod. Tört. Közl. 1099. 356. Szemere-Tár, 10. LXXXVI.

mert igen sokra tartotta és mert jótevője is volt sokféle anyagi bajában. Sietve megküldte Stettnernek, a ki ekkor Vörösmarty helyett a Tudományos Gyűjteményt szerkesztette, válaszát egy levél kiséretében, melyben panaszkodik Toldy kiméletlensége miatt és Bajzának szemére hányja, hogy mindenkit megtámad, a ki nem tart vele. Nem érti, hogy bánhattak vele igy, a kit pedig állitólag tisztelnek és szeretnek. Bajza azonnal írt Kazinczynak. Visszautasítja a tiszteletlenség és pártoskodás vádját és azt magyarázgatja, hogy a szeretet még nem ok az igazság elhallgatására. Elvül tűzi ugyan ki, hogy érdemileg Toldy feleljen, de mindenben azonositja magát Toldy bírálatával és rögtön belefog Kazinczy válaszának czáfolatába. Helyesen, de tapintatlanul, rámutat, hogy Toldynak könnyű lesz erre felelnie s a mint nemrégiben Döbrenteinek azt írta, hogy kár volt őt fel nem kérnie a lexikon védelmére, mert ügyesebben végezte volna el a dolgot (IV. 250), most Kazinczynak oszt tanácsot, hogyan kellett volna válaszolnia: „Én a tek. úr feleletét keménynek s ollyannak óhajtottam volna, mellyre replicázni G.-nek fáradságba kerüljön. Theoriát állítottam volna fel arra, mikor s micsoda költői munkákat lehet és kell prosában fordítani.“ Kazinczy e levélre elég engedékenyen felelt, de megjegyezte, hogy Bajza levelének több helye „ellenkezik a szép társaságok tónusával“. Bajza most sem engedett semmit álláspontjából, de mégis előzékenyebben irt és sorait a következő mélyen érzett szép Kölcsey-reminiscentiával fejezte be: „Feledni fogom mindazt, a mi felőlem nem kímélve mondatott s ha levelemben olly valami áll, mi a tek. úr fájdalmát ingerlé, kész vagyok érte bocsánatot kérni, kész

vagyok engesztelőleg nyúlni azon tiszteletes kéz után, mellyet a magyar nyelv dicsőítésére kentek fel az istenek s mellyet én útmutatóm, vezérem s mesteremnek olly örömmel vallok" (Krit. L. II. 43—61.).

A békés kiegyenlítés ezzel azonban nem sikerült. Kazinczy válasza megjelent (Tud. Gyűjt. 1831. II. k.). A prosai fordítást Kazinczy azzal a példával védi, hogy szokás olajfestményt rézmetszetben is kiadni. Nagy veszteségnek tartja, hogy „a másatlan elme nem a mi nyelvünket dicsőítette meg", de hivatkozik Nagy Frigyes példájára, a ki lelkes német létére francziául írt és jól tette, mert így többeknek szólhatott s nem kellett egy készületlen nyelvvel vesződnie. „Hosszabbra nyúlt életem, minthogy azon álmélkodhatnám, hogy egyenlőleg mindnyájan nem gondolkozhatunk: igen azon, hogy tüzünk által igazságtalanságig s tiszteletlenségig engedjük magunkat elragadtatni. A dolgoknak több oldalai vannak egynél s az igazságos bírálónak tiszte a megítélés alá vett dolgot mindenikéről tekinteni s a szerény nem fogja felejteni, kinek mivel tartozik." [1]

A márcz. 8-án kelt válaszban még inkább csak védekezik Kazinczy, de az ápr. 30-án megjelent Pannonhalmi Útjában már áttér a támadásra. „Undok pör"-nek nevezi az imént lezajlott conversations-lexikoni pert, pártoskodónak, vakmerőnek, elbizakodottnak Bajzát. „Nem hon és mesterség szeretete az, a mi embereinket e dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gőg." Pyrker megleczkéztetését „szemtelen vadság"-nak minősíti és megem-

[1] Kazinczy számára Szemere Pál is kezdett meg egy sületlen választ, de ez nem nyerhette meg Kazinczy tetszését és befejezetlen maradt; l. Irod. Tört. Közl. 1910. 373. l.

litvén, hogy Rumy felolvasta neki az ez ügyben írt czikkét, így folytatja: „Örvendek, hogy ő is felszólala; s nem pirulok megvallani, hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől végre borzadok s szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhetvén sirjában, most onnan minden által felrángattatik, a ki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni s valami olyanformát, mint az epos, összefirkálni ő is tud.“ Bajza fonák pártoskodásának eclatans példája, mikor Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt mindenki felé emeli a magyar irodalomban. „A hiúság nem bánt, hogy nevem e négy között nem áll . . . De ez a kevélyen elharsogtatott itélet . . . igazságos-e?“ Felsorolja ezután, hogy kikről nem lett volna szabad megfeledkeznie *Bajzának* s köztük van — *Bajza* is![1]

Igaza van Guzmicsnak: „Majd ide, majd oda taszitod olvasódat s nem tudja, hogy hol áll“.[2] Valóban, az egész kirohanás oly kapkodó, oly kevéssé átgondolt, hogy Kazinczy ítélőképességének erős megingását mutatja. Rumy félmagyar felfogásától befolyásoltan minden igaz ok nélkül gúnyt űz a honalapitóból csak azért, hogy Vörösmartyn üthessen egyet és kitör belőle a sokáig leplezett sértődés, mert Bajza nem sorolta a legelső négy iró közé, és pedig oly naivul, hogy minden mesterkedés ellenére sem tudja semennyire sem elpalástolni gyermekes hiúságát. Hiszen a négy iró egyikével, Kölcseyvel bizonyíttatja, hogy ő felettük áll, idézvén nyilatkozatát, hogy nél-

[1] Kazinczy Útja Pannonhalmára . . . 1831. 44—50. l. Az idevágó helyeket közli Badics is IV. 591—593.

[2] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 544.

küle, „a kinek szertelen érdemeit leginkább ő alkalmas megmérni“, szégyelne az Akadémiában ülni.

Kazinczy 1831 tavaszát Pesten töltötte. Május elsején ő maga vitte el Pannonhalmi Útját Szemere kiséretében Toldynak és Bajzának. A mint Kis Jánosnak megírja, a két fiatal írót Toldynál együtt találta. „Általadánk a két exemplárt nekik és én kértem őket, hogy az emlitett szakaszt olvasnák fel fennszóval. Bajza olvasta s nyugalomban, mintha Algir felől olvasott volna egy czikket az újságlevelekből s elvégezvén, ezt mondá ismét hihetetlen nyugalomban: Én felelni fogok! — Valóságos duellánt. Irtózom az ily gonosz nyugalomtól, noha tudom, hogy ez a nyugalom düh és nem nyugalom. Schedel tűzbe jött, kifakadt, vádolt, hogy l. 45, hol haragom dévajságba csap által s Árpádot becsületes embernek nevezem, Vörösmartyt bántom. De mind Szemere, mind én megmondánk, hogy magyarázgatni nem szabad s Vörösmartyra annál inkább nem, mert ők tudják, hogy én a Zalán futásán tanitottam fiamnak, miben áll a poetai beszéd szépsége . . .[1] Ezek a fiatal emberek elhitték magokat erejökben s tanultságokban s clubba állottak s össze akarának tiporni mindent, a mi az ő értelmökre nem tér. Oly vitéz embereken szedvén diadali zsákmányt, mint Döbrentei és Thaisz, azt hivék, hogy mindent összegázolhatnak. S titáni vakmerőségök annyira ment, hogy

[1] Kazinczy minden tiltakozása ellenére (IV. 594—5) világosan Vörösmartyra czélzott. Vörösmarty egy gúnyos epigrammát adott ki Pyrker ellen *(Híres magyar-német költő* Krit. L. I. 159) s ezt rossz néven vette neki Kazinczy (Krit. L. II. 46). Emellett Toldynak is szólt e megjegyzés, a ki tudvalevőleg könyvet írt Vörösmarty eposairól.

a Szent hajdan gyöngyeinek, a Tunisiásnak, a Rudolphiásnak halhatatlan íróját is, felejtvén hogy az patriarcha, hogy az érsek, hogy az főispány, hogy az csillagot hord mellén, a szerént támadák meg, mintha az egy nyavalyás zarándokocska volna. S miért? mert nem magyarul írt. Felejték, hogy az nékem, a kit ezek szeretnek s a ki érdemlettem, hogy szeressenek, fájni fog. Becsületes ember már e tekéntetből sem szólott volna; de mi ezeknek a Rhadamantoknak a barátság![a] [1]

Kazinczy megtámadása a széphalmi mester páratlan tekintélye miatt meglehetős megdöbbenést keltett s többen is siettek védelmére. Egyik védője a már említett Rumy Károly György volt. Rumy rengeteg termékenységű, encyclopaedikus tanultságú gyengébb compilator volt. A magyar viszonyokat osztrák lapokban ismertető czikkeivel érdemeket is szerzett, de a magyar irodalom újabb erősen nemzeti irányát már nem tudta méltányolni. Kazinczyhoz régi barátság fűzte s az ő védelmére czikket írt a Pyrker-perről a fővárosban megjelenő Spiegel cz. lapba (*Patriotische Rüge*, 1831. 33. sz.). Ismerteti a pert és elmondja Pyrker védelmére az egyetlen elfogadható mentséget: a költő nem lehet kétnyelvű s Pyrker ifjúkorában németül fejezvén ki költői gondolatait, nem lehetett többé magyar költő. De nem erre fekteti a fősúlyt, hanem egyenesen a magyarországi német irodalom szükségességét bizonyítja és saját magát előtérbe tolva, hosszasan fejtegeti, miért lett ő német író. A hol annyi nemzetiség van, mint hazánkban, ott csak rossz vért szülhet némely Brausekopfok magyaromániája.

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 536—538.

Magyar részről ketten álltak Kazinczy pártjára a Felsőmagyarországi Minervában. Az első Udvardy János volt, a ki jeles mérnök lehetett, de irodalmi és politikai czikkei notóriusok voltak sületlenségükről. Keményen elítéli Bajza kritikai irányát. Pyrker szerinte nagyobb dicsőséget szerzett azzal hazájának, hogy németül írt, mert igy művei jobban elterjedtek. Toldyt arra utasítja, hogyha olyan nagy vitéz, akkor támadjon Széchenyire! Sokkal okosabban van megirva a másik czikk, mely Szemere Bertalantól való, de ez sem mond semmi újat. Leginkább azt bizonyitja, hogy hálátlanság volt Kazinczyt igy megtámadni (Felsőmagyarországi Minerva 1831. 641—668, 823—835).

Akadt egy költői védője is Kazinczynak, a fiatal Eötvös személyében, a kinek a Pannonhalmi Út is ajánlva volt. Eötvös *A Kritikus apotheozisa* (1831) czímen egy kis allegorikus drámai művet adott ki Bajza ellen. A kis mű tartalma az, hogy Habar, a kritikus, az Irigység, Durvaság és Hálátlanság segitségével be akar jutni a Hir templomába, de mikor berohanna, a templom összeomlik és a Hír Geniusa visszataszitja az Idő karjaiba, tudtára adván, hogy az Idővel együtt fog elpusztulni. Ezután a Hír Geniusa egy ősz lantoshoz (Kazinczy) fordul magasztaló szavakkal:

A rózsa mindent tölt el illatával,
De mi kertészét sem feledjük el,
És ültetőjét minden új tavasz
Új kellemekkel gyúl dicsőíteni.

A különben minden vonatkozásban gyenge kis darabot sympathikussá teszi az a forró szeretet, mely minden sorából a széphalmi mester iránt árad.[1]

[1] Toldy óta csodálatos hagyomány e kis munkát a conversations-lexikoni pör iratai közé sorozni, holott világosan idetartozik, a mint erre helyesen mutatott rá Ferencz Zoltán Eötvös életrajzában (1904. 24. l.).

Ez ellenfelek közül csak Kazinczy és Rumy kaptak választ. Mire azonban Kazinczynak az 1883 márczius 16-án megjelent Kritikai Lapok II. kötetében felelhettek, az ősz iró elhunyt. A haláleset nem kevéssé súlyosbította Bajzáék helyzetét: felelni kellett, de a kegyelet kiméletet parancsolt. Bajza igen tapintatosan oldotta meg a kérdést. Először is kiadta azt a 4 levelet, melyet Kazinczyval a pör kezdetén váltott (*Levelek a Szent hajdan gyöngyei iránt.* Krit. Lapok II. 43—61). Azután Toldy felel 1831 április 15-iki kelettel Kazinczynak. Ráolvassa Kazinczyra korábbi fordítási elvét, hogy t. i. a fordítás mindenben az eredeti hű mása legyen. A mit meg Kazinczy a Pyrker védelmére felhozott, a következő lendületes sorokkal czáfolja meg: „Kazinczy védőleg emliti, hogy Fridrik azért íra francziául, mert így könnyebb vala, mint hazája még készületlen nyelvén, azért mert ezen többekhez szólhata... Miért pazarlotta el tehát Kazinczy minden napjait arra, hogy egy pár száz magyarnak irjon, holott ha francziául ír vala, a félvilághoz szólhata? S miért nem vala oly bölcs, mint a másatlan elme? Miért bajlódék e népnek akkor még szegény nyelvével, holott vagy franczia, vagy német nyelven baj nélkül s szinte magoktól folytak volna tollából munkái? S miért nem követi őt még most is? Ne feledd el, nagy férfiú, ne feledd el magadat, hitedet, éjjeleid minden gondját, tetteid egy czélját, ne feledd el érdemeid méltóságát, neved fényét annyira, hogy szennyeiből tisztogasd azt, kit tisztitani nem lehet, hogy tetszeni ügyekezzél annak, kinek tetszeni nem nagy érdem“ (*Felelet Kazinczynak.* Krit. Lapok. II. 56—72).

A Pannonhalmi Útra Bajza felel (*Nyilatkozás Kazinczy vádlataira.* (Krit. L. II. 112—118). Elmondja,

hogy czáfolatra készült, bár fájt neki Kazinczyval jönni összeütközésbe. Azonban Kazinczy egyéb kéziratával kezébe került a költő halála után a Pannonhalmi Út második kidolgozása is és nagy meglepetésére ebben a támadó rész el volt hagyva. Átgondolta Kazinczy összes polemiáit és sehol oly keserű kifakadásokat nem talált, mint e munkában; biztos tudomása van róla, hogy Kazinczyt élete utolsó hónapjaiban egy titkolt aggodalom gyötörte; e felfedezés meggyőzte őt arról, hogy Kazinczy nem a saját lelke sugallatából támadta őt meg, hanem mások izgatták fel ellene.[1] Kazinczy emlékének tehát feláldozza az ügyet és nem háborgatja meg a sokat szenvedett nagy férfiú síri nyugalmát.

Rumynak Toldy válaszolt igen heves hangon. (*Rumy ellen*, Krit. L. II. 94—111). Megvádolja Rumyt, hogy okvetlenkedésével a nemzetiségeket lázítja a magyarság ellen. Tiltakozik ellene, hogy Rumy a saját ügyét a Kazinczyéval azonosítsa. Felszólítja „hogyha lúdtollkoptatásait még sokáig folytatandja, írjon mindenkép, németül és tótul, diákul és görögül, ha tud, csak az istenekért! magyarul ne. Kezes érte, hogy idegen pályáin minden legkisebb megzavartatás nélkül járand, én leszek."

A pör érdemi része ezzel befejeződött, de még volt némi utójáték, leginkább Rumyval. Rumy u. i. előbb egy hosszabb választ készített Toldy és Bajza ellen, ez azonban, úgy látszik, kéziratban maradt.[2] Később meg Goethére hivatkozva védte a prosai fordítást és mindenképen akadékoskodott Bajzáék dol-

[1] Bajza itt Szemerére czéloz s hogy nem ok nélkül l. Kazinczy Ferencz levelezése. XXI. 531. l.

[2] Kiadva Körösy László: *Rumy élete*. 1880. 145—148. l.

gaiban.[1] A Kritikai Lapokban viszont Bajza adott egy gúnyos kis közleményt Rumyról (Krit. L. III. 124) és Vörösmarty egy ügyes epigrammát (*Rumynak.* Krit. L. IV. 160). Volt egy kis utócsatározás az erdélyi Nemzeti Társalkodóval is. Ez u. i. ismertetvén a Kritikai Lapok második kötetét, azt irta, hogy Bajza szerint Kazinczy halálát a Pannonhalmi Út támadásai felett érzett bánat okozta (Nemz. Társ. 1833. 14. sz.). Bajza igazolta, hogy nem mondott ilyen képtelenséget (*Kazinczy halála iránt.* Krit. L. IV. 154—157).

Bajza harmadik polemiája is diadallal végződött, de nem esett-e valakin méltatlanság e diadallal? Pyrker származásánál fogva a német Musa felkentje volt, jogos volt-e őt ezért árulónak kikiáltani? Igaz, hogy Pyrker német volt, de magyar iskolákat látogatott, Ányos, Virág, Verseghy vezették irodalmi tanulmányait. Húszéves korában annyira magyar volt, hogy Klopstock Messiását először olvasván, meg sem is értette egészen. Igaz, hogy ezután évtizedekre külföldre került, de ha nemzeti érzés van benne, ez nem jelentette volna nála a magyar culturától való lassú elszakadást. Magyar tárgyú, de már német nyelvű ifjúkori drámái után teljesen osztrák költővé lett. Eposaiban a Habsburgok dicsőségét zengi s velük osztrák nemzeti epost akar teremteni. Magyar alkotmányos érzése is elhomályosul s az egységes Ausztria lesz legfőbb politikai ideálja. Utóbb mikor szepesi püspöknek, majd egri érseknek hazakerül, már kinevezése a magyar

[1] Hasznos Mulatságok 1834. II. 104—5; 1833. II. 4; 1834. I. 387. Kölcsey Bajzához írt levelében szintén Goethe e helyére hivatkozva védte a prosafordítást. *Kölcsey Ferencz minden munkái* X. 357. Később Bajza Goethe e nyilatkozatát magyarra fordította. IV. 196—200.

közjog flagrans megsértése, mert osztrák főpapot emelnek magyar főpapi székbe. Itthoni viselkedése lehetett jótékony a hitéletre nézve, műgyűjtésével előmozdíthatta a művészeteket, de nemzeti szempontból tisztára világpolgári és alkotmányos szempotból tisztára aulikus szereplése egyaránt kártékony volt. Egy csekélység is jellemzően mutatja, mennyire eltávolodott érzésben mindentől, a mi magyar: jónak látta magyar nemesi előnevét (felsőeöri) is németre lefordítani (von Oberwart), a min Kazinczy is felakadt.[1] Az is igaz azonban, hogy vétkeért keményen meglakolt. Eposai u. i. 1820—24 közt jelentek meg, ha magyarul ír, megelőzi Vörösmartyt s ma a magyar Pantheon egyik legragyogóbb emléke az övé volna, míg a német irodalom régen elfeledte.[2] Sok tiszteletreméltó egyéni jellemvonás volt Pyrkerben, működése nem egy irányban áldásos volt, de hogy magyar nemzeti szempontból méltatlanul törtek volna pálczát felette, igazságosan nem állíthatni.

De Kazinczyn nem esett-e sérelem? Kazinczynak főleg Pyrker megleczkéztetése miatt fájt a pör, ha tehát Pyrkert jogosan támadták meg, Kazinczynak objective nem volt oka panaszra. Hogy subjective nem volt-e, az más kérdés. Azt a Pyrkert látta kegyetlenül megtámadva, a kit ő olyan végtelenül sokra tartott és éppen ő miatta, a kinek jóltevője volt és épen akkor, mikor kegyének, fordítása kinyomatá-

[1] Kazinczy Ferencz levelezése. XX. 447. l. Pyrkerre nézve l. Kaunitz Lajos: *Pyrker János László élete és művei.* 1896 Bleyer Jakab: *Kazinczy Ferencz polemiája az Aurora-körrel* (Phil. Közl. 1896), Madarász Flóris: *Pyrker és a magyar írók* 1908.

[2] Budapesti Szemle, 1909. I. 495. l.

sával újabb jelét adta. És azok a fiatalemberek teszik ezt, a kik mindig oly ragaszkodóknak mutatták magukat iránta, a kiket ő az imént is mindenfelé védelmezett, a kiket ő szeretetével és bizalmával tüntetett ki. Úgy érezte, hogy Pyrkeren végtelen durva igazságtalanság esett, rajta meg nagy szeretetlen kíméletlenség. A sírjához közeledő, reszkető aggastyán szivében tengernyi keserűséggel megfogyatkozott erővel hadakozott maga körül, nem annyira ellenfeleit sebesítve meg, mint önmagát.

Bajzának és Toldynak objective igaza volt s emellett Toldynál több joggal senki sem tanithatta hazafiasságra a Pyrkereket. Maguk is megérezték azonban, hogy Kazinczy talán több kíméletet és gyöngédséget érdemlett volna tőlük, érzették, hogy engeszteléssel tartoznak szellemének. Ez az érzet tette oly enyhévé Bajza nyilatkozatát és ez iratta a Kritikai Lapok egy későbbi füzetében Toldyval azt a meleg ismertetést Kazinczy egy aggkori munkájáról, a *Szent történetekről* (Krit. L. III. 99—108). Később Bajza és Toldy indították meg Kazinczy munkáinak kiadását és csonkitatlanul, védelem nélkül adták ki Kazinczy őket szidalmazó leveleit is. Bajza mindig tisztelettel szólt Kazinczyról, Toldy meg a Kazinczy-cultus leglelkesebb apostola lett.

A polemiának irodalomtörténeti jelentősége két irányban domborodik ki. Az egyik irányban mint az irói köztársaság elvének újabb, élesebb és hatásosabb hangsúlyozása. Íme, az igazi, még ellenfeleitől is tekintélynek hirdetett Kazinczy sem hibáztathatlan. Az ő tettei is épp úgy bírálat tárgyai, mint akármely más íróéi. Aztán Pyrkernek sem használ semmit sem magas társadalmi állása, ép úgy kikap, mintha isme-

retlen senkifia volna. Hogy mily szükség volt az írói respublica újabb hirdetésére, Kazinczy Kis Jánoshoz intézett levele mutatja. Ugyanaz a Kazinczy, a ki egy adott esetben elismerte már az írói köztársaságot (Dessewffy), most a legnagyobb mértékben felháborodik azon, hogy Pyrkerrel úgy bánnak, mintha nem érsek, patriarcha és főispán volna, hanem egy „nyavalyás zarándokocska". Kazinczyéknak az irodalom még mindig csak úgy tünt fel, mint hasznos mellékfoglalkozás, nemes időtöltés, valami ünnepnapi gyülekezet, a hol egy perczig sem szabad megfeledkezni arról, hogy pár óra mulva vége lesz a szórakozásnak, hogy ez nem az igazi élet s hogy ezért az emberek itt is az igazi élet ranglétrája szerint helyezendők el.

A másik kiemelkedő mozzanata e pörnek az, hogy a nemzeties romanticismusnak ez volt első erőteljes tiltakozása Kazinczy általános emberiessége ellen.[1] Ez országnak magyarnak kell lennie, e földön csak a magyar cultura jogosult, hirdetik Toldy és Bajza. Eddig érdem volt, ha valaki magyarul írt, ezután erkölcsi kötelessége ez minden magyar írónak. A nationalismust itt tűzi először nyíltan a zászlajára Bajza, hogy érette majdan feláldozza magát.

III.

A Kritikai Lapok második nagy polemiája az Aurora-pör volt, mely a hozzá bevezetésül szolgáló összetűzésekkel és befejező utóvillongásokkal majd négy évig tartott.

A Szemerével való összekülönbözésen kezdődött a dolog. Szemere és Bajza viszonyának feszültsége

[1] Phil. Közl. 1896. 655.

egyre hevesebb lett a harminczas évek elején. Szemerén ezekben az években valami sajátos kedélybetegség vett erőt s megsértett hiúsága, képzelődő érzékenysége mindjobban Bajza iránt ingerelte.[1] Mindenfelé mindenkinek folyton Bajza ellen beszélt; mint Bajza írja Kölcseynek, gyönyörűsége telt benne, hogy magát vele mindenképen ellenkezésbe tegye (Ir. Tört. Közl. 1910. 369. l.). A conversations-lexikoni pörben elég kétes szerepet játszott, a Pyrker-pörben már ő izgatta Kazinczyt Bajza ellen s tetézte hibáját azzal, hogy Kölcseyt is iparkodott elfordítani Bajzától. Mikor Bajza és Károlyi az Aurorára nézve nem tudtak megegyezni, ő azonnal vállalkozott az almanach szerkesztésére, mert tudta, hogy ez Bajzát bosszantani fogja (Ir. Tört. Közl. 1910. 370. l.). Bajza ennyi provocatio után is csak Szemere nyílt támadása után indított harczot ellene. Szemere a Muzárion 1833-iki kötetében majd félszáz oldalon (412—460) Bajza néhány kiszakított mondatát variálgatta, csúfolta, néha minden értelem nélkül, azzal a mondással fejezvén be czikkét: Lóra katona, tehénre hajdú! Hogy micsoda okos czélja volt e furcsaságokkal, bajos kitalálni.

Most már megkezdődött a hadjárat Szemere ellen. Bajza a Kritikai Lapok Literaturai Értesitő czímű tréfás alkalmi rovatában három gúnyos kis czikket irt Szemeréről (Krit. L. III. 123, 127, 129), melyekben főleg annyiszor kiadott hat sonettje miatt csúfolja ki, Kisfaludy Károly hagyatékából és Vörösmartytól meg tiz szellemes xeniát adott ki ellene (Krit. L. IV. 164—166). Majd meg a Muzárionot veszi

[1] Szemere Pál munkái, 1890. II. 324—5.

bírálat alá és mond róla lesujtó kritikát (*Muzárion*, Krit. L. IV. 3—56). Bevezetésül egy pillantást vet az eddigi magyar folyóiratokra s megállapítja, hogy valamennyi pár évvel megindulása után hanyatlásnak indult. Lehettek e jelenségnek a szegényes irodalmi viszonyokban rejlő okai is, de a hanyatlást mégis elsősorban az elvtelen szerkesztésnek kell betudni. Még leginkább Döbrentei Erdélyi Múzeuma tartotta meg legjobban színvonalát. Mikor az Élet és Literatura megindult, joggal lehetett az új folyóirathoz sok reményt fűzni. Az első két kötet minden igényt kielégített. Kölcsey tanulmányai, Kazinczy közleményei, Kisfaludy Károly eredeti, Szemere fordított szindarabja s annyi más tartalmas czikke osztatlan elismerést aratott s általános várakozást keltett. A következő két kötet már nagy hanyatlást mutatott. Az eredetileg aesthetikai folyóirat sok mindenféle más czikket vet fel, közölt régismert dolgokat és kiadott üres közleményeket. A legújabb kötet a szerkesztői elvtelenség rikító példányképe, „valóságos fejtántorító chaos", melyben lehetetlen eligazodni, lehetetlen eltalálni, mit akar vele Szemere. A vaskos kötet egyharmada már megjelent munkák újranyomása, nem is szólva Kölcsey műveiről, melyek legközelebb úgyis megjelennek. A mi meg a Muzárion számára eredetileg készült, nagyrészt haszontalanság. Kazinczy legszebb versei ellen azt a merényletet követi el Szemere, hogy átírja őket prosába, nyelvészeti értelmetlenségeket és furcsaságokat közöl, saját czikkeit kivonatolgatja, Bajza néhány mondatát javítgatja értelmetlen szózűrzavarban, ahelyett hogy elveit döntené meg, állításait czáfolná meg. Sehol nem árulja el a czikkek szerzőit, sem azt,

hogy eredetivel vagy fordítással van-e dolgunk. Alig egy-két ívet tesz az ki, a mit érdemes volt kiadni az eredetileg a Muzárion számára írt czikkek közül. Felszólítja Szemerét, hogy tisztelje jobban közönségét, térjen vissza folyóirata eredeti irányához és ragaszkodjék minél jobban Kölcseyhez, mert nélküle édeskeveset ér az egész szemerei redactio.[1]

Szemere volt, a ki a Pseudo-Aurorát szerkesztette, de a ki az Aurora-pört Bajzával megvívta, az Horvát István. Ő is régi ellensége Bajzáéknak, még Toldy *Haramiái* idejéből. Egyre jobban elfordult a neologiától és gúnyolta az újítókat. Az Akadémiával szemben is ellenséges viselkedést tanusított. Mert nem lett titkára a Tudós Társaságnak, lemondott a rendes tagságról is és ettől fogva egyre ostorozta az Akadémiát, különösen mikor 1833-ban a Tudományos Gyűjtemény az ő keze alá került.[2]

Az ő mozgolódásait is egy ideig szó nélkül hagyta a Kritikai Lapok. Végre azonban Vörösmarty, Toldy és Fejér György nyelvészeti és történeti vitát kezdtek vele, Bajza meg alkalmilag egy-egy gúnyos kis nyilat irányzott ellene. (Krit. L. III. 86—98; IV. 126—153; VI. 131—136 és Krit. L. II. 121; III. 128, V. 144, 145).

Fejérrel egy hosszú goromba polemiát kezdett Horvát,[3] Bajza ellen meg egy hosszú sületlen pasqui-

[1] E czikkhez helyreigazítás Bajzától Figyelmező, 1837. I. 190. l.

[2] Vass Bertalan: Horvát István életrajza, 1895. 415 l. Tud. Gyűjt. 1830. I. 130, 1833; II. 121, IV. 107, V. 110, 112. 1834. XII. 123. Krit. L. III. 128, V. 134.

[3] A polemia Horvát, Fejér, Waltherr László és Rumy között folyt. L. Hasznos Mulatságok. 1836. II. 19, 25, 97, 120, 129, 161, 169, 177, 189, 202. Tud. Gyűjt. 1836. VI. 91—116.

nadot irt (Tud. Gyűjt. 1833. VIII. 123—135). Főszellemessége a pasquinadnak az, hogy Bajzát mint nagy történetírót dicsőíti. Olyan ötlet, melyen még sokáig sokan élődtek.

Erre Bajza egy egész czikksorozatot kezdett ellene. Sorba veszi Horvát újabb és régibb akadékoskodásait és iparkodik azok alaptalanságát kimutatni. Először az akadémiai panaszokat vizsgálja meg (*A Magyar Tudós Társaság és Horvát István.* Krit. L. V. 88—102; VI. 137—151). Horvát nem veszi tekintetbe, hogy az Akadémia még a kezdet nehézségeivel küzd, de különben is indokolatlanok kifogásai. Hibáztatja, hogy a nagy szótár helyett német zsebszótárt adott ki az Akadémia. Ezzel egyrészt a közszükségnek tett eleget a társaság, másrészt ez is előkészület a nagy szótárhoz, melynek kiadása eddig azért sem volt lehetséges, mert ekkora munkához több idő kell, mint a mennyi az Akadémiának fennállása óta rendelkezésére állott. Kifogásolja Horvát, hogy nyelvemlékek kiadása helyett színműveket bocsát közre az Akadémia. Megfeledkezik róla, hogy színműveket kiadni is kötelessége az Akadémiának. Egyébiránt az Akadémia feladatának tartja a nyelvemlékek kiadását és gyűjtésüket már meg is kezdte.

Nem tetszik Horvátnak az 1833-iki nagy jutalom kettéosztása sem. Ezt ugyanis Vörösmarty és Kisfaludy Sándor közt felezték meg. Horvát szerint a kettéosztás az alapszabályokba ütközik s azzal, hogy az egész jutalmat nem Kisfaludynak adták ki, ellentétbe jutottak a közvéleménynyel. Bajza kimutatja, hogy nem történt szabályszegés s kifejti, hogy az Akadémiának nem kell hajtania a közvéleményre.

De nem is hiszi, hogy az Akadémia ítéletével nem azonosítaná magát a művelt közönség többsége, hogy általában nagyobb költőnek tartanák Kisfaludyt Vörösmartynál. Szerinte most már Kisfaludy csak azoknak tetszhetik, a kik a mindennapiságban természetességet, a prosaiságban könnyűséget, a czifraságban költői előadást, a sokszavúságban gazdagságot, az örök sirámban érzést, a szitkozódásban pathost látnak.

A jutalommegosztás ügyében a Kritikai Lapoknak még egy polemiája volt gr. Dessewffy Józseffel. Dessewffy egy czikkben kifejtette, hogy régi érdemeiért és közkedveltségéért a jutalmat Kisfaludynak kellett volna adni. Párhuzamot vont a két költő között s a párhuzam Kisfaludy javára ütött ki (Felsőmagyarországi Minerva, 1835. I. 135–137). Dessewffynek Toldy felelt (Krit. L. VI. 152—174). Ő is párhuzamot von Kisfaludy és Vörösmarty között és dithyrambikus lelkesedéssel magasztalja Vörösmartyt.[1]

Objective megint igaza van Bajzának és Toldynak, mégis igaztalanok voltak Kisfaludyval szemben. Vörösmarty kétségtelenül sokkal nagyobb költő, mint Kisfaludy, mégsem járt volna el igazságtalanul az Akadémia, ha a jutalmat Kisfaludynak ítéli. A történeti szempontot talán nem ártott volna jobban figyelembe venni s egy hosszú, érdemes pályát csonkitatlan jutalommal megkoszorúzni. De hát az új irány

[1] Máig kisért az a szokás, hogy e czikket is Bajzának tulajdonítják, pedig Toldy is világosan elismerte a magáénak (*Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága*, 1871. 19. l.). Toldy czikkére hosszas választ adott a Literaturai Lapok (1836. 37—39. sz.).

mindig kíméletlen a régivel szemben, az új emberek a régiekkel szemben. Kisfaludy Sándort a jutalom megosztása és e vita annyira elkeserítette, hogy lemondott akadémiai tagságáról. Leveleiben Bajza „öklelő szarvát", „a nagyszájú recensensek rágalmát" felháborodva emlegeti s az Aurora-körtől teljesen elidegenedett.[1]

Az akadémiai ügyek elintézése után áttér Bajza a Kritikai Lapok és Horvát összeütközésének tárgyalására. Előbb egy levelekben írt kisebb czikkben megokolja, miért akar leszámolni Horváttal (*Levelek.* Krit. L. V. 103—115). Horvátnak olyan híre van, hogy mindenki pörvesztes lesz, a ki vele kikezd. Valóban, eddig mindig ő maradt felül, pedig többször nem volt igaza. Ellenfelei nem értették a vitatkozás módját, azaz Horvátot akarták követni a vitatkozásban, citatumokkal akartak ők is dolgozni argumentumok helyett s persze így nem boldogulhattak vele. „Horvát Istvánnak nem citatumai fogyatkozottak, nem olvasottsága hiányos, vagy emlékezete hűtelen, hanem logikája fonák, argumentatiói gyöngék." A logikára kell fektetni a fősúlyt s hamarosan el fog oszlani az a felhőtenger, melyet mint egy portentum maga köré gyűjtött Horvát, ki fog derülni, hogy neki sincs privilegiuma az ítéleti csalhatatlanságra. Ki fog derülni, hogy, a mit némelyek panaszosan emlegetnek, a közönség Horváttól a Horvát hibája miatt fordult el. Olyanokat állított, a miket senki sem hitt el neki és a bizonyitást mindig csak igérgette. A bizonyítással különben is rossz lábon áll a pragmatikus történetirás férfia. Íme, Bíró Pál

[1] Kisfaludy Sándor minden munkái, 1892. VIII. 556, 566.

és Nyirkáló Ödön czikkeire [1] neki felelt, anélkül hogy bármivel is igazolta volna, hogy e nevek alatt valóban Bajza rejtőzik. Ha neki békét hagyott volna, ő sem avatkoznék a Horvát dolgaiba, de így különben is üdvösnek tartván némely ügyeket megbolygatni leszámol vele.

A leszámolás (*Emlékeztető Horvát István számára.* Krit. L. V. 116—143.) egyike a legkiméletlenebbeknek, bár a jogos kritika határát egy perczre sem lépi át. Horvát szemére hányta, hogy az Akadémia történeti osztályának tagja, holott semmi számbavehetőt e téren nem adott. Hogy az Akadémia tagjává választotta, arról nem tehet. Ilyen kénytelenségbe hozta Horvát az Akadémiát tagsága letételével, hogy arravaló történetíró nemlétében egy reménybelivel kell kiegészíteni sorait. Ezzel kapcsolatban elmondja véleményét Horvát történetírói működéséről. Harminczéves történetírói pályája alatt valóban tett jeles dolgokat, de ezek tulajdonképen csekélységek Horvát nagy ismereteihez, tehetségéhez arányítva. „Horvát számos értekezései csaknem mind töredékek s készületek, tele nagy igéretekkel s tudományos fenyegetőzésekkel; mert, kivált legújabban, Horvát nem irhat két lapnyit, anélkül hogy ne igérne s ne fenyegetne bennünket, mi nagy dolgot fog majd ő egykor végbevinni. A mik értekezéseiben főkép kivánnának megmutatást, azok nincsenek megmutatva, hanem csak igérve megmutatások. Mi egyéb a Rajzolatok cz. munka, ez a hypothesisek etymologico-historicus codexe ... igéretek táránál?“ Azt

[1] Bíró Pál Vörösmarty, Nyirkáló Ödön Bajza álneve volt. Bajza többi álnevei a Kritikai Lapokban: Jámborfy, H...my, Komjáti, Regényi.

hiszi Horvát, hogy minden bizonyíték nélkül is el fogunk neki mindent hinni? Összehasonlítja más magyar történetírókkal és arra az eredményre jut, hogy nem egy közülök sokkal kevesebb tehetséggel és lármával, több sikerrel működött, mint Horvát. „Horvát ollyan, mint Ptolemeus gályája, mellynek 100 evezője, 3000 katonája, 400 matróza, 4000 rabszolgája volt, de olly lassú, nehézkes, ügyetlen mozgású vala, hogy tengerre vinni s hasznát venni nem lehetett, csupán arravaló volt, hogy mint rendkivüli csoda a nép által bámultassék.“ Újabban már végleg elszokott a komoly történetirástól, hanem rengeteg ismeretét és vasszorgalmát arra használja fel, hogy a paradicsomi ember magyarságát bizonyítsa be s hogy a világ összes népeit magyarokká tegye. Ahelyett hogy végre feltevései bizonyítására szánná magát, akadémiai pletykákat szed fel s mindenféle haszontalanságokba kötözködik. Nagyon méltatlan szerep ez Horvát régi nagy érdemeihez. Erre akarja Horvátot teljes tisztelettel figyelmeztetni, előre is kijelentvén, hogy ha Horvát a vitát folytatni fogja, ő nem fog kitérni előle.[1]

Ilyen harczok közt tört ki az Aurora-pör. Ennek közvetlen előzményei a következők. Kisfaludy Károly egészen a Jelenkor szerkesztésének akarván magát

[1] Horvát életirója, Vass Bertalan igy nyilatkozik e czikkről: „Horvát botlásainak feltüntetésére találóbb szavakat alig idézhetnénk. Itt összes tévedései s szögletes modora élénk világításban áll előttünk. Horvát valóban többet képzelt maga felől, mint műveinek értéke megengedi, történeti módszere hibás volt, többet igért, mint adott s bizonyos uralkodó tonusban nyujtá műveit. Igaz, hogy mindezt Bajza nem a legszelídebb szavakkal fejezi ki, azonban túlzásait eléggé megmagyarázza, sőt menti a vitatkozás heve“ (Id. m. 453. l.).

szentelni, az Aurorát Bajzának szánta. Kisfaludy betegsége miatt az 1831-es Aurorát már jórészt Bajza szerkesztette és Kisfaludy közbejött halála miatt a kötet végén Toldy jelentette az olvasóközönségnek, hogy a holt mester óhaja szerint Bajza fogja az Aurorát folytatni. Az 1832-es és 1833-as Aurora akadálytalanul meg is jelent Bajza szerkesztésében. Bajza azonban nagyon elégedetlen volt a kiadóval, Trattner-Károlyival, mert sohasem tartotta meg a szerződési feltételeket és nem adta ki elég gondosan és csinosan az Aurorát. A Kritikai Lapokra nézve is differentiái támadtak Bajzának Károlyival, erre 1833-ban mind a két vállalatát elvitte tőle Kiliánhoz, a kinél aztán az Aurora 1834-től állandóan megjelent. Károlyi azonban magát az Aurora tulajdonosának jelentvén ki, úgy ebben, mint a következő évben szintén kiadott egy Aurorát, Szemere Pál szerkesztésében.

Bajza egy nyilatkozatot adott ki 1833 márczius 26-án, hogy ő folytatja az Aurorát, melynek ő a tulajdonosa s ezért azzal adatja ki, a kivel neki tetszik és hogy Károlyinak semmi joga sincs az Aurorához. Pár nappal később Czuczor, Fáy, Kovács Pál, Szenvey, Toldy és Vörösmarty közös nyilatkozatban jelentették ki, hogy ők Kisfaludy Aurorájának csak a Bajzáét ismerik el s csak ebbe fognak dolgozni. (Társalkodó. 1833. 21., 28. sz.).

Ezzel az írói tulajdonjog akkori rendezetlensége mellett az ügy be lett volna fejezve. A két Aurora megjelent. A Szemeréé messze a Bajzáé mögött maradt. Kölcsey mellett nem volt Szemerének egyetlen jelentékenyebb munkatársa sem, ezért jónak látta elhallgatni nevüket. A kötet a szemerei redactio összes hibáival ékes. Hogy mi az eredeti, mi a for-

dítás, mi az új, mi az átvett, egy szó sem árulja el s a kötet tele van értelmetlen furcsaságokkal.

Csak egy év mulva kezdődött el a tulajdonképeni pör. Kiss Sámuel egy czikket irt a két Auroráról (*Két Aurora*, Nemzeti Társalkodó, 1834. I. 4. sz.). Ebben egy kicsit fontoskodva elmondja az előzményeket, aztán Bajza Auroráját fogadja el az igazinak és csodálkozását fejezi ki Szemere eljárásán.

Horvát erre egy hosszabb czikkel felelt, melyet külön is kiadott (*Aurora-pör*, Tud. Gyűjt. 1834. II. 129—158). Elmondja az Aurora alapításának történetét s megállapítja, hogy az alapítók megbízásából eredeti tulajdonosok ő, Kulcsár István és Forgó György voltak. Kulcsár meghalt, Forgó meg a czikk végén azonosítja magát Horváttal, igy Horvát felszólalásának valóban nagy súlya volt. Egy kicsit zavaros további fejtegetéseinek lényege, az, hogy ők hárman két feltétel alatt ruházták a tulajdonjogot Kisfaludyra: 1. ha Kisfaludy az Aurorát legalább három évig kiadja, 2. ha az alapitóknak 3000 frtot fizet vissza. Az első feltételt teljesítette Kisfaludy, de a másodikat nem, mert csak 1000 frtot fizetett vissza. Kisfaludy tehát nem lett az Aurora tulajdonosa, következőleg Bajza nem is nyerhetett tőle tulajdonjogot. A tulajdonosok ők hárman maradtak s általuk Károlyi lett. Bajza nem is Kisfaludy hagyományából szerkesztette tehát két évig az Aurorát, hanem Károlyi megbízásából. Az egész pör Bajza kapzsiságára vezethető vissza, a ki nem elégedett meg az eddigi tiszteletdíjjal s mert Károlyi nem volt hajlandó többet adni, egyszerre csak az Aurora tulajdonosává kiáltotta ki magát.

Bajza pár hét mulva felelt (*Mellyik a valódi*

Aurora, törvény és józan ész előtt? Krit. L. V. 153—207). A czikk jelszava: Perditio tua ex te Israel. Némi pótlások mellett tényleg a Horvát által közlött adatokból czáfolja meg Horvátot. Túlságos részletezése mellett is a czikk igazi mesterremeke az ügyvédi védiratnak; itt vette jó hasznát Bajza jogi tudásának. A kapzsiság vádját visszaforditja Horvátra. Horvát eltűrte, hogy két évig Bajza szerepeljen az Aurora tulajdonosaként s csak akkor kezdte jogbitorlónak hirdetni, mikor Bajza Károlyival került szembe s akkor, mikor ez a Károlyi Horvátnak eladdig hallatlan honorariumot fizetett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésért, 3000 frtot. A mi Kisfaludy tulajdonjogának kérdését illeti, Horvát szerint is a pénzbeli alapítás $^5/_6$ része Kisfaludyra esett, de ő azért elismeri Horvátékat eredeti tulajdonosoknak. Horváték után azonban Kisfaludy lett a tulajdonos, mert eleget tett Horváték mind a két feltételének. Igaz, hogy 2000 frtot nem fizetett vissza, de ez összeg rá van táblázva Kisfaludy hagyatékára, igy biztositva van. Mivel maga Horvát tábláztatta rá a hagyatékra az adósságot, maga Horvát is elismerte Kisfaludy tulajdonjogát.

A törvény előtt nincs igaza tehát Horvátnak, de nincs igaza a józan ész előtt sem. „Minden elmeszülemény eredetileg azé, kinek szelleme által létrehozatott. Ez gondolnám axioma, melly a természet törvényében alapodik és senki józan által kérdésbe nem fog vétetni Illyetén szüleményt tehát más idegen személy, azon kivül, ki ezt létre hozta, *eredeti* jusnál fogva soha nem, hanem csak *által vett*, által származott juson (jure derivativo) birhat t. i. öröködés és végrendelet, vétel és ajándék stb. effélék által

Könyvet, képet mint elmeszüleményt typographus könyv- s műáros, vagy általában bármi névvel nevezhető *kiadó*, *áruló*, *Verleger* csak mástól nyert jogon bírhat.“ Akár saját jószántából írja a szerző művét, akár kiadói felszólításra, a munka eredeti tulajdonosa mindig csak ő.[1]

A czikknek ugyanolyan elnémító hatása volt, mint a Dessewffynek adott válasznak. Vagy három héttel megjelenése után így írja meg Bajza Csatónak a róla szállongó híreket: „Károlyi typ., mint hallám, desperatióban van; megvallá azonban többeknek, hogy neki nincs jusa az Aurorához, van azonban Horvátnak . . . Horvát némellyeknek azt mondotta, hogy fog felelni, másoknak ismét, hogy nem; van ollyan is, kinek azt mondotta, hogy a mit én feleltem, nem egészen tréfa, de azért az ő ügye nincs elveszve . . . Szemere azt mondja, hogy törvény előtt nekem, józan ész előtt Horvát Istvánnak van igaza . . . Mondjanak és tegyenek ezen jó urak, a mit akarnak, nekem sem rájok, sem dolgaikra és beszédeikre nincs nagy gondom, én megtettem, a mire kényszeritve általok voltam s most haladok tovább utamon s meddig ők az Aurora jusán versengenek (a mi végtére is csak chimaera), én azalatt redigálom az Aurorát s ügyekszem azt, a mennyire kicsiny erőmtől telik, jóvá tenni. A publikum s kivált a prókátorok, úgy látszik, nekem adnak igazságot“ (Ir. Tört. Közl. 1909. 247.). Horvát nem felelt. Később volt ugyan

[1] Felelt Horvátnak Kiss Sámuel is (Nemzeti Társalkodó, 1834. II. 291—303). Apróságokkal bíbelődik, de egy helyen fején találja a szöget, mikor kifejti, hogy Horvát minden jogát elvesztette az Aurorához, mikor a 2000 frtot rátáblázta Kisfaludy hagyatékára.

még egy kisebb akadémiai vitája Toldyval,[1] de különben keserű haraggal szívében, teljesen beletemetkezett őstörténeti ábrándjaiba. Szemere a következő kötettel megszüntette a Pseudo-Aurorát s iparkodott Bajzáékkal kibékülni. Pár év mulva már az Athenaeum munkatársai közt találjuk.

A pör eredménye tehát újabb diadal. De Bajza személyes dicsőségének emelése mellett más irányban is eredményes volt e vita. Hogy a kisebb jelentőségű eredményeken kezdjük, itt kapjuk először megbízható átnézetét a magyar folyóirat-irodalomnak s itt fejti ki Bajza az új történetírói iskola elveit. Az elvszerű szerkesztés követelésével tovább halad irodalmi életünket szervező útján, Szemere és Horvát álbabérai letépésével folytatja bálványdöntő actióját. Különösen fontos Horvát megleczkéztetése. Horvát ábrándos történeti iránya ragályként kezdett terjedni s attól lehetett tartani, hogy megfertőzteti egész történeti irodalmunkat. Bajza, ha nem is mint első tört pálczát Horvát ábrándjai felett, de az első volt abban a merészségben és élességben, melylyel Horvátot elítélte. Hogy Horvát iskolája minden hatás nélkül szétzüllött, abban feltétlenül jelentékeny része van Bajzának.

A mi azonban a legnagyobb fontossága e pörnek, az az, hogy itt tisztázódott nálunk az írói tulajdonjog kérdése. Még sok idő telt bele, hogy a kérdést törvény is rendezte, de ezután már elméletileg és erkölcsileg legalább el volt döntve a dolog. Hogy ilyen tisztázásra mennyire szükség volt, mutatja az, hogy még az annyira világos gondolkozású Kölcsey is

[1] Tud. Gyűjt. 1836. XII. 117. Figyelmező 1837. I. 82.

abban a véleményben volt, hogy Aurorát elvégre akárki kiadhat.[1] Ez elvi kérdés eldöntése egyszersmind az irodalmi élet szervezésének jelentékeny mozzanata volt. Az írók ekkor még erős és méltatlan függésben voltak nálunk kiadóikkal szemben. Bajza itt az írókat felszabadítja ebből a szolgaságból és kijelöli helyüket az irodalomban, mely természetesen csak elsőleges lehet a kiadókkal szemben.

IV.[2]

A nagy polemiákon kívül még számos apróbb torzsalkodása volt a Kritikai Lapoknak. Ezek többszörösen belejátszottak és kísérték a nagyokat és ezek az apró csatározások készítették elő azt a nagy hadjáratot, melyet az Athenaeum idejében Csató vezetésével Bajza összes ellenségei egyesült erővel indítottak a trias s főleg Bajza ellen.

Időrendileg első volt a Sassal való pörlekedés. Wigand a Conversations-Lexikonnal egyidejűleg egy encyclopaedicus folyóiratot is indított meg Sas czímen, Thaisz szerkesztésében. A folyóirat nagyon alacsony színvonalon állott, ha Kis János, Petrovics Frigyes, Beszédes József írt is bele néhány értékes czikket. A közönségre semmi hatással nem volt s alig négy évi fennállás után (1831—1834) a 15-ik kötettel meg is szünt. Bajza mindjárt a folyóirat hirdetését bírálat

[1] Kölcsey Ferencz minden munkái, X. 402.

[2] A Kritikai Lapok harmadik nagy polemiája a dramaturgiai volt. Ez azonban csak a hetedik kötetben indult meg, befejezést nem itt nyert és különben is szoros összefüggésben van Bajza egyéb dramaturgiai munkásságával, ezért majd csak ezzel kapcsolatban fogjuk ismertetni.

alá vette (*Sas.* Krit. L. I. 118—127). Thaisz tökéletlen fogalmazását szerénykedő hangon, de fullánkosan tette nevetség tárgyává.

A bírálatra Pap Ignácz felelt. Pap egészen tehetségtelen iró volt, a kit már régebben alapos leczkében részesített Toldy, Magyar Poézisát bírálván meg (Felsőmagy. Minerva 1828. 1998—9. l.). Fennhéjázó hangon mindenfélét összebeszélt Bajzának adott válaszában, a mi nem tartozott a dologhoz (Sas, VI. 143—8). Bajzáék nem állottak komolyabban szóba vele, hanem csak kigúnyolták néhányszor (Krit. L. III. 127; IV. 159, 160, 163). Pap erre 1832-ben kiadott egy *Ekho* czímű almanach-félét, melyben közölte néhány versét, Zódonyi Ágnes cz. szörnytragoediáját és több czikkét Toldy, Vörösmarty és Bajza ellen. Értelem nincs irataiban, de a czélzat világos: hibáztatni Toldy és társai minden tettét. Az Aurora neki igen rossz, ellenben igen jeles Kovacsóczy Nefelejtse (1832). Vörösmartyt verselni tanitja s nagy szerényen saját verseit idézgeti mintaként.

Pap felszólalása után a Sas folytatta a harczot a Kritikai Lapok ellen. Balogh Sámuel, Balogh Pál testvére, megbirálta a Kritikai Lapok első füzetét (Sas, X. 115—146). A hosszadalmasan és unalmasan megirt czikk elitélőleg nyilatkozik minden közleményről, de leginkább a Bajzáéiról. A Muzárionl magasztalja a Kritikai Lapokkal szemben. Dícsérőleg emliti, hogy a Muzárion különböző szempontoknak nyitott teret, mig a Kritikai Lapokból „egy társaság szól, egy szellemmel, egy nézettel", de ez aztán a legpártosabb, a legigazságtalanabb. A Kritikai Lapok további köteteinek bírálatát hasonló módon később

a Literaturai Lapokban (1836. 29, 40—52. sz.) folytatta.[1]

Toldynak egy kisebb helyreigazítása mellett (Krit. L. II. 77—78) Bajza felelt Baloghnak (*Nem miről, hanem miként*, Krit L. II. 79—87). Kifejti, hogy ő három esetben szokott vitatkozni, ha félreértett szavait kell megmagyaráznia, ha hamis tanokat kell megczáfolnia, ha álprophetát kell lelepleznie. Balogh azonban készakarva ferditi el szavait, összes tanítása abban merül ki, hogy a kritika szelíd legyen, álprophetának sem válik be, mert senki sem hallgat rá: így nem érdemes vele behatóbb vitát kezdeni.

A vita érdemi része ezzel befejeződött és csak apró gúnyolódásokkal folyt tovább. A Sasban főleg Thewrewk adott ki sok sületlen verset Bajza ellen, de néhányat Dessewffy és Thaisz is (Sas, II. 153; III. 36; IV. 63, 135; V. 138; VI. 67, 73; VIII. 145; IX. 10; XI. 124, 143, 144; XII. 71, 76 stb.). A Kritikai Lapok hasonló módon válaszolgatott, csak sokkal kevésbbé gorombán és több szellemmel (Krit. L. III. 121—3, 124—6, 128; IV. 121—5, 161; V. 85—7, 144—5). Bajza egyszer pl. a Sas szerkesztősége nevében hirdetést ad ki, melyben felszólítja hazánk minden tudatlan és rossz íróját szíves közreműködésre. Rousseau szerint u. i. a tudomány ártalmas az emberiségre s hazánkban a tudomány már nagyon elharapózott. A Sas ezért szükségesnek látja az országot élvezhetetlen és tudománytalan czikkekkel ellátni.

A Kritikai Lapok másik ilyen kisebb polemiája

[1] Szemeréhez intézett rőfös leveleiben is folyton szidja Bajzát. Szemere-Tár 13. LXXVII; 14. VII, XXVIII, LXXXIX; 15. III.

volt a Stáncsics Mihálylyal való, a ki ekkor még csak afféle mindenbe beleszóló magántudós volt. Az Akadémia helyesírásáról írt össze egy csomó badarságot, a miért Vörösmarty rótta meg (Krit. L. III. 95). Erre Stáncsics egy hosszabb védekezést küldött be Bajzának, a mit Bajza Vörösmarty gúnyos jegyzeteivel ki is adott (Krit. L. IV. 99—120). Stáncsics most *Kritikai Értekezetek* czímen egy Ellen-Kritikai Lapokat indított meg, melyben támadta Vörösmartyt és támadta Bajzát is az álnevűség pártolása miatt és feltálalta a nemzeti játékszínről való zűrzavaros eszméit (1835). A Kritikai Lapokban Csató Pál bírálta meg a kötetet (Krit. L. VI. 97—127) megbotránkozását fejezvén ki Stáncsics tökéletlenkedésein. A leczke ezúttal használt. A Kritikai Értekezetekből megjelent ugyan még egy kötet (1835), de itt már nem meri bántani Bajzáékat.

A Pyrker pörbe is beleszóló Udvardy Jánossal is akadtak némi kis csatározások. Udvardynak Élet cz. Széchenyit utánzó politikai munkáját Bajza és Vörösmarty kifigurázták (Krit. L. III. 127; IV. 159), de leginkább egy nyelvészeti dolgozatát gúnyolták, melyben egyéb furcsaságok mellett azt ajánlotta, hogy új magyar szavak készítése helyett vegyük át az idegeneket, mert különben nyelvünk az európai nyelvektől mindjobban elszigetelődik s emiatt előbb-utóbb elpusztul (Felsőmagy. Minerva, 1832, III. 511—531). Bajza e czikket prosában és versben tette nevetségessé. *Viszhangok Udvardy Jánoshoz* cz. czikkében (Krit. L. III. 130—144) kiválogatta Udvardy legképtelenebb állításait s azokat mint valami nagy bölcsességeket gúnyosan commentálta, bevezetésül meg példában mutatta be, milyen lesz Udvardy magyar nyelve:

„Kedves indzsellér úr! Lieblingstudiumom lévén magamnak is a Philologie, már régóta különös Eifert fordíték anyai nyelvünk kulturájára“ stb. Hasonló stylusban van megírva Udvardyt dicsőítő ódája is (Krit. L. IV. 101—103).

Ilyen versekkel még sok más írót is megbosszantott a Kritikai Lapok. Goethe és Schiller xéniáit utánozták velük, de bizony messze maradtak példányképeik mögött, ha Kazinczy töviseit és virágait felül is múlták. Összesen 59 ilyen vers jelent meg a folyóiratban (Krit. L. I. 155—161; IV. 158—166). Közülök 30-at Vörösmarty írt, csupa epigrammát. A lyrai válfajhoz neki több tehetsége volt, mint a gúnyoshoz, de itt is megállja a helyét. Mellette nagyobb számmal — 18 — még csak Kisfaludy szerepel, a kitől a legsikerültebb xéniák valók. Bajza és Toldy 4—4-et írtak, Stettner hármat, közülök csak Toldy árul el némi tehetséget.[1] A kigúnyoltak azok, a kiknek valami bajuk volt a Kritikai Lapokkal, de kikapnak mások is. Kazinczyt, Dessewffyt, Horvátot e rovatban nem engedi bántani Bajza, a mi jó ízlésének dícséretére válik, de Döbrentei (2, 8, 13, 25), Pyrker (12, 40), Szentmiklósy (15, 17), Thewrewk (30, 31), Udvardy (32, 39, 43), Pap Ignácz (33, 34, 35, 44), Rumy (36), Balogh Pál (41), Csaplovics (47) megkapják a magukét. Egész kis hadjárat volt. Szemere (28, 29, 49—59) és a Kisfaludy Sándort utánzó regeírók (4—6, 9, 10, 21, 22, 27, 45, 49) ellen stb.

[1] Mivel még sehol sincs megállapítva az 59 xénia pontos szerzősége, álljon itt e megállapítás: *Vörösmarty* írta: 3, 12, 14, 15, 19, 25, 29—42, 44, 45, 47, 48, 54—59. számúakat, *Kisfaludy*: 1, 2, 4—8, 16—18, 21—23, 27, 28, 46, 49, 50, *Bajza*: 43, 51—53, *Toldy*: 11, 13, 24, 26, *Stettner*: 9, 10, 20. számúakat.

A Kritikai Lapok keretein kivül, de vele többszörös összefüggésben és a folyóirat támadásainak eredményeként folyt le 1836-ban Bajzának még egy polemiája. Bajzának verseskötete 1835-ben jelent meg s Vörösmarty akadémiai nagyjutalomra ajánlotta. Mellette a Conversations-Lexicon, Fábián Gábor Arad megyéje és Nagy Károly Arithmetikája forgott szóban. A Conversations-Lexikon mint többek munkája az alapszabályok értelmében nem nyerhetett jutalmat (Krit. L. VI. 103), Fábián meg felhasználta Czucz István kéziratos művét, így az ő munkája sem jöhetett számba. Bajzának régebbi és újabb ellenségei látták, hogy nagyon valószínű Bajza diadala, ezért összefogva, mindenáron el akarták ütni a nagy jutalomtól. Ez volt Bajza ellenségeinek első szervezkedése. Látható vezérei az Akadémiában Döbrentei, a sajtóban Kovacsóczy voltak. S bár e szövetség erkölcsi vereséget szenvedett, a czélt sikerült elérniök, a mi bátorítólag hatott a további szervezkedésre.

A támadást Kovacsóczy kezdte, a kivel Bajza már rég hadilábon állott s a kit a Kritikai Lapok is kicsúfolt néhányszor (Krit. L. IV. 158; VII. 146—150). Kovacsóczy ekkoriban Kassán Literaturai Lapok czímen egy igen gyenge lapocskát adott ki, mely jóformán minden számában megtámadta Bajzáékat. Itt jelentek meg Balogh Sámuel bírálatai is a Kritikai Lapokról s itt szólt bele Kovacsóczy minduntalan a dramaturgiai vitába. Kovacsóczy egyszer a literaturai hírek közt megjegyezte, „sokan Bajza verseit méltatják a 200 darab aranyra s nem jut eszükbe, hogy nem mind eredeti az, mi eredeti öltönyegben díszelg“ (Lit. Lap. 1836. 22. sz.).

A Nemzeti Társalkodó is több ízben foglalkozott

a nagy jutalom kérdésével (Nemz. Társ. 1836. I. 304. 365; II. 8). A folyóirat Fábián megjutalmazása mellett volt, de védelmére kelt Bajzának a rágalmakkal szemben. Igen melegen méltatta Bajza költői és kritikusi érdemeit. Legérdekesebb az, mikor a Nemzeti Társalkodó irodalmunkban először von párhuzamot Széchenyi és Bajza között: „Bajza a literaturában az, mi gróf Széchenyi a politikai pályán. Mind a kettő erős, állhatatos, csüggedhetetlen, bátor lélek, mind a kettőnek sok ellensége van az igaz mondásért, de sok barátja is, talán több. Mindkettő nagyon szeme előtt tudja tartani a maga czélját. De Széchenyi okosabb, számitóbb, hol lehet, békít, egyeztet; Bajza kevésbbé óvakodó, vagy nem szól, vagy a mit hisz, meggyőződéseitől semmi erő (csupán csak az észé) képes elmozditani. Széchenyinek személyes viselete, beszéde mind érdekes, mind charakteristikus, a ki vele egy nap társalkodik, több ívnyi nevezetességet irhat felőle. Bajza csak mint iró tünik ki, irásaiban mindenütt sok szellem és ész mutatkozik. Mint ember . . . igen félre vonuló, ha szól, szelid, szives; beszédén éppen nem látszik az a talentum, a mi irásain, a szigorú kritikusnak pedig még csak nyomát sem venni észre társalkodásában, vagy amaz erős logikusnak, kivel irva disputálni oly nehéz, ki az ellenkező fél okoskodásaiból új és új erőt nyer, mint valamely Antaeus a földből, melyhez birakozó ellenesei csapkodják. Az ő Kritikai Lapjai bizonyosan epochát csinálnak a magyar literaturában, legalább ezekkel kezdődik az igazi magyar kritika (Nemz. Társ. 1836. I. 366—7).

Bajza a Literaturai Lapoknak és a Nemzeti Társalkodónak egyszerre felelt (*A hírlapi csevegőknek.* Társalkodó 1836. 51. sz.). Azt mondja, hogy a nagy

jutalom eldöntését bizzák az Akadémiára. A Nemzeti Társalkodó magasztalását ridegen elháritja magáról, különösen tiltakozik a Széchenyivel való összehasonlitás ellen.[1] Kovacsóczyt felszólitja, igazolja a plagium vádját.

Kovacsóczy meg is próbálkozott a dologgal (Lit. Lap. 1836. 33—35. sz.). Sok mindenfélét összebeszél a tárgyon kívül, aztán látható erőlködéssel mutogatja ki Bajza több verse állitólagos forrását. Hogy milyen alaposan dolgozott, az Helmeczy védiratából derült ki (Társalkodó 1836. 78. sz.). Helmeczy u. i. Bajza védelmére kelt s összehasonlitván az állitólagos eredetieket Bajza verseivel, bebizonyitja a vád tarthatatlanságát. Legjobb az, hogy két esetben az eredetiként megjelölt vers későbbi keletü mint a Bajzáé.[2]

Ha a plagium-váddal felsültek is, Bajza verseit sikerült megbuktatniok az Akadémiában. A nagyjutalmi bizottság a 200 arany megosztását javasolta Bajza és Nagy Károly között, de a nagygyülés négy szótöbbséggel az egészet Nagynak ítélte. „Ez volt Döbrentei bosszúja és utolsó diadalma“ — mondja Toldy (IV. 605). Frankenburg Adolf Bajza veresége feletti örömében az Apotheozisra elég ügyes parodiát irt (I. 347).[3]

V.

A Kritikai Lapok egyetlen aesthetikai czikke Bajza terjedelmes tanulmánya a regényről (*A románköltésről*

[1] Bajza Pechata Károlyt gyanitotta a Nemzeti Társalkodó czikkirójában, de Nagy Ignácz kimutatta, hogy tévesen. Rajzolatok. 1836. II. 404. l.

[2] L. még Társalkodó 1836. 332. l. A Társalkodó 1835-ben mutatványokat adott Bajza verseiből. Társ. 1835. 237. l.

[3] Bajza versei, Fejér metaphysikája, Jósika Irány és Vázolatok cz. művei dicséretet nyertek.

Krit. L. III. 3—64). A mint e mű bevezetésében kifejti, hite szerint most fog elkövetkezni irodalmunkban a regény virágkora. Az eljövendő regényíróknak akar némi útmutatást adni regényelméletével, mely nem akar rendszeres munka lenni, hiszen ilyet Blankenburg sekélyes művétől eltekintve[1] a német irodalom sem bír. Felhasználja az eddigi aesthetikusok fejtegetéseit, „mert az utóbbkoriaknak elődeik találmányait figyelem nélkül hagyni vétkes önhittség s ártalmára van minden előhaladásnak. Az utóivadék előidők töredékeiből rakja, fel nagysága falait s azon műphilosophus ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új s eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását."

Ezután kilencz fejezetben mondja el regényelméletét, eleve is kijelentvén, hogy a komikai fajokkal nem kiván foglalkozni. Először a szerkezettel foglalkozik s érdekes bonyodalmat sürget. A szerkesztés mestereként Walter Scottot mutatja be, kinek „románjainak eleje csapong, közepe czélra siet, vége rohan".

Hosszasan bajlódik a műfaji kérdéssel. Előbb a történetet különíti el az elbeszélő költészettől, aztán az epost a regénytől. Az epos és regény közt leg-

[1] Blankenburg Christian Friedrich: *Versuch über den Roman* 1774. — Van Bajza előtt már egy magyar regényelmélet Balogh Sámueltől (*A románokról.* Tud. Gyűjt. 1824. IV. 70—91. l.), melyet Bajzának ismernie kellett, ha nem is említi és nem is használja fel. Ízlést és irodalmi színvonalt tekintve mélyen a Bajza elmélete alatt áll, de azért alapjában véve sikerültebb a Bajzáénál. Sokkal szélesebb regényismeretet árul el s behatóan foglalkozik a magyar regényirodalommal is. Szempontjai külsőlegesek, de nem állván egy képtelen philosophiai elv szolgálatában, mégis sokkal áttekinthetőbbb képet ad a regényről, mint Bajza.

lényegesebb váljegynek azt tartja, hogy az epos az emberiség ifjúkorának, a regény férfikorának műfaja. A költészet egyes fajait az emberiség állitólagos koraiból magyarázni Herder sokáig igen népszerű eszméje volt. Kölcsey is egészen ezen az alapon áll a *Nemzeti hagyományokról* irt nagybecsű tanulmányában. A regényre és eposra Eberhard alkalmazta e theoriát nagyon elterjedt népszerű aesthetikájában.[1] Bajza részletesen magyarázgatja az ő nyomaikon, milyen összefüggés van az emberiség két kora és a két műfaj között.

A moral kérdésével külön foglalkozik. Elhibázottnak tartja az ú. n. erkölcsi elbeszélések fajtáját és megrója a német sentimentalis regényt s annak magyar fordítóit és utánzóit (Cseri Péter, Pálfy Sámuel). „Már eddig is sok, igen sok ragadt reánk német szomszédainktól, a mi nemzeti charakterünk ártalmára van s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzelgést, belopják közénk embereink s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály".

Következik a regénytheoria „legnevezetesebb szakasza," a jellemrajzról szóló. Az epos a csodás, hősies multat rajzolja, ezért főjellemvonása a fenség, a regény az emberiség jelenét rajzolja, főidealja ezért a charakterfestés. „A román psychologiai igazságú charakterei, életfestése által az emberi lélekkel ismertet meg." Ezért Goethe a regény igazi megteremtője, mert ő vitte bele a regénybe a legnagyobb művészettel a

[1] Eberhard Johann August: *Handbuch der Aesthetik.* 4. k. 1803—5. Bajza regényelmélete forrásait kimutatta Pfeifer János *Bajza aesthetikai dolgozatai* cz. tanulmányában. Irodalomtört. Közl. 1900.

jellemrajzot. A jellemzésre nézve Bajza főelve, hogy a regényíró ne annyira az egyént rajzolja, mint az egyénben az emberiséget. „Vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: a személyt emelje fel a nemhez és fajához.“ Sok gyakorlati utasítást ad a jellemrajzra nézve Jean Paul aesthetikája nyomán, de ezek az utasítások éppen nem specialisan a regényre vonatkoznak, sőt talán a drámai jellemzésre nézve találóbbak.

A többi fejezet már kevésbbé érdekes. Foglalkozik még a motivatio és a cselekvény egysége problemáival, majd áttér a novellára Washington Irvinget mutatván be legnagyobb mesterének. Végül a magyar regényre vet egy pillantást, tisztán az aesthetikus szemeivel. Kisfaludy Károly előtt nincs regény és novella, azóta is alig egy pár. A magyar regényirodalom legkiválóbb terméke Fáy Béltekyháza. „Kár, hogy e lelkes író a román s általában az elbeszélői költés egyéb postulatumaira is olly gonddal nem ügyelt, mint a charakterekre. Ezek a való életből vannak meritve, consequentiával tartva s rajtok nemzeti szín és sajátság ismerszik meg, a mit annál inkább kell becsülnünk, minél ritkább jelenés komoly íróink műveiben: de a román épülete hibás, nem teszen egybefüggő egészet, hanem egyvelegét számtalan biographiai töredékeknek, mellyek csak külsőleg függenek össze s történetesen, nem belső szükségből. Óhajtom azonban, hogy a közkedvelést méltán érdemlett író a román és novella-pályán . . . megmaradván, bennünket több művekkel ajándékozzon meg; mert mindazok között, kik nálunk a költés e nemében dolgoztak minden hibák mellett is az ő Béltekyházában látszik legtöbb olly tehetség, mellyet komoly románok írójában fellelhetni szeretnénk.“

Bajza regényelmélete alapjában elhibázott. A Herder-Eberhard-féle korszakelméletet minden kritika nélkül átveszi és e képtelen keretre rákenyszeríti a regény theoriáját. Ahelyett hogy az igazi műfaji sajátságokat kutatná, teljesen értéktelen vonások kidomborításával foglalkozik, ahelyett hogy a regényt a maga fejlődéséből magyarázná meg, egy a feltevések süppedékes talaján felépülő idegen fejlődéselméletből vezeti le. Így történik meg, hogy sem a regény határait, sem fajait nem tudja meghatározni. A korszakelméletbe bajos a történeti regényt beilleszteni, ezért szinte észre sem akarja venni ennek létezését, bár ismételten hivatkozik Walter Scottra. Nagy irodalmi készültségre és kimüvelt ízlésre valló fejtegetései ily körülmények között kevéssé hathattak irányitólag az irodalomra és a közönségre. Az Epigramma theoriájához képest lehet ugyan haladást észrevenni, levetette annak iskolás modorát, pedanteriáját, az irodalmi jelenségeket tágabb látkörben szemléli, philosophusabban fogja fel, de egészben a tanulmány mégis első aesthetikai dolgozata mögött marad. Itt nem sikerül neki műfajáról olyan képet sem adnia s nem foglalkozván részletesebben az egyes regényirókkal, éppen az a rész maradt tollában, a mely tőle a legérdekesebb lett volna.

Azonban ez elmélet fiascóját nem szabad túlságosan felrónunk. Még a külföldön sem voltak a regényről leszűrődött vélemények, annál kevésbbé nálunk. Bajza gyakorlati észjárású ember volt, a kinek az önálló aesthetikai gondolkozás nem volt kenyere. Itt nem voltak előtte megbizható külföldi minták, nem csoda tehát, hogy egy egészen vértelen theoriát adott, egy theoriát, melyre a legvilágosab-

ban ráczáfolt alig pár év mulva a magyar regény fejlődése is. Bajza meggyőződött, hogy neki nem hivatása az aesthetika s nem írt több aesthetikai dolgozatot. A magyar poetika történetirója azonban így is kegyelettel fog megemlékezni e tanulmányáról is.

Körülbelül egy czélt akart szolgálni a tanulmánynyal az 1836-ban Széplaki Erneszt néven megjelent *Pillangó* cz. novellafordítás kötete. „Fordításaink a regényi nemben — írja e mű előszavában — többnyire ollyan választásúak, mellyek reánk kevés hasznot, de annál több kárt hoztak s még a legújabb időkben sem menekedhettünk meg ama lafontainei, kotzebuei siránkozásoktól, mellyek az érzelgés bűnén fölül sokszor erkölcstelenségekkel is tömvék. Ha már a német íróknál tovább menni nem akarnánk, igen óhajtható volna, hogy közülük ne a legrosszabbakat válogassuk s ne azokat, mellyek saját hazájukban is csak a mult században divatosak, de ma már, mint érdemnélküliek, el vannak feledve. A kiadó olvasói figyelmét olly írókra óhajtotta fordítani, mint Irving és Bulwer, Goethe és Scott Walter, kik az elbeszélési nemben műveket írtak, mellyek minden kétségen kívül a világ legbecsesebbjei közé tartoznak“ (II. 472). Összesen kilencz novellát fordít le, persze németből, Irvingtől kettőt, Goethétől, Scottól, Bulwertől, Headtől egyet-egyet és hármat névtelen íróktól. A fordítás könnyű folyású, de nem magyaros. Nagyobb jelentőséget a kis kötetnek nem lehet tulajdonítani, de az olvasóközönség ízlésére csak nemesítőleg hatott.[1]

[1] Elismerő bírálat róla Szontagh Gusztávtól. Figyelmező, 1837. I. 180—181. l.

VI.[1]

Modern szemmel nézve, nagyon kevés érdekeset találunk a Kritikai Lapok bírálatai között. Túlnyomólag rossz, vagy jelentéktelen munkákkal foglalkozik a folyóirat s csak elvétve bukkanunk egy-egy dícséretre vagy elismerő szóra. De bajos is lett volna jeles művekről szólnia, mert a mi kevés ilyen megjelent, az jóformán mind az Aurora köréből került ki. De meg különben is a Kritikai Lapokkal Bajza programmszerűen a tehetségtelen írókat akarta kiüldözni az irodalomból, vagy legalább lerontani a tekintélyüket. És ez nemcsak polemiáival, hanem bírálataival is nagy mértékben sikerült neki. Bírálata körébe meglehetősen sokféle munkát vont be. Foglalkozott lapja eredeti és fordított költői művekkel, történeti, nyelvészeti, politikai, bölcsészeti művekkel, sőt a gyakorlati életet szolgáló füzetekkel is.

Eredeti költői műveket bíráltak Vörösmarty (Krit. L. I. 65—78), Toldy (Krit. L. IV. 57—96; VI. 18—20) és Bajza. Bajza lerántott egy ponyvairodalmi terméket (*Borzasztó rakhelye.* Krit. L. V. 43—45) és megdícsérte Fogarasi János egy gyönge dalát (*Búcsúdal.* Krit. L. I. 144—147). Helyesebben ítélt Fogarasiról egy évvel korábban egy Toldyhoz intézett levelében: „A fiúból ha lesz is valami más, de poeta sohasem" (VI. 295). Sokkal nevezetesebb ezeknél az a jellemzés, a mit Daykáról adott abból az alkalomból, hogy 1833-ban újra kiadta Toldy a költő verseit (*Dayka versei.* Krit. L. V. 46—54). Nemcsak Bajzának egyik legfinomabb elemzése, hanem általá-

[1] Azokat a bírálatokat, melyeket a polemiák ismertetése közben már tárgyaltunk, itt nem ismertetjük.

ban a legszebb, a mit eddig Daykáról irtak. Erősen túlbecsüli ugyan Dayka költészetének értékét és jelentőségét, de egy saját magával congruens szellemet nagy átértéssel vizsgálván meg lélektani megfigyelései máig olvasásra méltók. Véleménye szerint, ha Dayka tovább él és költeményei a maguk idejében ismertekké lesznek, „szinte úgy epochát alkothatott vala ízlésünk históriájában, mint alkotott kétségbehozhatatlanul Kazinczy". Költői képekkel jellemzi a hatást, melyet rá Dayka versei tesznek és Dayka költészetének lényegét a következőkben foglalja össze: „Dayka egész poesise lélekfestés, olly hív és való, hogy nem ismerek magyar költőt, ki őt ebben felülhaladta volna. Míg más lyrikusok érzéseik következményeit beszélik, ő előttünk hagyja érzéseit feltámadni, előttünk megyen végbe a küzködés szenvedélyeivel; az érzés nála nemcsak elmondva, hanem analyzálva s a maga változásaiban fokonként előábrázolva van, a mi mesteri kezet árul el . . . Míg mások szívük állapotját festik, Dayka saját szivével látszik beszéltetni, mit érez. Hangjain többnyire elfojtódás van s lantja húrjai fátyol alól zengenek. Miket ő mond, láthatatlanok; csak sziv foghatja meg, külső érzékek nem; nála még az érzéki képek is abstractumokká válnak s nem gyujtják fel a képzeletet. Külső természet őt ritkán heviti fel, magából ömlik ki s magában van egész poesisének forrása. Neki tárgyai, képei, epithetonai mind szellemiek." Erre törekedett Bajza is verseiben s e jellemzés beillik némileg önjellemzésnek is. S a mint ő nem törekedett népszerűségre, Daykáról is elégedetten állapitja meg, hogy csak a kiválasztottak élvezhetik igazán ezt a psychologus poetát.

Műfordítás-bírálatot adott: Vörösmarty (Krit. L. V. 53—64), Kölcsey (Krit. L. I. 128—136), Csató (Krit. L. V. 3—42; VII. 23—30) és Bajza. Kölcsey Kazinczy pindarosi ódáját bírálja alapos szaktudással. A fordítást elhibázottnak tartja, Kazinczy Pindarost ossiani stylusban adta vissza. Kazinczy a bírálatot nagy nyugalommal fogadta.[1] Csató az Akadémia Külföldi Játékszinét kisérte figyelemmel jó ízléssel, de nem egészen biztos ítélettel. Bajza Mednyánszky Alajos báró magyar tárgyú német regéinek Nyicske Alajos és Szebényi Pál által készült fordítását bírálta (*Elbeszélések, regék, legendák*. Krit. L. III. 75—85). Melegen méltatja Mednyánszky érdemeit a magyar történelemnek a németek közt való terjesztése körül. A gyámoltalan fordítókat megrója és ezzel kapcsolatban rámutat, hogy irodalmunkban immár betegséggé lett a fordítás.

Irodalmi bírálat van Stettnertől, a ki Gruber Antalnak igen tökéletlen, latinul irt magyar irodalomtörténetét ismerteti (Krit. L. I. 3—12) és Bajzától, a ki Szalaynak a Muzárionra tett észrevételeit bírálja nagy jóakarattal (Krit. L. I. 141—143).

A történelemmel és segédtudományaival leginkább Toldy foglalkozott (Krit. L. I. 24—64; III. 67—74). A többi közt megbírálja Csaplovics Jánosnak egy statisztikai munkáját, még pedig egy régebbi polemiájuk következtében meglehetős ingerült hangon. E bírálat azért fontos, mert nagyban kiélesítette az ellentétet a trias és Csaplovics között, miáltal hozzájárult ahhoz, hogy Csaplovics utóbb oly dühvel támadt Bajzára is.

[1] Kazinczy Ferencz levelezése, XXI. 482. l.

A politikai bírálatokat Szontagh Gusztáv és Bajza képviselik. Szontagh Jósika első politikai iratait bírálta (Krit. L. VI. 3—17) s bár sok kifogása volt, Jósika igen barátságosan felelt neki (Nemzeti Társalkodó, 1836. II. 81—95). Bajza egy kis névtelen Széchenyianus munkát bírál egész röviden (Krit. L. I. 143—144).

A philosophiát egy bírálat képviseli. Szontagh mond kemény ítéletet Fejér metaphysikájáról (Krit. L. VII. 3—22. l.), mire Fejér igen ingerülten felelt (Tud. Gyűjt. 1836. V. 121—126).

Nyelvészeti bírálat van Toldytól és Kállay Ferencztől. Toldy Majláth János németek számára írt magyar nyelvtanát végzi ki (Krit. L. I. 90—117). Ugyanaz a szellem szól e bírálatból, mely Pyrkert megleczkéztette. Kállay végtelen aprólékossággal czáfolja meg Fogarasy János lembergi kanonoknak azt a tanítását, hogy a magyar nyelv ruthén eredetű (Krit. L. VI. 21—96).

A gyakorlati életet szolgáló munkák közül Bajza kifiguráz egy nevetségesen rossz pesti baedeckert, oldalvágásokat adván Horvát Istvánnak, a ki megdicsérte a munkát (*Jelesség s kérelem.* Krit. L. V. 146—149). Két gyatra illemtant is elővesz a Kritikai Lapok. Kállay Lencsés Antalét bírálja (Krit. L. V. 65—81), Bajza Sebők Józsefét és Moth Endréét (*A mívelt érzékeny társalkodás.* Krit. L. III. 107—120). Bajza az émelyítően érzelgős és ferde tanításokkal telt munkát irgalom nélkül lebírálja. A szerzők stylusából kiindulva kifejti, hogy nálunk nincsenek még azzal tisztában, hogy minden irásműnek más-más stylusának kell lennie. A szónok és történetíró nálunk vagy konyhai nyelven ír, vagy pedig füle-

milével, csörgő patakkal, esthajnallal felfodrozott nyelven. „Az újságíró ossiani csillogású kifejezésekben duzzadoz . . . holott az ő törvénye az volna, hogy lapjait a történetírás legalantabb s legvilágosb nyelvén szerkesztesse . . . Még máig sincs alkalmas nyelven írt újságunk, holott igen könnyen lehetne.“ A jó társalgásra nézve különben az a véleménye, hogy Rousseau adta belőle a legokosabb leczkéket.

VII.

A Kritikai Lapokkal egyidőben Bajzának más szerkesztői foglalatosságai is voltak. Nem annyira jelentékenyek, mint kritikai folyóiratáé, de egy és más szempontból mégis említésreméltók.

Első szerkesztői működése még 1829 őszére esik, mikor Vörösmarty helyett egy hónapig vitte a Tudományos Gyűjtemény és melléklapja, a Koszorú szerkesztését. Erről egy levelében ezt jegyzi fel: „Kevés hija volt, hogy aesthetikai aphorizmákat nem írtam a mult napokban a Koszorú számára, mert nem volt mit beletenni. Már nehány töredéket papirosra is tettem, midőn egyszerre Károlyi inasa jő s levelet hoz. Mi volt? Egy mese a Koszorú számára beküldve Erdélyből, Kemény Flóra nevezetű özvegy grófnétól. Gyengébb dolgozás, mint Szemere Krisztináé, mégis felvehető. Így mentett meg a vak eset az aphorismaírástól“ (VI. 289).[1]

Helmeczy kérésére nem szivesen bár, de elvállalta 1832 első felére a Jelenkor melléklapjának, a

[1] A mese megjelent Koszorú, 1829. 129—133. l. A Tudományos Gyűjteményben ugyanez évben közölte Bajza Toldy egy útilevelét. Tud. Gyűjt. 1829. IX. 108—109.

Társalkodónak szerkesztését (Ir. Tört. Közl. 1910. 242. l.). A kétszer hetenként négy 4° oldalnyi terjedelemben megjelenő folyóirat encyclopaedikus irányú volt, de minden nagyobb igény nélkül. Eredeti és fordítás, költemény és prosa, értékes és értéktelen követte itt egymást nem annyira változatosan, mint rendszertelenül. Bajza rövid szerkesztése nem emelte a lap színvonalát. Maradandó értékű más aligha lesz az egész félévben, mint Kölcsey négy eredeti és két fordított verse (Társ. 1832. I. 2., 5., 10., 12., 17. sz.). Kölcseyn kívül jelesebb költőtől nem is olvasunk verset s a némileg ismert írói nevek közül is alig nehánynyal (Egyed, Fábián, Makáry, gróf Teleki, Domokos, Tokody János) találkozunk.

Nagyon vegyes tartalmu prosai czikkei túlnyomó része németből való átdolgozás s az átdolgozó legtöbbnyire Bajza. Valamennyi névtelen czikk tőle való (Ir. Tört. Közl. 1910. 242. l.). És mert a czikkek összeválogatásában jelentkezik Bajza egyénisége, ez mégis némileg érdekessé teszi a különben nem sokatmondó dolgozatokat. Bajza későbbi történetirói pályájára nézve igen jellemzően legtöbbet foglalkozik az amerikai és franczia forradalommal és még inkább az angol parlamenti küzdelmekkel. Több élő és holt angol politikusról ad kisebb jellemzést (Grey, Holland, Cromwell, Canning, Peel, Brougham stb.) és különösen leköti a wigh Grey és a tory Wellington közt éppen akkor folyó nagy parlamenti harcz (*A wigh és tory párt.* Társ. 1832. I. 46. sz.). Akad néhány irodalomtörténeti czikke is, de ezek nem sokat mondanak (*Goethe nekrológja.* Társ. 1832. I. 34—35. sz. *Voltaire és Rousseau*, 1832. II. 83—84. sz.).

Nem lesznek eredetiek életphilosophiai czikkei sem, de érdekesek, mert ezek is azt mutatják, hogy milyen gondolatkörök foglalkoztatják. A hízelkedőről nyilatkozik nagy megvetéssel (*A hízelkedő*, 1832. I. 9), elitéli mint elavult középkori intézményt, a párbajt (*A párviadalról.* Társ. 1832. I. 20),[1] nagy magasztalással ír a kellemes társalgókról, bár természetesnek találja, hogy a nagy szellemek többnyire nem ügyes társalkodók (*A nagy elmék, A társalkodási kellem.* Társ. 1832. I. 49) és az írói köztársaságról ad egy kis tréfás karczolatot (*Az írók respublicája*, Társ. 1832. I. 52).

*

Nevezetesebb e szerkesztésnél *Külföldi Játékszíne.* Bajza nagy érdeklődése a dráma és szinpad iránt eleinte annyira ment, hogy 1823—1826 között foglalkozott eredeti drámák írásának gondolatával is, de terveiből semmi sem lett (VI. 36, 123, 190). Később, bár a fordításnak nem volt barátja, legalább fordításokkal akarta gyarapitani a magyar műsort. Így fordította le 1827 őszén Kotzebue-nak *A megholt unoka* cz. kis egyfelvonásosát (VI. 259), mely évek mulva Rejtényi László néven meg is jelent (Felsőmagy. Minerva. 1830. I. 203—224). A fordítás elég könnyű és csinos.

1829 nyarán határozta el Bajza, hogy egy vállalatot indít meg, melyben külföldi jeles és főleg színszerű darabokat fog kiadni jó magyar fordításban (II. 473). Látja ugyan, hogy terve realizálása elé

[1] Erre válaszolt báró Wesselényi Miklós, a párbaj jogosultságát vitatván. Társ. 1832. I. 24. L. még Nemzeti Társalkodó, 1832. I. 218. l.

nagy akadályok tornyosulnak: anyagiak és irodalmiak. Honnan vegyen vállalatához kiadót és honnan megfelelő munkatársakat? „Egyedül Kazinczy fordításait adni nem akarom s egyéb nincs, kinek kész munkája volna, sőt nincs ollyan is, kit felhívhatnék a dolgozásra. Helmeczy, Stettner nem arravalók. Az ő fordításoknak csak lingvistikai tekintetben lehetne becsök, a költő lelkébe olvadni nem tudnak, pedig nekem ez kell inkább, mint az“ (VI. 284). „Szenvey a schilleri drámáknak, mellyeket láttam, egyikében sem adja vissza a schilleri lelket s úgy látszik, hogy ő ezen darabokat nem fogta föl egész jelentésökben, nyelvének azonfölül sokat kell változnia, sokat tisztulnia, meddig csak közelítni foghat is ahhoz a characteristicai s a szív minden mozdulatit visszaábrázoló schilleri beszédhez. Lehetetlenséget nem kívánok, de azt hiszem erős hittel, hogy a schilleri drámákat nyelvünknek már ezen kora hasonlíthatatlanul jobban adhatja, mint Szenvey által adva vannak. Azt a Szenveytől kedvelt széllyelbugyborékoló beszédet éppen a schilleri musa tűrheti legkevésbbé“ (VI. 364).[1]

[1] Érdekes ezzel szembeállítani Csató véleményét: „Bámul az ember, ha Szenvey és Helmeczy apróbb fordításait Schillerből az eredetivel s egymással egybeveti: amannál egyes ideákban, képekben, sorokban, mennyi a hívtelenség, de az egészben mennyi s milly bájos a hívség! emennél az egyesekben mennyi, milly szolgai a hívség s mégis az egészben milly nagy, milly éktelen a hasonlatlanság! S ha kérdjük végtére is miért? mert Szenvey költő, Helmeczy nem költő“ (Krit. L. V. 25). Bajza, bár itt kijelenti, hogy „a Szenvey Schilleréről tehát le kelle mondanom“ (VI. 364) utóbb, úgy látszik, mégis enyhébben ítélt Szenvey fordításairól, mert hajlandó volt belőlük kiadni.

Bár Kazinczy Emilia Galottiját már meg is kapta és Kazinczy szükség esetére odaigérte Miss Sara Sampsonját és Minna von Barnhelmjét, mégis egészen elmegy a kedve vállalatától s Kisfaludy Károly is lebeszéli (VI. 284, 285). Kisfaludy azonban később meggondolja magát, buzdítja Bajzát és kilátásba helyezi, hogy maga is fordít számára. Stettner és Toldy is ajánlkoznak munkatársakul. De a kiadó még nincs s Bajza honorariumot is szeretne adni a fordítóknak, így még minden bizonytalan (VI. 290). 1829 november 15-én mégis már kész programmja van. Részvényekre fogja vállalatát alapítani s az első kötetben Lessing Emiliája és Schröder Gyűrűje lesz. Az utóbbit Kisfaludy ajánlotta neki és maga szándékszik lefordítani. A darabokat életrajzi és kritikai jegyzetekkel fogja kísérni (VI. 299). Deczemberben már fordítja a Gyűrűt és januárban be is fejezi munkáját (VI. 304, 311). Márcziusban a kötet majdnem sajtókész és júniusban meg is jelenik (VI. 319, 336).

A Külföldi Játékszín előszava szerint a magyar színpadnak akar fordításokat adni, valamint az idegen nyelvekben járatlan magyar olvasóknak. A darabok megválasztásánál a színpadi életképesség lesz a döntő szempont s ezért a vállalat ki fog adni hatásos darabokat akkor is, ha ezek „a dramaturgiai sanyarúbb törvényeknek itt-ott meg nem felelnek is“ (II. 475). A két drámához megírta Bajza szerzőik írói arczképét. Bajza ekkori gondolkozására igen jellemző, hogy Lessingben a kritikust emeli ki akkor is, mikor drámaíróként kellene bemutatnia. Schrödert megdícséri, hogy Kotzebue virágkorában is meg tudta magát óvni ennek hibáitól. Drámái kevéssé költőiek, de nagyon színszerűek.

A mi a fordításokat illeti, koruk legjobb fordításai közé tartoznak s ma is élvezhetők. Kazinczyval egyes apróbb stiláris módosítások miatt Bajza (VI. 366—375) és Stettner[1] hosszasan leveleztek, de az öreg úr beleegyezése nélkül semmit sem változtattak. „Én az írókat, — írja Kazinczynak Bajza — a magok egész sajátságokban szeretem látni és semmit sem gyűlölök inkább, mint redactorainknak azon módját, melly szerint az író orthographiáján, grammatikáján, syntaxisán, sőt nem ritkán stylusán is meg nem kérve változtatásokat tesznek. A gondos olvasó szereti az írókat mind tökélyeikben, mind hibáikban látni, mert jól ismerhetni csak így fogja őket, csak így leszen híven informálva tudományok, szorgalmok, gondosságok felől, s ha ki kénye szerint változtatgat, sokszor talán megyőződése s akaratja ellen is az írónak valamelly munkán, az a publicummal csak szembekötősdit játszik“ (VI. 375). A Gyűrű nem igen szolgált rá Kisfaludy és Bajza nagy elismerésére. Elég ízléstelen helyzetvígjáték meglehetősen valószínűtlen előtörténetre felépítve, de van néhány kacagtató jelenete és dialogja mindenütt eleven. A fordítás az egésznek fürge színezetét ügyesen adja vissza, bár akadnak nehézkes kifejezései is (vagy igen, falusi birtokába vonatkozni, hogyan úgy? kényszerített egyelműleg stb. II. 364, 365, 393, 404). A magyar dráma történetében annyi jelentősége van, hogy Szigligeti Liliomfija nevét valószínűleg innen nyerte, a szereplők közt u. i. van egy gróf Liliomfi nevű.[2]

Bajza tervezte vállalata folytatását. A második

[1] Kazinczy Ferencz levelezése XXI. 206. 226. 237. l.

[2] A Külföldi Játékszínről Kis János írt egy keveset mondó bírálatot. Tud. Gyűjt. 1831. II. 105—109.

kötetben Szenvey Stuart Máriáját akarta adni s egy rövid franczia vígjátékot, a harmadik kötet számára felkérte Szemere Pált, hogy fordítsa le Kotzebue Epigramm cz. vígjátékát, „melly egyike az ő legjobbjainak, vagy talán éppen legjobb vígjátéka is“ (Irodalomtört. Közl. 1910. 282. l.). Megalakulván az Akadémia, elhatározta egy Külföldi Játékszín megindítását. Bajza vállalata feleslegessé vált s belőle az első kötetnél több nem jelent meg.

*

E szerkesztéseknél sokkal fontosabb az Aurora szerkesztése. A szerkesztést tulajdonképen már Kisfaludy életében átvette. Az 1831-es Aurora kiadására jó későn szánta rá magát Kisfaludy s vagy három ívnyi kéziratot összeszedvén, a többit Bajzára bízta (Irodalomtört. Közl. 1910. 289. l.). 1832—1837 közt pedig az almanachot Bajza saját neve alatt folytatta. Számbavehető versenytársa az egész idő alatt nem akadt, legfellebb az 1837-ki Garay-féle Hajnalt lehet megemlíteni, de ez is csak úgy viszonylott az Aurórához, mint hajdan a Hebe. Vezető, irányító positióját teljes mértékben megtartotta s attól kezdve, hogy Kilian adta ki, külseje sokat nyert s megnövekedett alakja és terjedelme.

Szerkesztési szempontjairól Kölcseynek nyilatkozik Bajza: „Én eltökéltem magamban, hogy az Aurórából minden rossz verset száműzni fogok s ez úgy hiszem kivihető, mert nem gondolok vele, bármi kevés versezet lesz is évenként benne... A prosákkal szinte ezt kellene tenni, de az a kérdés lehet-e? Ki ír nálunk prosát s ki ír csak tűrhetőt is, nem mondom tartalmára, de csak stylusára nézve is tűrhetőt? Van-e

historicusunk, ki almanachba tudjon írni?... Vannak-e vígjáték-, vagy elbeszélésíróink? Amaz, ítéletem szerint, mind eddig csak egy volt s azt kiragadta közülünk a halál. Víg elbeszéléseinkben csak itt-ott találhatni valamit s e nemben is Kisfaludy pótlotta a legnagyobb hiányt. Komoly elbeszélőnk mindez óráig egyetlenegy sincs (1832) mert azokhoz képest, a mit mi évenként irkálgatunk, hol áll nem mondom Cooper vagy Scott, de csak a német Tieck vagy Schäfer is a magok novelláikkal? Nálunk mindeddig a komoly nemben Bártfay érdemel legtöbb figyelmet s ő, fájdalom, nem ír" (Irodalomtört. Közl. 1910. 365 l.).

Ilyen kedvezőtlen viszonyok közt nem lehetett mást tenni, mint relative a legjobbat adni. S Bajza önérzettel írhatta Kölcseynek, hogy szépliteraturai tekintetben első helyen áll irodalmunkban az Aurora (Irodalomtört. Közl. 1910. 365. l.). Tartalma ugyanolyan változatos maradt, mint Kisfaludy idejében. Figyelemre méltatta az irodalom minden életképes irányát, de leginkább mégis a nemzeti és romantikus irányt képviselte.

A lyrát a szerkesztő mellett leginkább Vörösmarty és Czuczor képviselik. Az Ellen-Aurora megindulása előtt Kölcsey is adott néhány verset. A feltünedező fiatal tehetségek (Székács, Garay, Kunoss, Lukács Móricz, Tóth Lőrincz, Erdélyi stb.) egymás után szóhoz jutnak s velük kezd megalakulni Bajza lyrai iskolája. A kor népies áramlata is egyre jobban érvényesül. Bajza és Székács szerb népdalokat fordítgatnak, Czuczor meg sok eredetit ír.

A kisebb epikai fajoknak is Vörösmarty és Czuczor a hősei. Kisfaludy regeképeit ők folytatják nagyobb művészettel s néhány remeküket az Aurora

hozza. (*Szép Ilonka*, *Salamon*, *Falusi kis leány Pesten*, *Szűz Margit álma* stb). Az eposi tized utolsó jeles alkotásai is itt jelennek meg (1831 Horváth Endre: *Csesznek vára*; Vörösmarty: *Rom*, *Délsziget*; 1832 Vörösmarty: *Két szomszéd vár*; 1833 Czuczor: *Botond*; 1844 Czuczor: *Hunyadi*).

Az epos ezekkel a művekkel megszünt s helyét diadalmasan foglalta el a regény és novella. Az utóbbi modern formájában tulajdonképen Kisfaludy Aurorájában alakult meg s Bajza idejében már ez az almanach legjelentékenyebb műfaja. Kisfaludy hatása még uralkodó novellaíróinkra. Az ő patriarchalis világából veszi tárgyait Kovács Pál (1831 *Vízkereszt*; 1833 *Jaj be jó fi vagyok én! Lúdczomb*; 1834 *Ki hitte volna?* 1835 *Mennyi ház, annyi szokás*; 1836 *Husvagyó kedd*; 1837 *Román és nem román*) és Fáy (1834 *A tétényi éjszaka*; 1835 *Jó szív is bajjal jár*) stb. az ő történeti novelláit követik, de nem scotti és franczia hatások nélkül Gaal (1836 *Portugali gróf*), Vörösmarty (1837 *Orlay*) stb. Bajza a régi wertheri irányát követi (1832 *Vándor*; 1833 *Ottilia*), de jelentkeznek már a romantika szélsőségei is. Feltünik Vajda Péter a maga sajátos költészetével s legköltőibb novellái az Aurorában jelennek meg (1834 *Othman ünnepe*; 1835 *Vajkoontala*; 1836 *Memnon szobra*; 1837 *Yoridala*). A tündéries elem is feltünik: Fáyban (1836 *Sió*) és Gaalban (1837 *Verhovina*). A realismushoz való közeledést mutatja Csató (1834 *Egy nap Szliácson*) és Kovács (1836 *A polgárleány*) egy-egy a polgári életből vett novellája, a népies költészet térfoglalását meg Vörösmarty (1834 *Kecskebőr*) és Gaal (1836 *Pusztai kaland*) egy-egy elbeszélése.

A dráma Kisfaludy idejéhez képest háttérbe szo-

rul. Kisfaludy halála után nem igen akadt más, a ki ügyes kis egyfelvonásosokat tudott volna írni, de meg 1833 óta állandósul a színjáték a fővárosban, így a könyvdrámák kora lejárt. Kisfaludy hatását mutatja Kovács Pál történeti vígjátéka (1832 *Az álkirály*)[1] és Fáy András társadalmi vígjátéka (1837 *A külföldiek*). A romantikus tragédiát Vörösmarty képviseli (1833 *A kincskeresők*), ugyan ő a modern vígjátékot is (1835 *A fátyol titkai*).

Prosát Toldy, Szontagh és Bajza (1832 *Koháry*; 1835 *Coriolán*) adtak.

Az Aurora hatását illetőleg megállapíthatjuk, hogy közönség és irodalom a legjelesebb magyar szépirodalmi vállalatnak tartotta, mint Kisfaludy idejében. Fiatal íróknak legnagyobb ambitiójuk volt bejutni hasábjaira és az idősebbek is ide adták munkáik legjavát. A már fellendülni kezdő sajtó állandóan figyelemmel kísérte. Sajnos, Bajza idejéből nincsen egyetlen figyelemreméltó Aurora-bírálatunk sem. Kisfaludy rendesen köre egy-egy tagjával (Stettner, Toldy) ismertette almanachját. Bajza ezt nem tette, s a mit mások írtak róla azok vagy üres magasztalások, vagy velőtlen akadozások s csak azt bizonyítják, hogy az Aurora-

[1] Erről Kölcsey azt írja, hogy „rút majomsággal követi Kisfaludy Károlyt, és teljes az alacsony tréfával“ (Kölcsey minden munkái x. 249). Bajza válasza: „Kovács Pál vígjátékát egyedül Vidor beszédei vétették fel velem az Aurorába, mellyekben egy-két characteristicus vonás mutatkozik, a mit bár parányi és csekély magában, nem lehet mégis nem becsülnünk, minekutána íróinknak egyike sem tud (ha talán Kisfaludyt kiveszszük) characteristicus beszédeket s még kevésbbé egész charactereket consequentiával öszvealkotni... Egyébiránt a vígjáték rossz s amellett még servum pecusság is van benne“. (Irodalomtört. Közl. 1910. 365. l.).

körön kívül nem volt számbavehető magyar kritikus.[1] A közönség melegen pártolta az Aurorát és Bajza idejében 900 kötetnél kevesebb sohasem kelt el.[2]

[1] V. ö. T. Gyűjt. 1834 VIII. 75—84. Rajzolatok 1837. I. 29—31 l. Honművész 1833 I. 45 III. 530, 546; 1834 IV. 773; 1835 I. 29; 1836 I. 6, 228. Literaturai Lapok 1836. 4—6, 9, 11—13. sz. Társalkodó 1833. 113 l. stb.

[2] Figyelmező 1838 509 l.

V. FEJEZET.

A költő.

I. Bajza lyrájának fejlődése. — II. A személyes dal. — III. A helyzetdal. — IV. A reflectáló dal. — V. Hazafias lyra. — VI. Balladák és fordítások. — VII. A novella.

I.

Mikor 1835-ben Bajza verses kötete megjelent, már egyike volt az ország legkedveltebb költőinek. Életében négyszer jelentek meg versei összegyűjtve (1835, 1842, 1851, 1857) s szebb költeményeit országszerte szavalták és énekelték. A maga korában Bajza a költő ép oly ünnepelt és tisztelt volt, mint Bajza, a kritikus s ha az irodalomtörténet nagyobb jelentőséget tulajdonít is ma az utóbbinak, méltányosan elismeri Bajza költői érdemeit is.

Mielőtt a nyilvánosság előtt fellépett volna, már meglehetős hosszú költői fejlődésre tekinthetett vissza. Ez a fejlődés főleg Kazinczy jegyében történt. Kazinczy Gessnerének hatása alatt írta Toldyval vetekedve első meglévő irodalmi kísérletét: idylleit. Öt ilyen idylle maradt meg 15—16 éves korából (I. 301—319). Gyenge gyermeki munkák, melyek nem sok költői ért árulnak el. Természetesség annyi sincs bennük, mint Gessneréiben. Hangulatuk alapjában

véve nem is gessneri. Gessner derült világnézletét, gondtalan mezőit hiába keresnők benne, Bajza komorabb temperamentuma keresztültöri nem egyszer az édeskés keretet. Erősen megérzik rajtuk Ossian olvasása, a kire különben szintén Kazinczy fordításai irányozták figyelmét. Mintha a skót sziklákon megtörő habok zúgását hallanok e soraiban: „Sokszor midőn a zivatar meglepi a bérczeket s a szél felduzzasztja a rémítő habokat, ama hegynek csúcsán ülök én s a háborgó tenger felé fordulván szemlélem azt a gyászos sziklát a zúdult zaj között, mellyen darabokra tört életemnek hajója“ (I. 305).

Bajza maga is belátta, hogy nincs tehetsége idyll-írásra s már 1821-ben végleg felhagy velük (VI. 7). Gessner és Ossian után Berzsenyi hatása alá kerül, ismét Kazinczy vezérlete alatt, a ki a sokkal népszerűbb Csokonai és Himfy ellenében Berzsenyit tette meg a hivatalos irodalom első lyrikusává. Az első magyar irók, kiknek nevével Bajza leveleiben találkozunk, Berzsenyi és a classicai iskola más tagjai: Virág, Tóth László, Hoblik Márton (VI. 5, 8, 9). A Virág Benedekkel való személyes ismeretség csak erősítette rokonszenvét ez iskola iránt. Ódákat tervezgetett személyekhez intézve, a mi ez iskola egyik betegsége volt (VI. 11). Ezek ugyan nem készültek el, de még 1821-ben elkészült egy gyenge epigrammája Toldyhoz (I. 320), egy másik Virághoz, mely utóbbi első nyomtatott munkája (Koszorú 1822. 88. l.). Majd csakugyan megír egy classicai ódát, az *Égiháborút*, melyet azonban méltán rekesztett ki gyűjteményeiből. Tulajdonképen csak ennyit írt a classicai iskola kizárólagos hatása alatt. Hajlamai rövidesen más irányba terelték, de átmenetileg még megérzik rajta az elhagyott

iskola hatása. Már rímes formában, de még classicai phraseologiával írja meg *Philomélához* cz. versét s viszont classicai formában a matthissoni *Kesergést.* Classicai formákat használt később is, de csak azokat, melyeket a magyar és német romantikusok is elfogadtak: distichonokat, rímtelen jambusokat és trocheusokat. Egyébként szinte nyomtalanul eltünt költészetéből Berzsenyi hatásának minden maradványa.

Kazinczy és Berzsenyi együttesen irányozták figyelmét Matthissonékra, kiknek hatása alá jutott fejlődése következő fokán. Berzsenyi egész csoport verset írt Matthisson és a német sentimentalis lyra befolyása alatt, Kazinczy rajongott e német költőkért, kiknek hatása, ha nem is annyira a saját költészetén, mint iskolája több tagjáén (Kis János, Dayka, Szemere) nagy mértékben észrevehető. Bajza a huszas évek derekán Matthissont, Höltyt, Salist és Kindet olvasgatja a legszívesebben, bennük s magyar követőikben találja fel a legjobban magát (VI. 16, 867). A matthissoni hatás az első olyan hatás költészetére, mely maradandó nyomokat hagyott.

Eleinte egész gondolatokat, fordulatokat átvett Matthissontól és társaitól, de ez csak futólagos hatás.[1]

[1] Demek Győző némi túlbuzgósággal a következő Bajza-versekre mutogatta ki a matthissoni hatást: *Éjjel, Esthajnal, Emlékezés, Kesergés, Eltünt ifjúkor, Emlékül, A völgyhöz* (E. Phil. Közl. 1891), Péterfy kimutatta Hölty hatását Bajza *A holdhoz* cz. versére, Kürti Höltyét a *Ligethez, Az apácza, A dalnok, Nellihez, Éjjel* és Salisét az *Éjjel, Emlékezés, Eltünt ifjúkor* cz. versekre (*Bajza mint költő* 1899. 90—92. l.). Sok megrostálni való volna e kimutatásokban, de a dolog nem annyira fontos, hogy érdemes volna vele részletesebben foglalkozni. Itt jelezzük Goethe (A *Bojtár* — Schäfers Klagelied; *Esdek-*

Lényegesebb az, hogy szerelmi lyráján mindvégig megmaradt az a mélabús borongás, mely Matthissonékat jellemzi, továbbá, hogy versei scenirozása is a német sentimentalis lyra világából való: a völgy magánya, az erdő mélye, a sirdomb körül zokogó patak, a panaszkodó csalogány, a bús esti szél, a sejtelmes hold, a borongó őszi alkony — mind Matthissonék természeti képei. Csakhogy „Matthisson és Salis vagy Hölty költeményeiben több a szín. Bajza mintha halvány világú eszményi tájon élne, hol alig itt-ott van jellemző részlet. Salisnál, Höltynél pedig az érzelem könnyű fátyolán keresztül mintha valamelyik svájczi tó egy darabkáját pillantanók meg, vagy falusi kert közepén virágos almafát látnánk, lóczával alatta."[1]

Bajza egy nyilatkozata szerint „a poetai nyelvben, formákban és fordulatokban" tanult legtöbbet Matthissontól, „olvasása nélkül formám s expressióm másfélék lettek volna" (VI. 87). Ezzel ő maga mutatott rá a matthissoni hatás egyik legfontosabb ágára: a nyelvire. Nemcsak Bajza, hanem az egész magyar sentimentalis lyra nagyon sokat tanult nyelv tekintetében a némettől. Ugyanaz a síma verselésű, dallamos folyású, könnyen megzenésithető, törékeny finomságú, de igazi egyéniség nélküli, erőtlen és inactiv szellemű, érzelgősen irrealis nyelvet találjuk úgy a magyar, mint a német sentimentalisoknál. Édes-búsan elmerengeni, tétlenül félénken panaszkodni, remegve örülni lehet e nyelven, de teljesen

lés — Erster Verlust; *Nellihez* — Der Besuch. V. ö. Koszorú. VII. 449); Tieck (*Emlékezés* — Andacht; *Fellegekhez* — Sehnsucht) és Uhland (*A violához* — Maiklage; *Lemondás* — Entsagung) hasonló hatásait.

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 209.

alkalmatlan ez a költői nyelv minden realis érzés, komolyabb és erőteljesebb szenvedély kifejezésére. A magyar sentimentalisok hírhedt nyelvi sajátsága, különös szóösszetételeik, is a német sentimentalisokra vezethető vissza, csakhogy a németeknél ez összetételek nem ellenkeznek a nyelv természetével. *Huldgestalt, Zauberbild, Rosenweg, Rosenpfad, Rosenglanz, Lenzgewand, Lenzgefild, Frühlingshain, Abengold, goldbeblümmt, Frühlingsheiter, wonnebebend, moosbedeckt* stb.-féle összetételek széltében olvashatók Matthissonnál.

Költői nyelv tekintetében tanult Bajza a magyar sentimentalisoktól is, különösen Szemere Páltól. Szemere lyrája tartalmilag keveset ér, bár egy-két verse máig is élvezhető (*Titkos vidék, Emlékezet*), de nyelvi tisztaságával és verselési csiszoltságával a maga korában igen jótékony hatást gyakorolt még Kölcseyre és Vörösmartyra is. Kisfaludy Sándor kísérleteitől bátoritva, művészi öntudattal ő honosította meg a német sentimentalisok összetételeit (rózsaláng, rózsatáj, rózsaláncz, rózsapálya, bájvidék, bájkép, bájviola, bájöv, bájsereg, örömvirág, örömtáj, fényóra, kegyarcz stb.), finom jelzőit (a hold tünő világa, meghitt rejtek, titkos bájvidék, boldog édes óra, sötét sóhajtozó stb.) irrealis körülírásait (andalgasz boldog szendergésben a mult bájkörnyin, a messzesirás titkos biztatója, reám derül a messze kor homálya, visszabájolod eltünt korom szebb álmait feléttem, lelkem e varázskarból felserken stb.),[1] melyekkel magának egy mesterkélt, de bájos költői nyelvet teremtett. Bajza e tekintetben az ő iskoláját járta meg.

[1] Szemere Pál munkái, 1890. I. 67—71. l.

A sentimentalisok mély nyomokat hagytak Bajza lyráján. Mikor már kinőtt hatásuk alól, akkor is költői egyéniségbe olvadottan a sentimentalismus nem egy alkatelemét tartotta meg. Hogy mégsem sorolható egészen a sentimentalisok közé, abban jelentékeny része van egy magyar és két német költőnek. A magyar költő Kölcsey, a ki mintegy átvezeti Matthissontól Goethéhez. Ismeretes Kölcsey sajátos helyzete a magyar lyra történetében: a szélső classicismusból kiindulva a sentimentalismus erős érintésével lesz a magyar romantika első lyrikusa, de romantikus korában is megtartja az elhagyott fejlődési fokok számos vonását. Talán épen ez adja meg költészetének azt az egyéni színt és erőt, a minőt Vörösmartyig senkinél sem találunk. Bajza és Kölcsey lyrája több rokonvonást mutat, ha Kölcsey mélyebb érzésű és tartalmasabb lyrikus is volt Bajzánál. Közös borongó alaphangulatuk, fájdalmas, de megnyugvó szelíd lemondásuk, közös az a sajátságuk is, hogy erősebb szenvedélyük csak egy van: a hazaszeretet. Nyelv és verselés dolgában Kölcseytől tanulta Bajza, miként kell azt magyarul megcsinálni, mi előtte Goethe és Tieck dalait oly kedvesekké tette: rövid sorok melodikus összecsengése, a nyelv lehető egyszerűsége, a kifejezés szabatossága és az érzés elevensége mellett. Kölcsey népdalkísérleteiből (*Bú kél velem*, *Csolnakon*, *Kertemre szelíden*, *Hervadsz hervadsz*, *Búsan csörög*) vezette le a művészi népdal theoriáját, melyből aztán Goethe hatása alatt, kire szintén Kölcsey hívta fel figyelmét (VI. 252), kisarjadzott lyrai költészetének legfőbb törekvése: a specificus magyar dal megteremtése.

Goethe volt a legkedvesebb költője. Lyrájukban van némi rokonvonás is: mindketten bizonyos elvonatkozásban állanak a realissal szemben. Goethe hatása főleg a már említett két pontban éleződik ki. Egyik a magyar műdal megteremtésére való törekedése, másik a dal kül- és belformájának megalkotása, a mi alapjában véve első törekvésének legfőbb eszköze volt. Bajza nagy műgondjával szebb verseiben a forma és tartalom oly összhangját érte el, a minőt Petőfiig egyetlen dalköltőnk sem. Petőfivel kapcsolja össze a goethei hatás másik ága is. Goethe a specificus német dalt a német népdal nyomán teremtette meg, Kölcsey és Bajza tehát szintén a népdalból indultak ki, de az ő törekvésüket már nem koronázta siker. Kölcseynek dalformát sem sikerült alkotnia, Bajza megalkotta a magáét, de ez annyira elvont volt, hogy népdali eredetére semmi sem emlékeztetett s magyar mivoltát is alig valami árulta el. A specificus magyar dal megteremtése Petőfire maradt.

Bajza a maga dalformáját kétféle alakban képezte ki: a személyes dal és a helyzetdal alakjában. Ez utóbbiban mintája Uhland volt. Helyzetdal éppen úgy volt a német irodalomban Uhland előtt, mint a magyarban Bajza előtt, de csak kettőjüknél lesz lyrájuk jellemző formája. Mégis nagy a különbség Uhland és Bajza helyzetdalai között. Uhland törekvése helyzetdalaiban az objectivitas, azaz valóban idegen helyzetek és személyek érzelmeit akarja megénekelni, a mi epikai hivatottsága mellett sikerül is neki, míg Bajza teljesen subjectiv marad, nála a helyzetdal csak forma saját érzelmei elzengésére. Uhland példája csak az alakot adta meg neki költői

fejlődése egy bizonyos fokán subjectivitasa kifejezésére. Uhland és Bajza költői szerepében is volt hasonlóság. Könnyen és simán folyó, szépen csengő dalaik igen alkalmasak voltak a megzenésítésre és megzenésítve a maguk korában a legelterjedtebb salondarabok voltak. Hogy milyen hangulati közösségbe tudott Bajza Uhlanddal jutni, mutatja az, hogy legszebb műfordítása Uhlandból való (*Éji dal*). Uhlandot nagyon rokonszenvessé tette Bajza előtt hazafias költészete is. A loyalitas és alkotmányszeretet olyan harmoniája csendül meg Uhland hazafias verseiben, mely ritka a németeknél, de egészen megfelel a populus Werbőczyanus gondolkozásának.[1]

A mikor Uhland hatását is költészetébe olvasztotta, elkövetkezett Bajza nem hazafias lyrájában a legmagasabb fejlettség foka. Ekkor termettek legszebb és legjellemzőbb dalai, melyekben a legtisztábban megvalósította a maga dal-idealját. Kevés költő alkotott magának egy annyira saját műformát, mint Bajza s ez hatásának legfőbb titka.

Milyen a bajzai dal? „Rövid, a kedélynek egyes állapotait majdnem mozdulatlanul kifejező, képtermészetű, rendszerint epigrammai pontosságú és csattanású vers“ — mondja Erdélyi.[2] E meghatározás világosabbá tételére talán a bajzai dal keletkezésének, megköltésének leírása szolgál. Bajzának először

[1] Lyrájára lényegtelenebb hatással voltak még: Vörösmarty, kinek hatásáról alább lesz alkalmilag szó, azután Schiller és Tieck. Tőlük az ú. n. szabad verselésű dalok módszerét tanulta el (VI. 209). Bajza nagyon szerette Tiecket. Kiadatlan töredékei (Nemzeti Múzeum kézirattára. Quart. Hung. 1401) közt találjuk Tieck *Die Zeichen im Walde* cz. hosszabb románczának fordítás-kísérletét.

[2] Erdélyi János kisebb prosái, 1863. II. 117.

is valamilyen költői hangulata támad. E hangulat hátterét eleinte még valamelyes tényleges élmény alkotja, később azonban a hangulat egészen „belső, néma, tárgytalan“,[1] csupán lelki élményre vezethető vissza.[2] Hangulata rendesen sokáig meg-megújul, alakul, fejlődik, zsong lelkében s ezalatt elveszti intensitasát. Ha volt is hangulatának tárgyias alapja, az lassanként eltünik, az élet realis jegyei elhalványodnak, minden elsenyved, a mit a pillanatnyi hevülés okozott, a min megérzett volna „az alkalom zamatja“.[3] S ha csak lelki élmény volt az oka hangulatának, akkor is változás áll be, „az érzelmi élmény fogalmi élménynyé válik“.[4] Ez a tárgytalan, légies, elvont hangulat kifejezést keres. Képzelme képek, helyzetek után kutat, melyek alkalmasak lesznek hangulata illustrálására, megértetésére. Képzelme épen nem szárnyaló, természetérzéke nagyon fogyatékos — igaz, hogy ilyen költői eljárás mellett szerepe csakis alárendelt lehet — s emellett örökösen résen áll egész egyéniségén uralkodó józan ítélete, mely rögtön lehűti, ha egy kicsit jobban hevülne. Így természetesen igen lassan alakul ki lelkében a szükséges dalanyag. Mikor ez végre együtt van, jön a kidolgozás. Ebben erősen a classicai dal hatása alatt áll. Gondosan kerül minden erőteljesebb kifejezést, minden egyénibb színezést, bizonyos általánosságra, mérsékletre törekszik, mi által halványnyá,

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 203.

[2] Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. XXXIX. 57. (Négyesy László: *Bajza József emlékezete.*)

[3] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 209.

[4] Farkas Zoltán: *Bajza József élete és művei*, 27. l. (Olcsó Könyvtár 1637—1640. sz.)

bizonytalanná válik kifejezésmódja. Lehetőleg rövid akar lenni, a mi bizonyos nyelvi tömörséget (összetételek) eredményez. Nem akar mindent elmondani, nem akar mindent részletezni. Érzelmeinek hullámzása rég elnyugodott, mire a kidolgozásig jutott, nem tárhatja elénk már változásait, csak az eredményt mutatja be. Így írja meg sokszor hónapok, sőt évek mulva hangulata támadása után dalát, mely kerek formájával, igénytelen előadásával, leszűrődött, csiszolt nyelvével, halvány természeti képeivel, lehiggadt hangulatával egy pillanatfelvétel merevségében láttatja a költő lelkét. A dalban „nyugodni látszik a belévetett gondolat, a magára hagyott költői szépség, mint kristályvízű medencze fenekén a színes tárgyak".[1]

II.

Bajza nem hazafias lyrája fejlődésében talán négy korszakot lehet megkülönböztetni, ú. m.: a kisérletezés korát (—1823), a személyes dal (1824—1830), a helyzetdal (1831—1836) és a reflexiós dal korát (1837—1844). Költőnek Bajza magát csak *Esthajnala* megjelenése óta tartotta s valóban ez az első jelentékenyebb verse, fejlődése második korszakának megnyitója.

A csinos kis dal hangulatilag még nem egészen bajzai, de a nyelv tekintetében már egészen az. A vers első fele egy matthissoni Mondscheingemälde:

Bájló aranyfény
Csillog szeliden
A reszkető tó
Hullámain.

Fölserken a szél
Rózsák öléből
S völgyek hűs árnyin
Zokogva leng.

[1] Erdélyi János kisebb prosái, II. 117.

Némul az erdő,
A messze síphang
Reszketve nyögdel
A légen át.

Kéklő virággal
Hímzett ligetben
Rejtezve csattog
A csalogány.

Íme a matthissoni s egyúttal bajzai táj: alkony, melyet a Hold világít meg, erdőborította völgy, a völgyben tó, halk esti szellő, csalogánydal. A nyelv ezt a sentimentalis képet még érzékenyebbé, gyöngédebbé teszi a maga bizonytalan lágy jelzőivel, irrealis körülírásaival, inactiv beállításával.

A Holdat Bajza nem cselekvő alanyként mutatja be, a mint a tájt megvilágítja, hanem csak hatását írja le, a mint sugarai visszaverődnek a tó vizében, azaz gyöngítő körülírással: *a reszkető tó hullámain*. Meg sem is nevezi a Holdat, hanem egy irrealis szóval s egy mesterkélt jelzővel utal rá: *bájló aranyfény*. Ez a bájló aranyfény aztán *szelíden csillog*. A szellő megjelenése egy kis mozgalmat hozna a képbe, de ennek activitasa is többféleképen van gyöngítve. Először is a szellő valami teljesen irrealis módon érkezik meg: *fölserken rózsák öléből*, azután nem is fuj vagy fujdogál, hanem *zokogva leng* s végül, habár mégis valóban cselekszik valamit, de e cselekvést már irrealisan állítja elénk Bajza: nem a fák lombjait rázza, hanem a holdvilágította tájon a *völgyek hűs árnyin* leng. E kis mozgalmasság is hamar megszünik s Bajza irrealis szavával *némul* az erdő. A csendet újabb hang zavarja meg: a tilinkó. Ez activitasnak is letompítja az élét, először is gyenge a tilinkó hangja, hiszen *messze síphang*, azután meg *reszketve nyögdel*. A harmadik mozgalmat már egy közeli hang okozza: a csalogánydal. Itt is enyhíti az activitást, hogy a csalogány *rejtezve* csat-

tog s a kép bizonytalanságát növeli a csalogány rejtekének irrealis körülírása. A csalogány egy orgonabokorban rejtőzik. Hogy a hely kevésbbé legyen határozott, Bajza egy *ligetbe* helyezi a fülemülét, a bokor virágzik, azaz irrealisan körülírva, *virággal hímzett*, hogy milyen bokor ez a virággal hímzett, azt csak a *kéklő* jelző sejteti.

Az így leirt tájon a költő együtt van kedvesével. A vers második fele a költő szava kedveséhez, nem annyira elmondott, mint elgondolt szavak. Ez a rész mintha Petőfi *Szeptember végén*jének alapgondolatát pendítené meg. Egyébiránt gyengébb a vers első felénél s vele kissé nehézkesen függ össze, de nyelvileg egészen a párja:

Leányka, édes!
Még most öledben
Elszenderülve
Mennyet lelek:

Ah vajjon e szív,
Mely hőn pihegve
Hófátyolodnak
Alatta ver:

Ki tudja? holnap
Talán siromra
Leng a lenyugvó
Est bíbora?

Fog-e felettem
Sohajtozásban,
Mint a nyögő szél
Kesergeni?

Méltán fogadta e verset Kisfaludy Károly olyan melegen. A kedves kis dal, a maga sajátos nyelvével egy értékes költői egyéniség föllépését jelentette az irodalomnak.

Hogy az Esthajnal derűsebb hangja nem igen fog újra megcsendülni költészetében, maga Bajza is sejtette. „Az én természetem sötét komolylyá változott el és én soha többé olly lágy és némelly részben enyelgő dalt, mint az Esthajnal, írni nem fogok“ (VI. 41), írja már 1824 elején Toldynak. Valóban,

ezután elvétve akad egy-egy vidámabb verse. Állandó ború ül költészetén. E borongás alapoka nem a külvilágban keresendő, hanem Bajza bensejében: velesziletett melancholiájában. Az önmagát analyzálgató ifjú költő azonban egyelőre nincsen tisztában a helyzettel és mélabúja okát kint keresi. Ifjú lévén, elsősorban a boldogtalan szerelemben. Hiszen akadtak is ártatlan kis idyllei, van tehát némi joga itt keresni az okot. Támogatva szerelmei egy-egy töredékjelenetétől, beleéli magát a boldogtalan szerelem különféle phasisaiba. Boldogtalan, mert elszakította a végzet kedvesétől, mert meghalt a leányka. Mikor az est leszáll, az elmult édes órákra gondolva kimegy a temetőbe s ott elandalodván, feltünik emlékezetében rózsapályája angyala, az elveszett, eltávozott alak. Reménykedve szólítja meg, hol fognak egyesülni? Az árny elázott arczczal a sírokra int és eltünik (*Éjjel*). Vagy a ligetbe menekül, hogy az borítsa el sötétes alkonyival, a míg keservét kisírja (*A ligethez*). Vagy mikor az est bíborsugára búcsúzva száll a kék hegyen, a völgy magányába vonul s a forrás partján gondol vissza az elmultakra, ott, a hol hajdan olyan boldogok voltak. Újra átéli bújával az édes kínos őszi alkonyt, mikor ütött a rémes óra s leszállt szerelmük csillaga viharsötétes fellegen (*Emlékezés*). Vagy a Holdhoz fohászkodik fel, mely tanuja volt boldogságuknak és most sugarai a kedves sírján rezegnek (*A holdhoz*[1]). E jelenetek stylizáltak, de az érzelmek igazak.

[1] E vers keletkezése tanulságos példa a bajzai dal kialakulására (VI. 93). L. róla Farkas Zoltán megjegyzéseit (id. m. 20—22. l.), melyek azonban kiegészítendők Péterfy megállapításaival (Összegyűjtött munkái, I. 206—207).

Keresi boldogtalanságának okát a helyes irányban is. Szerelmi bánatának oka a ki nem elégitett szerelmi vágy, melyet azért nem elégített ki, mert nem tudja feltalálni idealját. Bajza az idealkeresésben is irrealisan járt el. Más ifjú kiválaszt magának egy földi szépet s ezt szinezi ki magának túlvilági ideallá. Bajza forditva cselekszik: neki él lelkében egy túlvilági ideal „valami eszményi Laura, soha nem látott kékszemű angyal, a megtestesitett holdsugár“ [1] s ezt keresi a földi szépek közt; természetesen hiába. *Tünödésé*ben még csak ráébred szerelemvágyára, de bánatának okára *Epedésé*ben jön rá, egyik legjellemzőbb versében:

Ki gyakran álmaim
Között enyelg velem,
Az égi szépet, ah!
Seholsem lelhetem.

Mikor a boldogtalan és a kielégitetlen szerelem nem fejti meg neki bánatát, akad még egy magyarázatra. A 22 éves ifjú felfedezi, hogy elmult ifjúsága, vele az öröm és a szerelem, nem lehet többé boldog. E megfejtés objective képtelenség, de subjective igaza van Bajzának. Mélabúval a szivében nem élvezheti ifjúságát, nem érezheti magát igazán fiatalnak. Az ifjúság ez érzetbeli elvesztése többféle képzelődésbe sodorja. Képzelete először a boldogságot az ifjúsággal tartván elvesztettnek, a boldogság képét a multba vetiti. Ezt a hangulatot fejezi ki *Az eltünt ifjúkor*, mely szemléletes képeivel válik ki Bajza egyéb versei közül:

[1] Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, I. 180.

Száll mosolygva hegytetőkről
Rózsafényben a tavasz;
Jőnek vigalomra kelve
Lánykák, ifjak énekelve:
Idvez légy, te szép tavasz!
Idvez légy hajnalpirúlat,
Halmok illatos szele!
És te csendes völgy patakja!
És te zengő fülmile! —
S ajkokon édesen olvad az ének,
Hangzik az ormon, a néma magányban,
S tánczkoszorúba szövődve kerengnek
Vigan az ifju viránybán.

Mindenki boldog, csak a költő nem, mert neki oda vannak rózsaévei s hiába fohászkodik, arany álmai nem térnek többé vissza, a mint Himfy-reminiscentiával Bajza kifejezi:

Tűnnek évek, jőnek évek;
Köd s homályrá fény terül,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderül:
De az ifjukor kihervadt,
Véle kéj és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.

Ez a lemondó életphilosophia azonban még nem nyugtatja meg mindig a fiatal szivet. Az ifjúság elvesztéséért nem kárpótolja az aranyosra kifestett mult, hanem boldogságát a jövőben keresi. Reménye a jövő boldogságára azonban nem nagyon biztos s a boldogság mibenléte is nagyon bizonytalan. Elképzel valami egészen irrealis álomvilágot, a hol majd boldog lesz. Egy bájvidéket, gyönyörvidéket a kék messzeségben, véghatárát minden vágyainak, a hol

egy sejtelmes hű szív érte hervad bánatában (*Dal a vidékhez).* A messze láthatáron elvonuló fellegekkel szeretne elszállni e gyászhonból, hol bús végzetek tartják lekötve.

Túl a láthatlan mezőkön,
Zord pusztákon, szirttetőkön.

Egy tündér világ mosolyg ott
A kedves karjai között,
Enyhét ott lelné föl e szív
E sok vésztől üldözött.
Ott a boldoglét vidéke;
Szent örömkéj s égi béke,
Mint korány hint harmatot,
Hintve áldást lengnek ott.

És ebben a sajátos boldog hazában is csak azt reméli, hogy a lányka üdvözítő karjain fog meghalni (*Fellegekhez*).[1]

*

Van e korszaknak néhány más természetű verse is. Az *Emlékül* s a *Lányka pillantata*, valószínűleg emlékkönyvbe készült. Két verse a megelégedés hangját üti meg: a mesterkélt, de kedves *Nellihez* és a *Megelégedés.*[2] Az utóbbiban Bajza a csendes egyszerű költői életet dicsőíti. Neki nem kell hír, szerencse, gazdagság:

[1] E vers olvasásakor Kölcsey így nyilatkozott Toldynak: „Bajzától igen sokat várok, Bajza nagy poeta lesz". (L. Toldy 1826 július 18-iki levele Bajzához a M. Tud. Akadémiában.)

[2] E vers 1827-ből való, bár Bajza csak 1830-ban adta ki (VI. 255). Eredetileg szerelmes vers volt, de aztán megrövidítette a költő s a szerelmi vonatkozásokat kihagyta belőle. Mai formájában a reflexiós versek előfutárjának tekinthető.

A felettem felderengő
Bíbor hajnalfellegek,
A mező kies viránya,
Egy elzárt vidék magánya
S holdragyogta forrás engem
Szebb örömre intenek.

III.

Bajza fiatalkori költészetének tárgyköre épen nem gazdag. Tulajdonképen csak három eszmét variálgat: panaszkodik boldogtalan szerelme miatt, siratja ifjúságát és eped a boldogság után. Nagyon ügyesen és változatosan variálgatja ezeket az eszméket, szinte fel sem tünik szűk köre, de érzi maga is, hogy nem folytathatja sokáig a variálgatást önismétlés nélkül. Bajza 1828—1832 között alig néhány verset adott ki (*A vihar*, *Szellemhang*); a míg meg nem találta a módot, hogyan kerülje el az ismétlést, anélkül hogy költészete természetén változtatna, inkább hallgatott. 1832-ben Uhland példájától serkentve „művészi öntudattal" a helyzetdalíráshoz fogott s költészete újabb virágzást ért meg.

De nem pusztán csak ilyen megfontolás vitte Bajzát az új irányba, hanem belső lelki fejlődés is. Utolsó személyes dalaiban odáig jutott, hogy elvágyik e gyászhonból, hol csak bút és bánatot talált. Még van némi halvány és bizonytalan reménye, hogy talál valamikor, vagy valahol valami boldog hazát. Ez a remény azonban hovatovább jobban elvész. *A vihar*-ban a tengeren küzdő sajkát még megmenti a szivárvány, ha a költő lelki viharát nem csendesíti is le semmi sem, a természet csodája még biztatja. *A völgy*höz czíműben már tűrhetetlennek találja a helyzetét.

Menekvést vagy halált kíván. Azonban állapota még mindig nem teljesen reménytelen. Hiszen még lehetségesnek tartja, hogy a kínok tengerén átkel. Hogy megnyugvás e földön nincs, boldogságot csak a túlvilágon lehet találni, — erre *Sajkadalá*ban jön rá. Ez formailag még személyes dal, de tartalmilag már helyzetdal. Tört sajkán evez az élet folyóján a költő vérző szive és a búszél messze ismeretlen part felé repiti. A sajka kormánya kitépve s ő iránytalanul hánykódik a szirteken. Szél között zajon mindent elveszített, a mit magával hozott útjára: az égi álmakat, a tündér reményt. Felleg és ború van most láthatárán, csak egy csillag világít neki: a hit csillaga, „biztató jövendők kétes záloga“:

Csendben és vihar közt
Sziklán és habon,
Csendben és vihar közt
Szállj te csolnakom!
Élet habjain túl
Majd szívem kiszáll
Messze szebb világnak
Békepartinál.

Ez itt a válópont Bajza költészetében. Reménye már csak a túlvilágban van, elválik tehát lassankint minden földitől. Eltépi azt a néhány gyönge szálat is, a mely a valósághoz fűzte. Elszakad teljesen a realistól és egy irrealis álomvilágba menekül, hova az élet zaja csak távoli morajként hangzik el, a hol a szenvedély csak daltárgyként szerepel, a hol a küzdelmek izgalma tünődésbe olvad. Hangulatainak már nincs közössége az élet jelenségeivel, nem is lehet őket többé a személyes dalok formájában a közönséggel megértetni. Tárgytalan hangulata kifeje-

zést keresve képzelt személyek és helyzetek álarcát szedi magára s Bajza látszatra e személyek és helyzetek érzelmeit zengi meg, holott tulajdonképen saját földietlen hangulatát akarja érthetővé tenni. Az élete virágában levő férfiú nők szájába adott lágy panaszok, titkos epedő vágyak, zokogó sirámok alakjában énekli saját keserveit. Van a dologban mesterkéltség és csináltság, de emellett szinte szükségszerű folyománya e költészet az ifjúkori irrealitssnak.

Bajzának összesen 27 verse nevezhető helyzetdalnak. Ebből 14-ben nő a vers hőse, 13-ban férfi. A számbeli túlsúly nem volna jelentékeny, de az az értékbeli. Első pillanatra felötlő, hogy egy férfi saját érzéseit legjobban női helyzetdalokban tudja kifejezni, de természetesnek tünik fel a dolog, mihelyt Bajza költészetének nőies gyöngédségére és finomságára, tétlen epedésére gondolunk. Helyzetdalainak másik jellemvonása, hogy a megénekelt 27 helyzet közül 24 a szomorú, 2 a derűsebb (*Halászlegény dala*, *Az eljegyzett*) és csak egy a vidám. Ez a *Kis leány dala*, mely Vörösmarty és Czuczor hasonló tárgyú kedves, naiv verseinek nem éppen sikerült utánzata. Bajza a bánat költője marad helyzetdalaiban is.

Női helyzetdalainak tárgya túlnyomólag a szerelmi bú. Az elsőben, a kissé kiczirkalmazott *Lányka gyötrelmé*ben a helyzet még nem egészen reménytelen, de a többiekben már az. A lányt elhagyta kedvese (*Az elhagyott*, *Emma*), vagy a kedves, illetőleg a férj meghalt (*Lenke dala*, *Az özvegy*), a lányt máshoz erőltetik (*Lemondás*), eskü vagy más közelebbről meg nem határozott akadály: a végzet áll a szerelmesek között (*Az apácza*, *A távozóhoz*, *A bok-*

réta, *Irma Gyulához*). Legismertebbek e helyzetdalok közül a *Lenke dala*, melyben azonban valami összhangtalanság van a derültebb hang és a szomorú helyzet között, a pathetikus hangú *Apácza* és az *Irma Gyulához* a bajzai dal e mesterremeke. Irma és Gyula nem lehetnek egymáséi: a végzet elválasztja őket. Irma azzal vigasztalódik, hogy szerelme felett nincs a végzetnek hatalma, az örökre élni fog. El fog hervadni bánatában, de szerelméről a sírban is tanuságot tesz.

Tiltsa bár az ész szava,
Tiltsa végzetem,
Érted lángol, érted él
Minden érzetem.

Lassankint megölnek a
Hosszas bánatok,
S mint a hévütött virág
Földre hervadok.

Az első sorok némi erőt árulnak el. A kétszeres gondolatrhythmus és ismétlés ezt fejezné ki. De a második szakasz már csupa lágyság, lemondás. Az ész szavával, a végzettel való daczolás nem szerelme kivivására bátoritják Irmát, csak arra, hogy szerelméért elhervadjon.

Állj meg, majd ha nem leszek,
Csendes alkonyon,
Mellybe gyötrelem temet,
Néma síromon.

S halld, midőn a domb alól
Felsohajt neved,
Mint az ősznek bús szele
Tar mezők felett.

Alkonyatra hívja ki kedvesét sírjához. Az alkony Bajza napszakasza. Alkonyatkor bágyadtság reszket végig a természeten, a határvonalak élessége meglágyul és minden valami ellenállás nélküli enyhe feloldást vár. Rögtön fel fog tünni uralkodó bolygója a Hold is a maga bizonytalan, sejtelmes fényével. Itt, hogy még teljesebbé legyen az alkony lemondó képe, hasonlat alakjában behozza versébe az ősz fájó hangulatát, mikor a kopár mezőkön végigsivít a bús szél. Érdekes az az irrealis mód is, a hogy Irma sírjából megszólítja Gyulát. A *néma* sírból szól hozzá, illetőleg nem is szól, csak nevét sóhajtja, sőt ezt sem teszi egészen, a név csak *felsóhajt* a sírból. Az igazi alany ilyen elrejtése ellégiesíti a cselekvést.

És ha kétled, hogy talán
Túl siron is él,
Lángol s olthatatlan e
Földi szenvedély:

Szólj és hívj! — Tanújelül
Lelkem megjelen
Hold tünő csillámaként
Puszta éjjelen.

Egy kis zökkenés van a versben. Nem értjük, miért kételkednék Gyula azon, hogy valóban kedvese szólt hozzá. Érdekes, miként enyhíti Bajza a kísértetjelenést. Irma lelke megjelenik, de nem a saját személyében, hanem Holdsugár alakjában. Ez még nem elég; a Holdsugár mégis valami állandóbb, határozottabb fény, csinál belőle tehát tünő csillámot. — Annyi szomorú báj, finom olvadékonyság van e versben, hogy érthető az a nagy elterjedés, melyben korában része volt, hiszen a mai olvasó sem felejti el, ha egyszer olvasta.

Női helyzetdalai közt van három nem szerelmes vers is: az epigrammszerű *Szellemhang*, melyben a fiatalon elhunyt lány szól anyjához, az *Egy anya keserve*, melyben az anya siránkozik gyermeke sirján és az *Egy lányka sirján*, a mely forma szerint már nem helyzetdal. Ez igen csinos vers és tartalmilag s nyelvileg egyike a legirrealisabbaknak. Boldognak vallja a lányt, mert nem ismert gyászt és bánatot, mert az arany képzelet világában élt. Tehát nincs positiv boldogság, hanem csak negativ: az életnek nemismerése adhat e földön csak boldogságot.

Mint regényes táj felett
Csendes éji hold,
Földi pályád tiszta fény
S égi álom volt.

Semmi megfogható, semmi positivum, mikor a lány ártatlan életét akarná festeni. A lánynak egy barátnője jön a sirhoz, a ki emlékül virágot visz.

S sóhajt: Csendes föld alatt
Nyúgodj bájalak!
Szép tavaszvirág valál
S mint én hervatag.

A lány azért nyugodjék meg sorsában, mert virág volt s a virág sorsa hervadás. E megnyugvó lemondás Bajza életphilosophiája s nincs annyi érzéke a realitas iránt, hogy látná, ez nem vigasz egy fiatal lány számára. A barátnő sejtelme saját korai hervadásáról realitas szempontjából megint nem indokolt.

A férfi-helyzetdalok, mellőzve az úgyis más mérlegelés alá eső hazafiasokat (*A számüzött*, *A vezér búcsúja*), szerelmiek, vagy vándordalok. A szerelmiek

körülbelül ugyanazokat a helyzeteket zengik meg, a melyeket a nőiek, csak sokkal gyengébben: a válás fájdalmát (*Vitéz búcsúdala*), a kedves hűtlenségét (*A violához*), a könyörtelen végzetet (*Az emlényhez*), a kedves halálát (*Az est*). Van egy derültebb is közöttük, de ez tartalmatlan (*Az eljegyzett*). Hangjuk szerint inkább illenének nők szájába, férfiasság semmi sincs bennük. — Idetartoznak művészi népdalai is: a *Halász'egény dala* a boldog, *A bojtár* az epedő szerelmet énekli meg. A versek nem a legsikerültebbek, érzésviláguk, gondolatmenetük teljesen saloni, népiesség semmi sincs bennük, sőt rikító népietlenségekre bukkanunk bennük. A halász az *éjmagányba* hívja kedvesét, a hol a *szerelem szép csillaga fénylik nyugaton*. Azt igéri kegyesének, hogy ha vele jön, *tengertől ölelt sziget szép lakója* lesz:

Szerelem lesz nyoszolyád,
Párnád hű karom,
Álomkéjbe ringatód
Nyájas szívdalom.

A férfi-helyzetdalok legbecsesebbjei a vándordalok. Itt oly érzéseket énekel meg, melyek valóban férfiasak s mert bennük a hazaszeretet is kifejezésre jut, Bajza helyzetdalai közt ezekben jelentkezik a legmélyebb érzés. A vándordalok különben némileg más lelki fejlődés eredményei, mint a többi helyzetdalok. A mikor Bajza odáig jutott, hogy egy szebb hazába esdekelt, feltámadt benne a vándorlás gondolata (*Fellegekhez*). E vándorlást a szebb hazába lehetetlennek találta (*Sajkadal*), de maga a vándorlás gondolata nem vész ki lelkéből (*A távozóhoz, Vitéz búcsúdala*). Lassan-lassan a vándorlás képzete átalakul, illetőleg össz-

hangba jön Bajza helyzetdalainak alapphilosophiájával, hogy t. i. boldogság nincs a földön. Bajza vándorai tehát nem egy boldog hazába tartanak, hanem éppen onnan kellett távozniok, emiatt keseregnek. A *Vándor alkonydalában* a vándor csüggedezve megy útján. A kény, dicsőség, szerencse elhagyták a puszta tér vadonjain s a sötétes éjjelen czéltalanul bolyong. Reménye csak az, hogy eljut az örök béke honába, hol a gyászfenyvek magányában fog megpihenni. Íme a *Sajkadal* mása!

Mikor aztán a hazafias érzés is belevegyül a vándorlás bánatába, eléri Bajza helyzetdal-költészete csúcspontját, de egyszersmind végpontját is, mert itt beleolvad hazafias költészetébe. *Az utas*nak hazáját kell elhagynia, de folyton visszaeped oda. Ugyanezt a hangulatot fejezi ki az *Isten hozzád*, mely ma legtöbbet szavalt s legjobban ismert verse Bajzának. A hazát feledni nem lehet: ezt a gondolatot érzékelteti meg a vers némi kiszámított feszességgel, de a meggyőződés égető melegével. A helyzetdal négy képből áll s e képek sorozatában több a cselekvény, mint Bajza legtöbb balladájában. A bérczről visszanéző vándor, a hazájától távolodó utas, az elvesztett hon képein merengő bujdosó, az idegenben halódó aggastyán, egyaránt folyton az elhagyott hazára gondol, érte eped, táj, gyászol, vérzik a szíve. E verssel soha el nem hangzó nemzeti verset sikerült alkotnia Bajzának.

*

A helyzetdalok korszakából vannak másféle versei is költőnknek. Ilyenek először is az 1835-iki kiadáshoz írt versei: a bevezető *A lanthoz* cz. és

négy mottóverse. Azután az Udvardy Jánoshoz írt óda és a Szemere ellen kiadott három epigramm. Írt aztán személyes dalokat is. Keveset és gyengét. Személyes élményre épp oly kevéssé vezethetők vissza, mint a helyzetdalok. Kettő alkalmi udvariassági versnek látszik (*Kék szín*, *Hódolás*), egy a reflexiós versekhez közeledik (*Emlékezés*), öt meg ellentéten épül fel. A költő hangulata s a természet jelenségei közt van valami kapcsolat és e kapcsolatban ellentét. Az ellentétek kiszínezésében sok az ügyesség, de azért e versek hideg észtermékek maradnak (*Hozzá*, *Lottihoz*, *Éjfélkor*, *Cynthiához*, *Tél és tavasz*). Legtöbb az igazi érzés a kis *Hívó*ban, mely ha stylizált is, személyes élményt takarhat.

IV.

1836-ban Bajza végleg letette a szerelmi lantot. Szerelmi tárgyak helyett az utolsó időkben már többször zengett meg más themákat s közeledett a gondolati költészet felé. 1836 után már csak a bölcselő költőnek van szava a hazafi mellett. Egy külső körülmény is nagyban hozzájárult szerelmi lyrája megszünéséhez. 1838-ban Bajza megházasodott s ezután nem tartotta többé illőnek szerelmi érzéseit a világ elé vinni.

Hivatottsága a bölcselő költészetre kevés volt. A mint a kritikus nem termett az elvont elmélkedésre, a költő sem. Reflexiói éppen nem tartalmasak, ellenben hideggé teszik költészetét. Egy nemesen érző szívnek tökéletesen megverselt, de lendületnélküli észtermékeit kapjuk e bölcselő-versekben. Illat nélküli csinált virágok.

Összesen 13 ilyen verse van. Közülök hat általánosabb életbölcseleti eszméket hirdet. Azt tanitja Bajza, hogy a földön teljes boldogságot nem lehet találni, ezt csak a halál hozza meg (*Végpart*), nem is volna üdvös, ha valaki itt teljes boldogságot találna, mert azt az emberi szív nem birná meg (*Gyász és öröm*); az élet veszélyeit és csapásait csak az tudja méltóan elviselni, a kinek tiszta a lelkiismerete (*Élet*) és a kiben él a hit (*A hit*); egymás iránti gyöngédségre inti az embereket (*Jó éjtszakát*) s arra, hogy ne vonják meg fukarul maguktól a jelen élvezeteit, mert a jelen elfut s a multat senki sem hozza vissza többé (*Jelen és mult*).

A nők élethivatásának kérdésével foglalkozik négy verse. A fiatal lányt arra inti, hogy ne kellemeivel akarjon hatni, hanem erényeivel, szive jóságával (*Egy leánykának*, *A viola*), magasztalja a jótékony nőt (*Egy jótékony nőhöz*) s azt fejtegeti, hogy a feleség hivatása vigasztalni, bátoritani, boldogitani férjét (*Egy nőhöz*).

Legsikerültebb az a három bölcselő dala, melyekben reflexióit önmagára vonatkoztatva mondja el. Személyes érzelmei felmelegitik a hideg észköltészetet. Első közöttük a még keveset reflectáló *Esdeklés*, mely őszinte s most már objective is jogosult, visszasiratása az eltünt ifjúságnak. *A reményhez* intézett verse a vándordalok utóhangja. A remény a halandó számára a legégibb adomány, de az a baj, hogy a mit igér, nem teljesedik. A költő is kábán ölelte a remény szivigéző álmait, de aztán összeomlott a híd, melyet az égbe épitett. Most kizárva a fényhonból, messze bús hazájától sir a végtelenbe s az irgalomnak nincs hajója, mely átvinné a sötét

sors tengerén oly világba, hol való lesz a remény. Még költőibb az *Őszi dal*, Bajza egyik legszebb, bár alig ismert verse. A költészettől megválni készülő férfi még egyszer visszatekint a megfutott pályára, régi szenvedéseire, örökké égő fájdalmára, de már nem panaszkodik. A bölcselő megnyugvó lemondásában és a keresztény vígasztaló hitében talál kielégítést. Ősz van. Köd borong. A honjavesztett darusereg zúgva száll az égen, de meg fogja találni az óhajtott meleg hazát déli messzeségen, hol nincs tél az ormokon. A virágbokor sárga, a lomb hervadt, minden mulandó, a föld fia is e gyarló létből jobb hazába esdekel.

Szív, beteg szív, itt az ősz!
Lombjaid lehulltak
S többé földileg neked
Ők ki nem virulnak:
De ne szálljon bú reád,
Lelsz te is majd más hazát!

V.

Bajza hazafias versei a legismertebbek a mai olvasóközönség előtt. A maga korában is ezek terjedtek el a legszélesebb körben s ezekért emlegették egy sorban Vörösmartyval és Kölcseyvel. Országos hírnévre egy hazafias verssel (*Borének*) tett szert s a hazafias költés múzsájához maradt a legtovább hű. A negyvenes évek derekán elhallgatott bölcselő lyrája is, míg a hazafias költészet mellett kitartott még a nagy nemzeti tragoedia után is egész lelke összeomlásáig.

Hazafias lyrája sokkal realisabb szerelmi költé-

szeténél. Szoros összefüggésben áll a magyar politikai élettel, annak változásai szerint váltakoznak benne a remény és kétségbeesés hangjai. De azért e nemű verseiben sem tagadhatja meg költői jellemét. A bánat hangja itt is jobban sikerül, mint az örömé, az elegikus jobban, mint az ódai. A hangnem változása szerint négy korszakot lehet hazafias költészetében megkülönböztetni: a huszas, a harminczas és a negyvenes évek korát, valamint a szabadságharcz utáni esztendőkét. E korokat mind több évi szünetelés választja el egymástól.

A huszas évek derekán (1824—1826) írt négy hazafias verse a diadalmas nemzeti ellenállás hatását mutatja. Versei a bizalom hangján szólanak. Időrendileg az első közöttük a *Borének*, mely hírét máig megtartotta, a maga idejében meg közönség és irodalom (Kazinczy, Kisfaludy Károly, Vörösmarty) valóságos elragadtatással fogadta.[1] Bajza jobban tisztában volt verse értékével, mint kortársai. Még a *Holdhoz* írt „kisded lyrai phantasiáját“ is többre tartotta nála. Okát is megmondja, mért tetszik annyira verse: „Most csak azért kapott el benneteket, mert nyelvünkben szokatlan s új meteor volt. A Kölcsey *Bordal*a nem nagy rubricát tölte be, nagyobbat a Csokonai *Evoe Bacche*ja s e kettőt, úgy hiszem, az enyim meghaladja, vagy ha az utolsót nem is, legalább nincs alatta. Lesznek ezután többen is, kik ez ösvényen próbát tesznek s homályt vetnek reám, mert azt tenni igen könnyű lészen s én akkor fogom érzeni a legszentebb, legtisztább örömet“ (VI. 138—139).

[1] VI. 465, továbbá Toldy 1825 júl. 12-iki és júl. 29-iki levelét Bajzához a M. T. Akadémiában.

A Borének elég hideg és feszes bordal, de mégis a legkülönb a maga nemében Vörösmarty *Fóti daláig*. Nagy határozottsággal hirdeti, hogy „új korány kel Árpád honja szent egén". Érdekes, hogy a „sírva vigad a magyar" szállóigét itt olvassuk először.

A huszas évek többi három hazafias verse jóformán ismeretlen maradt, pedig értékben nem állanak a Borének mögött. Kedves epigramma a Kazinczyhoz intézett *Széphalom*; forró hazaszeretetet lehel első helyzetdala, *A száműzött*. Jellemző Bajza az időbeli bizakodó hazafias hangulatára, hogy a száműzött szomorú helyzetét sem fogja fel egészen kétségbeesettnek. A száműzöttben olyan honvágy ég, mely a sóvárgott hazai képeit idézvén fel emlékezetében, megnyugtatja őt, csillapítja epedését. A szabad versekben írt lendületes költemény befejezése Kölcsey *Rákos nymphája* hatását mutatja. Hasonló modorban van írva *Andalgása* is a mohácsi ütközet háromszázados évfordulójára. Ennek harmadik része az Apotheosis 9—12 versszakának gondolatait pendíti meg.

Majd tizéves szünet után a harminczas évek közepén (1834—1836) szólal meg újra Bajza hazafias lantja: a kétségbeesés hangján. Kétségbeesésének két forrása van: a lengyel szabadságharcz bukása és az 1832—36-os országgyűlés reménytelen vergődése. A lengyel nemzet bukása mély hatást tett országszerte és sokan saját jövőnket látták a lengyelek sorsában. Költőinket is mélyen érintette a lengyelek gyásza és Vörösmartyval élükön (*A hontalan, Élő szobor, Elveszett ország*) egymás után kifejezést adtak fájdalmuknak. Bajza *Apotheosisa* és *A vezér búcsúja* időrendileg megelőzte Vörösmarty lengyel tárgyú ver-

seit. Az utóbbi elnyujtott és erősen szónoki, az előbbi ugyanezekbe a hibákba esett, de annyi költői lendület van benne, hogy ma is kedvelt szavalati darab. Némileg hatott a Szózatra is.[1] Azt hirdeti, bármily gyászos is Lengyelország helyzete, fel fog még újra támadni, mert „győz a kor szelleme". Egyes szakaszait a mi szabadságharczunk bukása után szerették idézgetni:

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Mellyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még,
Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég.

Magyar tárgyú hazafias verseiben ez években semmi remény sincs. *A rab költő* felsóhajtás a censura bilincsei ellen. Bölöni Farkas Sándor munkája hatása alatt ő is az Egyesült-Államokba vágyakozik. Sokkal kiválóbb verse a *Sohajtás*, vagy a mint akkoriban nevezgették: Wesselényi dala. Ez Bajza legkitünőbb hazafias verse s általában a reformkori magyar politikai lyra egyik legmaradandóbb alkotása, melynek első két sora örökké élő szállóigévé lett. A lemondás és a reménytelenség verse. A költő nem lát nemzete multjában semmi dicsőt, jövőjében semmi biztatót. Annyi véres küzdelem után sehol semmi eredmény. Remegő szivvel fordul a Mindenhatóhoz legalább egy reménysugárért e sivár kietlenségben. A legmélyebb honfibú, epesztő kétség, levert lemondás tükre ez a hangulatos, gyöngéd kis dal.

[1] Koszorú, VII. 456.

Ezután újra egy évtizednyi hallgatás következik. Ezalatt a nemzet sokat haladt. Az udvar folytón engedményeket kénytelen tenni, az alkotmány egyre jobban érvényesül, közeledünk a szabad nemzeti állam felé. Bajza felbátorodik és Vörösmartyt utánzó hazafias ódáiban kitartásra, egyetértésre inti nemzetét. Költői melegség kevés van e verseiben, de annál több szónoki pathos. A reformkor e betegsége teljesen erőt vesz Bajza költészetén is és többé nem is szabadul meg tőle.

Loyalis versre hangolja, mikor V. Ferdinánd magyar nyelven nyitja meg az országgyűlést (*A királyra*); majd a Szózatot utánozva megírja *Honfidalát*, melyben szép világot, dicső világot, magyarnak édenét látja ránk hasadni; a védegyleti mozgalmak hatása alatt keletkezik *Ébresztője*, a kor egyik kedvelt szavalmányi darabja, melynek első s egyszersmind utolsó szakasza ma is ismert:

Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virulnia!

A haladás jelenségei közt azonban olyan dolgokat is lát, melyek aggodalmakkal töltik el. Különösen veszedelmesnek tartja azt, hogy méltatlanok előtérbe tolakszanak s hangos történtésükkel megfontolatlanul veszélybe sodorhatják a nemzetet. Ezért fordul 1845-ben egy emléklappal *Deák Ferenczhez*. Önérzettel hirdeti, hogy jobbja hízelgést írni nem tanult, ezért ne vegye hízelgésnek Deák, ha őt tartja a legalkalmasabbnak a nemzet vezéreül. Felkéri, hogy az országos zűrzavarnak vessen véget, álljon anemzet élére, használja fel a jobbaknak benne helyezett bizalmát.

A történelem kerekeit nem lehetett föltartóztatni, bekövetkezett a szabadságharcz. Bajza szelid múzsája nem találta föl magát a vad küzdelmek között. A forradalom alatt mindössze egyszer szólalt meg. Damjanichnak a harmadik és kilenczedik zászlóaljhoz intézett beszédét és a jelenetet, melynek keretében Damjanich e beszédet mondta, verselte meg kevés költőiséggel és a mi Bajzánál feltünő, darabos nyelven (*Szolnok mellett*). A szabadságharcz bukása után azonban aránylag gyakran adott kifejezést kétségbeesésének. Két év alatt hét hazafias verset írt. A nemzetet ért óriási csapás felkavarta lelkét a legmélyéig. A legszilajabb elkeseredés martaléka lett, szinte megváltozott költői jelleme is. Velőkig ható viharos pathos szólal meg lantján, eddig nem is sejtett erő jelentkezik nála, de bizonyos összhangtalanság kíséretében. Forma és tartalom nem olvadnak kellően egymásba, eszme és kifejezés nincsenek harmoniában, a szerkezet nem felel meg a hangulatnak. Lelki élete bomlóban van, kísérteties tűz lobog benne, tűz, mely önmagát emészti. Szélső kétségbeesése ugyan versről versre higgad, de csak mert lelki ereje is gyöngül, közeledik szelleme az elsötétüléshez.

Első verse a szabadságharcz után a *Fohászkodás*. Legterjedelmesebb és legsikerültebb verse e korszakból. Istenre támad, ki látta e vihart s nem nyujtott a védelemre kart. Hiába fohászkodtak milliók hozzá, veszni engedte a legszentebb ügyet. A ki törvényhez és hazához hű volt, vérpadon halt meg, a ki rabolt, gyilkolt, vére élte ment. Engedte eltaposni e hős nemzetet. A jámbort nyomorba döntötte, a hitszegőt megjutalmazta, a pokol kígyóit megfészkelte

itt, a gaz merény uralmát győzni engedte. Kételkedik, hogy mind e gazság lehetséges Isten uralma alatt. Talán a Sátán lett úrrá a világokon? Törvény és igazság tán csak ámulat? Talán nem is valóság Jézus tana, talán nincs is jövő túl a sír éjjelén? De mégis, ez nem lehet. Istenhez fordul, szánja meg hivét, adja vissza elvesztett hitét, sujtsa le mennykövével a gonoszt s legyen szabadság a földön. Vagy sujtson le egy csapással minden életet s alkosson új világot és természetet.

Istenképre embert
Ámde ne teremts,
S lelkedből belé egy
Szikrát el ne ejts!
Alkoss a világnak
Balga lényeket,
Egyszerű parancsra
Forgó gépeket.

Kiknek keble márvány
Szíve jég legyen;
Lelke szépre tompa,
Nagyra képtelen;
Kiknek jog, szabadság
Őrült gondolat,
Nem szőnek jövőkről
Tündér álmokat.

Kikben nincsen elme,
Égre szárnyaló,
Lényök, mozdulatjok
Szolgához való:
Akkor jobb jövőkért
Egy szív sem zokog,
S lesznek a világon
Népek boldogok.

E vers után Bajza azokra támad, a kiket e szörnyű állapotokért elsősorban felelőssé tesz: Görgeyre és Haynaura. Zalár József említi,[1] hogy mikor 1849 őszén egy ideig együtt bujdosott Vörösmartyval, Vachott Sándorral és Bajzával, Vörösmarty és Vachott sokat vitatkoztak, áruló-e Görgey, vagy nem. Vörösmarty

[1] Egri Ujság, 1895. 78—81. sz.

annak tartotta, Vachott nem. Bajza nem szólott a vitába, csak hol fájdalmasan, hol gúnyosan mosolygott. Véleményét aztán megírta *A honáruló* cz. versében.[1] A leghevesebb felindulás hangján beszél Görgeyről s legyen bármilyen is a véleményünk a hadvezérről, bizonyos, hogy Bajza a korabeli közhangulatot fejezte ki. Görgey tört döfött anyja szívébe — mondja a költő —, megtagadta faját.

Te vésznek méhében fogantál
Nem női érző szív alatt:
Nemző atyád a sorsharag volt,
Rengő bölcsőd a kárhozat.

Vezére volt egy seregnek, melyet bámult a fél világ, melylyel magát a sorsot is megverhette volna, de az ellennel czimborálva gyáván letette fegyverét.

Roppant erő állt ellenedben,
Tán győzni képes nem valál?
De férfi-e, kinek gyalázat
Eltürhetőbb, mint a halál?

Nézze meg szörnyű művét. Nincsen szó elég gyászos, leírni, a mit a nemzet szenvedett. Ezrek vérzettek el csatában, századok hóhérbárd alatt. S mivé lett a büszke, évezredes szabad magyarhon?

Itt áll, mint óriás koporsó,
Mellyben egy nemzet a halott.

Te látod ezt s füledbe zúgnak
A millióknak átkai;
S nem tépik össze szíved
Az öntudatnak kínjai.

[1] E vers még kiadatlan. Kézirata Bajza Aladár ajándékából a Nemzeti Múzeum kézirattárában.

Világnak szörnye, látva téged
Az érző szívnek vére fagy;
Meg van gyalázva a teremtés,
Hogy még te is munkája vagy!

Kevesebb az erő, de még több a szidalom a *Haynau-dalban*.[1] Félesztendeje vérzik a nemzet sebe s ez Haynaunak a Habsburg-ház „vérkutyá"-jának a műve.

Meghódítá számotokra
A magyart a moszkahad.
Rajta most! Bakókezeddel
Szedd te a babérokat!
Nagy vitéz vagy, nagy csatákat
Tudtál végrehajtani:
Kit orosz kéz elfogott, te
Fel birád akasztani.

S mi lesz Haynau jutalma? Császára majd elejti, ha nem lesz szüksége reá s hagy gyermekeinek oly nevet, melyre borzad a világ.

Bajzának a sok rémtettől felkorbácsolt kedélye véres megtorlást követel. E megtorlás eljövetelét hirdeti a *Jóslat*. A népek háborognak, mint az oceán, forr a nemzetek haragja a zsarnokok ellen. Hiszen a földön nincs igazság, csak népgázló hatalom, a szabadság mérges gúny lett, börtönkínok irgalom, a tulajdon harczi zsákmány, a hazafi jutalma rabbilincs, a jogbitorlás címe törvény, a zsarnokság neve rend. Ámde megjön a bosszúnap, büntetendő vétkeket. Kelnek újra forradalmak s a bérenczek ezrei ellen milliók állnak ki. Isten eljövend s pillantása porba sujtja az embergázló trónokat és visszaadja a népnek a természet szent jogát.

[1] Szintén kiadatlan s kézirata ugyancsak a Nemz. Múzeumban. V. ö. I. 360.

S a rabszolga újra nép lesz,
Élvező törvényeket,
És az ember újra ember,
A minek teremtetett;
S a Szabadság templomában
Trónt az Igazság emel,
Mellyet minden földi féreg,
Minden fűszál ünnepel.

Ugyanaz a hangulat sugallta e verset, mely Vörösmartyval mondatta: Lesz még egyszer ünnep e világon!

A hanyatlás jelei mutatkoznak a *Reménydal*om. Bajza kezdi magát ismételni. Még mindig „gyilkolóink vértorát" akarja megünnepelni, de a vers mégis csillapultabb az előbbieknél. A hosszas költemény alapgondolatát a következő két szakasz fejezi ki:

Nem veszett el a magyar még,
Bár letünt is csillaga,
Bár a népek tengerében
Kis szigetként áll maga.
Hányszor láta már fejére
Tornyosulni végveszélyt!
Megtöretlen erejében
Mégis ezredévet élt!

Annyi áldáz ütközetben
Ezrek elvérzettenek,
De azért még gyermekinkből,
Nőnek fel más ezerek;
S míg apáink ősi nyelvén
Szól hat millió ajak:
Rajtunk a vad nemzet-irtók
Hasztalan dulonganak!

A teljes hanyatlás jegyeit viseli magán a két utolsó vers. A *Tünődés* a Reménydal eszméinek halvány és összefüggéstelen ismétlése. A hosszan elnyúló vers azon tépelődik, mi a magyarság létének czélja és mi

lesz jövendő sorsa? E kikerekedni nem tudó tünődések eredménye:

Nagy czélokra őrizett meg
A sors tégedet,
Hasztalan nem élhetél át
Egy nagy életet.

Fognak a késő jövendők
Látni még magyart,
Meddig a nap, meddig égnek
Boltozatja tart!

Hasonló bizonytalan töprengések sorozata hattyúdala, a *Nyugasztaló*. „Egy egészen kimerülő léleknek lassú szárnya suhogása hallik e versben: Még akarna repülni, de elbágyadó ereje nem engedi".[1] A rém ott rág, mar lelkén, sötétséget látnak szemei kint és bent, de nem képes e kietlen igazságtalanságban megnyugodni. Nem hiszi már, hogy e földön megnyugvást találhatna, nem képzelheti, hogy nemzete diadalra vergődhetik, hanem bizton reméli, hogy a túlvilágon majd mindenki megleli méltó jutalmát. Oda jutott tehát hazafias lyrája is, a hová a másik. És a hit szava csodát tesz: megoldja akadozó nyelvét, Bajza hattyúdala végső szakaszaiban mintha visszanyerné régi költői erejét.

Bizzál elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd végítéletet:

S meglesz a jók méltatása
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű birószék
Harsonája zúgni fog.

[1] Szántó Zsigmond: *Bajza József* 146. l.

Ez volt a legszebb befejezése Bajza költészetének. A ki egész életében a jóért, szépért, nemesért lelkesedett, az igazságért küzdött, pályája végén megtalálta azt, ki minden törekvés végczélja: az Istent.

VI.

Bajzának van néhány balladája is. A ballada elnevezést természetesen nem szabad szigorúan venni, hiszen ekkor még nem ismerte a magyar irodalom az igazi balladákat. Bürger, Goethe és Schiller balladái lebegtek Kisfaludy Károly és Kölcsey szeme előtt, mikor a műballadát bevezették irodalmunkba, Bajza is az ő nyomaikon haladt, csak jóval kevesebb tehetséggel.

Már kora ifjúságában foglalkozott balladatervekkel. Éveken át készült *Fátyol az erdőben* cz. románcza s végül sem lett belőle semmi (VI. 13, 78, 85, 119, 178, 182, 229). Azzal is áltatta magát, hogy neki a balladaírásnál semmi sem könnyebb (VI. 147), holott hiányzott belőle jóformán minden erre való tehetség. Nem tudott elbeszélni, még kevésbbé a cselekvénybe drámaiságot belevinni. Cselekvény alig van balladáiban, s a mi kevés volna, az sem fejlődik előttünk. Bajza csak érinti a történteket egy-egy általános vonással, vagy csak a történet utolsó képét mutatja be. Az előbbi esetben a sovány cselekmény lyrai áradozásokba, hosszas drámaiatlan dialogokba fullad, az utóbbiban meg mozdulatlanul áll előttünk, helyzetdal lesz a balladából.[1]

[1] V. ö. Greguss Ágost: *A balladáról* (Olcsó Könyvtár 534—6. sz.) 171. l.

Verseskötetében kilencz verse szerepel balladaként. Ezek közül csak kettőnek szerencsés a kimenetele még pedig a *Szolnok mellett* és *A zarándok* czímüeké. Ez egészen csinos kis vers volna, de nem egyéb mint Kisfaludy Károly *Tabán*jának az utánzata. A szomorú befejezések túlnyomósága érthető Bajza lyrájának ismerete mellett. Ugyancsak ebből értjük meg balladái egy más felötlő sajátságát, hogy rendesen a nőt hagyja életben; a nő panaszát u. i. jobban meg tudja verselni, mint a férfiét.[1] A *Szolnok mellett* kivételével valamennyi balladájának tárgya a szerelem, a mint valamennyi 1835 előtti időből is való.

Három balladája tulajdonképen objectiv helyzetdal: *Sólyomvár, Ilonka, Bajnok nője*. A töredéknek jelzett első a legköltőibb, a második Bajza *Vándor* czimü novellájából való, a hol a hősnő szájába adott dal, a harmadik az elesett hős nejének kissé természetellenes siralma.

Valamivel inkább elbeszélő versek *A dalnok* és *A visszatért*. Cselekmény ezekben sincs, de van némi elbeszélés. Egy utolsó és majdnem azonos jelenetet festenek: a dalnok hosszú bolyongás után hazatér és itthon kedvese sírhalmát találja, illetőleg a mohácsi vészből hazatérő vitéz ravatalon találja aráját. E jelenet megfordítottja *A zarándok*, ezt u. i. kedvese holtnak véli és élve kerül elő. *A dalnok* arról nevezetes, hogy Kisfaludy Károly *Magányos sírjá*-nak a forrása.[2]

[1] Kürti Menyhért: *Bajza mint költő* 82. l.

[2] 1824 elején írja Bajza Toldynak: „Kisfaludy nagyságára nem vet szégyent, hogy *Magányos sírjában* egy olly tárgyat dolgozott ki, mellyre én kicsiny adtam alkalmat. Alkalmat csak mondom, és nem gondolatot“ (VI. 42). Máskor is használta Kisfaludy Bajzát forrásnak. *A szeretők sírja* forrása Bajza Hableánya.

Már van egy kis cselekvény *A kék partok*ban. Ez a Hero és Leander-monda egy kései hajtásának látszik, közvetlenebbül befolyásolva Kölcsey *Szép Lenká*-jától. Tartalma az, hogy a leány nem akar az ifjúval a kék partokra evezni. Vihar támad, mely az ifjút sajkástul megsemmisíti s most a leány kesereg, hogy nem ment vele a kék partokra. A vers derekát az ifjú és a leány hosszas beszélgetése képezi, mely idylli bájú ugyan, de alatta a cselekmény semmit sem fejlődik. Bizonytalan kifejezéseivel és egész hangulatával élénken emlékeztet a *Fellegekhez* cz. versre, melylyel egy évből (1827) való (VI. 239).

Igazi cselekvény van a *Szép Jolánká*ban, de ez meg igen gyenge vers. Jolánka és Kendi szeretik egymást. Káldi elragadja a lányt, elejti Kendit és Jolánkát feleségévé kényszeríti. Az esküvőn Jolánka szíve megszakad. Egy ismeretlen vitéz, Jolánka bátyja, megöli Káldit. Rémületes lovaghistória, a milyen Kisfaludynál is van néhány. Előadásán Kölcsey *Vérmenynyekző*-jének hatása érzik. Az elbeszélés igen nehézkes, a cselekvény zökkenésekkel fejlődik, hosszas beszédek és beszélgetések akadályozzák haladását.

*

Bajza műfordító is volt. Leforditotta Goethe 4, Uhland 2, Immermann és Anastasius Grün 1—1 versét, azután, Herder népköltési gyűjteményéből 1 skót népballadát fordított, továbbá németből 1 lengyel népdalt és Talvj és Gerhard után 8 szerb népköltményt. Mint fordító nem elsőrangú, nem tud hangulati közösségbe jutni mintáival. Nem is igen válogatta meg mit fordítson le. Azonban elég híven és símán fordított, úgy hogy kora jobb műfordítói közé tartozik.

Nagy elterjedést nyert Uhland *Éji dal*ának (Das Ständchen) művészi fordítása. Ma legjobban *Edvárd*ját ismerjük. Ezt a balladát Bajza mutatta be a magyar irodalomnak és fordítása Szász Károlyé után sem veszítette el értékét. A szerb népdalokra is egyike az elsőknek, ki felhivta irodalmunk figyelmét, de az ő fordításait Székács sokkal tökéletesebb átültetései hamarosan elfeledtették.

VII.

Novellaírás gondolatával Bajza 1823 óta foglalkozott, de tervezgetéseiből 1829-ig semmit sem vitt dűlőre (VI. 41. 53. 56. 78. 83. 85. 147. 192. stb.). Ekkor aztán 1832-ig öt novellát írt, hogy aztán egészen búcsút mondjon a költészet ez ágának. Kisfaludy egyszer már 1824-ben megüzente neki, hogy a novella nem neki való[1] s Bajza hamarosan belátta, hogy Kisfaludynak igaza volt. Elbeszélni prosában sem tud, inventiója kevés, phantasiája csekély. Novelláin valami színtelenség érzik, mintha régi novellák gyönge másait olvasnók.

Novellái közül 3 az Aurorában jelent meg (*Rege a hableányról, A vándor, Ottilia*), kettőt meg utóbb Toldy adott ki hagyatékából (*A fekete lovag, Kámor*), négy történeti közülök, egy társadalmi. A történetiek közül kettő adaptatio. Ezeken semmi történeti szín nem látszik. Ilyen első novellája a *Rege a hableányról*. Csak szükségből írta ez elbeszélést, Kisfaludynak volt sürgős szüksége novellára Aurorája számára (VI. 302. 305. 334). Bajza nagyon kevésre becsülte és igen

[1] Toldy 1824 júl. 7-ki levele Bajzához (M. Tud. Akadémia).

csodálkozott, hogy némelyeknek tetszett. Tartalma Mátyás király egy szerelmi kalandja és ennek keretében Nagy Lajos egy ifjúkori szerelmének története. A fiatal Nagy Lajos beleszeretett a visegrádi kertész leányába, Milkába. Eltávozván az udvar Visegrádról, megfeledkezik Milkáról, de mikor visszatérnek, megújul szerelme és találkára hívja a leányt. A találkáról megkésik, mire Milka azon hitben, hogy a királyfi már nem törődik vele, öngyilkos lesz. Holta után hableánnyá változik s mint ilyen rendesen veszedelmet hoz a környék azon leányaira, kiknek úri szeretőjük van. Ezt a történetet maga a hableány mondja el Mátyás királynak egy fekete vitéz képében. Mátyás u. i. királyi vadászként Erzsinek, egy visegrádi halászleánynak udvarol. A király szivére veszi a történetet, felhagy látogatásaival, de már későn: Erzsi az utána való epedésben elhervad.

A novella forrása, a mint Bajza Toldynak rögtön megirta (VI. 302) Lüdemann Vilmos egy útleirásából való.[1] Lüdemann IV. Henrik franczia királyról mondja el a történetet, a leány neve itt Fleurette, a szinhely Nérac. Bajza Nagy Lajos kalandját összes fordulataival innen veszi, néha annyira ragaszkodván az eredetihez, hogy szinte fordítja. Mátyás király esete és a hableány Bajza találmánya. Az előbbi felesleges ismétlése Nagy Lajos történetének, az utóbbi czéltalan romantikus czafrang. Zschokke ugyane tárgyú novellája minden hosszadalmassága mellett jóval felette áll a Bajzáénak.[2] Irodalmi jelentősége a novellának két irányban van. Egyrészt nagy szerepet játszott

[1] *Züge durch die Hochgebirge und Thäler der Pyrenäen.* Wien, 1826. 2 kötet, l. II. 30—35. l.

[2] Magyarul l. Athenaeum 1839. II. 29—31. sz.

utóbb a Bérczy-féle plagium-pörben, másrészt meg állítólag e novella Vörösmarty Szép Ilonkájának forrása.[1]

Bajza másik adaptatiója *A vándor*. Ez is szükségből készült az Aurora számára. Bajza megvallja Kölcseynek, hogy a novella első lapja már ki volt szedve, mikor a harmadikat még meg sem írta.[2] Utóbb egészen kitagadta e munkáját, a mennyiben művei 1851-iki kiadásából kihagyta. A vándor Rónai Dezső. Rónai és Ilonka szerették egymást. Rónai egyszer hirtelen haragban embert ölt, megszökött, beállott katonának és Hadik ezredében kiszolgálta a porosz háborút. Azután még 8 évig a poroszoknál szolgált s most végre hazajött. Itthon Ilonka azt a hirt vette, hogy Pirnánál elesett. Megsiratta és férjhez ment Gácsi Andráshoz. Rónai felkeresi Gácsiékat s látva családi boldogságukat, egy búcsúlevélben felfedi magát és öngyilkos lesz.

A novella közvetlen forrását nem ismerjük, de ugyanazt a tárgyat dolgozza fel, melyet utóbb Tennyson gyönyörű költői elbeszélésében az *Arden Enoch*-ban (1864). Bajza gyönge művét természetesen nem hasonlíthatjuk Tennyson remekéhez. Méltán hányta Kölcsey Bajza szemére a lélektani indokolás hiányát.[3] Az előadás természetellenes, a befejezés elnagyolt.

Két eredeti magyar tárgyú történeti novellája Walter Scott hatását mutatja. A scotti hatás azonban jobbára csak külsőségekben nyilvánul: egy nem létezett magyar lovagvilág rajzában klastromokkal, éjféli párbajokkal, nőragadással, kísérteties lényekkel stb.

[1] V. ö. Király György: *A Szép Ilonka keletkezése*. Egy. Phil. Közl. 1910. 231 l. és Darvas János czikkét u. o. 1913. 290. l.

[2] Irod.-tört. Közl. 1910. 366. l.

[3] Kölcsey munkái, X. 249., 353. l.

Nagyon szigorú mértéket különben nem jogos Bajza e novelláira alkalmazni, mert a költő egyiket sem adta ki. Értékük egyébként annyira különböző, hogy bajos Toldynak elhinni, hogy mind a kettő 1831-ből való.

A fekete lovag tárgya már 1823 végén foglalkoztatta, a mikor drámának akarta feldolgozni. A terv főleg azon szenvedett hajótörést, hogy nem tudta, miként tegyen tragikus hőssé egy gyilkost (VI. 37). Később már novellának szánja, gyakran emlegeti, hozzá is fog megírásához, majd abbahagyja, mert „idétlen nyomorék"-nak tartja (VI. 41, 53, 56, 83, 192). A történet színhelye a hevesmegyei Hasznosvár és vidéke, ideje a XVII. század eleje, hőse a fiatal Endre gróf. Endre a kegyetlen István grófnak a fia. István grófot a nép Zsarlónak nevezi s nem ok nélkül, mert nemcsak jobbágyait zsarolja kegyetlenül, hanem titokban még rablóbandát is tart. Endre merő ellentéte apjának, szelíd, jószívű. A fiatal gróf beleszeret apja egy erdészének lányába, Dorogi Emelkába. Apja természetesen hallani sem akar a frigyről s mivel Endre nem hajlik meg akarata előtt, elzárja Hasznosvárában, azt híresztelvén el, hogy Pozsonyba küldte. Emelkával elhiteti, hogy Endre hűtlen lett hozzá és hozzákényszeríti a gaz Hornyához. Az esküvő napján Zsarló egy elcsapott haramiavezére bosszúból kiszabadítja Endrét. Endre az esküvőre vágtat, de már későn ér oda, megtörtént a házasságkötés. Apját meg akarja ölni, de csak súlyosan megsebesíti. Ő maga a Zagyvába vész, a hová Emelka is beleöli magát. A néphit szerint Endre viharos éjjeleken fekete lovon és fekete fegyverzetben ott száguldozik a Zagyva partján.

Bajza e novelláját saját megjegyzése szerint egy néprege után írta. A néprege nem ismeretes. A cselekvény idején Hasznosvár urai a Pásztói és Hasznosi Pászthóyak voltak, az ősi Ráthold-nemzetségből. A család éppen kihalóban volt. Úgy látszik, e család pusztulását írta meg Bajza valami néprege után. A novella nincsen egészen kidolgozva. A második fejezet például eleinte rögtön az első után játszik, majd minden magyarázat nélkül jóval később. Aesthetikai értéke semmi. Érdekes azonban benne az a nagy realitas, melylyel a rablóvilág rajzolva van. A gyermekkorában hallott rablóhistoriák mellett főleg Schiller Räuberjeinek hatására kell gondolnunk. Hatott a novellára Kisfaludy Stibor vajdája is. Zsarló mintája Stibor, Endréé Rajnáld, Emelkáé Gunda.

E novellához képest nagy haladást mutat *Kámor* című regénytöredéke. A regény tárgya a nógrádmegyei Kámor vára tulajdonosainak, a Diósjenői Jeney-családnak pusztulása V. László idejében. A töredék 1456 júniusában játszik, de visszatekintésekkel egész 1440-ig. Ez időben a vár ura Jeney András volt. Felesége Forgách Mária, gyermekük Kálmán. Jeney Hunyady János több hadjáratában résztvett s a vezérnek feltétlen híve. Történt egyszer, hogy az ifjú Kálmán véletlenségből elgázolt egy kis czigánygyermeket. A gyermek anyja megátkozta a Jeney-családot, hogy a várandós Jeneyné leányt szüljön, kinek csodaszépsége a család vesztét okozza. Az átoktól kétségbeesett anya megszülvén leányát, Lórát, meghal. Lóra gyönyörű hajadonná serdül, kit az ország ifjai körülrajonganak. 1456 júniusában Jeneyék nagy vadászatot rendeznek. Az ünnepélyt megzavarja Móré Tamásnak, Czillei emberének kihivó magaviselete.

E viselkedés cselt fedezett. A míg ugyanis Móré Kálmánt párbaj czímén messze csalja, Lórát és kísérőnőjét ismeretlen vitézek elragadják. Mikor Kálmán észreveszi a cselt és a rablók üldözésére indul, maga Czillei — Kálmán nem ismeri fel — kel vele párbajra és súlyosan megsebesíti. Egy klastrom mellett hagyja a holtnak vélt Kálmánt. A barátok ápolása már másnapra annyira talpra állítja a fiatal Jeneyt, hogy hazamehet apja temetésére. Az öreg urat ugyanis Lóra elrablásának hírére szélütés érte és miután éjszaka egy lélekjelenés hirdette neki családja végső romlását, reggelre meghalt. A temetés után Kálmán útrakel Budára, miután egy boszorkány megerősítette abban a gyanúban, hogy huga elrablásában benne van Czillei keze. Lóráékat ezalatt rablóik Buda környékére hozták. Itt egy látszólagos küzdelem után egy magát Csoma Lászlónak bemutató királyi testőr kiszabadítja és Solymárra, a király egy kis várába kíséri őket. Ez a Csoma László maga a király, a ki számára Czillei azért rabolta el a lányt, hogy elvonja figyelmét az épen összeülő országgyűlésről, melyen meg akarja buktatni Hunyadit. Itt szakad meg a regény.

A mi a forrást illeti, nem számolhatunk be vele. Tény az, hogy a történelem nem tud V. László e kalandjáról, a genealogia nem ismeri ezt a Jeney-családot, sem a regényben szereplő Forgáchokat.[1] De ha egészen bizonytalanok is a regénytöredék történeti alkatelemei, bizonyos, hogy jól meg tudta adni a történeti színt Bajza művének. A történelmi viszo-

[1] V. ö. Bártfai Szabó László: *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története*, 1903.

nyok beható ismeretét árulják el lépten-nyomon sorai. László király neveltetését például tisztán történeti szempontból is érdekesen írja le. Jellemrajz tekintetében is kiválik e regény elbeszélései közül. Különösen kiemelkedik finomságával Lóra jellemzése, a kinek regényes hajlandóságára volna úgy látszik bazirozva a cselekvény. Az elbeszélés is itt a legfolyamatosabb. Azonban elhibázottnak látszik Czillei szerepe. Nagyon kevéssé érthető, hogy mer éppen országgyűlés idején ilyen koczkázatos leányrablást megkísérleni s hogy miért kell az amúgy is egészen befolyása alatt álló fiatal király figyelmét ily módon elterelni az országos ügyekről. A kísérteties elem itt sem sikerült, sőt egészen felesleges. Mindent összevetve, kár hogy el nem készült a regény. A Jósika előtti magyar történeti regénynek ez lett volna Kisfaludy Tihamérja mellett talán a legjelentékenyebb képviselője.[1]

Aesthetikai szempontból éppen nem jobb az eddigieknél Bajza egyetlen társadalmi novellája, az *Ottilia*. Tervével már a pozsonyi években foglalkozott (VI. 78, 85, 147), de csak 1832-ben írta meg. Szépfalvi Ottiliát léha és durva apja Walberghez akarja kényszeríteni, mert tartozik Walbergnek. A mig Szépfalvi és Ottilia Németországban dőzsölnek, Ottilia és öcscse egy öreg rokonuknál, Szegfynél nevelkedik. Szegfyék egy rokona, dr. Várkonyi orvos bemutatja a családnál barátját, Szamosvárit. Szamosvári és Ottilia egymásba szeretnek, de vallomásig soha nem jutnak, Ottilia kolostorba készül, hogy Walbergtől szaba-

[1] A regény egy szakasza (*Az őrült*) élénken emlékeztet Goethe Wertherjének egy episodjára. V. ö. Werther Bajza Jenő-féle fordítását 144—148. l.

duljon. Mikor apa és vőlegény megérkeznek, Szépfalvi hallani sem akar a kolostorbamenetelről. Szamosvári és Walberg összevesznek, párbajt vivnak, melyben Walberg súlyosan megsebesül. A párbaj hire az amúgy is beteg Ottiliát megöli. Szamosvárit az őrület kerülgeti.

A történet forrása Toldynak Bajzához intézett 1823 október 2-iki levele (M. Tud. Akadémiában). Ebben Toldy elmondja, hogy bécsi tartózkodása alatt egy öreg nyugalmazott őrnagy lányával lettek egymásba szerelmesek. A szerelem reménytelen, mert a lányt apja — anyja nem él — egy idősebb gazdag kereskedőnek szánta. A lány klastromba készül. Ez a szerelmi kaland is természetesen, mint annyi más, nagyon felületesen érintette az ekkor még éretlenül csélcsap Toldyt, de úgy látszik, mély rezgésbe hozta a wertheri hangulatokban élő Bajza baráti szivét. Ehhez az adott történethez kigondolt még egy kis szegényes cselekvényt, azt felczifrázta wertheri és saját emlékeiből való reminiscentiákkal és kész volt a novella. A lélekrajz gazdagságának és mélységének kellene benne a cselekvény szegényességét pótolnia, de bizony ebből sem igen találunk semmit sem. Mégis ez a legérdekesebb novellája, mert lassanként teljesen beleélte magát Toldy-Szamosvári helyzetébe és Szamosvári alakjában saját magáról adott — igaz, elég szintelen — jellemrajzot.

Mikor a wertheri reminiscentiákat belevitte az amúgy is wertheri helyzetű Toldy-féle szerelmi történetbe, már saját wertheri hangulatát oltotta be a cselekvénybe. A hogy a novella ma előttünk áll, tisztára Werther-utánzat benyomását kelti, a Kármán Fannijából való szerepcserével: a lány pusztul el,

nem a férfi. Wertherből való a levélforma is s a novella számos helye és jelleme. Milyen hasonló például a kiindulópont. Werther is, Szamosvári is éppen megérkeznek valahova, kitépték magukat a megunt környezet és szerelem karjaiból. Értesítéseiket egy-egy barátjuknak küldik. Mindegyiknek özvegy édesanyja van, a kinek az az óhaja, hogy fiuk hivatalba lépjen. De ők író emberek, a kiknek kevés kedvük van a hivatalos élethez. Irtóznak minden pedantériától, húzódoznak a társaságtól is, pedig kellemes társalgók. Nagy lelki finomságuk képzelődő, érzékeny természetük mellett is kedves emberekké teszi őket. Szívesen állanak szóba a nép egyszerű gyermekeivel és körükben meglehetős népszerűségre is tesznek szert. Idealjukat egyformán szerencsétlenül választják meg: Ottilia is, Lotti is menyasszonyok.

Még bajzaibbá lett Szamosvári Bajza néhány személyes emlékének a regénybe olvasztásával. Az öreg Szegfy nyilatkozatai Kazinczy nyelvrontásáról (II. 194) Rédey és Bajza hajdani beszélgetését hozzák eszünkbe (VI. 18). Bajzai emlék az is, hogy Ottilia már ismerte Szamosvárit néhány verséből, mielőtt találkoztak volna (VI. 111; II. 197). Tudjuk, hogy Bajza milyen sokra tartotta Kisfaludy Károlyt és Kölcseyt s íme Szamosváry nagy előadást tart róluk (II. 198—200) elszavalja a *Bú kél velem*et, melyet a szerkesztő vele előlegesen közlött a jövő évi Aurorából. Itt egyszer egészen lerántja Bajza az álarczot Szamosváriról.

Éveken át élt és fejlődött lelkében ez a Szamosvári. Végre megírta a személyes dal és a helyzetdal korszakainak mesgyéjén: magát rajzolván benne elképzelt helyzetekben, elképzelt cselekvésben. A történet idejét a pozsonyi dieta idejébe helyezte, a mikor a

wertheri hangulat a legerősebben vett erőt lelkén. E wertheri hangulatba belevitte azt a hangulatot, mely lyrájában ez időben uralkodott. Ugyanaz a sejtelmes végzet kormányozza novellája embereit, a mely végzet számára lehetetlenné tette a boldogságot e gyászhonban s a mely végzet különben átvonul valamennyi novelláján. És a mint mintája Werther, úgy ez a lelkében uralkodó sötét végzet is egyaránt csak szomorú megoldást engedett Szamosvárija számára.

Ezért ez a legérdekesebb novellája. Magát rajzolja benne. Nem nagy művészettel, de arra elég világosan, hogy megérthessük, hogy ő is olyannak látta magát, a milyennek mások, lelkének elemzői.

VI. FEJFZET.

A szinház.

I. Dramaturgiai leczkék. — II. Első szinigazgatóság. — III. Viták a szinigazgatásról. — IV. Játékszini Krónika. — V. Második szinigazgatóság.

I.

1833 július 7-én kezdte meg Budán a kassai szintársulat drámai része előadásait. Eredetileg csak vendégszereplésre jöttek a fővárosba, de Pest vármegye pártfogása alá vette őket s a társaság véglegesen itt maradt. Ezóta van állandó magyar játékszin Budapesten. A fővárosi sajtó, különösen a két szépirodalmi lap, a Honművész és a Rajzolatok, hivatásának ismerte figyelemmel kísérni az előadásokat, referádáival felhívni rájuk a közönség érdeklődését és megjegyzéseikkel bírálatot gyakorolni szinészek és drámák felett. A magyar szini kritika azonban még a magyar szinészetnél is rövidebb és jelentéktelenebb multra tekinthetett vissza. Természetesen még kevésbbé is felelhetett meg igazi hivatásának. Jóakarat, hazafias lelkesedés volt a bírálókban, de elméleti képzettség, szinpadi ismeret vajmi kevés. Bajza első ifjúsága óta beható dramaturgiai tanulmányokat folytatott s ezért nagyon bántotta a magyar szini kritika elmara-

dottsága. Látta, hogy a nálunk divatos kritikai modor egészen hatástalan, mert a színészek joggal nem adnak semmit sem avatatlan bírálóikra, de nehezen szánta rá magát egy új mezőre kilépni, a hol, jól tudta, rája még sok harcz vár.

Talán még sokáig tűrte volna Garay üres magasztalásait a Honművészben és Hazucha (X. et Comp.) felületes leczkéztetéseit a Rajzolatokban, ha Hazucha egy dölyfös, önhitt czikke felszólalásra nem készti. Hazucha ugyanis 1836 februárjában (Rajzolatok 1836. 13. sz.) kijelentette, hogy ezután a színészek játékával nem foglalkozik bírálataiban, mert a színészek nem hallgatnak baráti tanácsaira. „Fejökben annyira zúg a nagy szél és kering a gőz, szívök annyira ingerlékeny, hogy akárki bizvástabb oda mehet a tömött darázsfészket piszkálni, bizvástabb rászánhatja magát egy felbőszült gulyának útját állani, mint a legkisebb színész ellen is a legkisebb kifogást tenni. Pedig sok részben még mesterségök ábécéjét sem sajátitották el.“

Bajzát nagyon felbosszantotta Hazuchának ez a goromba czikke és hamarosan megtette rá a maga megjegyzéseit (*A magyar színészeti bírálókhoz.* Társalkodó 1836. 19. sz.). Megállapitja, hogy X. et Comp.-nak semmi joga sincs azt kivánni, hogy elvtelen, tévtanokkal telített bírálatait a színészek figyelembe vegyék. Hazucha igazságtalan a színészek iránt, mert nem veszi tekintetbe szűkös körülményeiket, holott éppen a színész tarthat leginkább számot méltányosságra. Mert ő nem fellebbezheti meg bírálói ítéletét az utókorhoz. Hazucha bíráló eljárása is alapjában elhibázott. „A művészetnek olly nemében, melly nálunk theoretice egészen új, practice pedig bölcsőjében van,

nem szabad és nem lehet czélirányosan csak kimerítő bírálatokat adni“ (V. 10). Hazucha pedig megokolatlan ítéleteivel, általánosságban mozgó fejtegetéseivel ezt épenséggel nem tette meg. De jól is tették a színészek, hogy nem hallgattak a Rajzolatokra, mert a dolog úgy áll, hogy ha színészeinknek theoretikus ismereteik nincsenek is, legalább vannak praktikus tapasztalataik, míg bírálóink theoriában és praxisban egyaránt járatlanok.

Bajzának a Rajzolatokban ketten is feleltek: Munkácsy János, a folyóirat hiúságáról nevezetes szerkesztője és Hazucha (Rajzolatok 1836. 20—21. sz.). A Bajzára szórt szidalmak mellett panaszkodnak, hogy Bajza baráti figyelmeztetés helyett a nyilvánosság előtt ilyen kíméletlenül rohanja meg őket. A Bajza által kívánt részletes bírálatokra nincs tér egy szépirodalmi lapban. Nem is értik, hogy mert Bajza másoktól kimerítő bírálatot kívánni, mikor jelen támadása is csupa indokolatlan állításból áll. Különben is furcsa, hogy a budai színészek megbírálásába beleszól, mikor egész télen nem volt látható a szinházban.

Ámbár a Rajzolatok Bajza támadásának hatása alatt egészen megszüntették X. et Comp. bírálatait (Rajz. 1836. 36. sz.), mégsem hagyta Bajza válasz nélkül Munkácsyékat. A Kritikai Lapok utolsó kötete hozta terjedelmes feleletét (*Dramaturgiai és logikai leczkék magyar szinbírálók számára.* Krit. Lap. VII. 31—145). Kifejti, hogy a nyilvánosság előtt elkövetett hibákat a nyilvánosság előtt kell megróni. Ő a Rajzolatok bírálatainak ürességét vitatja, ehhez nem kellett látnia az előadásokat. Ha helyszűke miatt nem adhatnak terjedelmes bírálatokat, inkább szóljanak kevesebb darabról, de azokról azután behatóan. Hogy

bebizonyítsa X. et Comp bírálatainak tartalmatlanságát, mindent kiír belőlük, a mi a színészek játékára vonatkozik és végtelen türelemmel mutatja ki hibáikat.

A czikknek legérdekesebb oldala azonban nem az, hogyan zúzza össze Munkácsyékat, hanem azok a dramaturgiai tanítások, melyeket vitairatába belesző. Elvei nem újak, nem is valami mélyrehatóak, de nagyon praktikusak, használhatók. Irodalmunknak ez az első számbavehető dramaturgiája. Okulással és haszonnal olvashatta színész és iró egyaránt. Főforrása Goethe egy kis munkája (*Regeln für Schauspieler*),[1] némileg kiegészitve Engel mimikájából. De hanem nagyon eredeti is, bizonyos, hogy a kor egyetlen magyar írója sem rendelkezett annyi dramaturgiai ismerettel, mint a mennyiről Bajza itt tanuságot tesz.

A dramaturgiai leczkék lényege a következő: A színész kiejtésének a legtisztábbnak kell lennie, tőle tanulja a közönség a legjobb magyar nyelvet. Ezért tünjön el valahára a dialektus a színpadról. A szereptudás alfája a művészetnek. Azután következik a dictio. Színészeink nem tudnak szavalni. A német sentimentalis dráma valami hamis pathost honosított meg, mely főleg a verseknek énekléssszerű recitálásában jelentkezik. Szavalás szerint két iskolára osztja színészeinket, az ó és az új iskolára. Az első a siró és éneklő iskola. Ennek legtúlzóbb képviselője Czelesztin, legnemesebb hajtása Kántorné. Ide sorozza még Dérynét, Szentpéteryt, Szerdahelyit. Az új iskola a természetes dictióra törekszik. Ide tartozik Lendvay, Lendvayné, Telepi, Bartha, Tóth, Parázsóné. Az iskola legnagyobb művésze Megyeri, legszélsőbb képviselője

[1] V. ö. Pfeiffer János: *Bajza aesthetikai dolgozatai.* 1900. 36. l.

Telepi, a kinél gyakran már megszünik a művészet és elkezdődik a mindennapiság országa. Egressy a két iskola között áll. A természetesség hajhászásának nem barátja, mert ez a művészet rovására megy. Ezt különösen a testtartással kapcsolatban fejti ki. A színészek nem egymásnak, hanem a közönségnek játszanak, ez az elv irányítsa a szinpadon való mozgásukat. Erre nézve számos gyakorlati tanácsot ad. A jellemábrázolásnál a költő művébe való elmélyedést sürgeti és a színész kötelességévé teszi minél inkább megfelelni a szerző intentióinak. Csak igen nagy művész szinezheti, árnyalhatja a szerepet.

Bajza ez alapos czikkével a vita tulajdonképen eldőlt. Kimutatta, hogy értéktelenek a Rajzolatok bírálatai és megmutatta, hogy milyen szempontokkal lehet helyes bírálatokat irni. De nem azért volt Munkácsyékkal dolga, hogy a feleselésnek hamarosan vége legyen (Rajz. 1836. 51., 54—65. sz.). Munkácsy és Hazucha gyermekes élczelődésekkel és Bajza szavainak ügyetlen kiforgatásával replikázgattak, mire Bajza figyelmeztette őket, hogy szószaporító üres fecsegésükkel semmit sem segitenek ügyükön (*Harmadszori szavam.* Társalkodó 1836. 60. sz.). Mivel Bajza e czikke a Társalkodóban jelent meg, Munkácsy ott is akart rá felelni, de Helmeczy a czikket nem közölte. Erre nekiment a Rajzolatok a Társalkodónak, majd a két lap kölcsönösen egy csomó nagyon kevéssé szellemes epigrammát adott ki egymás ellen (Rajz. 1836. 61., 63., 64., 66., 67. sz. Társ. 1836. 63., 66., 77. sz.).

Bajza első dramaturgiai czikke háborúba keverte Garayval is. A Honművész szini kritikusa sértőnek találta magára Bajza elvető ítéletét az eddigi magyar

játékszini bírálatokról és felszólalt. Hivatkozott a színészek elismerő nyilatkozataira és kifejtette, hogy bírálatainak kettős czélja van, egyrészt nyilvánossá akarja tenni a színészetet, másrészt adatokat akar feljegyezni az utókor számára (Honművész 1836. 27. sz.). Bajza válasza (*Néhány szó a Honművész színi kritikáiról.* Krit. Lap. VII. 151—161.) szerint magánkörben tett állítólagos nyilatkozatok nyilvános vitában semmit sem nyomnak; a színészet nyilvánossá tételére nem volt szükség Garay bírálataira, melyekből az utókornak sem lesz semmi haszna, mert koruk színészetének a legvisszásabb képét adják. Inti Garayt, ne vegye oly könnyen dolgát, az irodalom sok nemében próbálkozott már, de eddig számbavehetőt csak lyrában alkotott.

Garay sietett a maga „jókedvű" válaszával (Honművész 1836. 56—59. sz.), de kínos szellemeskedéseken kívül semmi okosat sem tudott kihozni. Bajza ezt a tényt leszegezte (*Befejező szó Garaynak.* Társ. 1836. 60. sz.), mire Garay őt nagy diadallal perverztesnek hirdette ki (Honművész 1836. 62. sz.).

A Honművész szerkesztője, Mátray Gábor, azonban, úgy látszik, más véleményben volt, mint Garay, mert egy hosszú czikket írt lapja védelmére (Honművész 1836. 64—68. sz.). Ez a czikk előnyösen válik ki a vita Bajza-ellenes iratai közül hangjának nyugodt tárgyilagosságával. Mátray szerint Bajza többet kíván lapjától, mint a mennyit ő eleve igért. Programmja szerint csak játékszini tudósításokat akart adni s nem bírálatokat. (Ez igaz is, de Bajza szerint ezeknek nincs hasznuk.) Nem is lehet még egyelőre olyan Bajza-kívánta bírálatokat adni, mert sem színészetünk, sem íróink nem bírják ezt meg, még a fővárosban sem,

annál kevésbbé a vidéken. Meg van győződve róla, hogy az utókornak így is szolgálatot tett.

A pörnek harmadik ága volt a Kovacsóczyval való vita. Ez Szemlélő című lapjában Párttalan aláírással egy czikket írt a dramaturgiai vitáról. A czikk azt mondja, hogy „Bajza úrnak sokban igaza van, X. et Comp. uraknak kevésben nincs igazuk és mindkettőnek egyetembe teljes igaza van". Bajzát felszólítja, hogy ha elégedetlen az eddigi szini bírálatokkal, írjon jobbakat (Szemlélő 1836. 31—32. sz.). Bajza egészen röviden reflectált e naivságokra (*Pro memoria.* Krit. Lap. VII. 146—150). Kéri Kovacsóczyt, hogy ne terhelje a közönséget ilyen sületlenségekkel. Erre Kovacsóczy azt felelte, hogy Bajza irodalmi dictatornak képzeli magát, a ki ellenfeleire „dorongerdővel" támad (Literaturai Lapok 1836. 31—32. sz.).

Bajza sem Mátraynak, sem Kovacsóczynak nem felelt s ezzel lezárult a dramaturgiai vita. Hogy Bajza ismét győzött, az már nem is volt meglepő s nem is ebben van a polemia jelentősége. Az sem nagyon fontos, hogy Bajza két újabb elkeseredett ellenségre tett szert, Munkácsyra és Garayra. Jelentékenyebb már az, hogy e vitának köszönhetjük az első magyar dramaturgiát és hogy e vita még inkább a színészetre terelte a közönség figyelmét. A legfontosabb azonban az, hogy Bajza egy új területre lépett, mely téren több mint egy évtizedig a legnagyobb odaadással és sok eredménynyel működött és hogy ez az új térre lépés egyszersmind irodalmi szervező ténykedésének egy újabb fontos állomása volt. Bizonyos, hogy Hazucha és Garay bírálatainak minden tökéletlenségük mellett is megvan a maguk érdeme, hogy a színészet e korára nézve valóban elsőrangú források, de bizonyos

az is, hogy irodalmunk akkori fejlettségéhez képest sem voltak már megfelelőek. Mátraynak a maga szempontjából igaza volt, de Bajza vele szemben az irodalmi fejlődés újabb fokát képviselte. Elérkezett az idő, hogy a szini kritika kiemelkedjék a kezdetlegesség stadiumából. Bajza vállalta magára reformálását. E pörben tönkreverte a régi szini kritikát s egy évre rá az Athenaeumban szerkesztőtársaival megalapította az újat.

II.

A mikor ez a vita folyt, már épült a Grassalkovich-telken Pest vármegye szinháza. A míg az országgyűlés, Pest városa, Széchenyi egyre csak tervezgetett, addig Földváry Gábor, a megye nagyerélyű alispánja megépítette a szinházat. Sokféle szempontból hibáztatták Földváry szinházépítését, de bizonyos az, hogy félszázad lelkes és eredménytelen szavalgatásával szemben ő a tett embere és hogy végre is neki köszönhetjük a Nemzeti Szinházat. E téren is annak mutatkozott, a minek minden téren, Vas Gereben alispánjának, a régi magyar közélet egyik legnagyobb alispánjának.

Pest megye már régóta pártfogolta a fővárosi szinészetet. A budai magyar játékszín az ő felügyelete alatt állott, ő nevezte ki igazgatóit, a kik a megye utasitásai szerint jártak el, a megyének számoltak be. Ezért a megyének nagy gyakorlata volt már a szinházi ügyek intézésében, vezetésükre külön állandó bizottsága volt.[1] Mégis nem kis zavarban voltak, mit

[1] A Nemzeti Szinház történetét eddig Vahot Imre irta meg legrészletesebben (*Magyar Thália* 1853), de éppen nem kriti-

kezdjenek az állandó szinházzal. Először bérbe akarták adni, de nem akadt bérlő. Erre a megye egy szinházi részvénytársaságot alakitott és felügyeleti joga épségbentartásával erre bizta a szinházat. Egy-egy részvény ára 50 forint volt és 1840-ig 403 részvényes akadt.[1] Természetesen a részvényesek eleve tisztában voltak vele, hogy részvényeik jövedelmezni nem fognak, jó, ha pénzük egészen oda nem vész. Ez a részvénytársaság 1837 jún. 8-án alakult meg és a szinház vezetését egy választottságra bizta (gr. Ráday Gedeon, Fáy András, Ilkey Sándor, Nyáry Pál; pénztáros: Gál János, jegyző: Nyáry, majd Balla Endre) Földváry elnöklete alatt. E választmány első feladata volt szinigazgatót keresni. Különféle ötletek után Fáy András indítványára (Figyelmező 1840. 260. l.) Bajzát hivták meg ez állásra, a ki nagy dramaturgiai készültségének csak az imént adta tanujelét és a ki a dramaturgiai vita folyamán oly meleg érdeklődést mutatott a szinügy iránt. Bajza eleinte vonakodott a felajánlott állást elfogadni, mert az Athenaeum amúgy is nagyon elfoglalta és jól tudta, hogy ez állás rengeteg fáradsággal fog járni. Végre júl. 26-án meghajlott a választmány bizalma előtt s ő lett a Nemzeti Színház első igazgatója. Hivatalát 1838 jún. 5-ig vitte, tehát összesen 10 hónapig és 10 napig.

kailag. A szinház alapitására nézve igen megbizható adatok olvashatók Badics Fáy-jában (303—307. l.). A szinház megyei korára (1837—1840) vonatkozó iratok Pest vármegye levéltárában „őriztetnek", értsd: *hányódnak, kallódnak, rothadnak.* Némileg felhasználta már e forrást Székely József, *Magyar játékszín* 1887. cz. munkájában.

[1] V. ö. *Jelentése a pesti nemzeti szinház igazgatására összeállott részvényes társasági választottságnak.* Pest, 1840. 16. l. 8°.

Ez az aránylag rövid idő igen gazdag volt munkában és hogy nem ugyanolyan gazdag lett sikerekben, annak nem Bajza volt az oka, hanem a mostoha körülmények. Első és legfőbb baj a szinház czélszerűtlen szervezete volt. Az meg a kisebbik baj volt, hogy voltak a szinháznak Bajzától kevéssé függő, a megye által választott tisztviselői is, hiszen ezeket részben Bajza kérésére adták melléje. Így 1838 januárjától fogva a gazdasági ügyeket Földváry és Ilkey vitték. (Figyelm. 1840. 255. l.) a drámák bírálatát 1837 decz. 28-ika óta Bajza mellett Fáy és Rosty Albert végezték. Bajza választásával egy időben felkérték Mátray Gábort, hogy a szindarabokban lévő énekekre felügyeljen és terjeszszen javaslatot a választmány elé, hogyan kellene az operát szervezni, (Athenaeum 1837, II. 175. l.) majd Mátray lemondása után 1837 decz. 5-én Rosty Albertet bízták meg ugyanezen feladattal, sőt az operai személyzetet egészen alája rendelték, Bajzának csak fegyelmi joga volt felettük. Ennél nagyobb baj volt az, hogy Bajzának mindenben meg volt kötve a keze. Semmiben sem intézkedhetett szabadon, mindenben a választmány utasításai szerint kellett eljárnia. Pl. 50 pengő forintnál többel nem rendelkezhetett havonta függetlenül (Athenaeum 1838. II. 518. l.), minden további, még a legsürgősebb kiadásra is előzetesen kellett kérnie a válaszmány felhatalmazását. Bajzának kétségtelenül nagy befolyása volt, kivált eleinte, a választmányra, de mégis kezdettől fogva meg kellett alkudnia a választmányi tagok nézeteivel és később meg egyenesen jobb meggyőződése ellenére kellett végrehajtania a választmány nem egy határozatát. De ha legalább világosan meg lett volna jelölve Bajza

és a választmány hatásköre! A mit ma rábíztak, abba holnap beleszóltak, a mit ma elhatároztak, azt holnap megmásították, a mit az ő utasításuk szerint csinált Bajza, azért utóbb őt gáncsolták (V. 98., 99). Emellett a választmányi ülések rendetlenül tartattak. Meghatározott idejük nem volt, néha egy héten kétszer is volt ülés, máskor havonta alig egyszer. Így persze gyakran nem intézkedhetett Bajza, csak akkor, mikor már intézkedése feleslegessé vált. Az üléseken a tagok késedelmesen jelentek meg, a tárgysort gyakran nem intézték el, sőt mivel nem voltak elegen, határozat nélkül oszlottak szét, máskor a szinház vitalis ügyeinek elintézése helyett a színésznők szépségén vitatkoztak (V. 98., 99).[1] Bajzának valóban nagy önmérsékletre volt szüksége, hogy a választmánynyal hevesebb összeütközései ne legyenek.

Nemcsak a szinház szervezetével volt sok baj, hanem szervezésével is. A szinház megnyitásának napja aug. 22-ére már ki volt tűzve, s maga az épület sem volt készen. A szinügyi választmány már jún 13-án pörrel fenyegette az egyes vállalkozókat s mégis csak az utolsó perczben jött annyira a menynyire rendbe a szinház. Még aug. 22-én délben is egyaránt dolgozott az épületen kőműves, asztalos, lakatos (Ath. 1837. II. 269). A felszereléssel még rosszabbul álltak. Földváry írja: „A vármegye a színházzal csak 25 díszítményt s nehány hónapra is alig számított ruhatárt adott által, a zene-műszerek, a zenedarabok pedig s általában véve a

[1] Pest megye levéltárában megvannak a Bajza igazgatása idejéből az 1837 aug. 2., 19, 23., szept. 17., okt. 9., 22., nov. 7., decz. 5., 11., 15., 20.; 1838. jan. 17., febr. 12., 18., ápr. 29., máj. 5., 11-iki ülések jegyzőkönyvei.

könyvtár — a rossz fordítású s csak igen nagy szorultságban használható régi darabok jegyzékét kivéve — egészen hiányoztak.[1] Mindezen sürgősen segíteni kellett. Egyes derék iparosok sok mindenfélét ajándékozgattak a szinháznak, de a tervszerű felszerelés feladata Bajzára maradt. A díszítmények hiánya visszahatással volt a műsorra is, ezért Bajza két szinházi festőt is szerződtetett, sok szabót foglalkoztatott, csakhogy minél gyorsabban segítsen magán. Mikor aztán volt elég díszítményük és ruházatuk, kiderült, hogy nincs hely számukra az épületben s kénytelenek voltak a felszerelést bérházban elhelyezni. Ismételten baj volt a szinházi gépezettel is, a légszeszvilágítás meg, melyre nagyon büszkék voltak, mert a Nemzeti Szinház volt a monarchia első légszeszszel világított szinháza, csak 1838 márcz. 9-re készült el. Bajza igazgatása idején fizettek ruhákért 11413, díszítményekért 2483, zenei felszerelésért 3125 forintot az e nemű napi kiadások mellett.[2]

Sok gondot okozott Bajzának a megfelelő személyzet összeállítása is. A választmány ugyan már Bajza megválasztása előtt vett fel szinészeket, de hogy minden szerepkörre jusson elegendő szinész és hogy a szinészek tisztességes fizetést is kapjanak, azt Bajzának kellett kivívnia. A szinészek javarészét a régi budai társaság soraiból szerződtették, de a mutatkozó hiányokon vidéki szinészek felvételével segítettek. 1837 decz. 15-én a szinházi személyzet a következőképen alakult: volt 20 szinész, köztük 4 énekes, 11 szinésznő köztük szintén 4 énekes, 2 gyermekszinész, 12—12 kardalos és kardalosnő, 28-tagú zene-

[1] *Jelentése... a részvényes társasági választottságnak.* 1840.

[2] V. ö. a Pest megye levéltárában lévő szinügyi iratokat.

kar; végeredményben mindenféle segédszemélyzettel 142 alkalmazottja volt a szinháznak.[1] Oly szám ez, milyennel magyar szinház addig nem dicsekedhetett s melyet a pesti német szinház is csak nagy operai személyzetével haladt meg (Ath. 1838. I. 222).

Természetesen ez a szám nem volt végleges. A választmányi ülések jegyzőkönyvei sűrűn értesítenek különféle rangú alkalmazottak felvételéről és elbocsátásáról. Jelentéktelenebb alakokról nem szólva, mindjárt a legelső időben volt egy olyan elbocsátás és egy olyan fel nem vétel, mely a szinházra nagy veszteség volt. Az első a budai társulat ünnepelt tragikájának, Kántornénak elbocsátása volt. Kántornét még a választmány vette fel, ő azonban a köteles időre, augusztus elsejére, nemcsak meg nem jelent, hanem a választmány kétszeri felszólítására és Bajza udvarias levelére, Déryné szerint súlyos betegsége miatt,[2] még csak nem is felelt. Erre Kántorné szerepeit az utolsó perczben Laborfalvi Róza vette át, Bajza meg aug. 20-án elbocsátotta Kántornét. A művésznő ekkorára mégis feljött Pestre és addig járt Földváry nyakára, hogy 1838 februárjában ismét hajlandó volt a választmány felvenni. Kántorné vérszemet kapva, mindenféle oly kívánsággal állt elő, melyek lehetetlenné tették szerződtetését. S bár később is történtek kísérletek a kor legnagyobb tragikájának Pestre hozatalára. Kántorné sohasem jutott el a Nemzeti Szinház szinpadára.[3]

Nem sikerült a szinházi költői állás szervezése,

[1] *Pesti magyar játékszini zsebkönyv.* 1838.

[2] *Déryné naplója* III. 241—245. l.

[3] V. ö. VI. 424—427, 474—5, továbbá Székely József: *Magyar Játékszín.* 148—150. l.

illetőleg Csató Pálnak alkalmazása sem, a mi pedig Bajzának kedvelt eszméje volt. Bajza az Aurora-kör ez ügyestollú irójának szeretett volna existentiát teremteni, főleg hogy megmentse a pozsonyi Hirnök szolgálatától, mely szolgálatot Csató jobb meggyőződése ellenére, anyagi szükségből volt kénytelen elvállalni. Nagyon alkalmasnak találta őt a szükségesnek tartott szinházi költői állásra (Athenaeum, 1837. II. 446). Az 1837 decz. 20-iki ülésen rávette a választmányt is, hogy szervezzen egy ilyen állást. A szinházi költő feladata lett volna ügyelni a szinészekre, hogy hibátlanul beszéljenek, segíteni az igazgatónak a német és franczia levelezésben, az igazgatót a próbákon helyettesíteni, alkalmi verseket, prológokat készíteni, jutalmazandó eredeti darabokat bírálni, némely darabok stylusát kijavítani, évenként egy-két kijelölt szinmüvet lefordítani (VI. 429). „Édes barátom — írja ez ügyben Bajza Csatónak — ha tőlem függne, én kegyednek 2000 forintot is adnék; de a deputatio gondolkodását tudom és többet 800-nál nem reménylek kivihetni, most igen sok költségeink vannak s ezen urak még mindig azon fonák ideákat táplálják, hogy hazafiságokat kell mutogatni és tenni, ha nincs is honnan. Én ennek a színháznak pénztárnoka, gazdája, rendezője, cancellistája, tiszttartója, diszitője, ruhagondviselője, egyszóval sclávja vagyok, 500 pengő forintért; de ha ők nem ajánlanak többet, én soha sem fogok kérni, mert azt hiszem, hogy az ügyért van módomban tenni most még egy kis áldozatot is; kegyed nincs abban az állapotban s nem volna okosság kegyedtől valami illyet akarni; de csak azt akarom mondani, hogy ha directorjoknak, kinek fáradságait többször magok elismerték, nem adnak többet

500 forintnál, akkor nem lehet remélni, hogy a színház költőjének, kit ők még most nem is tartanak szükségesnek, annyit adjanak, mennyit érdemelne". (VI. 430). Csató ráállt Bajza feltételeire, de több évi szerződést kivánt, a mire a választmány nem volt hajlandó (Figy. 1838. 795. l.). Ezen hajótörést szenvedett Bajza terve. Csató azon hitben, hogy Bajza nem viselte eléggé lelkén az ő ügyét, halálos ellensége lett (VI. 428—430., 475—482., Figy. 138., 783—796. l.).

Nem kis gondot okozott az aránylag nagy szinházi személyzet ellátása. Bajza hivatásának érezte, hogy a szinészeknek végre tisztességes megélhetést biztosítson, hogy végre szétoszlassa a nemzet napszámosai amúgy is sokban hazug legendakörét. A választmány kissé szükkeblű volt a szinészi fizetések dolgában, Bajza mégis kivitte, hogy az akkori pénzviszonyokhoz képest igen szép díjazást kapjanak szinészeink. Bajza egy 1838-iki összeállítása szerint Megyeri 85, Fáncsy, Szerdahelyi 80—80, Joób, Szentpétery 75, Bartha, Egressy, László, Szilágyi, Telepi, Udvarhelyi 70, Déryné 125, Lendvayné 85, Laborfalvi Róza 70, stb. pengő forint havi fizetést kaptak.[1]

Jó fizetés mellett jó bánásmódot is akart biztosítani a szinészeknek. A megye főszolgabírói praxisú uraival szemben azt vallotta, hogy a „szinészeket több energiával mint lágysággal igen, de teremtettével és káplárpálczával nem lehet kormányozni" (V. 96).

[1] Földváry szerint a szinház napi kiadása 470 ft volt, Nyáry szerint Bajza napi kiadása 293 ft. Egy földszinti páholy napi ára 5 pft, egy földszinti zárszék 1 pft, egy földszinti állóhely 48 pkr, egy karzati állóhely 10 pkr volt. A szinház első évének jövedelme, nem számítva az operákat, Bajza szerint 90,000 pft volt (V. 76).

Jól tudta, hogy a színész hivatásánál fogva érzékenyebb és ingerlékenyebb másoknál, hogy a más színészszel való versenyzés könnyen elfajulható tulajdonsága, hogy nagyon hajlandó magát lángelménck tartani, de a jó szinigazgatónak nem e színészi jellemvonások letörése a feladata, hanem azoknak a helyes mederbe terelése (V. 97). A színészek hálásak is voltak Bajzának humanus kormányzásáért és egy vita folyamán a nyilvánosság előtt is kijelentették, hogy tisztelik és szeretik, mert az intézet előmenetelén tiszta lélekkel munkált s mert őket illendőséggel és emberileg igazgatta (Ath. 1838. II. 550).

Hogy a szinházban mindenki tisztában legyen kötelességével, a színészek meghallgatásával (Ath. 1838. II. 534) egy szabályzatot készített számukra, melyből felvételkor mindenki egy példányt kapott (*A pesti magyar színésztársaság törvényei.* V. 363—376). Az igen világosan megirt és a maga rövidségében is sokoldalú szabályzat érdekes bepillantást nyujt a szinház belső életébe. Kiderül belőle, hogy színészeink bizony eléggé rakonczátlan és fegyelmetlen népek voltak, a kiket még arra is figyelmeztetni kell, hogy, a ki a szinlapon betegnek van hirdetve, legalább ne mutatkozzék a nyilvánosság előtt és hogy ne engedjék cselédeiket előadás közben a szinpadra lépni.

A szabályzat ellen vétők számára négyféle pénzbüntetést állapit meg, melyek legsúlyosabbika a félhavi fizetés elvesztése és a büntetések kimérését egy a színészektől maguk közül szabadon választott 3-tagú bíróságra bizza. Nagyon súlyos esetekben a választmány itélkezik s a választmány itélkezésére nehányszor szükség is volt (l. az 1837 okt. 22., nov. 7. és decz. 5-iki választmányi ülések jegyzőkönyveit).

E szabályzat állapítja meg az előadásokra készülés rendjét is. A játékrendet az igazgató készíti a rendezőkkel és azokkal, a kiket ez iránt meghallgatni óhajt. A szereposztást is ő intézi figyelemmel ugyan a színészek hajlamaira és óhajaira, de kijelenti, hogy „kizárólag kiválasztott szerepnemeket nem ismerend“ és hogy „túlságos és szerénytelen kívánatokra, önhitt kérelmekre az igazgatóság nem fog hajlani“. Első rangú színészek is kötelesek szükség esetén kis szerepeket is játszani, de ha valakitől elveszik a már neki kiosztott szerepet, nem tartozik többé az illető darabban semmiféle szerepet sem játszani. Havonta egy verses és három prosai nagyobb szerepre kötelezhető a színész. Próba háromféle van: olvasó-, emlékezeti és előadási vagy főpróba. A próbákon megtehetik észrevételeiket a szerző és a színészek egyaránt, de a döntés joga a rendezőé. Öltözködés tekintetében is a rendező utasításaihoz kell alkalmazkodni. Előadás estéjén mindenki egy negyedórával az illető felvonás előtt, melyben szerepe van, tartozik felöltözötten készen lenni és a főbb személyeknek a darab végéig a színházban kell maradniok, hogy előhívás esetén kéznél legyenek.

De minden szabályzat és Bajza minden igyekezete ellenére is az előadások sok kívánni valót hagytak hátra. Időbe került míg az új társaság összeszokott, de később is talált kifogásolni valót eleget a Bajzától sugalmazott Athenaeum is. Elég gyakran olvashatjuk, hogy a színészek nem tudják tisztességesen szerepüket, érthetetlenül hadarnak, nem tudnak mozogni a színpadon, össze-vissza találomra helyezkednek ott el, a férfiak hanyagul és rendetlenül öltözködnek, a nők meg szerepükre való tekintet nélkül fényesen és

fiatalosan stb. (Ath. 1837. II. 319, 495, 511, 528, 688, 784, 1838. I. 303, 352, 591 stb.). A szerepek játszása és felfogása ellen is van kifogás. Legjobban Megyerit kedveli az Athenaeum, de más színészeket is megdicsér.

A szinház a maga rendes működését 1837 aug. 22-én kezdte meg egy forró hazafias ünneppel. Prologul Vörösmarty: *Árpád ébredését* adták, azután Szöllősy mutatta be magyar tánczait, végül Schenk Eduárd: *Belizár* cz. darabját adták Kis János fordításában. Könnyekig meghatott lelkesedéssel nézte a közönség az első előadást a főváros első állandó magyar szinházában. Annyi küzdelem után végre a magyar Múzsa is hajlékot kapott Magyarország fővárosában, a főváros magyarosodásának, a magyar cultura hóditásának e jelentős lépését komoly megilletődéssel szemlélte a közönség. „A közönség — írja Vörösmarty — olyan volt, milyet várni lehete: kíméletes, komoly s minden tiszteletre méltó, tiszta hazafi örömében egészen elmerült; s ki e hangulatot nem ismeri, hidegnek mondhatná zajtalanságáért. De e zajtalanságban ámulat, mély érzelem s egy magát becsülő népnek méltósága volt" (Ath. 1837. II. 271).[1]

E naptól fogva rendesen folytak az előadások. A szinügyi választmánytól Bajza készen kapott egyhavi játékrendet (Figy. 1840. 360 l.), de ez oly szegényes volt, hogy ezt is kénytelen volt alaposan átdolgozni, hogy az első hónap után mit adjon, az iránt pedig már a legnagyobb zavarban volt. A budai társaság könyvtárát megkapta ugyan, de ez egyáltalán nem elégitette ki. Eredeti darab alig volt benne, a fordí-

[1] V. ö. még Vahot Imre *Magyar Thália* 109—110. l.

tások nagy része meg elavult darabok férczelt átdolgozása volt. Ilyen körülmények között nemcsak elvszerű műsort nem készíthetett, hanem a műsor összeállítása valóban keserves kínlódás volt (Ath. 1838. I. 222). Hogy jobb műsort teremthessen, elfogadtatta a szinügyi választmánynyal Vörösmarty tervezetét a szindarabok jutalmazásáról (Figy. 1840. 382. l.). Ez volt nálunk a drámairói honorarium kérdésének első szabályozása. E szabályzat szerint minden eredeti darabért vagy eredeti opera zenéjeért a szerző az első előadás jövedelmének $^1/_5$-ét és a második s harmadik előadás $^2/_5$—$^2/_5$-ét kapta. Fordításokért e honorarium fele járt, operák szövege külön egyesség tárgya volt. Az előadott darabok írói tulajdonjoga a szerzőké maradt (Ath. 1837. II. 841).

Bajza igazgatósága idejére 227 szinházi este esik.[1] Ezalatt 237 darabot játszottak és 14 hangverseny s más előadás volt. Összesen 29 premiére volt alatta. Ezek közül 8 volt eredeti darab (Vörösmarty: *Árpád ébredése*, *Marót bán*; Fáy: *A külföldiek*, *Közös ház*; Gaal: *Szerelem és champagnei*; Jósika: *Adorjánok és Jenők*; Szigligeti: *Vazul*; Szontagh Gusztáv *Magyar Bábel*). E 8 új eredeti darabon kivül előadatott még 12 régit (Dugonics: *Bátori Mária*; Bárány Boldizsár: *Sajdár és Rurik*; Kisfaludy Károly: *Csalódások*, *Stibor*, *Kérők*, *Pártütők*, *Vígjáték*; Fáy: *Régi pénzek*; Gaal: *A király Ludason*; Csató: *Fiatal házasok*; Munkácsy János: *Garabonciás diák*; Kovacsóczy: *Parlagi Jancsi*). Végeredményben 20 eredeti darabot játszottak igazgatósága alatt 39-szer. Bizonyos,

[1] Az alábbi összeállításokra nézve forrásaim a *Pesti magyar játékszini zsebkönyv* 1838. és 1839-iki kötetei és Ath. 1838. II. 536.

hogy nem adatta elő a kor valamennyi szinpadra való magyar drámáját, de mégis annyit játszatott, a mennyit senki előtte s hogy jó tapintattal választotta meg a darabokat, mutatja az, hogy alig akad közöttük olyan, a melyiket már egészen eltemette volna az irodalomtörténet. Legtöbbször, négyszer a *Garabonciás diák*ot adták, a mi nem Bajzára, hanem a közönség ízlésére nézve jellemző.

17 új fordított szinművet mutatott be. Közülök 7 a komoly szinmű, 10 a vigjáték, összesen pedig 53 komoly szinművet adatott 77-szer és 67 vígjátékot 94-szer. Különösen az újonnan bemutatott darabokon megérzik, hogy szeretné az uralkodó sentimentalis német drámát ellensúlyozni franczia és angol szinművekkel (Dumas: *Monaldeschi*, *Kean*; Bayard: *Párisi naplopót;* Shakespeare: *Lear;* Sheridan: *Rágalom iskolája*), de szakitani egészen még nem mer vele (Raupach: *Saluzzoi Corona;* Birchpfeiffer: *Kegyenczek;* Kotzebue: *Pesti jurista*). Legtöbbször, ötször, a *Párisi naplót* adták. Shakespeare 4 estén szerepel (*Lear*, *Szerelem mindent tehet*), Schiller kettőn (*Haramiák*, *Fiesco*), Lessing egyen (*Galotti Emilia*), Calderon (*Az élet álom*), Moreto (*Donna Dianna*) szintén, Hugo Viktor három (*Angelo*, *Borgia Lucretia*), Dumas kilencz (*Korona és vérpad*, *Monaldeschi*, *Kean*, *Szaracén*), Scribe három (*Fiatal keresztanya*, *Örökké*) estét tölt be, míg Kotzebue tizenötöt, Birchpfeiffer tizenegyet s más hasonlók huszonötöt. Bajza későbbi nyilatkozataiból nagyon is kiderül, milyen csekély véleménynyel volt Birchpfeifferékről, de más darabok hiányában, vagy hogy időt nyerjen egy-egy jobb darab betanulására, kénytelen volt a magyar szinpad e mindig kézügyben lévő és a közönségtől még kedvelt silányságaihoz nyúlni.

Operát négyet mutatott be, mind Bellinitől (*Norma*, *Montecchi és Capuletti*, *Ismeretlen nő*, *Beatrice*). Ezeken kivül még adatott egy eredeti operát négyszer, a *Béla futását*, Heinisch zenéjével és két idegent (Herold: *Zampa;* Rossini: *Sevillai borbély*), összesen hét operát 33-szor. Legtöbbször, nyolczszor, a *Normát* adták.

Az előadásokat az első hónapokban aránylag nagy közönség látogatta. A szokatlanul kemény tél azonban erősen megcsappantotta az akkori felfogás szerint a világ végén fekvő szinház látogatóinak számát (Figy. 1840. 256. l.). A tél végén aztán az egész fővárosra egy borzasztó elemi csapás sujtott: az 1838 márcz. 13-iki árvíz. A szinházat a végső pusztulástól alighanem csak Szilágyi Pál önfeláldozása mentette meg, de így is jelentékeny károkat szenvedett (Ath. 1838. II. 40, 584) s a mi a legsúlyosabb volt, az előadások 25 napig szüneteltek, mely idő alatt a kiadások csak növekedtek, a nélkül hogy egy krajczár bevétel lett volna. A mikor a szinház újra megnyilt, nem tudta visszanyerni régi látogatottságát. A páholyok közönsége nem igen tért vissza falusi birtokairól a megrongált fővárosba (Ath. 1838. I. 511, 620). Hiába adatta Bajza a legkedveltebb darabokat, hiába állt elő egy sereg ujdonsággal, a szinház csak üres maradt. Már április hó erős deficittel végződött, a szinészeket nem tudták rendesen fizetni, a részvényes pénztárnak majd 10,000 fttal tartoztak,[1] s a legsürgősebb kiadásokat sem tudták volna fedezni, ha Ilkey 3000 ft kölcsönnel ki nem segíti a szinházat.

S a szinház e válságos idejében a választmány

[1] V. ö. Fáy András szinügyi iratait a Nemzeti Múzeumban. Fol. Hung. 1348.

nyakra-főre, költséget nem kímélve, szervezte az operát. Az opera miatt már régi ellentét volt Bajza és a választmány között, végre is operai ügy miatt mondott le és pár év mulva az opera vitte bukásba a megyei szinházat. Bajza nem óhajtotta, hogy az opera egyelőre jelentékenyebb szerephez jusson a Nemzeti Szinházban. Egyrészt féltette a szinház nemzeti jellegét a nemzetközi operától, pedig „nekünk mindent alá kell rendelnünk ezen fő eszmének: nemzetiség“ (V. 84), másrészt meg anyagi szempontból is veszedelmeseknek tartotta az operákat egy a kezdet nehézségeivel küzködő szinházra, mert igaz ugyan, hogy sokat jövedelmeznek, de még többe kerülnek. Mint utóbb kiszámította, az ő igazgatósága alatt 21,000 ftot hozott be az opera és 29,000-et vitt ki (Figy. 1840. 547). De azért nem akarta az operák teljes mellőzését, csak előtérbe nyomulásuktól félt (Ath. 1838. II. 520), hiszen a maga jószántából szerződtette Dérynét, Éder Luizt és adatta elő a *Sevillai borbélyt*, *Zampát*, meghívta vendégszereplésre Carl Henriettet. A választmány ezzel szemben az operára akarta helyezni a fősúlyt. Azt remélte, hogy az opera fogja a magyar szinházba csalogatni a német közönséget s az operai fényes bevételektől várta a szinház lábraállását. Még a bukás szélén 1840-ben is azt számítgatta ki Földváry Gábor, hogy a szindarabok átlagos napi jövedelme 344 ft, mig az operáké 687 ft. Azután azt látta a választmány, hogy a fővárosi (aránytalanul kedvezőbb anyagi és művészeti viszonyoknak örvendő) német szinház, éppen az utolsó időkben, az operának köszönhette szokatlan fellendülését s az operák hősnője egy magyar eredetű művésznő, Schódelné volt. Schódelné (1811—1854) Németország szinpadjain töltött diadalmas évek után

1836 és 1837-ben a pesti német szinházban vendégszerepelt oly nagy sikerrel, hogy valósággal ő hozta divatba nálunk az operát. A választmány őt akarta megnyerni a magyar szinháznak, azt gondolván, hogy ezzel anyagilag végleg biztosítja a szinházat.

Kezdettől fogva tehát az opera szervezése egyik főgondja volt s mert Bajza volt tervei kivitelének főakadálya, iparkodtak hatáskörét ez irányban minél inkább csonkitani. Mátray, majd Rosty szervezi az operát, Erkel Ferenczet bízzák meg operai szinészek felvételével s Bajzának mindebbe alig van beleszólása. Megszerzik az Udvarhelyi Miklós birtokában lévő operákat és már 1837 szept. 19-én Schódelnével kezdenek tárgyalni vendégszereplés vagy szerződés ügyében. Okt. 22-én valóban meg is hívják vendégszereplésre, az első felléptéért 200, a többiekért 100—100 forintot adván neki. Október 30-án fel is lép Schódelné s óriási sikere van. Most már a választmány Bajza tiltakozása ellenére (Figy. 1840. 266. l.) mindent elkövetett Schódelné szerződtetéséért. A dolog Schódelné túlkövetelése miatt sokáig húzódott, végre is 6000 pengő forint évi fizetésért vették fel, tehát minden más szinészi fizetést hallatlanul felülmúló díjazásért s e mellett férjének jóformán semmiért 1000 pengő forintot adtak és Schódelnét kifejezetten kivették a szinházi törvények alól.

Bajza látva, hogy a meggondolatlan operai mozgalmat nem tudja elfojtani, a szinház megnyitása után már két hónapra lemondásra gondolt, de aztán elhatározta, hogy egy fél évet kihúz akárhogyan is, hogy a szinházat valamennyire megszervezetten adhassa át utódjának. Éppen le akart mondani, mikor az árvíz jött, s csupa becsületből is meg kellett maradnia (Figy.

1840. 270. l.). Schódelné felhasználva az árvizet, külföldre utazott, a honnan elég késedelmesen jött haza. Ezalatt itthon a választmány új operát sürgetett és a kardalosok számát 24-ről 32-re emelte (ápr. 29, máj. 5). Végre máj. 28-án fellépett Schódelné az új *Beatrice di Tendá*ban. Most is ugyanaz az örömharsogás fogadta a hírlapirodalomban, mely eddig, Toldy is ugyanúgy szórta elébe a virágot az Athenaeumban, mint mindig (Ath. 1837 II. 607, 734, 735, 832; 1838. I. 63, 734, 735). Harmadnap a *Normá*ban lépett fel. Úgy látszik, ez az előadás lett Bajza lemondásának közvetlen oka. Schódelné ugyanis úgy bánt a szinpadon Felbér Marival, hogy ezt a közönség vette tapsaival védelmébe. Bajza nem hagyhatta büntetés nélkül Schódelnét, de a megrendszabályozást nem lehetett végrehajtani. Bajza jún 1-én lemondott.[1] A részvényesek közgyűlése jún. 6-án a lemondást elfogadta, gr. Ráday Gedeon indítványára köszönetét fejezte ki neki fáradozásaiért és felkérte, hogy a vá-

[1] Bajza lemondásának története nem egészen világos. A fentebbi magyarázatot támogatja a külsőleg is plausibilis okozati összefüggés mellett Bajza egy későbbi nyilatkozata, mely szerint akkor köszönt le, „midőn olly valami is történt, mi első lépés volt az általam behozott szinházi fenyíték és rend felbomlására“ (Figy. 1840., 271. l.). Az bizonyos azonban, hogy a lemondásnak ez csak közvetlen oka volt. Az igazi okot őszintén megírta János öcscsének, egy ma már elveszett levelében: „Én a pesti szinház igazgatásáról lemondottam, mert a vármegye bölcs uraival nem férhettem össze. Most ők lássák, mi történik a szinházzal. Én azt hiszem, hogy részvényestársasági directiójuk nemsokára megbukik, mert bolondabb directiót, mint ez az övék, képzelni sem lehet“ (Idézi Baló József E. Philologiai Közl. 1896. 856. l.). — A Schódelné—Felbér-esetre nézve lásd Déryné naplóját III. 329—330.

lasztmányi ülésekre továbbra is járjon el, a mit Bajza augusztusig meg is tett (V. 125). Igazgatóvá Szentkirályi Móriczot választották.

Ha Bajzát éppenséggel nem elégítették is ki igazgatóságának eredményei, ha nem tudta is megakadályozni, hogy a színházat a jóakaratú, de a dologhoz nem értő választmány vesztébe vezesse, bizonyos, hogy első szinigazgatósága nem tünt el nyomtalanul sem saját magára, sem a színházra nézve. E tíz hónap hozta meg neki nagy dramaturgiai képzettségének betetőzését. Most tekinthetett be a színház belső életének ezerféle szövevényébe, most szerezte meg színházi gyakorlati ismereteinek túlnyomó részét. Ezután valóban ő lett irodalmunknak minden irányban legtájékozottabb dramaturgja, kivel sem író, sem színész nem versenyezhetett. De a színház történetében is mély nyomot hagyott működése. Bajzának köszönhető, hogy a Nemzeti Színház minden nehézségek mellett is kezdettől fogva teljesíteni tudta nemzeti hivatását. Ő szervezte meg céltudatos szakértelemmel az új intézményt, ő emelte ki a társulatot a vidéki vándorszinészet köréből. Bajza szakértelme és odaadó munkássága eredményezte, hogy a múzsák új csarnokában kezdetben rögtön nemes irodalmi traditiók fészkelték meg magukat, mely traditiókat aztán többé a színház tömérdek válsága, a vezetőség annyi balfogása sem irtotta ki soha egészen. A Nemzeti Színház ezer bajjal küzdve is kedvező auspiciumok közt kezdte meg működését, első igazgatója az volt, kinél hivatottabb ez állásra nem akadt hazánkban.

III.

Bajza szinigazgatósága sok írónak nem volt ínyére. A kik régebbi polemiái miatt haragudtak rá, vagy újabban helyezték magukat ellentétbe vele, egy táborba verődve lehetőleg belekötöttek Bajza minden tettébe s az Athenaeum ellen indított hajsza mellett örökös támadások tárgyává tették Bajza szinigazgatói működését. A pozsonyi Hirnök s melléklapja, a Századunk, valamint a Rajzolatok kezdték a szinházi vitát, melyet csakhamar elmérgesített Bajza és a részvényes választmány összeütközése.

A Hirnök a szinház megnyitását sem várva meg, megkezdte a szinház és Bajza ellen támadásait. Nagyon megbotránkozott, hogy az igazgatást egy hivatalos historicusra bizták, az *Árpád ébredésére* Csató Pál tollából parodiát közölt és szidta a szinészeket és igazgatót egyaránt (Hirnök 1837 júl. 14, 25, aug. 11, 22, 29, szept. 1, 5, 8, 15, 19, 22, 26, okt. 3, 24. számát). A Századunk Csató-írta Lapszemléje jóformán minden számban gáncsolta Bajza igazgatói ténykedését. Átvesz minden másutt megjelent támadást Bajza ellen s szíves-örömest nyit teret új támadásokra. Hazucha itt vádolja hanyagsággal Bajzát, mert előadásra benyujtott szinműveiről hónapokig nem nyilatkozott, másrészt meg egy szinművét engedélye nélkül elő akarja adatni. A Századunknak nem tetszik a szinművek jutalmazásának módja sem s mert Bajza egyszer kijelentette, hogy csak a hivatalosan közzétett hirek tekintendők hiteleseknek a szinházról, azt találják ki, hogy Bajza magát csalhatatlannak tartja (Századunk 1838. 11, 16, 18, 32, 44, 71 stb. sz.). A Rajzolatokban Munkácsy sopánkodott, hogy

miért tették meg Bajzát igazgatónak, a ki eddig minden vállalatot bukásba vitt a maga pártosságával. Ő sincs megelégedve az eredeti darabok jutalmazási módjával, mert itt tág tér kínálkozik Bajza igazságtalanságára. A Schódelné—Felbér-esetet meg egyszerűen letagadja s mert az Athenaeum megemlítette, a folyóiratot rágalommal vádolja (Rajzolatok 1838. 7., 12., 25., 26., 29., 48. sz.).

E támadásokra a Társalkodóban Kazinczy Gábor és Helmeczy (Társalkodó 1838. 12., 13., 16., 24. sz.), az Athenaeumban Toldy (Athenaeum 1837. II. 25, 265) és Bajza felelgettek. Bajza kimutatja, hogy ő rendezte először az eredeti darabok jutalmazásának kérdését s ha nem ad is sok honorariumot, de legalább biztosan adja (*Utasítás a Rajzolatok számára* Ath. 1838. I. 143), megmagyarázza, hogy a választmány csak deczember végén intézkedett a darabok bírálatáról s ő maga nem győzött minden munkát, hogy pedig Hazucha *Halley üstökösét* a szerző tilalma ellenére adatni akarta volna, egyszerű ráfogás (*Hazucha nyilatkozására.* Ath. 1838. I. 315), nevetségessé teszi a csalhatatlansági vádat (*Suprematia, egyedárusság, elmeóriásság* Ath. 1838. I. 335), a Schódelné—Felbér-esetet meg igazolja (*Schódelné és védője.* Ath. 1838. I. 799). Ezek az igen nyugodt hangú feleletek egyelőre elhallgattatták a támadókat s a csillapításban maga a játékszini választmány is segítségére jött egy Bajza érdemeit elismerő hivatalos nyilatkozattal (Ath. 1838 II. 56), de aztán Bajza és az új igazgató rövidesen összetűztek s a támadások megerősödve új életre keltek.

Bajza összeütközése Szentkirályival egy igen alárendelt jelentőségű ügyben keletkezett s hogy a dolog-

ból olyan elkeseredett vita lett, azt csak az az éles ellentét magyarázza meg, mely hónapok óta megvolt már Bajza és a választmány között, másrészt a szinházban lappangó heves küzdelem az operai és drámai szinészek között. A választmány nagyon örült, hogy megszabadult Bajzától, hogy nem kell tovább számolniok Bajza tudós bogaraival, hanem kényük szerint rendezhetik be a szinházat. Széltében hirdették, hogy elég volt a tudós igazgatásból (Figy. 1840, 563. l.) s ezután a szinigazgatók valóban mind a megyei urakból kerültek ki. Bajza viszont megkönnyebbülten lélegzett fel, hogy nem kell tovább meggyőződése ellenére intéznie az ügyeket és hite szerint a biztos bukásba vezetnie a szinházat, de hogy az új igazgatást nem tartja helyesnek, azt nem is titkolta, sőt Szentkirályi hibáit a Játékszini Krónika erősen számon tartotta (Ath. 1838. I. 797, II. 22, 23, 39, 69, 103, 152, 167 stb.). A krónika még nem lépett fel az opera-kultus ellen, a drámai szinészek ellenben már nyíltan lázadoztak Schódelné uralma ellen. A drámai szinészek vezetője Egressy volt, a kinek csakhamar heves összekocczanása volt Schódellel, minek következtében megvált a Nemzeti Szinháztól. Schódelt, mivel egészen érdemtelenül húzott a legjobb szinészekkel egyforma fizetést, a drámai szinészek folyton kisebbitették. Így mikor állitólag ő rendezte a Spontini *Vesta szüze* cz. operáját, egy állitólagos kardalos nyilatkozatot adott ki az Athenaeumban, hogy Glötzer volt a rendező (Ath. 1838. II. 69). Szentkirályi erre hivatalosan bizonyította Schódel rendezőségét (Ath. 1838. II. 136). A vita a Társalkodóban folyt tovább és a kardalos is, Szentkirályi is fenntartotta állitását s a kardalos igazát bizonyította 19 színész (Társ.

1838. 62., 66. sz.). Szentkirályi a kardalos háta mögött Bajzát és Egressyt gyanította, azért igen világosan czélzott rá, hogy a polemia oka az Egressy—Schódel-ügy, Bajzát meg megtámadta, mert nem nevezi meg a kardalost, egyszersmind rendetlenséggel vádolta meg, mert nem adta neki át Egressy egy régebbi felmondólevelét.

Szentkirályinak Egressy is (Társ. 1838. 68. sz.) Bajza is (*Szentkirályi Móricz úrhoz.* Ath. 1838. II. 298) feleltek visszautasítva vádjait. Szentkirályi újabb válasza (Társ. 1838. 70. sz.) nemcsak megismételte régebbi állításait, hanem kijelentette, hogy a kardalos és a 19 színész nyilatkozata hamisítvány és hogy Bajzától kívánja megtanulni „miként ne legyen a színház ügye személyes inclinatiók által koczkáztatva". Erre Bajzától egy igen kemény felelet érkezett (*Második feleletem Szentkirályi Móricz urnak.* Ath. 1838. II. 405). Tisztázta Egressy felmondólevelének ügyét s megrótta Szentkirályit gyanusításaiért.

Szentkirályi nem felelt, sőt 10 heti igazgatás után teljes felfordulást hagyván maga után, lemondott hivataláról is. Most maga a választmány vette kezébe az igazgatást, Földváry elnöklete alatt gróf Rádayt és Ilkeyt bízván meg az ügyek vitelével. Az új igazgatók az ellentéteket ki akarták egyenliteni, ezért szó nélkül tűrték a Játékszini Krónika rovásait, visszahozták Egressyt is, egyébként azonban épségben tartották Schódelné uralmát. Éppen ezért czéljukat nem is érték el: a színház örökös forrongásban élt s a dráma és opera közötti küzdelem már ki-kicsapott a nézőtérre is s a hírlapirodalomban is egyre mérgesedett a színházi vita.

A Szentkirályi által elejtett fonalat Munkácsy vette fel. Hosszabb czikket irt a színházi állapotokról (Szá-

zadunk 1838. 79. sz.) s mindenért Bajzát tette felelőssé. Szerinte Bajza a legnagyobb rendetlenségben hagyta a szinházat és bűnét még azzal tetézte, hogy a színészeket Szentkirályi ellen izgatta. Így ő az oka a nagy szinházi fegyelmetlenségnek, ő az oka, hogy a szinészek egyre egymás és az irók ellen intrikálnak, mely intrikáknak köszönheti ő is a *Tündér Ilona* bukását. Munkácsy nyomán támadta Bajzát egy Rococo aláirású czikk is (Száz. 1838. 86., 90. sz.).

Ez utóbbit Bajza csak egy kis reflexióra méltatta (*Rococo* Ath. 1838. II. 782), Munkácsynak azonban részletesen felelt, sorban kimutatva ferditéseit, pletykáit, rágalmait és éppen nem kímélve személyét sem (*Munkácsy 26 hazugsága* Ath. 1838. II. 517). Negyven szinész is felszólalt Munkácsy ellen, felhivták, bizonyitsa be, hogy intrikálnak, hogy a *Tündér Ilonát* készakarva buktatták meg, egyben a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak Bajzáról (Ath. 1838. II. 550). Munkácsy erre egyszerűen letagadta, hogy a színészeket bántotta volna (Rajz. 1838. 34. sz.), mire a szinészek őt hazug rágalmazónak jelentették ki (Ath. 1838. II. 760). Munkácsy nem tudott mit felelni, hanem e helyett vicczelni kezdett, felsorolván a Bajzáról forgalomban lévő hazugságokat, hogy t. i. Bajza nagy literator, historikus, kritikus stb. volna (Rajz. 1839. 5. sz.). Bajza most ridegen constatálta, hogy a 26 hazugság ezzel nincs megczáfolva (*Még egy szó Munkácsy 26 hazugságáról.* Ath. 1839. I. 126). Később felbátorodott Munkácsy a Bajza—Nyáry-vita hatása alatt s újabb hazugságokkal állott elő, hogy Bajza Schódelnét ki akarta fütyültetni, hogy névtelen gyalázkodó leveleket irt stb. (Rajz. 1839. 8. sz.).

Közben u. i. új igazgatói válság következett be.

A többfejű igazgatóság látván, hogy semmi eredményt nem tud felmutatni 1839 januárjában lemondott. A megye urai most már statarialisan akartak rendet teremteni s Nyáry Pált tették meg teljhatalmú igazgatónak. Nyáryt gyöngéd kötelékek fűzték Schódelnéhoz s hivatásának azt tartotta, hogy az ő egyeduralmát minden eszközzel biztosítsa, a Schódelné ellen lázongó színészeket elcsapja és a primadonnát támadó sajtót elnémítsa. Czélját el is érte, de vele a szinházat a végső züllés útjára vitte. Egressy, Megyeri, Telepi, Lendvay stb. egymás után váltak meg a szinháztól s hamarosan elnémult a Játékszini Krónika is. A Bajzával való harcza azzal kezdődött, hogy az Athenaeum egy rövid hírben megírta teljhatalmú igazgatóvá választatását s azt, hogy több színész távozni készül miatta (Ath. 1839. I. 112). Csató mostanában közölte Bajza már idézett levelét, melyben nem a leghizelgőbben nyilatkozott a választmányi igazgatásról, ezért ellene ingerült volt a megyén a hangulat. Nyáry felhasználva e hangulatot, Földváry útján vallató parancsot eszközölt ki az Athenaeum ellen jan. 28-án, hogy adják ki az állítólag rágalmazó czikk íróját. Bajzáék nem vallottak, erre Nyáry pörbe fogatta őket. Simoncsics János márcz. 15-én 32 frt pénzbírságra ítélte őket, de Bajzáék ügyvéde, Érdy János már a következő napon megsemmisittette az ítéletet a táblával s Nyáryék nem indították meg a pört újra.[1]

A pört elvesztette Nyáry, de a Játékszini Krónikát mégis elnémította. A vallató parancs kiadása után Bajza külön czikkben (*Nyilvánosság, névtelenség, feleletet*

[1] L. e pörre nézve Vörösmarty összes munkáit VII. 386, továbbá Bártfay László naplóját a Nemzeti Múzeumban (Quart. Hung. 1122.)

teher. Ath. 1839. I. 217) és a Krónikában (Ath. 1839. I. 286) magyarázta Nyáry eljárásának czélszerűtlenségét. Erre Nyáry a választmánynyal egy hivatalos nyilatkozatot adatott ki (Társ. 1839. 21. sz.), a melyben az Athenaeum szini bírálatait pártosoknak minősíti, Bajzát intrikálással vádolja. Bajza a vádakat felháborodottan utasította vissza (*A pesti m. szinigazgató választmány és az Athenaeum*. Ath. 1839. I. 520), a következő számban pedig bejelentette, hogy az amúgy is már egy hónapja szünetelő Játékszini Krónikát megszünteti, mert „most az idők úgy fordultak, hogy krónikánk nem használhat“ (Ath. 1839. I. 543). A krónika a *megyei* szinház előadásairól többé nem is szólott s csak 1841 elejével indult meg újra, mikor a szinház országossá lett.

Bajza azonban sokkal inkább a szivén viselte a szinház ügyeit, sem hogy tovább ne törődött volna velük, különösen mikor látta, hogy a szinház közeli bukás előtt áll. Ezért 1839 nyarán értékesítve saját tapasztalatait, a szinház eddigi történetének és a szini vitáknak eredményeit, egy röpiratot irt a szinházról (*Szózat a pesti magyar szinház ügyében*). A röpiratnak czélja az volt, hogy az 1839—40-iki országgyülésre éppen összeülő rendeket tájékoztassa a szinház állapotáról, meggyőzze őket, hogy magának az országnak kell átvennie a pesti magyar szinházat s útmutatást adjon nekik a szinház szervezésére nézve. Ez országgyülés ugyanis kénytelen volt határozni a szinház sorsáról, mert Földváry Gábor a választmány nevében bejelentette, hogy nem tudják tovább vezetni a rájuk bízott intézményt.

Röpiratában Bajza először is annak keresi okát, miért nem boldogul a szinház? Szerinte főleg két

okból: egyrészt mert az elhamarkodva felépített ideiglenes színház elbuktatta az országos színház tervét s a részvényes választmánynak nem áll elegendő pénz rendelkezésére, másrészt meg a túlzott opera-pártolás miatt. Ezt nem bírja meg a színház, de nemzeti szempontból is helytelen, mert elnyomja a drámát s egyedül a dráma magyarosít, már pedig a fővárosi magyar színháznak ez a főczélja, mivel a templom és az iskola mellett a színház magyarosíthat a legjobban. Az eddigi vezetőség ezt nem értette meg, ezért jutott oly helyzetbe a színház, hogy már csak országos segítség állíthatja talpra. Méltányos is, hogy a nemzet gondoskodjék róla, mert nemzeti érdek az, hogy a fővárosnak jól szervezett magyar színháza legyen. Fel kell tehát a Dunaparton építeni Széchenyi színházát. Takarékossági szempontból azonban vegye át egyelőre a nemzet a mostani színházat s áldozzon a színügyre egyszersmindenkorra 600,000 pftot. Helyes igazgatás mellett ez összeg nemcsak a mostani színházat hozza rendbe, hanem a félretett jövedelmekből és kamatokból 20 év mulva minden újabb áldozat nélkül felépülhet a fényes, a fővároshoz méltó, Nemzeti Színház.

Minden a helyes igazgatáson fordul meg, tehát a legczélszerűbb igazgatási módot kell kiválasztani. Az igazgatás mostani módja a lehető legrosszabb. Mindenkinek beleszólása van a színházi ügyekbe s az igazgatónak a legsürgősebb teendőkben is meg van kötve a keze. Legjobb volna egy megfelelő igazgatót keresni, a ki egyaránt ért a színház művészeti, gazdasági és fegyelmi ügyeihez s azt egészen függetlenné tenni. Ez az eljárás azonban csak magánszínháznál lehetséges. Ezért a Nemzeti Színház igazgatója, igenis legyen valamiféle felügyelőbizottságnak alárendelve,

de ez a testület ne avatkozhassék a szinház belső ügyeibe, csupán megválaszsza és szükség esetén letehesse az igazgatót. A pénztárnokot és a gazdát kivéve minden rendű és rangú alkalmazottat az igazgató vegyen fel, ő állapitsa meg fizetésüket s minden tekintetben csak neki legyenek alávetve. Bajos olyan igazgatót találni, a ki mindenhez egyaránt értsen, a kire ekkora hatalmat nyugodtan átruházni lehessen, de nem lehetetlen. Ennek az igazgatónak szívére köti Bajza, hogy minél nagyobb súlyt helyezzen az eredeti magyar drámára s hogy ne legyen ellensége a bírálatnak, mert az „olly igazgatás, melly a nyilvános szótól retteg és a sötétséget keresi, hol gonoszság kígyói szoktak fészkelni, vagy gyáva, vagy értetlen, vagy végtére rosszasággal teljes s én az illyennek kezeiből, mert mindenesetre gyanus, azonnal kivenném az intézet kormányát“ (V. 107).

Bajza e röpirata saját koráig a legjelesebb magyar szinügyi munka, felülmúlja még Kölcsey, Széchenyi és Fáy dolgozatait is. Az eddigi szinügyi munkákkal szemben minden során megérzik, hogy nem egy jóindulatú és nagyműveltségű műkedvelő írja, hanem egy nagy tanultságú és sok tapasztalatú szakember. Stilistikailag is egyike Bajza legszebb műveinek, csak szerkezete nem kifogástalan. A mondandók egymásutánja nem mindig következetes, többször nagy kitérések osztják meg az olvasó figyelmét, nehányszor önmagát is ismétli. Valószinűleg egy kicsit sietett a munkával, hogy idejében a rendek elé kerüljön. E szerkezeti fogyatkozások azonban épen nem lényegesek egy minden nagyobb igény nélkül fellépő alkalmi röpiratnál. Fő az, hogy nézeteit és inditványait igen világosan és megokoltan adja elő és az őszinte

meggyőződés erejével egészen megnyeri magának olvasóit.

Gondolhatni, hogy az egykorú irodalom nagyon különbözőképen fogadta a munkát. A Jelenkor 1889 okt. 26-án pár elismerő sorral jelentette, hogy kikerült a sajtó alól. A Társalkodó is nagy méltánylattal ír róla (Társ. 1840. 2—3. sz.), de eltér Bajzától 2 pontban: egyrészt sürgeti Széchenyi színházának azonnal való felépítését, mert szerinte a mostani színház azért nem boldogul, mert nagyon rossz helyen fekszik, másrészt meg helyesli az opera-cultust, mert az opera jövedelmezőbb a drámánál s lehet még ennél is nemzetibb. Gr. Fáy István is igen barátságosan ír a munkáról (Száz. 1839. 92; 1840. 13. sz.), különösen az országos pártolást helyesli, de az operát és a ballettet igen fontosnak tartja. A Századunkban egy igen részletes ismertetés jelent meg róla, alighanem Csató Páltól (Száz. 1839. 92—95. sz.), a mely jóformán pontról pontra meg akarja czáfolni Bajzát. Ellene van a dunaparti színháznak, de elfogadja az országos pártolást. Helyesli az opera-cultust s azzal gyanusítja meg Bajzát, hogy röpiratának czélja az igazgatóság megszerzése. Tett még Zerinváry Irma is megjegyzéseket a munkára (Száz. 1840. 7. sz.). Nagyon örül a fővárosi német színháznak, legalább tanulhatnak valahol színészeink. Védi az operát, hiszen ezt legfeljebb hetenkint kétszer játszanak s így „marad még öt nap a nyelvcsigázó pedant szobatudósok számára".

E bírálatokból az derült ki, hogy Bajzát operaellenségnek fogták fel. Bajza erre Szózatából vett idézetekkel bizonyította be e vád tarthatatlanságát (*Egy vád alaptalansága.* Társ. 1840. 5. sz.), de szavára

nem adtak semmit sem. Erre kitört az operai háború, melyhez különben megtörténtek az előkészületek már régebben különféle torzsalkodások alakjában. Bajzának magának is volt egy operai vitája a Honművészszel. Szerdahelyi egyszer egy bohózatban kiparodizálta Schódelnét. A Honművész igen felfortyant ezen a nagyon ártatlan dolgon s nemcsak Szerdahelyit rótta meg, hanem az Athenaeumot is, mely eleinte folyton dicsőítette a művésznőt, most meg egyre gyalázza (Honművész 1839. 2. sz.). Erre nemcsak Szerdahelyi felelt (Ath. 1839. I. 95), hanem Bajza is (*Krónikánk, Schódelné s a Honművész.* Ath. 1839. I. 77). Bajza bebizonyította, hogy az Athenaeum nem gyalázta sehol Schódelnét, hanem újabban hallgat róla, a mi a történtek után nem csodálatos. A Honművész csak Szerdahelyinek felelt s így ez az ügy befejeződött (Honműv. 1839. 6. sz., Ath. 1839. I. 111, 406), de a Honművészszel hamarosan újra vitába elegyedett az Athenaeum. Brassai Sámuel u. i. egy igen furcsa athenaeumi czikkében kicsinylőleg nyilatkozott Schódelnéről (Ath. 1839. I. 261. V. ö. Századunk 1839. 21., 22. sz.), Bajza meg kedvetlen sorokkal közölte Nyárynak az eredeti szinművekre vonatkozó kedvezőtlen intézkedéseit (Ath. 1839. I. 544). Erre a Honművész felmelegítette régebbi vádját, hogy Bajza opera-ellenség és Schódelnét üldözi (Honm. 1839. 39, 40). Bajza felhívta a Honművészt vádjai bizonyítására, egyszersmind kifejtvén, mennyire czéljatévesztettek a Honművész opera-bírálatai, melyek minden alaposság nélkül agyba-főbe dícsérik Schódelnét (*Párviadal a Honművész és Athenaeum között* 1839. I. 812). A Honművész nem tudott helyt állani állításaiért (Honm. 1839. 51. sz., Ath. 1839. II. 15).

Bajza röpiratának megjelenése kezdte elmérgesíteni az operai vitát. Nemcsak bírálói, hanem mások is hevesen ostromolták, különösen a pozsonyi Hírnökben, mely ez időben minden Bajza ellen irányzott támadások központja volt (Hírnök 1840. 7., 80., 81., 97., 98. sz. Századok 1840. 8. sz. Társ. 1839. 102. sz. Literaturai Csarnok 1840. 28. sz.). Az Athenaeum eredeti és fordított czikkekkel szorgalmasan felelgetett (Ath. 1840. I. 17, 152, 217, 553, II. 737). Egressy Gábornak az operát egyenesen megtámadó czikkei még hevesebbé tették a vitát (Ath. 1840. I. 293, II. 677. Társ. 1840. 76., 77. sz.). Bajza nyugodtabb hangú felszólalása (*Orosz bajok* Figy. 1840. 122) már csak olaj volt a tűzre.

Vahot Imrének és Nyárynak a küzdőtérre lépése aztán vad személyes hajszává tették a vitát. Vahot Bajza röpiratának hatása alatt egy másik röpiratot írt (*Még egy szózat* 1840). A rapsodikus, sekélyes munka Bajzára a legnagyobb dícséreteket szórja. Bajza volt az egyetlen hivatása magaslatán álló szinigazgató, az ő bírálatai a legjobbak stb. Azonosítja magát Bajza fejtegetéseivel, de azután valóságos parodiájukat adja meggondolatlan kirohanásaival. „Az opera korcs kinövés a művészetek nagy s nemes törzsfáján, egy legellenkezőbb elemekből összetett zagyvalék“ (18. l.). Erkelt megtámadja, hogy *Báthori Máriájával* nevetségessé tette Kálmán királyt stb. Bajza elkövette azt a hibát, hogy nyilvánosan nem szólalt fel Vahot ellen s mivel Vahot az Athenaeumnak belmunkatársa volt, általában azonosították őket operai dolgokban egymással. A viták hangját is durvábbá tették Vahot parlagias kiszólásai. Brassai mellett (Nemzeti Társalkodó 1840. II. 137) Gerenday Ambrus leczkéztette meg Vahotot (Száz.

1840. 81., 98. sz.), mire Vahot gorombán nekirontott Kuthynak u. i. őt gyanította Gerenday álneve (Radnay Tivadar) mögött (Figy. 1840. 849. l.). Kuthy és Vahot között csúnya polemia keletkezett (Ath. 1841. I. 59, 77; Hírnök 1841. 2., 4., 6. sz.), melybe Kuthynak az Athenaeumra szórt vádjai miatt Bajza is beleszólt (Ath. 1841. I. 61).

Az operai vita egyre hevesebben csapkodó hullámai ismét veszélyeztetni kezdték Schódelné uralmát, ezért Nyáry döntő harczra szánta rá magát. Meg akarta rontani Bajzát hitelében, rá akarta bizonyítani, hogy ő a legkevésbbé jogosult gáncsoskodni a szinház dolgaiban, mert könnyelmüen és léhán vezette annak idején a rábizott intézményt. Április elején a választmány által hivatalosan felszólíttatta Bajzát, hogy adjon felvilágositásokat az igazgatósága idejéből való számlákra nézve s ugyanekkor általa sugalmazott czikkekben rossz gazdálkodással vádolta meg őt (Száz. 1840. 24., 28. sz. V. ö. Ath. 1840. I. 152). A sértő, gyanusító hangon megirt czikkek Bajza „elmenetetés"-éről beszélnek, azt mondják, hogy Bajza sinecurát csinált állásából és hogy azért elégedetlenkedik, mert elesett az igazgatói fizetéstől. Bajza rögtön jelentette készségét, hogy a választmány rendelkezésére áll[1] s a vádoló czikkekre is megfelelt (*Az álnevü 45 ellen* Figy. 1840. 252. l.).

Erre nyiltan maga Nyáry Pál lépett fel ellene (Társ. 1840. 36., 55. sz.). A számadatok hosszú sorával igyekszik rábizonyitani Bajzára a rossz gazdálkodási vádat. Szerinte Bajza alatt a pénztárat a legléhábban

[1] V. ö. Bajza 1840 ápr. 9-iki levelét Nyáryhoz Pest megye levéltárában.

kezelték, ezért költött lényegesen többet, mint minden eddigi igazgató. Mióta meg elvesztette állását, folyton kötözködik, a közönséget ámítja. Bár eddig az opera tartotta fenn a színházat, az ellen áskálódik, pedig a dráma érdekében sem tett semmit sem lamentatiókon, személyeskedéseken kívül. Bajza válaszai nem késtek (*Nyolcz előleges kérdés Nyáry Pálhoz* Figy. 1840. 379. l. *Szükséges magyarázatok Nyáry Pál nyilatkozására* Figy. 1840. 522. l.). A mint az Aurora-pörben Horvát Istvánra saját adataiból bizonyította rá, hogy nincs igaza, ugyanígy járt el most Nyáryval szemben. Apróra megczáfolván Nyáry állításait, felszólítja, hogy igéretéhez képest adja ki a színházi számadásokat, ezek majd eldöntik a vitát, ki volt a jó gazda s hogy melyik vált jobban a pénztár javára, a dráma-e, vagy az opera? Nyáry nem hagyta magát. Egy újabb igen terjedelmes vitairatában (Társ. 1840. 80., 85. sz.) újra felvette a vita egész anyagát. Az opera és Schódelné védelmében eget-földet megmozgat, nehézkes, hosszadalmas stylusából, zavaros okfejtéseiből azonban semmi új nem derül ki. Bajza nem is felelt neki, csak Vahot a maga szokott durvaságával (Figy. 1840. 746. l.).

Nem is volt érdemes Bajzának tovább harczolnia, mert állításait minden indokolásnál jobban igazolták a színház fejleményei. A fejetlenség Nyáry minden erőszakossága mellett nőttön nőtt, a színházi botrányok napirenden voltak. Nyáry belátván rendszere eredménytelenségét 1840 május 5-én lemondott s helyette Ilkey lett az igazgató. Ettől fogva jóformán havonta változott nemcsak az igazgató személye, hanem az igazgatási mód is, de érintetlen maradt Schódelné uralkodása. Végre is az annyira dédelgetett primadonna tette végleg csúffá az amúgy is hitelevesztett

választmányi igazgatást. Schódelné már többször illetlenül viselkedett a közönséggel szemben, de az még a haza oltárára letett hagymakoszorút is elnézte neki (Ath. 1841. I. 45). 1840 deczember 6-án azonban vége szakadt türelmének. Donizetti *Borgia Lucreziá*-ját adták s Bognár Ignácz oly hamisan énekelt, hogy piszegések voltak hallhatók. Az első felvonás végén kitapsolták Schódelnét, s ez magával hozta Bognárt is és a közönség kegyeibe ajánlotta. Újra piszegni kezdtek, mire Schódelné kifakadt, hogy „ott nem lehet énekelni, a hol kígyók vannak". Most már őt is kifütyölték és a közönség azt követelte tőle, hogy kérjen bocsánatot. Nagy sokára megjelent Schódelné, de bocsánatkérés helyett a közönséget kezdte leczkéztetni s odavetette, hogy neki a külföld nyitva áll. Teljes lett a botrány. A közönség egy része távozott s helyüket az igazgatóság által felfogadott emberek foglalták el. Folytonos tüntetések között fejeződött be az előadás (Ath. 1841. I. 46.; Társ. 1840. 100. sz.; Száz. 1840. 101. sz.; Hirn. 1840. 103. sz). Schódelné nem léphetett fel többé és egyelőre meg is vált a szinháztól.[1]

1841 januárjától a megyei szinház az 1840 XLIV. t.-cz. szerint országos szinházzá lett. Az országgyűlés lényegében egészen Bajza Szózata szerint szervezte a szinházat. Czéljaira 450,000 pengőforintot szavazott meg s a felügyelettel egy országos választmányt bízott meg, mely Simoncsics Jánost választotta meg igazgatónak. Simoncsics két egész évig vezette a szinházat igen nagy lelkiismeretességgel, de nem sok

[1] Az operai vita hőseiről többféle kisebb gúnyirat is forgott a színészek körében. V. ö. V. 386, továbbá Oct. Hung. 597. sz. kéziratot a Nemzeti Múzeumban.

hozzáértéssel. Jobb keze Fáncsy Lajos volt. Azt Athenaeum újra megindította Játékszini Krónikáját, mely bizony igen sok kifogásolni valót talált az új igazgatásban is. Főpanaszuk az eredeti drámák elhanyagolása és művészietlen mutatványok cultiválása volt (Ath. 1841. I. 286, 462, 640, 653, 846, 991, 1119, II. 175, 270, 686; 1842 I. 239, 399, 718, 832, 909, 959, II. 174, 184, 279 stb. továbbá Ath. 1841 I. 13, 977; 1842. II. 1, 209 stb.). Simoncsics szó nélkül tűrte a kritikát, s végre 1842 végén megvált állásától. Ekkor az országos választmány pályázatot irt ki egy szinházbérlő igazgatói állásra s mint legkevesebb segélyt kérőnek 1843 elejétől Bartay Endrének adta át a szinházat. Bartay Bajza követelményei szerint intézte a szinház ügyeit, ezért a szinháznak egyik legvirágzóbb korszaka következett be.

Schódelné bukásába azonban e három év alatt sem nyugodtak bele hívei. Folyton követelték a fokozottabb opera-cultust és Schódelné visszahívását (Honművész, Világ, Spiegel, Pesther Tageblatt). Az Athenaeum nem hagyta szó nélkül e felszólamlásokat (Ath. 1841. I. 29, 155, 272, 717 II. 429, 443, 637, 718, 733; 1842. II. 39, 431) de a vita már elvesztette erejét. Az utócsatározásokban Bajza is résztvett, (1841. I. 224, II. 479; 1842. I. 1118, II. 75) de nagyobb vitába már nem bocsátkozott, csak mint a diadalmas hadvezér, egy-egy tekintetet vetett a visszavonuló megvert ellenséges csapatra.

Mert kétségtelenül diadalt aratott az egész vonalon. A gyanusítások és rágalmak nyilai visszapattantanik róla, seb nélkül hagyván őt, ellenben súlyos sebeket ejtve irányzóikon. Kiderült, hogy ő vezette a legjobban a szinházat s hogy ellenfelei azt jóslata

szerint bukásba sodorták. A kinek előtérbe nyomulását veszedelmesnek tartotta a szinházra, annak önhibájából távoznia kellett. A hibásnak bizonyult igazgatási és szervezési módot az ország akaratából az váltotta fel, a melyet ő ajánlott.

Diadala most is a közügy diadala volt. Az ő fáradhatatlanság győzte meg az országot, hogy a Nemzeti Szinház kérdése a magyar culturának alapvető kérdése, melynek helyes megoldása az ország feladata. Évtizedek meddő tanácskozásai után Földváry felépítette a szinházat, de pár év alatt a megye képtelennek bizonyult vezetésére. Bajzának kellett jönnie, hogy megmondja, mi a teendő s az országgyűlés elfogadta nézeteit. Így lett Bajza a Nemzeti Szinház egyik alapítója. S a megalapított Nemzeti Szinháznak sok részben ő szabta meg programmját. Ő véste be legjobban a kor szívébe, hogy a Nemzeti Szinháznak nagy nemzeti rendeltetése van, hogy terjesztenie kell a magyar nyelvet, a magyar culturát, hogy a nemzeti drámára kell helyeznie a fősúlyt. S bizonyos az, hogy a Nemzeti Szinháznak azok voltak a legvirágzóbb korszakai, mikor a Bajza programmját iparkodott megvalósitani.

IV.

A Nemzeti Szinház megnyitásakor az Athenaeum azonnal külön rovatot nyitott a szinház számára *Magyar Játékszini Krónika* czimen. Itt rendszeres referádát adtak az előadásokról, elmondván véleményüket magukról a darabokról, a szinészekről és ezzel kapcsolatban kiterjeszkedtek minden egyéb függő szinügyi kérdésre is. Az első időkben Vörösmarty volt a fő referens, mellette Toldy szerepelt gyakrabban, főleg

mint operabíráló. Bajza saját igazgatósága alatt mindössze hét bírálatot írt. Bukása után ő és Vörösmarty körülbelül egyforma számú bírálatot adtak, Toldy csak kisegítőként szerepel. Az 1839—40-iki krónikai szünet után már Bajza a főkritikus, 1842 óta pedig jóformán kizárólag ő a színházi referens. Hét év alatt összesen 307 bírálatot adott.[1]

Bajza szinházi referádái Vörösmartyéi mellett a kor legjelesebb e nemű termékei. S ha Vörösmarty általában élesebben világít is be a drámaköltők lelkébe, jobban tudja megérzékeltetni a remekművek nagyszabásu conceptióját, Bajza viszont sokkal tárgyilagosabban tud ítélni a szinművek felett s hasonlíthatatlanul alaposabb szinpadi ismeretekkel bir. Ők ketten alapitották meg az irodalmi szinvonalon álló magyar szini kritikát, de hogy az Athenaeum szini kritikája rendszeres és állandó lett, az már tisztára a Bajza érdeme.

Szini birálataiban Bajza sokat foglalkozik a műsor, a szereposztás és a rendezés kérdéseivel. Változatos műsort sürget. Helyes arányt kíván eredeti és fordítás, komoly és víg darab, dráma és opera között. Nem tartja helyesnek egy-egy megbukott darabnak erőszakolását, de viszont felszólal az ellen is, hogy egy-egy nagy sikert ért darabot az unalomig játszanak. Tiltakozik az örökös vígjáték ellen, de viszont helyesli, hogy a vasárnap a bohózatok napja legyen (Ath. 1838. II. 103, 167; 1841. II. 686; 1842. I. 127, II. 279).

[1] 1837-ben 4-et, 1838-ban 67-et, 1839-ben 12-t, 1841-ben 84-et, 1842-ben 100-at, 1843-ban 40-et. Jegyei; B. Cs. Csanád, K., Keve, Sz, Sze, Szeb, Szebe, Szebekl., Szebeklébi, Sz. E., —ob, 10, 12, 13, 25, 38, 93, 99, 333, 600, ***. Az utóbbit néha Szontágh is használja.

Sok panasza van a szereposztás ellen. Megrója, hogy elsőrangú szerepeket kezdőkkel játszatnak és hogy ha e szerepekre van is gond, teljességgel nem törődnek a kisebbek helyes osztásával. Ügyetlen szereposztással sokszor igen hatásos darabokat buktatnak el. A helyes szereposztás szempontjából szólal fel az ellen is, hogy egyszerre több elsőrangú színészt vendégszereplésre bocsátanak, a mi különben a műsorra is visszahatással van (Ath. 1838. II. 655; 1841. I. 992, 1119, II. 1152).

A rendezéssel is sok baja van, különösen Szentkirályi idejében. Furcsa kis eseteket olvashatunk ezekről a Szentkirályi-féle rendezésekről. 1838 jún. 24-én Csákány Laczi sárkánya gyalog nyargalódzott, július 1-én a szobában erdő volt, az erdőben viszont szobafalak és felhő helyett kőszikla szállt, július 13-án egyik szobafal helyén rózsabokrok állottak. Később is megesnek olyanok, hogy Velenczében lovasok száguldoznak,[1] vagy fellebben egy függöny, mely mögött valaki rejtőzködnék s az illető nincs ott (1838. II. 39, 69, 103, 583, 655; 1841. II. 1152; 1842. I. 399). Az öltözködésben is sok a kifogásolni való. Semmi ügyelet sincs a szinpadi ruhák stílszerű megválasztására. Öregek fiatalosan, divatos arszlánok lomposan, parasztok úriasan jelennek meg; a színésznőkre a legtöbb a panasz, ők mindig előkelően és fiatalosan öltöznek, ha cseléd vagy idős nő szerepét adják is. E tekintetben a derék Déryné volt a leghiúbb. Vele volt is egy kis polemiája Bajzának: a Bajzától tréfásan elnevezett „köténypör". (Ath. 1838. II. 68. 183. l.,

[1] Ezt a szép rendezést különben már 1833 szept. 5-én produkálták egyszer a pesti német színházban — zajos sikerrel. V. ö. Rakodczay Pál: *Egressy Gábor* I. 104.

még 1838. II. 152; 1841. II. 29, 237, 270; 1842. I. 207).

Az előadott darabok bírálatánál nagyobb súlyt helyez Bajza előadásukra, mint magukra a darabokra. Szinjátszástani elvei most is azok, a melyeket a Dramaturgiai leczkékben kifejtett. S bizony ő is tömérdek hibát talál a szinészekben, mint nem régen a Rajzolatok, csakhogy ő részletesen indokolja kifogásait s kijelöli a helyes utat. Többször hevesen kifakad a szerep nem tudása miatt, mely jeles darabokat megbuktat (1838. II. 22; 1841. I. 462, 640; 1842. I. 239, 832) s a miatt a hanyagság miatt, hogy a szinészek csak az első előadásra készülnek (Ath. 1837. II. 688). A szinpad nyelve még mindig hibás, a minek egyrészt a rossz fordítások az okai, de leginkább a szinészek nemtörődömsége (Ath. 1838. II. 342; 1841. I. 319, 398, 591; 1842. I. 1071.) „Szinészeknek a grammaticai correctségű, a dialectustól ment beszédre felette kényeseknek kellene lenniök s e tekintetben példány és mustra gyanánt állniok, hogy rájok mint authoritásra hivatkozni lehessen, valamint a francziák Lekain és Talma beszédeikre a magok korában, és Rachelére a mostaniban: kinek fogna illyesmi nálunk eszébe jutni, midőn alig van két-három szinészünk, ki a tájkiejtéstől tisztán szólni tud, ollyan pedig, ki egyszermásszor nyelvtan elleni hibát ne követne el, egyetlenegy sincs“ (Ath. 1841. I. 350). Máskor felsóhajt: „Franczia nyelvmestere van szinházunknak, valljon miért nincs magyar?“ (Ath. 1842. II. 15.) — Volt egy fordítási polemiája Szerdahelyivel. (Ath. 1838. II. 735.)

A szinészek nem tudnak elég könnyedén mozogni a szinpadon, különösen nem frakkos szerepekben.

Apró, az illemszabályokba ütköző, dolgokra is kénytelen figyelmeztetni őket. Az akkoriban teret foglalni kezdő magyar táncz is sok részben a színészek nehézkessége miatt nem tud gyökeret verni a szinpadon. Izetlen ugrándozást mutatnak be e néven rendesen színészeink (Ath. 1841. I. 463, 479; 1842. I. 302. II. 104, 592). Bajzát ez nagyon bántja, mert a nemzeties művészetet mindenütt uralomra szeretné juttatni. Van egy meleg szava a magyar népdalok mellett is, melyek szintén ez időben csendültek meg először a szinpadon: „Oh, ezek a népnóták nekünk valóban igen becsesek lehetnek. Mennyire magyar lélekhez, magyar érzésekhez szólók! Nem hiába fogadtatnak olly részvéttel, olly elragadtatással, mert ezek sziveink húrjait pendítik meg, annyira, mennyire a legjobb opera zenéje is alig“ (Ath. 1843. I. 198).

A kiválóbb színészek játékát gyakran veszi tüzetesebb elemzés alá. Egy-egy szerepük alakításával annyira behatóan foglalkozik, hogy szinte teljesen reconstruálható soraiból a színész játéka. Legkedvesebb színésze *Megyeri*. Jellemzését egyszer igy adja: „Megyeriről az a véleményem, hogy ő sok szerepekben társaitól még most elérhetetlenül áll. Illyenek nevezetesen a burleszk szerepek s azok általában, miket az aesthetikusok az aljasabb komikumhoz szoktak számitani. Ezekben neki egészen sajátszerű, eredeti, senkihez nem hasonlító alakjai vannak. Mozgás, öltözet, hang annyira jellemző, annyira való! Illyenekben őt senki még eddig szerencsével nem utánozá; kizárólag bírja azokat. Mihelyt azonban a szerep fentebb körben van tartva, mihelyt az ábrázoló ecsetnek vékonyabban kell fogni s a szerepen érzelem és kedély vonulnak keresztül, akkor Megyeri tud ugyan kielégitő alakokat

állítani, de az az utánozhatlan sajátság, az a genialitás nincs meg többé játékában, mit ama másik nemű szerepeknél tapasztaltunk. Itt már Szentpétery a szerencsésebb színész“ (Ath. 1841. I. 453. l. még 1838. II. 704; 1839. I. 176; 1841. I. 832). Mikor Megyeri ereje teljében 1842-ben meghalt, egy meleg nekrologot irt róla (*Megyeri Károly színész.* Ath. 1842. II. 581).

Igen nagy tehetségű, de csiszolatlan művésznek tartja *Barthát.* Komikai szerepekben a legszélsőbb túlzásokra, póriasságra ragadtatja magát. Igazi tehetsége a tragikai szerepekhez volna, de itt nagyon meghérzik, hogy csak naturalista színész, nem művelte ki magát. Egy-egy jelenetben remekel, de egészen összhangzatos jellemeket nem tud alakítani. S ahelyett hogy összeszedné magát és tanulni próbálna, évről évre több baj van vele, mert még szerepei megtanulását is elhanyagolja (Ath. 1839. I. 176; 1841. I. 495, II. 750; 1842. I. 720, 799, II. 350).

Barthával ellentétben folyton emelkedik *Lendvay* művészete. Eleinte sok hibáztatni valót talál benne, de aztán mind melegebb dícséretekkel emlékszik meg róla. Legyőzi organumának fogyatkozását, bizonyos monotoniát és arcz- és kézjátéka is mind finomabb, átgondoltabb lesz. Alaposan megvitatja Bajza Bolingbrocke-ját (Ath. 1841. II. 542; 1841. I. 1135), melyet Lendvay kétféle felfogással játszott, először komoly, másodszor sarcastikus színezettel, Bajza szerint mindkét esetben hibásan interpretálván Scribet (Ath. 1838. II. 720; 1841. II. 431; 1842. I. 398, 1229; 1843. I. 102, 534).

A színésznők közül legtöbbre *Lendvaynét* tartja. Fő és állandó kifogása ellene, hogy nem beszél eléggé érthetően, de elismeri, hogy annyi kifejezéssel

és érzelemmel játszik, a mennyivel egy színésznőnk sem (Ath. 1837. II. 687; 1839. I. 399; 1841. I. 461, 1226; 1842. I. 208, 1229). „Ő a magyar színészetnek egyik ragyogóbb gyöngye. Vannak művészetének fogyatkozásai . . ., de valljuk meg, vannak oldalai, mellyeket csak az nem fog méltánylani, ki a külföldinek annyira vak imádója, hogy minden honi ellen elfogultsággal viseltetik; vannak oldalai, hol vele egy magyar színésznő sem mérkőzhetik“ (Ath. 1841. II. 783).

Legtöbbet és legbehatóbban azonban *Egressy*vel foglalkozott. Tisztában volt Egressy nagy tehetségével, egyike volt legőszintébb méltánylóinak, amellett hogy személyesen is kölcsönös vonzalommal viseltettek egymás iránt s az operai vitában mint fegyvertársak küzdöttek egymás mellett. Mindig kiemelte, hogy Egressy a leggondolkodóbb és legolvasottabb magyar színész, lelkiismeretes szorgalommal készül minden szerepére, egészen pályájának szenteli magát. Megdicséri, hogy ő beszél a legértelmesebben, ő szaval a legszebben, behatol szerepe titkaiba s ezért beszéde, járása, mozgása, szóval egész játéka jellemzetes. Hősi szerepei mellett nagy elismeréssel szól egy vígjátéki alakításáról, Krumm Illésről is. Azonban kezdettől fogva vannak kifogásai is ellene, főleg valami tagvonaglást hibáztat benne, mely rajta pathetikusabb jelenetekben erőt vesz. Sokszor hiányzik belőle a nemes mérséklet, ezért nem tud eléggé plastikus classicai alakokat teremteni. Pl. Coriolánjával nagy mértékben elégedetlen. Egressy Coriolánja szerinte valóságos kisvárosi Coriolán, tele hetykeséggel, izetlen hetvenkedéssel, inkább egy izmos, pergő nyelvű suhancz, mint egy hősies, méltóságos, de gőgös és magát fékezni nem tudó római patricius.

A legnagyobb túlzásokba azonban mint Lázár pásztor esik. „Midőn . . . kétségbe kezd esni . . . leveti magát a földre, összezsugorodik, mintha valami gyomorbetegség kínzaná, két tenyerét feje hátuljára lapítja, két könyökét arczulata előtt összenyomja, lábai feszengenek, derekát megcsavarja, mint a forgószél a bokrot, majd ismét kezeivel hol a térdeit öklözi, hol a levegőben hadonáz és gégeszakadásig kiált. Szóval, mi egy kétségbeesett ember mozgásaiban nem szép, mindazt ő hiven visszaadja" (Ath. 1842. I. 446. l. még 1838. I. 512, II. 359; 1841. I. 124, 847, II. 432, 1184; 1842. I. 111, II. 543; 1843. I. 103).

Ha a továbbiakban nem beszélne is Bajza hullámvonalakról, nem mondaná is, hogy a művészetnek meg kell az élet disztelenségeit, a mindennapiságot nemesítenie, akkor is világos volna, hogy Bajza és Egressy között elvi ellentét van. Bajza a goethei álláspontot képviseli: a művész ne utánozza a természetet, kövesse ugyan egy bizonyos fokig, de szépítse, nemesítse meg; tehát bizonyos idealizált realismust kíván tőle. Egressy viszont művészeti fejlődése e szakaszában némi naturalismusra törekedett. Így természetesen nem érthették meg egymást. Bajzának azonban mégis inkább igaza volt, mint Egressynek. Egressy ugyanis később maga is visszatért Bajza idealis-realis művészetéhez, mert tehetségének inkább ez felelt meg, mint a naturalismusra való törekvés s mert a naturalismusra neki nem volt igazi hivatottsága, természetesen nem alkothatott naturalista szellemben valóban összhangzatos művészetet.[1]

[1] V. ö. Várdai Béla: *Egressy Gábor mint Shakespeare-színész.* Magyar Shakespeare-Tár 1909.

Bajzának e bírálatai nagyon bántották Egressyt. Sokáig hallgatott, hiszen sokféle kötelék fűzte Bajzához. Az Athenaeumnak is kezdettől fogva munkatársa volt (Ath. 1838. I. 118; 1839. II. 564; 1840. I. 293; 1841. II. 113; 1842. I. 97), itt védelmére Bajza ismételten teret adott (Ath. 1840. I. 464, II. 677; 1841. I. 637, 688, 941), ünnepeltetéséről melegen emlékezett meg (Ath. 1841. I. 187, 207). Az Athenaeummal való jó viszonyát azonban már erősen kikezdte a szinészi fizetések ügyében keletkezett polemia. Kossuth Lajos ugyanis felszólalt egyes színészek túlkövetelése ellen (Pesti Hírlap 1841. 19., 31. sz.), mire Egressy iparkodott igazolni a színészeket (Ath. 1841. I. 638). A dologból meglehetős heves vita keletkezett s az Athenaeum egyformán megnyitotta hasábjait mindkét félnek (Ath. 1841. I. 443, 509, 688, 704, 797, 800, 913, 941, 1069, 1165, 1225), de sem Vörösmarty (Ath. 1841. I. 446, 510), sem Bajza (Ath. 1842. I. 1119) nem titkolták el, hogy inkább Kossuthtal tartanak, mint Egressyvel.

Ilyen előzmények után jelent meg a Krónikában Bajza bírálata Egressy Petronius Maximusáról. „Egressyn egészen a szerep uralkodott, ő azon nem bírt. Ennek csalhatatlan bizonyságai amaz erején felüli kiáltozás és tagjai dísztelen vonaglása, mi e különben jeles és többnyire meggondolva játszó színészünket némellykor meglepi és egyik okául szolgál azon panasznak, hogy a magyar színészek legjobbjai is művészi tekintetben csak természet fiai; nem eléggé símák, nem eléggé szabályozott játékúak és csak szempillantati lelkesedés csináltat velök itt-ott dícséretes dolgokat, nem pedig kiszámolás és öntudat . . . Bizonyos, hogy a művészi érdemeket nem lármáktól,

nem a tagok vonagló mozgásától kell mérni, hanem onnan, hogy bizonyos öntudatos mérséklet korláti közt csupa hanglejtés által mit tud a színész kifejezni, mert a drámában a fő kép csakugyan maga a beszéd, a mimika, az ú. n. actio csak árnyéklatok amannak kiemelésére. Beszéd által kell főleg életet és értelmet adni annak, mit a költő holt, fekete betűkbe lehelt" (Ath. 1842. I. 112). Összehasonlítva Fáncsy és Egressy játékát, úgy találja, hogy Fáncsyéból hiányzott az erő, Egressyében meg túlságos volt.

Egressy felelt e bírálatra (Ath. 1842. I. 269). Tiltakozik az ellen, hogy Bajza szorgalomhiánynyal vádolja a szinészeket. Czéltalannak tartja Bajza általánosságokba vesző megjegyzéseit és bántónak összehasonlításait. Bajza azonnal válaszolt (*Szinészeti dolgokról Egressy Gábornak*, Ath. 1842. I. 331). Egressy egy czikkére hivatkozik, hogy maga Egressy is hanyagsággal vádolta társait, ezitálja bírálatait, hogy nemcsak általános kifogásokat szokott emelni és védi a párhuzamok jogosultságát. Ajánlja Egressynek, hogy ne tartsa magát mindig a szinészek ügyvédének, hanem csak a saját dolgairól vitázzon s viszont ne fogja fel saját ügyeit a szinészek közügyeként.

A conservativ lapok nagy örömben voltak a két fegyvertárs összekapásán (Világ 1842. I. 17., Hírnök 1842. I. 20. szám), Bajza azonban ezzel mit sem törődve, haladt a maga útján. Nem titkolta ezután sem kifogásait (Ath. 1842. I. 446, 925) Egressy ellen, viszont azonban követelte az igazgatóságtól újraszerződtetését (Ath. 1842. I. 718). Egressy a maga erősen túltengő önérzetével azonban nem hagyhatta annyiban a dolgot, hanem egy külön kis röpiratban támadt Bajzára (*Párbeszéd Szebeklébi és Egressy Gábor között*

színészeti dolgokról, 1842. 32. l.). Ez a párbeszéd eléggé fogyatékos irói készséggel van megírva. A párbeszéd szövése nehézkes és Szebeklébi nagyon ügyefogyott vitázó benne, a kit éppen nem nehéz Egressynek leczáfolnia. Bajzának a legkülönbözőbb színészeti tanitásaiba beleköt, azokat csűri-csavarja, anélkül hogy a maga igazáról meggyőzni tudna. Szerinte Bajza összetanult egy rakás elméletet, de azokat nem emésztette meg, a színészeti gyakorlathoz meg semmit sem ért. Valami csiszolt modorosságban véli rejleni a színész művészetét. Óva inti ifjabb pályatársait, hogy Bajzára hallgassanak. Hogy állításait illustrálja, többször saját alakitásait elemzi, valóságos önméltatást ir. Hasonló módon ír egy másik egykorú czikkében is (Regélő 1842. 80. sz., l. még 1843. 8. sz.).

Bajza megérezte az elvi ellentétet közte és Egressy között, ezért a további elméleti vitatkozást nem folytatta. Mindössze arra szoritkozott, hogy elszórt megjegyzéseivel kipellengérezze Egressy elbizottságát (Ath. 1842. I. 1230, II. 45; 1843. I. 149) és utaljon rá, mennyire ingatag alapon állnak Egressy aesthetizálásai (Ath. 1842. II. 351). A vita ezzel lezáródott. Egressy szinművészete nemsokára közeledést mutatott Bajza elméletéhez és a személyes jó viszony is helyreállott közöttük.

*

Bár a fősúlyt Bajza a szinészek játékára helyezi, nem feledkezik meg magukról a darabokról sem. A dráma művelését tartja a Nemzeti Szinház feladatának, de nem kivánja az opera elhanyagolását sem. Kevéssé volt zeneértő, ezért aránylag ritkán ir operákról. Panaszkodik, hogy az operai műsor nem

eléggé változatos, hogy a legszebb operákat rossz szereposztással adják, az operai fondorkodásokat megbélyegzi és kikel az operaellenes tüntetések miatt (Ath. 1841. I. 223, II. 141; 1842. I. 253, 381, 463, 688, 846, II. 127; 1843. I. 439). Kedvencz operája a *Norma*, mely „tengere a muzsikai szépségeknek" s melyet évenként ötvenszer is megnézne (Ath. 1838. II. 391). Szóval Krónikája éppen nem ellensége az operának, csak nem tartja olyan szükségesnek és fontosnak, mint a drámát.

Drámát s elsősorban minél több eredeti drámát sürget minden igazgatón. „Nekünk nemzetiségre s ennélfogva eredetiségre kell törekednünk mindenben, de kivált szinpadunkon, mert ez nagy következésű dolog. Mit akarunk mi szinházainkkal? Nem egyedül mulatságot, gyönyörködtetést; nekünk magasabb czélokat kell hozzákötnünk: nyelvet, nemzetiséget. Figyelmet kell tehát fordítani, a legnagyobbat, honi íróink termékeire. Ez a legalkalmasabb eszköz felsőbb czélainkra. Sőt nemcsak, ez azon út is, mellyen szinházaink egy más, a német szinházaktól (mellyeknek olly nagy száma és kelete van hazánkban) különböző oldalról mutatkozhatnak a közönség előtt; ez az, hol a német velünk nem vetélkedhetik, hol egészen új dolgokat mutathatunk, hol bennünket meg nem előzhetnek. A nézők sokszor nyilvánítának már részvétet magyar szinművek iránt, ügyekezzünk ezt hasznunkra fordítani s legyen jelszavunk: eredeti szinművek s a legnagyobb szorgalommal betanulva! Inkább bukjék meg szinpadunkon tíz idegen darab, mint egy hazai" (Ath. 1838. II. 24).

Ismételten szemrehányásokat tesz, hogy elhanyagolják a nemzeti drámát. Különösen fáj neki, hogy

mesteréről, *Kisfaludy Károlyról* hova-tovább egészen megfeledkeznek. „Kisfaludy Károly igen ritkán rántatik elő s ekkor is gyengébb művei s ezek is csak amúgy ímmel-ámmal adatnak. Hogyan legyen így részvét eredeti művek iránt? . . . Kisfaludynak vannak sikerült vigjátékai — mellyekre egykor minden bizonynyal visszatérend a Nemzeti Szinház igazgatósága — s ime ezek nem adatnak; egypár még elő sem került soha szinpadunkon. Minek? hiszen fordításokból is csak eltengődünk valahogyan, nemde?“ (Ath. 1842. II. 47). Megrója Munkácsyékat, hogy rossz vicczekkel iparkodtak megrontani Kisfaludy drámáinak hitelét, pedig a magyar vigjáték halála óta nem egy tett lépést sem előre (Ath. 1842. I. 175).

Az első magyar humorista sületlenségeiről a gúny és megvetés hangján emlékszik meg (Ath. 1838. II. 39, 214), annál melegebben fogadja Kisfaludy utódát, *Szigligetit*. A *Rózsa* bemutatásakor lelkesülten kiált fel: Magyar világ, magyar jellemekkel! (Ath. 1841. I. 350). Összefoglalóan így jellemzi Szigligetit: legnagyobb kifogásunk ellene, „hogy inkább hordozza szivén a magyar szinház naponkénti szükségeit, mint saját dicsőségét s idejét inkább sok, mint jó dolgozatokra ügyekszik fordítani, pedig a jó maradandóságával kipótlaná a sokat is . . . Ő alkalmasint, ha nem legügyesebb, legügyesebb szinszerű drámaíróink közé tartozik, de művei belső becsére nézve többek előtt kell hátrálnia. Valódi poesis hiánya látszik minden művein, sokban gyenge lélektani ismeret és tapintat s valami mélység nélküli átlátszóság csaknem mindenütt. Ez az oka, hogy a művek előadatáskor vagy olvasáskor jó hatásúak, de hamar megunatnak s hamar elvesztik vonzó erejüket. Drámái nem is dolgozott,

hanem sebes kézzel papirosra hányt művek. Egyébiránt Szigligeti igen találékony elme, kifogyhatatlan a tárgyakban s a hatás kiszámolásában igen erős. Újabb műveiben ügyességet kezd mutatni a jellemzésben is“ (Ath. 1841. II. 841).

Nagyon érdekes ítélete a kor leghatalmasabb drámai alkotásáról, *Teleki László* művéről: „Bár mennyit okoskodunk e mű felett, törjük fejünket s erőltetjük a dolgot, a kritikának iránta előbb-utóbb azon végeredményre kell jutnia, hogy az alapjában elhibázott mű és tragikai hatású nem lehet, mert a mi látása után bennünk támad, az nem félelem és szánakozás érzelme, mint Aristoteles kívánja, hanem útálat az emberiség ellen, mellyben Valentiniánok, Petronius Maximusok és Heraclesek születhetnek. Nem hiszem egyébiránt, hogy Petronius Maximus jellemét még shakespearei talentummal is motiválni lehetne. Ő nője elcsábíttatását úgy boszúlja meg, hogy őt a csábító karjaiba maga viszi s mikor csábítója megbukott, ismét nejévé akarja fogadni s magához trónra emelni. Furcsa gyomrú és izlésű férfi és férj lehetett ezen Petrón Maxim, hogy illy undorító dolgokat képes volt végbevinni. Mi hajlandók vagyunk historicusnak még a csodálatos dolgokat is elhinni, kivált ha diplomákkal ostromolva sarokba szorítja hiedelmünket, de drámairónak csak azt hiszszük el, mit a természet örök, kétségbe nem vonható törvényei szerint képes bebizonyítani, mást, ha mindjárt esküszik is, nem fogunk senki fiának hinni. Vannak egyébiránt a műnek helyei, mellyek nem mindennapi erőre mutatnak és szerzőnek szerencsét igérnek a költői pályán“ (Ath. 1842. I. 111). Vörösmarty Bajzával ellentétben igen magasztalólag

írt a Kegyenczről (Ath. 1841. I. 870), Bajza azonban ragaszkodott nézetéhez, sőt felszólalt a túlzott magasztalások ellen (*Valami a magyar dráma felől.* Ath. 1842. II. 303).

A fordított drámákra nézve az a felfogása, a mi általában a fordításokról, hogy t. i. a külföld termelésének csak a javát ültessük át. Mivel pedig a szinpadon ekkoriban az igen sekélyes német sentimentalis dráma uralkodott, elsősorban ennek üzen hadat. Kotzebue, Gutzkow, Halm, Raupach, Birchpfeiffer, Weissenthurn és társaik támadásának czéltáblái. Kotzebuet tartja még közöttük a legkülönbnek. Határozott drámai tehetség, a ki a szinpadnak tudott dolgozni. Azonban meseszövése egészen önkényes psychologiai valótlanságokkal telve, drámáinak iránya léha és erkölcstelen, dialogusa trágár kétértelműségekkel felczifrázott (Ath. 1842. II. 143, 447). A többiek üres érzelgéséről, görögtüzes tehetetlenségéről csak a legkeményebb elitélés hangján szól (Ath. 1838. II. 343; 1841. I. 175, II. 336; 1842. I. 755, 798, II. 141, 263, 397; 1843. I. 298).

A német sentimentalis drámával szemben sürgeti némileg Shakespeare-t, de leginkább a franczia romantikus drámát. Shakespeare-tisztelővé Bajzát Lessing tette. Szükségesnek tartotta, hogy Shakespeare minél inkább meghonosuljon szinpadunkon, de nem barátja a mohó és meggondolatlan honositásnak. Nem tartja helyesnek, hogy Shakespeare darabjait válogatás és változtatás nélkül hozzák szinpadunkra, mert a mi ízlésünk igen távol esik az övétől, a mi korunk az övétől. Schröder példájára hivatkozik, kinek czéltudatos átdolgozásai tették kedveltté Németországban Shakespeare műveit. Közönségünk túlnyomó része még

nem érti meg eléggé Shakespeare művészetét, tehát óvatosan kell eljárni, előbb a vonzóbb darabokat kell adatni s csak aztán kerülhet a sor Othellóra, Macbethre, III. Richárdra. Nincsenek megfelelő Shakespeare-színészeink sem kellő számban. Ezért „Shakespeare műveit nagyon ritkán kellene adni, de nagyon jól . . . és adatásukat szinpadi ünneppé tenni, mellyen a színészek tehetségeik examenét tartják, a műbarát pedig a költészet legfényesebb diadalminak élvezésére örömmel jelenhetnék meg“ (Ath. 1841. I. 367. l. még 1842. II. 493; 1843. I. 437). Coriolánt és III. Richárdot bővebben elemzi (Ath. 1842. I. 253; 1843. I. 438).

Shakespeare-t tehát ritkán lehet adni és sokféle okból nem lehet hamarosan népszerűvé tenni, vele nem lehet kiszorítani a németeket. Hanem igenis ki lehet és ki kell a franciákkal. Ezeket a közönség is szívesen fogadja s bár vannak fogyatkozásaik, nemcsak óriási magasságban állnak a német sentimentalismus termékei felett, hanem általában a kor legjelesebb drámai alkotásai. „A franciák nemcsak tudós értekezéseket, mint a németek, tudnak tartani arról, mi drámai, hanem azt szinpadra hozni is. Nekik sok részben sikerült kitisztogatni a drámát minden idegen elemektől. Ők embereket állítnak szinpadra, nem pedig ideálokat s ezen embereknek, lyrai ömlengések és érzelgő nyögdelés helyett, valódi érzelmet s indulatot kifejező beszédet adnak szájokba. Olly reflexiók helyett, mellyekben csak a költő maga tart prédikációkat személyei jellemének rovására, helyzetből, körülményből önkényt folyó és charakterrel teljesen egyező gondolatokat mondatnak egyéneikkel, üres pathos és rhetori szavalások helyett az élet egyszerű nyelvén szólnak. Rövidek, szabatosak, nem untatják a hallgatót vég-

nélküli tirádákkal . . . Szóval a franczíák ki vannak a németek drámairói betegségéből nagyobb részint gyógyulva. Az ő szinműveikben több erkölcsi irány és poetai igazságtétel is van, mint a németekében, ámbár a német kritikusok leginkább ez oldalról szeretik őket megtámadni. A szinpadilag legnépszerűbb német szinműíró, Kotzebue, nem tartózkodik erkölcstelen, vétkes jellemeket is szánakozás és részvét tárgyaivá tenni, mit a franczíák jobbjai nem tesznek. A franczia kiállítja ugyan a vétket egész mezítelenségében szemünk elébe — s ez az, mit igen felrónak neki —, de a vétket aztán meg is útáltatja a nézőkkel, miben véleményem szerint. hatalmas tanulság rejtezik" (Ath. 1841. II. 1198. l. még 1838. II. 751; 1841. II. 1215; 1842. I. 63, 139, 671, 1166).

Bár maga Bajza is több franczia szinművet lebírált (Ath. 1842. I. 831, 1227, II. 183; 1843. I. 247) s helyett engedett az Athenaeumban néhány franczia-ellenes közleménynek is (Ath. 1838. II. 89; 1839. I. 127; 1841. II. 977, Bajza vitatkozó jegyzetével, Figy. 1838. 534), az Athenaeum és köre világosan a franczia romantikus dráma zászlaja alá sorakozott. Vörösmarty is mindig mellettük nyilatkozott és *Dramaturgiai töredékei*ben (Ath. 1837. I.) — e nagyon értékes czikksorozatban, mely mintegy kiegészíti Bajza Dramaturgiai leczkéit — külön kiemelte a franczia drámák életteliségét, szinszerűségét. Az Athenaeum hozta Eötvös József lelkes czikkét Hugo Viktorról (Ath. 1837. II. 545) és más hasonló közleményeket (Ath. 1837. II. 593; 1841. I. 113; 1842. II. 125). Mivel Bajzáék állásfoglalását fedezte a közvélemény, egész 1842-ig nem keveredtek polemiába a franczia szinművek miatt senkivel.

1842 elejével a Regélő és a Honművész átalakult

Garay szerkesztésében Regélő Pesti Divatlappá. Az új folyóirat szintén nyitott szinházi szemlét, melynek vezetésével két az Athenaeum iskolájából kikerült írót, Vahot Imrét és Henszlmann Imrét, bizott meg. Vahot hű, de nem valami hasznos fegyverhordozója volt Bajzának több polemiában s a német egyetemekről sokféle, de nem egészen megemésztett ismeretekkel mostanában hazakerült Henszlmann is vitázgatott már az Athenaeumban (Ath. 1841. II. 795; 1842. I. 79, 125, 173, 767). Mint szini kritikusok aztán másként jártak el Bajzáéknál. Először is ők magukra a darabokra helyezték a fősúlyt, másodszor, s ez a fontos, kezdettől fogva a franczia drámák ellen harczoltak. Ez Henszlmannál nem volt feltünő, hiszen francziaellenes tudományos körben tanult, de annál inkább Vahotnál, a ki a legszélsőbb franczia drámákat utánozta szinműveiben. Henszlmann külön czikkekben is azt fejtegette, hogy szinműíróink azért nem tudnak jellemezni, mert a francziákat utánozzák, a franczia társasélet pedig egészen felületes és a jellemtelenségig modoros, náluk tehát az igazi jellemek ismeretlenek. Csakis a kimüveletlen ízlés gyönyörködhetik az ő regényes, de lélektani valóság nélküli cselekvényeikben. Az ő romantikus drámájuk üres pathosa, meglepő fordulatai azonban még kritikusainkat is megnyerték s ez a főoka, hogy igazi nemzeti drámánk nem fejlődhetik, hogy nem Shakespeare-t, Goethét, Calderont követjük (Reg. Pesti Div. 1842. 10., 31., 35—38. sz.). Ugyanezeket a gondolatokat ismételgeti a maga parlagi észjárása szerint Vahot is. Eredeti találmánya csak annyi, hogy Vörösmarty dramaturgiájából akarja kimutatni a franczia drámák értéktelenségét (Reg. Pesti Div. 1842. 73., 75., 77., 78. sz.).

Ezek a Henszlmann—Vahot-czikkek nagyon is elárulták, hogy az Athenaeumot akarják polemiába keverni. Bajza azonban hallgatott s csak azt constatálta, hogy a közönség szereti a franczia drámákat, mire való volna a francziákat leczkéztető urakat megczáfolni (Ath. 1842. II. 502, 597). Miután így nem sikerült Bajzát provocálni, az Othello bukásakor Henszlmann nyiltan az Athenaeumra támadt. A bukásért az Athenaeumot tette felelőssé, mert külsőségekhez tapadó felszínes bírálataival, a léha franczia darabok üres magasztalásával elrontotta a közönség ízlését. Hogy mennyire készületlenek és avatatlanok az Athenaeum bírálói, legjobban mutatja az, hogy fél év óta szó nélkül tűrik, miként szaggatja darabokra a Regélő kedves franczia gyártmányaikat (Reg. Pesti Div. 1842. 93. sz.).

Erre már felelt Bajza (*Shakespeare, franczia szinművek s az Athenaeum.* Ath. 1842. II. 585). Részletesen kifejti, hogy nézete szerint miért nem következett el még nálunk Shakespeare kora. Különben a kritika bajosan fog egy irót megkedveltetni. Az Athenaeum nem egy czikkel szolgálta a Shakespeare-cultust (Ath. 1838. I. 17; 1839. II. 556, 564; 1841. II. 865; 1842. I. 97), vád tehát e szempontból nem érheti. Ha mégsem szolgálta volna az ügyet helyesen, miért nem ellensúlyozza a Regélő, miért nem hoz a Regélő alapos Shakespeare-bírálatokat? De itt csak Vahot szokott nagyhangú czikkeket írni, melyekből semmi egyéb nem derül ki, mint az, hogy Vahot nagyon csodálja Shakespeare-t. A mi a franczia drámákat illeti, azokról kár vitatkozni. Henszlmann czikkei eddig még nem ingatták meg a közönséget e darabok szeretetében. Természetes is, hogy a közönség

kedveli e drámákat, mert ezek a kor legéletrevalóbb, legszinszerűbb alkotásai. Hogy bennük a cselekvényre nagyobb gond van fordítva, mint a jellemekre, az igaz, de már Aristoteles megmondta, hogy lehet dráma jellemek nélkül, de nem cselekvény nélkül.

Bajza átgondolt okos czikkét a Regélő „a gonoszság ördögének berzenkedő erőlködése“ czímmel tisztelte meg (Reg. Pesti Div. 1843. 2. sz.) s tovább is szidta rendületlenül szinházi szemléjében és külön czikkekben (Reg. Pesti Div. 1843. 21—23. sz. II. 5., 6., 8., 26—28. sz.) a franczia szinműveket és az Athenaeumot. Bajzának Henszlmann felelt egy tudákos, pökhendi czikkben, a melyben azt bizonygatta, hogy a drámában a jellem fontosabb a cselekvénynél s ezt a tanitását belemagyarázza Aristotelesbe is (Reg. P. Div. 1843. I. 3—7. sz.). Az Athenaeum meglehetősen nevetségessé tette Henszlmann nagyképű fontoskodását (Ath. 1843. I. 41). Bajza külön nem felelt neki, csak Lapszemlé-jében hozta szóba a Regélő illető számainál Henszlmann és Vahot czikkeit (Ath. 1843. I. 100, 190, 346, 346) „Henszlmann aestheticai iratai általában azt mutatják — irja —, hogy ő e tárgyakról sokat olvasott, de kevesebbet gondolkodott s a mit tanult, még nincs elrendezve fejében; tisztában lenni önmagával s világos fogalmakig eljutottnak ő még nem látszik, minek oka lehet az is, hogy nem önállólag gondolkodó fej, de az is, hogy igen új és eredeti akar lenni s minthogy az eredetiséghez mindennapi erőnél több kivántatik, lőn, nem az a mi akart, hanem a mi bírt, egy aestheticai különcz és paradoxvadász, kinek beszédeit lehet ugyan figyelemmel tartani, de állitásai elfogadásától óvakodni kell, nehogy csábokba téveszszen“ (Ath. 1843. I. 190).

Ezzel a vita egyelőre lezárult. A franczia szinművek szidása ugyan továbbra is divat maradt, de uralkodásukat ez ezután sem rendítette meg. A Kisfaludy-Társaság pályázatot hirdetett a franczia szinművek hibáinak kimutatására, másrészt azonban a cselekvény elméletének kifejtésére is „minthogy a cselekvény a szinmű lényege".[1] Mint a cselekvény, mint a szinszerűség kérdése azután nemsokára újra feléledt a vita, de ebben már nem vett részt Bajza. Ő maga részéről elintézte a dolgot Henszlmannal szemben, még pedig győzedelmesen. Gondolkozhatunk akárhogyan a szinszerűség kérdéséről, a franczia szinművekről, bizonyos az, hogy a franczia romantikus dráma volt a kor legéletképesebb szinműve és hogy Kotzebuet nem követhette közvetetlenül Shakespeare. A franczia drámák készitették elő a talajt Shakespeare számára is. A tempót talán elhibázta Bajza, de az egymásutánt nem.

Bajza azonban a franczia romantikus drámát nemcsak önmagáért pártolta, hanem azért is, mert e drámai iskola nyomain remélte a magyar nemzeti dráma felvirágozását. Hiszen egész dramaturgiai munkásságát e czélnak szentelte és annyi keserűség, meddő küzdelem után is kiirthatatlan lelkesedéssel ezért dolgozott. És ezúttal is eltalálta a helyes irányt. Évtizedek kínlódása és vergődése után a magyar romantikus drámai iskola teremtette meg a nemzeti drámát (Szigligeti, Czakó, Teleki). A Játékszini Krónika legszebb diadala ez volt. A miért hét éven át annyi kitartással harczolt, azt az Athenaeum utolsó évében a meg-

[1] Kisfaludy-Társaság Évlapjai. IV. 308, V. 32, VI. 420. Az első pályázat nyertese Müller Godofréd, a másiké Gondol Dániel lett. Ez utóbbi munkájából mutatvány: Ath. 1843. II. 289

valósulás biztos útján látta. Három nem is valami nagyon jeles nemzeti dráma fényes sikere (*Tisztújítás, Szökött katona, Országgyülési szállás*) eldöntötte a magyar dráma ügyét. „Szinházunkban — írja Bajza Krónikája végszavában — a nemzeti elem kezd mindenek közt túlnyomó lenni. Ez igen jó jel s e jelben intve vagyunk, hogy diadalmaskodni fogunk, ha e kedvező fordulatot használni tudván czélszerűen munkálkodunk, hogy a nagy közönségben felébredt hazafiúi szép láng ki ne aludjék többé. Igen is világosan kifejezte magát a gondviselés, melly a nemzet felett hosszú időkön át őrködik, hogy nekünk mindenben saját magunkból kifejlenünk . . . Írók, színészek, igazgatók! Íme nyilni kezd előttetek a pálya, mellyen a koszorúk legszebbikét nyerhetni el, értsétek meg a kor intését. Mi annak reményében zárjuk be M. J. Krónikánkat, hogy a Tisztújítás pesti szinházunk életében egy új korszak kezdője volt, melly nemsokára eszközöket idézend elő, miknél fogva szinészetünk az leszen, minek rendeltetésénél fogva lennie kell, egyik hatalmas támoszlopa lételünk legfőbb eszközének, a nemzetiségnek“ (Ath. 1843. II. 461).

V.

Az 1843 elejével beköszöntött Bartay-aera művészi sikerekben egyike volt a leggazdagabbaknak a Nemzeti Szinház történetében. Bartay helyes tapintattal a nemzeti drámát helyezte előtérbe és a franczia romantikusok nyomán fellendült magyar dráma-irodalom szokatlan bőkezűséggel termelte a hatásos szinműveket. Szigligeti (*Szökött katona, Két pisztoly, Zsidó*), Vörösmarty (*Czillei és a Hunyadiak, A fátyol titkai*),

Eötvös (*Éljen az egyenlőség!*), Jósika (*Két Barcsay*), Czakó (*Kalmár és tengerész*), Kovács Pál (*Nemesek hadnagya*), Nagy Ignácz (*Tisztújítás*), Jakab István (*Falusi lakodalom*), Obernyik (*Örökség*), Vahot Imre (*Országgyűlési szállás, Farsangi iskola, Még egy tisztújítás*), Balog István (*Mátyás diák*) egymás után adták elő jeles darabjaikat. A fordított darabok közül is több zajos sikert aratott (Shakespeare: *Macbeth, III. Richárd*; Ponsard: *Lucretia*) és szerencséje volt Bartaynak az operákkal is. Ő mutatta be az első nagyobbszabású magyar operát, Erkel *Hunyadi László*-ját is. A legjelesebb színészeket állandóan a színház kötelékében tudta tartani, hazahozta háromévi vezeklés után Schödelnét is és egymás után vendégszerepeltette a külföld számos jelesét, alkalmat nyujtott a színészeknek maguk továbbképzésére, kitünő ballettet szervezett, pályadíjakat tűzött ki stb. Szóval olyan pezsgő színházi életet teremtett, a milyen még a német színház legvirágzóbb korában sem volt soha fővárosunkban.

Sajnos, diadalaitól elkapatva nagyon is tékozlóan bánt a pénzzel, úgy hogy két év alatt csődbe jutott. Újra az országgyűlésnek kellett a színházról gondoskodnia. Az 1843—44-iki országgyűlés a liberalis ellenzék egy népszerű mágnását, a ki különben résztvett már a megyei igazgatásban is, gr. Ráday Gedeont választotta meg a színház főigazgatójává és neki jóformán teljhatalmat adott. Ráday a színház pénzügyeit rendbehozta s aztán, ha nem is olyan fényes sikerekkel, de igen tisztességes eredménynyel vezette az intézetet. A színház művészeti vezetését Fáncsy Lajosra bízta mint igazgatói ügyvivőre, de a jelesebb színészeknek sok beleszólást biztosított. Fáncsyra sokan irigykedtek

és sokan abban a véleményben voltak, hogy visszaél a ráruházott hatalommal, emellett több szerzőt megsértettek darabjuk visszautasításával, ezért a szépirodalmi lapokban egyre ostromolták az új igazgatást.

Az irányadó politikai és irodalmi körök azonban kitartottak Ráday mellett. Nemcsak mert ismerték a gróf ügyszeretetét és méltányolták önzetlen munkásságát, hanem politikai okból is, mert a liberalis mágnás bukása a conservativek diadala lett volna. Bajza, a ki lemondása óta állandó ellenzéke volt a szinháznak és Bartay alatt is csak semleges jóakarója lett, most ismét vonatkozásba jutott a szinházzal, a mennyiben tagja lett a drámabíráló-bizottságnak. Ő is szívvel-lélekkel ragaszkodott Rádayhoz s mikor a folytonos támadások ellenében kétszer is bizalmi nyilatkozattal tisztelték meg a grófot, Bajza mind a kétszer az aláírók közt volt. 1846 aug. 25-én a Pesti Hirlapban hatan (Bajza, gr. Batthyány Kázmér, Fáy, Kossuth, Tóth Lőrincz, Vörösmarty) keltek Ráday védelmére (v. ö. Honderű 1846. II. 269; Életképek 1846. II. 321), 1847 ápr. 24-én az Életképekben 44-en.

Bajza e két bizalmi nyilatkozat mellett egyszer külön is polemizált a szinház ügyében. Történt ugyanis, hogy egy szinházi pályázaton, mint relative a legjobb munka, Kovács Pál *Obsitosa* lett a pályanyertes és a szinmű a bemutató előadáson rettenetesen megbukott. A lapok erre nekimentek Kovácsnak, a drámabirálóknak és Rádaynak (Pesti Hirlap 1845 nov. 27, Honderű 1845. II. 436). Bajza is tagja volt a bíráló választmánynak s bár ő Jókai *Két gyám*jára szavazott, mégis ő állt ki védelemre (*Nemzeti Szinházunk ügyében.* Pesti Hirlap 1845 deczember 11, 12). Figyelmezteti a lapokat, hogy nagyon méltánytalan egy olyan

tiszteletreméltó veterán írót megtámadni, mint Kovács Pál, leírja a pályabírák nehézségeit és tiltakozik az ellen, hogy mindenért Rádayt teszik felelőssé. Nagy melegséggel jellemzi az érdemeket, melyeket Ráday a szinház körül szerzett.

Az 1847 őszén Pozsonyban összeülő utolsó rendi országgyűlésre Rádaynak is el kellett mennie, a többi között azért is, mert főigazgatói mandátuma ez országgyűlés újabb rendelkezéséig tartott. Maga helyett igazgatót keresett s választása rögtön Bajzára esett, nemcsak mert neki kitartó híve volt, hanem mert az irodalmi közvélemény hovatovább mindjobban arra a meggyőződésre jött, hogy Bajza volt eddig a szinház legrátermettebb igazgatója. Bajzát nagyon lekötötte történetirói munkássága és első igazgatóságának tapasztalatai sem voltak valami csábítóak, ezért iparkodott kitérni a kitüntető bizalom elől. Hosszas vonakodás után 1847 június 28-án elvállalta az igazgatást egy fél évre, 1847 okt. 1-től 1848 husvétjáig (ápr. 23), mely idő azonban a körülmények alakulása miatt nyolcz hónapra nyúlt ki, 1848 máj. 31-ig.

Vállalkozását külön czikkben jelentette be a közönségnek (*Nyilatkozás a Nemzeti Szinház igazgatói hivatala iránt.* Pesti Hirlap 1847 jul. 1). Az előzményeket elmondva kijelenti, hogy az idő rövidsége miatt a közönség ne várjon tőle reformokat, nem igérhet mást, csak pontos igazgatást. Bajza vállalkozását a sajtó nagy örömmel vette tudomásul. Még az ellenséges Honderű is bizalommal fogadta (Honderű 1847 II. 17). A Pesti Divatlap immár megbékélt szerkesztője, Vahot Imre azt irta, hogy Bajza igazgatóságával régi vágya teljesült (Pesti Div. 1847. II. 893) A Pesti Hirlap (1847 júl. 1) és Ráday félhivatalosa,

az Életképek lelkesen köszöntötte (Életképek 1847. II. 29), a Szépirodalmi Szemle meg különös melegséggel üdvözölte a szinház legjobb igazgatóját, a színészek barátját, az irodalom emberét, a ki sohasem feledkezett meg róla, hogy a szinház nem csupán mulatsági fészek, hanem a szinháznak irodalmi hivatása van (Szépir. Szemle 1847. I. 255). Így vonult be a közbizalom hangjai közt az a férfiú újra a szinházba, a kit éveken át a legocsmányabb vádakkal üldöztek s a kit állására képtelennek hirdettek.

Bajza a szinházban nagy változásokat talált. A tized, mely első igazgatósága óta elmult, bár többször bukással fenyegette a szinházat, mégis minden vonatkozásban előbbre vitte. Nem is lehetett ez másként, mikor ez évtized alatt a nemzet más területeken is akkorát haladt. Bajza azonban a változott körülményekbe is azonnal beletalálta magát s ha az idő rövidsége és előre kiszabott tartama, valamint a zavarólag ható viharos politikai viszonyok miatt semmi nagyobb alkotás nem fűződik is második igazgatóságához, bizonyos az, hogy állását nemcsak becsülettel betöltötte, hanem szerencsés kézzel meg is oldotta a szinház néhány függő kérdését.

Ezúttal sem igazgathatta Bajza egészen saját ízlése szerint a szinházat. Most sem rendelkezett semmiben sem egészen szabadon, mégis jóval kedvezőbb volt a helyzete, mint 1837-ben. Akkor egy sokfejű, ingatag elhatározású, erősen befolyásolható és kapkodó testületnek volt alárendelve, mely folyton ott állt a háta mögött és beleszólt mindenbe, most pedig egy nyugodt gondolkozású, őt sokra tartó, méltányos férfiúnak, a ki emellett nem is volt a fővárosban. A függő helyzet azonban mégis megvolt, nagyobb

dolgokban Bajza nem intézkedhetett önhatalmúlag, Ráday viszont Bajza akarata ellen is szabadon rendelkezhetett bárkivel és bármiben. Ráday a maga előkelő gondolkozása következtében nem igen élt ezen jogával, de pl. egy intézkedésével hetekre megzavarta a szinház rendes munkáját. 1848 januárjára fel akarta vinni az egész társulatot egyhónapi vendégszereplésre Pozsonyba. A lapok ugyan tiltakoztak terve ellen, de ha közbe nem jő a nádor betegsége, a dolog mégis megtörtént volna (Szépir. Szemle 1847. II. 366, Pesti Divatlap 1847. II. 1566, 1629, 1848, I. 29), azonban így is erősen visszahatott a szinház nyugodt működésére.

Relative szabadabb igazgatásához jelentékenyen nagyobb szinházi személyzetet is kapott Bajza. A szinháznak már külön drámai, operai és tánczszemélyzete volt. Az első csoport 20 férfi és 12 nő tagból állott, a második 10 férfiből és 6 nőből, a harmadik 18 tagból. Volt még 38 tagú énekkar, 43 tagú zenekar és mindenféle segédszemélyzettel együtt a szinháznak 219 alkalmazottja volt. A régi jeles szinészek néhány elhalton kivül mind ott voltak még s az újabb nemzedék sorából is már sokan kitüntek (Szigeti, Steger, Bulyovszkyné, Hollósy Cornélia).[1]

A személyzet jelentékenyen nagyobb fizetést is kapott, mint tíz éve. Bajzának 250 pft havi fizetése volt, Egressynek 166, Lendvaynak és Szentpéterynek 136, Fáncsynak 116, Szerdahelyinek 100, Barthának 80 pft stb. A nők közül Schödelnénak 500, Hollósy Cornéliának 400, Éder Luiznak 150, Lendvaynénak

[1] V. ö. ez adatokra, valamint a műsorra nézve a Nemzeti Szinház zsebkönyveit 1848-ra és 1849-re.

és Laborfalvi Rózának 133, Komlóssy Idának 100 pft stb.[1] A színészi fizetésekkel különben nagyon meggyűlt a Bajza baja. A legtöbb színész szerződése 1848 márczius végével lejárt s a színészek Egressy vezetése alatt fizetésjavítást követeltek s kívánságukat bajos volt teljesíteni (Pesti Divatlap 1848 I. 30, 62). Végre is Bajza rábírta őket, hogy a régi feltételek mellett újabb három évre szerződjenek.

Ez a fizetési mozgalom megint zavaró volt a színház működésére. De voltak más bajok is a személyzettel. A tánczszemélyzet a legnagyobb mértékben rakonczátlankodott. Bajza kénytelen volt őket felmondással megfenyegetni s bár a tánczosoknak gr. Fáy István személyében igen befolyásos pártfogójuk akadt (I. 92), Bajza erélye rendet teremtett (Szépir. Szemle 1847. II. 303, Életképek 1848. I. 28). Schódelné miatt is volt baj, de merőben más természetű, mint tiz éve. Hollósy Cornélia fiatal bájos lényével és művészetével kezdte háttérbe szoritani a már öregedő, hanyatló és örökös szeszélyeivel az igazgatóság és közönség türelmét egyaránt erősen próbára tevő Schódelnét. A régi bántalmakért méltán neheztelő színészek és a művésznő gyanakvó természete annyira elmérgesitették a helyzetet, hogy Schódelné távozni készült a szinpadról. Bajza szigorú igazságszeretete mégis lehetővé tette számára a maradást s maga Schódelné is hálával ismerte el Bajza jóindulatát (Életképek 1848. I. 253, 284, Pesti Divatlap 1848. I. 248, 345).

A szinház belső rendjét, mikor Bajza az intézet vezetését átvette, az 1842-ben készített szinházi tör-

[1] V. ö. a Kolosy Gerő szinházi pénztáros hagyatékából a Nemzeti Múzeumba került színészi nyugtákat (Analecta Literaria), továbbá Bajza 63 levelét Kolosyhoz u. o. az irodalmi levelestárban.

vénykönyv (*A Nemzeti Szinház bővített törvénykönyve* 1843, 32. l.) szabályozta. Ez lényegileg megtartja a Bajza-féle törvénykönyv alapelveit, csak a gyakorlatban felmerült esetekből kifolyólag sok mindenféle részletkérdésről intézkedik, a mire Bajza még nem gondolt és több pontban szigoritja a fegyelmet. Bajza e törvénykönyvet némi csekély módositásokkal egészen magáévá tette (*A Nemzeti Szinház törvénykönyve 1848 ápr. 1-től kezdve.* 1847, 34+6. l.).

A mi a szinház anyagi viszonyait illeti, nagyon kevés adatunk van.[1] A helyzet éppenséggel nem volt rózsás. Az 1840-iki országgyűlés által a megyékre kivetett szinházi segély még most sem folyt be egészen s a volt részvényes társaság még most sem volt egészen kielégitve. Különösen 1848 tavaszán küzdött a szinház anyagi zavarokkal, mert egyrészt a politika erősen elvonta tőle a közönséget, másrészt az elég gyakori diszelőadások sok pénzt emésztettek. Ápr. 29-én és máj. 30-án István nádor utasitására Kossuth, a pénzügyminiszter, 5—5000 pftot bocsátott sürgősen a szinház rendelkezésére, különben a szinház képtelen lett volna az elseji kiadásokat fedezni. A szinház havi kiadása körülbelül 10,000 pftra tehető s ezzel nem állott arányban a bevétel.

Ilyen nehézségek közt is tisztességgel megfelelt a szinház feladatainak. A tiz év, mely Bajza két igazgatását elválasztja, műsor tekintetében is nagy változásokat vitt végbe a szinházban. Ha Bajza két műsorát összehasonlítjuk, óriási haladást látunk s pedig majdnem kizárólag abban az irányban, melyet folyton

[1] V. ö. az Országos Levéltár Acta Theatráliáit. A Nemzeti Szinház irattára máig rendezetlen és hozzáférhetetlen.

ő sürgetett. Második igazgatósága idejére 231 szinházi est esik s ezalatt 104 darabot adtak elő, közülük 22-őt először és 23-szor volt részben vagy egészben hangverseny, szavalás stb.

Az első nagy különbség, a mit látunk Bajza két műsora között, az eredeti daraboknak számban és értékben való nagymérvű előtérbe nyomulása. Magyar darabbal kezdte s azzal fejezte be Bajza igazgatását, a *Bánk bán*nal és a *János lovag*gal. Összesen 31 eredeti darabot adatott elő 69-szer, közülök ötnek volt alatta a premièreje. Legnagyobb sikere Hugó Károly *Világ színjátékán*ak volt, mely alatta hét előadást ért meg; legköltőibb darab, melyet bemutatott, Czakó *János lovagj*a volt (három előadás). Kívülök ő mutatta be Szigligeti *Renegát*ját (egy előadás) és *Párbaj mint istenítélet*ét (három) és Obernyik *Fiatal nagynéné*jét (két). Már Szigligeti uralkodik a szinpadon Tőle 11 darabot adtak 24 előadásban, köztük a *Csikós*-t hatszor. De vannak a magyar szinpadnak már más hatásos színművei is: igy Katona *Bánk bán*-ja (négy) Czakó *Végrendelete* és *Leonája*, Obernyik *Örökség*e, Hugó Károly *Bankár és bárój*a (négy) és *Brutus és Lucretiája*, hogy a régebben játszott jeles darabokat ne is említsük. Kisfaludy Károlynak két szinművét újította fel (*Kemény Simon*, *A gyilkos*).

A fordított darabok is mások, mint tiz éve. Kotzebue és iskolája jóformán nyom nélkül eltüntek s a franczia romantikusok uralkodnak, de már gyakrabban szóhoz jutnak a classicusok is. 14 forditott darabot mutatott be, még pedig négy drámát és 10 vigjátékot, összesen pedig adatott 22 fordított drámát 34-szer és 35 vígjátékot 59-szer. Kettő kivételével (Sheridan: *Szerelemvadászat*, Slovacky: *Mazeppa*) valamennyi új

darab franczia. Köztük van Hugo Viktor *A király mulat* czímű szinműve, mely azonban megbukott, Dumas *Darlington Richárdja* (három) és nagy sikert ért *Skót nemese* (hat), Scribe *Johanna és Jeanette* (öt) és *Rágalom* czímű vígjátékai, Molière *Fösvénye* (két) stb. A franczia romantikusok nagyszámú, többé-kevésbbé sikerült műveiu kivül Shakespeare-nek öt darabját játszották (*Othello*, *Macbeth*, *Hamlet*, *Romeo és Julia*, *IV. Henrik*), Schillertől hármat (*Ármány és szerelem*, *Stuart Mária*, *Messinai hölgy*). aztán Molière *Tartuffe*-jét (három), Moreto *Donna Dianáját* stb.

Az operát a virágzás magas fokán találjuk. Három operát mutatott be (Verdi: *Macbeth* hétszer, Lortzing: *Czár és ács* háromszor, Mercadante: *Horatiusok és Curiatiusok* egyszer) s összesen 16 operát játszatott 68-szor. Legtöbbször Doppler *Benyovszky*ját adták (tiz), aztán Erkel *Hunyadi László*ját (hét). Az olasz mesterek uralkodnak: Donizetti (*Borgia Lucretia*, *Lammermoori Lucia*, *Rohan Mária*, *Dom Sebastian*, *Linda*, *Bájital*, *Don Pasquale*), Verdi (*Nabucodonozor*, *Ernani*), Bellini (*Alvajáró*, *Norma*), Rossini (*Sevillai borbély*). Alboni Marietta vendégszereplésekor, 1847 nov. 6-án a *Borgia Lucretiát* olaszul adták elő.

A lapokkal elég jó barátságban maradt Bajza. Meg-megtették kifogásaikat Bajza műsora ellen, de egy kivételével valamennyi megbizott benne mindvégig. Az Életképek fokozottabb Shakespeare-cultust kívánt tőle (Életképek 1848 I. 62, 246), a Pesti Divatlap sokallotta a franczia darabokat és az operákat (Pesti Div. 1847. II. 1406, 1407, 1563; 1848. I. 61, 313). Ezeknek Bajza nem felelt, de polemiába bocsátkozott a rosszakaratú Honderűvel. Itt Nádaskai Lajos egyre az opera-cultust sürgette, panaszkodott

a franczia darabok túltengése miatt s elégedetlen volt Bajza egész igazgatásával, mert „javitólag és irányitólag“ nem működött (Honderű 1847. II. 397, 419, 457; 1848 I. 20. 124, 137, 175). Bajza erre azt felelte (*Tájékozások a Nemzeti Szinház ügyében.* Pesti Hirlap 1847 nov. 26. sz.), hogy ő reformokat nem igért, tőle tehát ezt joggal nem is kivánhatják, a franczia szinművekről kimutatja, hogy rájuk körülbelül a műsor harmadrésze jut, a mi nem is nagyon sok, tekintve azt, hogy a szinházi könyvtár túlnyomó része belőlük áll. A Honderű nagyon tétován válaszol Bajzának s csak a „francziáskodás“ vádját tartotta fenn. Kifejti azonban, hogy a szinigazgatótól irodalmi műveltség mellett zeneismeretet és nyelvek tudását kellene kívánni (Honderű 1847. II. 457). Bajza erre nem felelt s elmaradtak fentebbi czikkében megigért további tájékoztató közleményei is, melyekben a sajtó kifogásaira reflectált volna.

Az elmaradás oka a politikai élet forgataga, mely minden figyelmet lekötött, úgy hogy a szinház dolgaival a közönség semmit sem törődött. A politikai izgalmak az 1848. év elejével napról napra fokozódtak s márczius 15-én a szinházba is becsaptak. Márczius 15-ére Soulié *Két anya gyermeke* volt előadásra kitüzve, de délben követség ment Bajzához azzal a kéréssel, hogy este a *Bánk bán*t adják. Bajza örömmel beleegyezett a műsorváltozásba. A nagy fénynyel megindult előadást a II. felvonás alatt tüntetés szakitotta félbe. Híre járt ugyanis, hogy a fogságából aznap kiszabadított Stáncsics a szinházban fog megjelenni a nép előtt. A tüntetők előadás közben betódultak a nézőtérre, mire az előadás abbamaradt. A zenekar a Rákóczi-indulóval teremtett csendet s aztán

Egressy még Petur bán costume-jében megkérdezte a közönséget, mit óhajt hallani. A közönség kívánságára előbb a Marseillaise-t énekelte el a kar, majd a Hunyady László legkedveltebb áriáit. Ezután Egressy elszavalta a Talpra magyart, mire Egressy Béni aznap szerzett dallamára a közönség el is énekelte. Elénekelték még a Hymnust és Füredi több népdalát. Végre Jókai jelentette, hogy Stáncsics nyugovóra tért s a közönség a Rákóczi-induló hangjai mellett eloszlott (Pesti Divatlap 1848 I. 361).

Hasonló módon nem zavarta meg ugyan többet az előadásokat a politika, de a negyvennyolczas események mégis folyton erős visszahatással voltak rájuk. Egyrészt több ízben díszelőadásokat kellett tartani különböző, a fővárosba érkezett küldöttségek tiszteletére (ápr. 5-én a bécsi egyetemi ifjúság, ápr. 23-án a bécsi küldöttségek, ápr. 28-án az erdélyi unió-küldöttség tiszteletére), másrészt meg a közönség kezdett elmaradozni, sőt a színészek is inkább a politikával foglalkoztak, mint a művészettel. „Kinek jutna eszébe mai nap szinházba járni?“ kérdi egyszer igen jellemzően az Életképek (Életképek 1848. I. 473).

Bajzát magát is elsodorta a politikai élet. Már április végén megbízták a kormánylap tervének elkészítésével. E lapnak ő volt a kiszemelt szerkesztője s így csak addig vitte becsületből az igazgatást, míg Ráday, kit a főigazgatással az országgyűlés továbbra is megbízott, megfelelő igazgatót talált helyette. Június elsején Erdélyi János vette át hivatalát (Pesti Divatlap 1848 I. 545, 609, 639, 699). A sajtó jóformán észre sem vette az igazgatóváltozást. Bajza egy meleg búcsúszózattal vált meg a szinháztól, melyben megköszönte a színészeknek ragaszkodásukat személyé-

hez. „Virágozzék a felszabadult haza — mondja itt Bajza — s adja Isten, hogy a nemzeti színügynek is nemsokára feltámadjon napja s milliók érezzék annak fontosságát, mit még most alig éreznek százan, ezeren.“[1]

Ez volt Bajza utolsó szava a nyilvánosság előtt a magyar színügyben. 1849 júniusában a forradalmi kormány ugyan harmadszor is meg akarta tenni színigazgatónak, de Bajza nem fogadta el az állást (Ir. tört. Közl. 1908, 455).

A Nemzeti Színház története még nincs megírva, még hiányoznak a biztos adatok ahhoz, hogy Bajzát összemérhessük igazgatótársaival s ez összehasonlításból kidomboruljon Bajza igazgatói jelentősége, de az már ma is bizonyosnak mondható, hogy a szabadságharcz előtti kornak ő volt a legkülönb igazgatója és hogy a Nemzeti Színház 75 éves multja alatt sem akadt egyetlen igazgató sem, a ki nála nagyobb odaadással, lelkesedéssel csüggött volna hivatásán.

[1] E kiadatlan, 1848 jún. 2-áról keltezett búcsúszózat eredetije a Nemzeti Színházban őriztetik.

VII. FEJEZET.

Athenaeum.

I. Az Athenaeum története. — II. Az Athenaeum költői. — III. Az Athenaeum tudományos törekvései. — IV. Az Athenaeum miatti zajgások. — V. Nemzetiségi vita. — VI. Lapszemle.

I.

A harminczas években rohamos fejlődésnek indult a magyar irodalom. Az Akadémia megalakulása erős lendületet adott úgy a szépirodalomnak, mint a tudományoknak. Még intensivebbé tették az irodalmi életet a budai állandó játékszin, a Kisfaludy-Társaság és különösen a reform-kor lassanként meginduló sajtója. Az egyre hevesebben lüktető irodalmi életnek is közlönyökre volt szüksége. A triumviratus két ilyen organumot is vezetett: az Aurorát és a Kritikai Lapokat. Mindkettő betöltötte a maga hivatását, de a harminczas évek derekán a fejlődöttebb irodalom már nem érhette be az ilyen ritkán megjelenő kötetekkel. Elkövetkezett az irodalmi napisajtó kora.

Egymás után kezdtek feltünni az irodalmi folyóiratok. Az Erdélyi Hiradó irodalmi mellékletként megindítja a Nemzeti Társalkodót, a Jelenkor a Társalkodót. Ezek azonban nagyon szükre szabott terjedelmük és túlságosan is vegyes tartalmuk miatt

nagyon kevéssé szolgálhatták a tulajdonképeni irodalmat. Kovacsóczy rövid időközben két gyenge folyóirattal is kísérletezett, a Szemlélővel és a Literaturai Lapokkal. Nevezetesebb irodalmi lapok voltak ezeknél Mátray Gábor Regélője és Honművésze és Munkácsy János Rajzolatai. Elég jó írói gárdája volt mind a két folyóiratnak, de a Rajzolatokat igen elvtelenül szerkesztette Munkácsy, Mátray meg annyira csak a női közönséget tartotta szem előtt, hogy a Regélő nem lehetett tartalmasabb irodalmi folyóirattá.[1] Szóval a magasabb igényeket is kielégítő folyóiratra mellettük is szükség volt.

Bajzáék elhatározták, hogy ők vállalkoznak egy ilyen folyóirat megindítására. 1836 végén megszüntették mind az Aurorát, mind a Kritikai Lapokat s megindították az Athenaeumot és melléklapját, a Figyelmezőt. Az új folyóirat engedélyezéséért 1836 nyarán folyamodtak Vörösmarty és Toldy. Bajzát nem merték szerkesztőnek felterjeszteni, mert egész forradalmár híre volt.[2] Benyujtott tervrajzuk szerint a folyóirat felöleli a szépirodalom, művészetek és tudományok minden ágát a politika és a hitviták mellőzésével. A vállalatért az anyagi felelősséget Hinka József ügyvéd, Toldy rokona, viselte. Pest megye a folyamodást melegen pártolta és az engedélyt meg is kapták.[3]

[1] V. ö. Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története* 1887. 177—191. l.

[2] U. o. 208. l.

[3] Az Athenaeum melléklapjaként terveztek egy Tavasz cz. folyóiratot is s 1838-ban Vesta czímmel egy népies melléklapot akartak megindítani, de ezekre nem kaptak engedélyt. V. ö. Ferenczy id. m. 208—209. l. és az Athenaeum és Figyelmező iratait a M. Tud. Akadémiában (Tört. 2° 14. sz.).

1836 deczemberében bocsátották ki az új folyóirat előrajzát. „Korunkat a haladás sebessége bélyegzi", ez az oka a zsurnalisztika felvirágzásának. Ők tehát számolva a korviszonyokkal, folyóiratot indítanak „nem egyes osztályoknak, hanem általában a nemzet művelt rendeinek". Minden tudományszakra tekintettel lesznek, de a szorosan szakszerű fejtegetéseket kizárják lapjukból. Összeköttetésben állván a haza legkiválóbb tudósaival, legkitünőbb íróival, remélik, hogy a közönség igényeit ki tudják elégiteni. Munkatársaik: Balásházy János, Brassai Sámuel, Bugát Pál, Czuczor Gergely, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös József, Fábián Gábor, Fáy András, Frivaldszky Imre, Gaal József, Gorove László, Győry Sándor, Herepei Károly, Jakab István, báró Jósika Miklós, Klauzál Imre, Kovács Pál, Kölcsey Ferencz, Luczenbacher János, Molnár Sándor, Nagy Károly, Péczely József, Stettner György, Szász Károly, Székács József, Szenvey József, Szontagh Gusztáv, Tasner Antal, Tóth Lőrincz, Vajda Péter, Warga János, Zsivora György.

1837 január 1-én megjelent az Athenaeum első száma, 10-én a Figyelmezőé. Mind a két folyóiraton mint kiadó-szerkesztők Schedel és Vörösmarty szerepelnek, Bajza „szerkesztő-társ", valóban azonban az Athenaeumot Bajza, a Figyelmezőt Toldy szerkesztette. Az Athenaeum kéziratait Bajza és Vörösmarty bírálták s véleményeltérés esetén Toldy döntött.[1] Az Athenaeum hetenkint kétszer jelent meg 4° alakú kéthasábos 8 oldalon, a Figyelmező ugyanilyen terjedelemben egyszer hetenkint. Előfizetési áruk az első

[1] V. ö. Greguss Ágost: *Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága* 1871. 19—20. l.

félévben 4 pengő forint volt, a második félévtől fogva 5 pft.

A folyóirat első számának élén a következő Berzsenyiből vett motto állott:

Az ész az Isten, mely minket vezet,
Az ő szavára minden meghajol.

Az első évfolyam minden számának külön mottója volt. Legtöbbször, húszszor, Kölcseyből vették a mottót, 15-ször Berzsenyiből, 13-szor Széchenyiből, 9-szer Vörösmartyból és 3-szor Bajzából (1837. I. 42, 44, II. 24. sz.). A későbbi évfolyamokból elmaradtak ezek a mottók.

A Athenaeum beköszöntő első czikkét Bajza írta (*Gondolatközlés s annak eszközei.* Ath. 1837. I. 1). Ez a programmot adná, de nem elég világosan és határozottan. Egyike Bajza gyöngébb dolgozatainak. A gondolatközlés culturszükségességét fejtegeti s mint annak legfőbb eszközét a sajtót mutatja be. Azt vitatja, hogy a fogyatkozások, melyek a zsurnalisztikában találtatnak, nem eredendő bűnei a sajtónak. Az igazi tudományosság fejlődését nem gátolja, hanem elősegíti a napi sajtó, mert közönséget nevel számára. Folyóiratukkal nekik is ez a czéljuk s minden erejükkel rajta lesznek, hogy lapjuk minden igazságos kívánságnak megfeleljen.

Az egyes számok élén ezentúl is állandóan valami általánosabb érvényű fejtegetés állott. Ezt 1—2 vers, egy eredeti vagy fordított novella követte s a lapot különféle apróságok és a szinház megnyitása után a Játékszini Krónika zárta be. Kétszer megesett, hogy az egész szám egy czikk volt (Ath. 1837. II. 6; 1838. II. 835). A Figyelmező első czikke is rendesen valami általánosabb érdekű bírálat vagy tudósítás

volt, ezt kisebb-nagyobb bírálatok követték, végül a polemiák jöttek s a jelentések az irodalmi mozgalmakról s az új könyvekről.

A közönség szivesen fogadta az új folyóiratot. 1837 febr. 13-án — írja Vörösmarty Kölcseynek — már 900 előfizető volt (Szemere-Tár 15. LIV). Vidékre az első félévben 368 példány járt, 1837 szeptemberében már 492, úgy hogy a második félévben már jóval 1000 fölé emelkedett az előfizetők száma s az első félévből második kiadást kellett kiadni.[1] A Csatóval folyt polemia idején még 300-zal emelkedett egyszerre az előfizetők száma (Figy. 1840. 123. l.). Az első években tehát 12—15,000 pftot hozott évenként az Athenaeum.

Ezzel a jelentékeny jövedelemmel szemben sok kiadásuk is volt. A nyomdai számla félévenként körülbelül 1400—1500 pft volt. A lap administratiója is sok pénzt igényelt. Volt a folyóiratnak egy ú. n. expeditora, a ki vezette a pénztári ügyeket, levelezett az előfizetőkkel, corrigálta és szétküldte a lapot s emellett köteles volt havonta két ívnyit fordítani s ezért összesen 25 pft havi fizetést kapott. Mellette volt egy napidíjas és 2—3 szolga.[2] Sokat fizettek honorariumként is. Bajza a honorarium-ügyben is korszakot jelent irodalmunkban. Ő volt az első szerkesztő, a ki elvszerűen mindenkit és mindent honorált (Ath. 1838. I. 713). Az Athenaeumnál a polemikus czikkek nem részesültek honorariumban

[1] L. Az Athenaeum és Figyelmező iratai.

[2] Expeditorok voltak: Molnár Sándor (1837—1840), Makay László (1840—43) és Benczur János (1843). L. VI. 346. Irod.-tört. Közl. 1908. 331—3. és az Athenaeum iratait, melyek azonban csak az első három félévből maradtak meg.

(Ath. 1842. II. 470), minden más eredeti közlemény ívenként 16 pfttal, sőt 4 aranynyal (= 24 pft) is honoráltatott (Szemere-Tár 15, XLI, L), a mi az akkori viszonyokhoz képest óriási tiszteletdíj volt. Így az Athenaeum kiadásai az első években 6—8000 pftot tettek ki.

1841-ig az Athenaeum szinte folytonos emelkedésben volt. Nemcsak előfizetői szaporodtak, hanem munkatársai is. A ki csak valamirevaló író volt az országban, az mind az Athenaeum hasábjain akarta látni czikkeit. Az 1837-iki előfizetési felhívás 32 írót sorolt fel mint munkatársat, az 1838-iki 66-ot, az 1839-iki 86-ot, az 1840 iki már 120 dolgozótárssal dicsekszik. 1841-ben azonban fordulat állott be. Ebben az évben megindult Kossuth Pesti Hirlapja s ez a komolyabb olvasóközönség egy részét egészen lekötötte. Az irodalom is kezdett kinőni az Athenaeum encyclopaedikus kereteiből, tudományos szakfolyóiratok keletkeztek (Budapesti Szemle, Themis. Magyar Gazda, Hazánk stb.) és tisztán szépirodalmi lapok indultak meg (Pesti Divatlap, Honderű, Életképek). Emellett a szépirodalomban új irányok törtek uralomra, melyeket már nem képviselhetett az Athenaeum.

Bajzáék megérezve az idők változásait, 1841 elejével a Figyelmezőt beolvasztották az Athenaeumba, mely ezután hetenkint háromszor jelent meg, egy-egy ívnyi terjedelemben. Bajza lett az egyedüli szerkesztő s ő más reformokat is hozott be (*E lapok olvasóihoz* Ath. 1841. I. 1). Iparkodott korlátozni a polemiákat, valamivel szűkitette a bírálatok körét és a nem közérdekű szakczikkeket kiszorította a lapból. Azonban e reformok sem tudták megakadályozni az előfizetők

fogyását. Erre 1842 második felében a felényire vonta össze Bajza a lapot, de sűrűbb szedéssel nyomatta s az előfizetési árt 3 pftban állapitotta meg. Mindezt azért, „hogy lapunknak olly időben, mellyben minden figyelem politikai tárgyak felé vonatik, nagyobb elterjedést adhassunk“. Az eredmény az lett, hogy az előfizetők száma 550-ről 400-ra sülyedt (Ath. 1842. II. 477. l.).

Még mindig nem szüntette meg Bajza folyóiratát, hanem egy újabb reformmal próbálkozott meg. Az Athenaeum átalakult szemlévé. Ezentúl havonta kétszer jelent meg, 3—$3^1/_2$ ives nagy 8^0 alakú füzetekben. Bajza a közönség fokozottabb pártfogását kérte (*Az Athenaeum 1843. évben.* Ath. 1842. II. 449), hogy munkatársait jól honorálhassa. Az átalakulást a közönség csökkenő figyelmével okolja meg s azzal, hogy a hat évi szakadatlan szerkesztői tevékenység nagyon kifárasztotta. Meg is akarta szüntetni folyóiratát, de sok írótársa kérésére folytatja, különben is a tudományos kritikában még mindig egyetlen lap lévén, szükség is van rá.

Az új Athenaeum megtartotta a régi szinvonalát, de a régi támogatással már nem találkozott. A második félévben érezhetően vékonyulni kezdtek a füzetek. Hazucha ajánlatot tett Bajzának, hogy kibérli 300 pft évi bérért hét évre a folyóiratot (VI. 347), de Bajza nem látván elég kezességet arra, hogy Hazucha meg tudja tartani az Athenaeumot a régi magaslaton, elutasitotta s az év végével letette szerkesztői tollát. A közönségtől egy férfias *Végszó*val vett búcsút (Ath. 1843. II. 462). Reflectálván néhány lap támadására, kijelenti, hogy az Athenaeum nem polemiái miatt kezdte elveszíteni előfizetőit, hanem a Pesti Hirlap

megindulása és általában véve a politikai élet ébredése következtében. „Melly ébredésnek egyébiránt mindamellett senki sem örvendett őszintébben, mint mi. Ez ébredés megtermendi gyümölcseit idővel még az olly tartalmú lapokra nézve is, mint az Athenaeum.“ Mindazonáltal van még annyi előfizetője az Athenaeumnak, hogy a jövedelem fedezné a kiadásokat, de végleg belefáradván a szerkesztés gondjaiba, önként szünteti meg a folyóiratot a lelkiismeretesen teljesített kötelesség tudatával.

II.

Bajza arra törekedett, hogy lapjához csatolja kora minden hasznavehető íróját, hogy lapjában adja az irodalom java termését. Törekvését nagymértékű siker koronázta. Alig találunk e hét év alatt olyan jelentékenyebb írót, a ki le ne adta volna névjegyét az Athenaeumnál. Ezért ennek a hét évnek legteljesebb és leghűbb irodalmi képét ebből a folyóiratból nyerhetjük.

Bajza nagyon ügyelt arra, hogy a szépirodalom háttérbe ne szoruljon folyóiratában a tudomány mellett. Jól tudta, hogy a szépirodalom a legáltalánosabb érdekű s hogy e tekintetben irodalmunk haladottabb, mint a tudományokban s így több eredeti jó munkát adhat e nemben, mint az értekezésekben. A költészet ágai közül főleg kettőt művelt az Athenaeum: a lyrát és a novellát s jelentősége ezekben is van. A drámai költészetet mindössze néhány mutatvány képviseli (Vörösmarty: *Erdődi bán* 1838. I; *Áldozat* 1839. II; Vajda Péter: *Atila és Buda* 1838. I; Kovács Pál: *Három feltétel* 1838. II; Hugo Viktor—

Kazinczy Gábor: *A király mulat* 1839. I; Shakespeare—vörösmarty: *Julius Caesar* 1839. II; Byron—Lukács Móricz: *Kain* 1839. II).

A három szerkesztő közül az egyik, *Vörösmarty* a kor legnagyobb lyrikusa volt. Az Athenaeumban 45 lyrai darabja jelent meg, köztük több remeke (*A magyartalan hölgyhöz*, *Elhagyott anya*, *Liszt Ferenczhez*, *Élő szobor*, *Az úri hölgyhöz*, *Fóti dal*). S mégsem az ő költészete uralkodik a füzetekben, nem az ő hatását mutatja a legtöbb munkatárs költészete, hanem a *Bajzáét*, a ki pedig mindössze egy gyengébb verssel szerepel a folyóiratban (*A hit*. Ath. 1837. I. 51). Bajza lyrai iskolája az Aurorában fejlődött ki és az Athenaeumban éri el virágzása tetőpontját. Petőfi fellépte előtt az ő versei lebegtek utánzandó példaként lyrikusaink előtt. Tőle tanulták el költőink a vers gördülékeny lágyságát, a nyelv választékos finomságát, az érzés olvadékony mérsékletét, a hangulat gyöngéd borongását, a tartalom törékeny elvontságát. Bajza lyrájának sajátságai belső fejlődések leszűrődései voltak, követői nagy részénél azonban e sajátságok csak eltanult fogások voltak. Ezért termelt a Bajza iskolája annyi művirágot, ezért annyira élettelen és mesterkélt e versek nagy része, ezért nevezték el méltán szobai költészetnek. Legalább 30—40 oly költővel találkozunk az Athenaeum hasábjain, a kikre ez a jellemzés teljes mértékben ráillik s kiknek neve éppen ezért régen feledésbe is merült, vagy a mennyiben fennmaradt, ezt más érdemeiknek köszönhetik (Berecz Károly, Császár Ferencz, Csatáry Gyula, Eördegh István, Győry Dániel, Hory Farkas, Jakab Elek, Kecsey Mihály, Király Károly, Lakner Sándor, Laszlavik Károly, Lugossy József,

Makáry György, Matisz Pál, Pájer Antal, Rutkay Emil, Samarjay Károly, Soltész Dániel, Sujánszky Antal, Szűcs Dániel, Veress József, Vörös Eszter stb.). Ezeknél tehetségesebbek, de Bajzának szinte kizárólagos hatását mutatják Pap Endre (6 vers), Ormós László (7 vers), Riskó Ignácz (13), Adorján Boldizsár (16) és az iskola egyik legnemesebb hajtása és az Athenaeum egyik legbuzgóbb költője, Kerényi Frigyes (37).[1]

Súlyosabb költői egyéniségek is sokszorosan összefüggnek ez iskolával. *Eötvös József* pl. három egészen bajzai, hangulatos verset adott az Athenaeumban (1837. II; 1838. I), *Sárosy Gyula* (13) is még egészen Bajzát utánozza, *Vachott Sándor* (35), az iskola legkiválóbb tagja is lépten-nyomon Bajzára emlékeztet. Múzsája bájos gyermekei közt néhány máig becsét nem vesztett finom, gyengéd vers akad (*Az őstelek*, *Cornélia emlékezete*).

Bajza lyrai iskolájához csatlakoznak, de függetlenebbek tőle Szemere Miklós, Garay és Beöthy Zsigmond. *Szemere Miklós* nagyon ragaszkodott Bajzához s Bajza is szerette az érdekes, rokonszenves Szemerét, de költészetét nem becsülte nagyra. Verseit vissza-visszaküldözgette neki s mindössze 6 eredetit adott ki tőle. Goethére ő hívta fel Szemere figyelmét s 9 Goethe-fordítást közölt tőle; e fordítások a kor legjobbjai közé tartoznak. Jókedvű, enyelgő leveleket váltogattak egymással s ezek egyikében van Szemere híres mondata: „Én a nagy szótárba a legnagyobb *szívfagy* kitételére e szót fogom ajánlani: Bajza“,

[1] V. ö. VI. 422, 436., továbbá Adorján Boldizsár, Berecz Károly, Kerényi Frigyes és Pap Endre leveleit Bajzához, a Nemzeti Múzeumban.

mely tréfás mondást az irodalmi tudatlanság ismételten komolylyá fujt fel.[1] Szemere ajánlotta be Tompát Bajzához.

Garay János 3 évig volt munkatársa az Athenaeumnak (1839. II—1842. I). Ez alatt hozott a folyóirat tőle két gyenge novellát (*A koszorútlan koszorús, A troubadour szíve*), melyek egyikének Dayka Gábor a hőse, 10 csinos bajzai dalt és 11 ballada-féle verset. Ez utóbbiak jellegző romanticismusokkal a kor legjobb alkotásai közé tartoznak, a mellett hogy közeledést mutatnak a népies költéshez. 1842-ben átvette Garay a Regélőt és sürgősen ellentétbe helyezte magát Bajzával. Az Athenaeum végszavában úgy nyilatkozik róla Bajza, hogy „nincs az irodalomnak embere, ki iránt annyi oka volna az Athenaeum szerkesztőjének neheztelni, mint ő".

Beöthy Zsigmond hiven kitartott az Athenaeum mellett, mely 24 verset hozott tőle, részben Bajzát utánzó dalokat, részben Vörösmartyra emlékeztető pathetikus ódákat, de részben egészen önálló mélyen szántó bölcselő verseket is (*Jézus*, *Századunk*). Ezenfelül fordítgatott külföldi költőkből, főleg Uhlandból (5 vers) s számos más apróbb közleményt adott. Egyike az Athenaeum legértékesebb külső munkatársainak.

Bajza iskolája mellett szóhoz jutnak a népies költők is. Azonban ők is nem egyszer Bajzára emlékeztetnek. Petőfiig valahogy nem találják meg az igazi népies hangot, hanem valami sajátos vegyülékét adják a népinek és a szobai költészetnek. Még a legnépie-

[1] Azt hiszem, Badics megjegyzései után felesleges tovább is vitatkozni e tárgy felett. V. ö. VI. 420, 473. és Szemere leveleit Bajzához, a Nemzeti Múzeumban.

sebb közöttük a régebbi nemzedékhez tartozó *Czuczor Gergely*. Népdalok mellett különösen sok mesét adott az Athenaeum első folyamában s e mesékben Fáy után a legügyesebb meseírónak bizonyul. Másféle tudományos czikkeket is írt a folyóiratba, bírált stb. de sajnos, élete zavaros körülményei folytán 1838 után csak elvétve dolgozott Bajzának. A mesterkélt népiesek közé tartozik az Athenaeum egy belső munkatársa, *Tóth Lőrincz* is, bár egy athenaeumbeli népdala a maga korában igen népszerű volt (*Tisza partján van egy hajó kikötve* ...). Tóth Lőrinez írt az Athenaeumba két szintelen történeti novellát is (*Aranyhajú Janka*, *A gályarab s leánya*) s fordított néhány elbeszélést. Bajza figyelmeztetésére, hogy nincs igazi költői tehetsége, adta magát a jogtudományra s az Athenaeum hozott is tőle néhány magvas büntetőjogi tanulmányt. Adott ezenfelül útleírásokat s más apróságokat s általában szivvel lélekkel a triászhoz csatlakozott.[1] Valamivel jobban eltalálták a népies modort Kriza János (5) és Szakáll Lajos (2), de ők meg csak néhány nagyon gyenge verset adtak. *Erdélyi János* viszont sok verset írt az Athenaeumba (52, ő volt a folyóirat legbuzgóbb versirója) de a sokban Bajzát utánzó s amúgy meg nehezen döczögő hideg versek nem képviselhették méltóan az új iskolát. Ugyanez mondható Gyulai Pálra (2) és a későbbi petőfieskedőkre (Lisznyai Kálmán, Spetykó Gáspár, Szelestey László) is.

A népies iskola úttörői közé tartozik, de az említetteknél sokkal nagyobb tehetséggel, *Tompa Mihály* is. Tompa első verse az Athenaeumban 1841-ben

[1] V. ö. Bausz Teodorik: *Tóth Lőrincz* (A komáromi gimnázium 1904—5-iki értesítője).

jelent meg (*Alkonyatkor*) s ettől fogva rendesen küldözgette Bajzának verseit, összesen 31-et. Ez időben még nagyon erős nála a bajzai hatás, melytől különben sohasem tudott egészen megszabadulni. Bajzának igen nagy tisztelője volt személy szerint is s mikor az ötvenes években az a hír terjedt el, hogy Bajza nyomorban van, Tompa gyűjtést kezdett számára.

Az Athenaeumban lépett a nyilvánosság elé *Petőfi Sándor* is *A borozó* cz. versével (1842. I. 966). Ettől fogva sűrűn küldözgette verseit Bajzának, melyek közül ez 1842-ben még kettőt (*Hazámban, A bujdosó*), 1843-ban 17-et adott ki (*A Dunán, Emlékezés, Vadonban, Népdalok I—II., Távolból, Az első szerep, Halálvágy, Disznótorban, Népdalok I—V., Felköszöntés, Petőfi Sándorhoz, Szeget szeggel*), az elsőt Petrovics Sándor, néhányat Pönögei Kis Pál s a többit Petőfi név alatt. Ezenkívül közölte egy Garayt támadó polemikus czikkét is (*Irói jogtapodás a Regélőben.* Ath. 1843. I. 537). Petőfi igen sokra tartotta Bajzát. Költőnek attól fogva tartotta magát, hogy az Athenaeum első versét hozta, szívesen tűrte, hogy Bajza néhány versét nem fogadta el, jobb meggyőződése ellenére Bajza tanácsára kísérletet tett népdaloknak mértékben írásával s annyira érdekelte Bajza véleménye, hogy csak azért küldött be álnév alatt a Regélőnek verseket, hogy Bajza Lapszemléje elfogulatlan bírálatát olvashassa róluk. Bajza viszont nagy jóakarattal volt irányában. Személyesen 1842 karácsonyán ismerkedtek meg, mikor Petőfi őt és Vörösmartyt felkereste. Ettől fogva levelezésben állottak.

[1] V. ö. Tompa leveleit Bajzához a Nemzeti Múzeum kézirattárában és Pesti Hirlap 1908 márcz. 27-iki sz.

Mikor 1843 tavaszán Petőfi nagyon megszorult Pozsonyban, Vörösmarty, Vachott Sándor és ő állították talpra, része volt abban is, hogy a Nemzeti Kör kiadta Petőfi verseit s egyszer nevelői állást is akart neki szerezni. Hogy egészen bizalmas barátokká nem váltak, annak oka egyebektől eltekintve a köztük lévő jelentékeny korkülönbség volt. Hogy Bajza mennyiben ismerte fel Petőfi jelentőségét, arra nézve hiányoznak a positiv adatok, mert az az egy jelentéktelen megjegyzés Petőfi egy gyengébb verséről, melyet a Lapszemlében olvashatunk (Ath. 1843. I. 570), nem jöhet számba. Valószínűnek látszik, hogy a magyar költészet reformatorát nem látta meg benne, de általában tudta élvezni és méltányolni költészetét, rokonszenvvel nézte Petőfi népies és demokratikus törekvéseit s örömmel látta sikereit.[1]

*

A lyrában tulajdonképen csak két irányt találunk az Athenaeumban: a Bajza-félét s az ennek hatásával küzdő népiest. Sokkal több irányt képviselnek az Athenaeum novellái. A költészet ez ága az almanachokban élte gyermekéveit s most a folyóiratokban indult erős fejlődésnek. Az Athenaeum itt is a kor termésének legjavát hozza s lapjai tanulságosan mutatják a változásokat, melyeken e műfaj átesik. A folyóirat megindulásakor a novella-irodalom már meglehetős multra tekinthetett vissza, voltak már hagyományai, irányai, de az Athenaeum mégis fejlesztőleg hatott reá többféleképen is.

[1] Petőfi és Bajza viszonyára nézve v. ö. VI. 344, a Havas-féle Petőfi kiadást III. 86—105, továbbá Ferenczi Zoltán Petőfi életrajzát II. 238, 274, 286, 297, 303, 309, 322, 355 l.

A magyar novella legrégibb fajtája, a sentimentalis, már alig talál néhány képviselőre (Tretter György: *Viktor*, Ath. 1839. I,[1] Kóváry László: *Fiducia* 1841. I, Lemouton Emilia: *Jótét helyébe jót várj* 1842. II.) E novellákat is nem annyira értékük vetette fel Bajzával, mint saját vonzódása ehhez a haldokló irányhoz.

A Kisfaludy Károly patriarchalis világa is megszünőben van. Még ez irány legnagyobb mestere, *Kovács Pál* is újabb eszközökhöz fordul, hogy az érdeklődést ébren tartsa. Az Aurora-kör e régi barátja különben mindössze két novellát adott az Athenaeumnak (*Nagybácsi és nagynéni* 1837. I, *Mindennek van ideje* 1837. II), mert egészen a drámairásra adta a fejét, pedig ehhez semmi tehetsége sem volt.

A Kisfaludy-féle novellából fejlődik egyrészt a népies novella, másrészt meg a fővárosi élet rajza. A népieshez való hajlást mutatják *Vörösmarty* novellái (*A füredi szívhalászat*, *Csiga Márton viszontagságai* 1837. I, *Szél úrfi* 1837. II), de ez irány legnagyobb mestere *Gaal József* lesz s tulajdonképen ő alapítja meg az Athenaeumban. Gaal régi intimusa volt a triasnak, különösen Vörösmartyval volt jó barátságban. Irogatott az Athenaeumba Bajzát utánzó gyenge verseket, bírálatokat s itt jelent meg a korában méltán híres satirája, az *Ólmos botok* (1842. I). Legnagyobb kedvvel és tehetséggel azonban a novellát művelte. Ő is a Kisfaludy-iskolából került ki, a minek nyomait még az Athenaeum korában is erősen lehet érezni (*Öcsém uram házasodjék meg!* 1839. II, *Tyukody uram borzasztó éjszakája* 1842. II), de azután meg-

[1] Ez az 1838-iki árvíz idején játszik s valószínűleg hatással volt az árvíz leírásában Jókaira.

látszik novelláin a kor minden iránya. Ír romantikus történeti elbeszéléseket, úgy a komoly (*A templomos* 1837. II, *Éji lovasok* 1841. I), mint a víg nemben (*A rémszekér* 1841. II), ír hajborzasztó romantikus társadalmi novellát (*A két hajós* 1839. II, *Eugenia* 1843. I) és sentimentalis elbeszélést (*A csalogány* 1837. II), ad egy hóbortos képet a fővárosi életből (*Egy zenebarát kínszenvedései* 1841. I) s egy másikat a vidéki ripacsvilágból (*A színjáték* 1837. I), de mindezeknél fontosabb három népies elbeszélése, egy történeti (*St. Gallen* 1837. I) és két alföldi (*A délibáb* 1837. I, *Tengeri kaland az alföldön* 1837. II) história. Gaal ezekkel a novellákkal fedezi fel Petőfi előtt az Alföldet s ezekben alapítja meg a népies elbeszélés stylusát. Ez a stylus egyelőre még egy kicsit fakó, de már elég friss, népies humorú s általában a harminczas évek legfolyamatosabb novella-stylusa. Kár, hogy Gaal nem szentelte minden erejét a népies novellára, de így is Jókaiig ő e műfaj legkiválóbb képviselője.[1]

A Kisfaludy-féle novella fejlődése egyik fokán szívesen mutatta be a fővárosi és a vidéki élet összeütközését. E novellák hőse rendesen valami parlagi gavallér, a ki a fővárosban nevetséges helyzetekbe jut. E novelláknak meglehetős keletjük volt, a míg a magyar nemes csak vásárolni és mulatni jött a számára nyelvében és szokásaiban egyaránt idegen fővárosba. A nemesség azonban lassankint szép számmal megtelepedett a fővárosban s Pest erősen magyarosodott. Kezdett a fővárosban egy magyar társadalmi

[1] V. ö. Gaal József munkái I. 54—62 (Nemzeti könyvtár, Badics Ferencz jeles életrajza).

élet kialakulni. Ősi nemesi hagyományok és nyugati szokások vegyületéből keletkezett a magyar főváros magyar társasági műveltsége. Ez a fővárosi magyar társadalom szokásaiban, életfelfogásában, törekvéseiben hovatovább sajátlagossá vált és nemsokára mintául szolgált a vidéknek is. Az irók is kezdték tárgyaikat a fővárosi életből meríteni, eleinte Kisfaludy szellemében humoros felfogással, később a franczia romantika hatása alatt sötét szinezéssel.

A fővárosi élet komikus oldalait *Nagy Ignácz* mutatta be a legügyesebb tollal. Egyike volt az Athenaeum belső munkatársainak, a ki sokféle alkalmi fordítást, átdolgozást, birálatot írt a folyóirat számára s ő volt az Athenaeum legszorgalmasabb novellaírója. Kisfaludy nyomain indult ő is meg (*Tekintetes úr és fia* 1841. II), majd a romantika hatása alá került. Írt magyar (*Hunyadi védangyala* 1838. II, *Nincs boszorkány* 1841. II, *Bűn és bűnhödés*, *A pogány esküje* 1842. I, *Hajnácskő* 1842. II) és idegen (*Niagara menyasszonya* 1838. I, *A regatta* 1838. II, *Benita* 1839. I, *Vért vérért* 1840. I) tárgyú benső igazság nélküli rémes történeti novellákat. Legnagyobb sikereit azonban fővárosi tárgyú novelláival (*Napjaink* 1840. II, *Özvegy és arszlán* 1843. I) s főleg rajzaival aratta. Zajtay néven irt pesti életképei eleinte rövid karczolatok voltak (*Budapesti élet* 1841. II), később azonban novellaszerű rajzokká szélesedtek (*Az orvosnövendék*, *A sírásó*, *Esti séta*, *Budapesti bérkocsisok*, *A varrólány*, *A mészáros*, *A háziúr*, *Zöld mulatság* 1842. I, *A juratus*, *A művésznő* 1842. II, *A tisztviselők* 1843. I). E riporteri éles szemmel és kifogyhatatlan komikai érrel megirt rajzok igen nagy hatást tettek s egész kis harczot keltettek. Nagy Ignácz velük iskolát alapított s rajzai

ma irodalmi értékük mellett mint kortörténeti források is becscsel bírnak. Ügyesek Tyukody néven írt állattörténetei is (*Állatvilági mozgalmak, Állatok közgyülése*, *Róka úr kalandjai* 1842. I), melyek közéleti viszonyainkat satirizálták. Nagy Ignáczot e rajzaiért sokan megtámadták, leginkább Garay, míg védelmére Kossuth és Bajza keltek. Ő maga támadóit egy életképben tette nevetségessé (*Zajtay* II).[1]

A míg a nagyvárosi élet komikus oldalainak bemutatása még sokban megőrizte Kisfaludy hagyományait, egészen a franczia romantika hatását mutatja az e körből vett komoly társadalmi novella. *Csató Pál* volt ez irány úttörője (*Nőkeresés* 1837. I) s *Kuthy Lajos* legnagyobb mestere. Kuthy 1839-ig érzelgős verseket és rossz drámákat írt, melyek semmi érdeklődést sem keltettek. Akkor találta meg a műfaját, mikor áttért a novellairásra. Első novellái, egy történeti (*Az őrangyal* 1841. I) és hat társadalmi (*A színésznő, A számüzött*,[2] *Végrendelet, Egy éj a fővárosban*, *A szerelemféltő* 1839. I, *Mátka áldozat* 1840. II), az Athenaeumban jelentek meg s egyszerre országos hírű íróvá tették. E novellák hatása egyenesen sensatiós volt. Szinte lázasan kapkodtak az „irodalom grófja" írásait. Novelláiból a romantika szertelensége árad, a novellák tartalma mindig valami kétségbeejtő történet, helyzeteik lehetetlenül élére állítottak, hőseik a végsőkig csigázott irrealis lények, de ez kellett e kornak, melyben féktelenül tombolt a forradalmi romantika. Nem kell azt sem elfelejteni, hogy Kuthy minden sorában a leglehetetlenebb helyeken is igazi költői szellem lük-

[1] Szinnyei Ferencz: *Nagy Ignácz* 1902, 35—36, 64 l.

[2] E novellában többször említik az Athenaeumot és czitálnak egy Bajza-verset is.

tetett, lábbal tiporta a nyelv legelemibb szabályait s mégis magának egy viharos, kifejező költői nyelvet alkotott, a lélektani képtelenségeket a kor legdrámaibb előadó művészetével hitette el. Csatóval és Munkácsyval való barátsága és a Vahot Imre otromba támadása még 1841-ben elidegenítették az Athenaeumtól, de iskolája tovább is virágzott a folyóiratban. Követői (Lakner Sándor: *Nászkoszorú* 1841. II, *Az élőhalott, Hölgyerény* 1842. I, *A nagyravágyó leány* 1842. II; Lauka Gusztáv: *Az eltépett koszorú* 1841. II; Gurdélyi Endre: *Nem eladó kép* 1842. I; Császár Ferencz: *A játékos* 1843. I stb.) azonban messzire maradtak mögötte.[1]

A romantikus társadalmi novellához képest igen szegényes a phantastikus novella képviselete. Jósika, Vörösmarty és Gaal mellett megszólal ugyan ez irány legnagyobb mestere, *Vajda Péter* is, de egy adoma mellett (*Egy hijján huszonegy* 1841. I) csak két keleti novellát ad (*A két bramin* 1838. I., *Konfucse* 1839. II), azt sem a legjavából. Vajda különben az Athenaeum legszorgalmasabb mindenese volt. Írt, átdolgozott és fordított rengeteg történeti, államtudományi, természettudományi stb. czikket a folyóirat számára, ellátta mindenféle kisebb közleménynyel, úgy hogy például 1840-ben alig akad olyan szám, a melybe nem írt volna és alkalmilag segédkezett is Bajzának a szerkesztésben.[2]

A történeti regénynek még mindig felül nem mult mestere *Jósika Miklós*. A milyen kevésre tartotta

[1] V. ö. Wallentinyi Dezső: *Kuthy Lajos életrajza* 1897. 43—46. l.

[2] V. ö. Széchy Károly: *Vajda Péter élete és művei.* 1892. 65—67, 76 l.

Jósika utóbb Toldyt, olyan sokra becsülte Vörösmartyt és Bajzát. Bajza egyik első biztatója volt az írói pályán, neki mutatta be kéziratban első regényét, a Zólyomit. Emlékiratain nagy kegyelettel emlékszik meg Bajzáról, mig Bajza ellenfeleit, Csatót és Munkácsyt kigúnyolja.[1] Szerinte Bajza magasabb szellem volt Vörösmartynál is, gyönyörű verseket irt, elsőrangú műbiró volt s nagy tehetséget árult el a történetirásra is. Kiérdemelte a nemzet köztiszteletét s még szép jövő várt reá, mikor elméje elborult. Jósika az Athenaeumnak állandó munkatársa volt. Különösen készülő regényeiből közölgetett mutatványokat. Két keleti tárgyú novella (*A szuttin*, *A mohilok gyöngye* 1837. II) mellett a többi mind ilyen mutatvány, még pedig társadalmi (*Könnyelmüek* 1737. I, *Az ifjú Békessy kalandjai* 1842. I, II; 1843. II) és történeti (*A csehek* 1838. II, *Élet és tündérhon* 1839. II, *Zrinyi a költő* 1840. II; 1843. I) regénykötetekből.

Az Athenaeum valamennyi történeti elbeszélője Jósikát követi, még *Kemény Zsigmond* is, a ki egy napjainkig lappangott regényéből (*Izabella királyné és a remete* 1839. I; 1840. I) adott mutatványszámokat. Őt utánozta *Fáy András* is egy typikusan romantikus beállitású velenczei történetében (*A velenczeiek* 1837. II). Bajzáék e régi hive nem sokat dolgozott az Athenaeumba, de irt e novellán kivül még négy novellaszerű irányczikket is a folyóiratba (*Ész- és szívkalandok* I—III. 1838. II, *Álomlátás* 1843. I). Jósikát követték Gaal, Nagy Ignácz, Garay, Tóth Lőrincz, Pap Endre (*Élő férj özvegye* 1838 I.), Eördegh István

[1] V. ö. Jósika Miklós emlékiratai 1865 IV. 54, 114—6, 136 l.

(*Camoens.* 1841. I) stb., de a legnagyobb buzgalommal *Remellay Gusztáv* az Athenaeum utolsó éveinek Nagy Ignácz mellett a legszorgalmasabb novellairója. Egy a pesti árvíz idején játszó novellája (*Árvíz előtt s árvíz után* 1842. I) mellett hozott tőle az Athenaeum hat hazai tárgyú történeti elbeszélést (*A kór vitéz Beke Pál halma* 1841 I. *Törvényhalom* 1841 II. *Nőhűség* 1842. I,[1] *Elisa de Castro*, *A két Irinyi* 1843. II) s négyet a török uralom alatt lévő népek történetéből (*A cserkesz vendége*, *Zsojcza* 1842. I, *Bella* 1842. II, *Lyubicza* 1843 II.). A balkáni, különösen a szerb viszonyokat alaposan ismerte s róluk több czikket is irt az Athenaeumba. Remellay neve már egészen elhangzott, de a maga korának elég olvasott írója volt. Nem volt jelentékenyebb tehetség, minden munkáját bizonyos jellegtelen színtelenség bélyegzi, de finom ízlésével, biztos rutinjával érdemes napszámosa volt az irodalomnak. Pályája elején a történeti novellát művelte különös kedvvel, ezek legjavát az Athenaeum hozta s bennük Jósika ezidőbeli legjobb követőjének bizonyult.

Hogy a romantika virágkorát éli, azt az eredeti novelláknál még jobban mutatják a fordítottak. Az Athenaeum 200-nál több fordított novellája a romantikus szellem szédületes kaleidoskopját adja kezünkbe Bármely korban és bárhol játszszék is e novellák cselekménye, ugyanaz a szellem uralkodik bennük. Mintha a fájó lázas álmok végtelen sorozata vonulna el szemünk előtt a maguk rikító szinezésével, váratlan fordulataival, túlzott alakjaival, ész-tompító viharos vágtatásával. Megnyílnak Velencze titkos csapóajtói, a

[1] Ez Nagy Ignácz *Bűn és bűnhődés*ének az ellendarabja.

franczia várak rémes börtönei, megjelennek az angol főúri kastélyok kísértetei, tengeri rablók és keresztes-lovagok gyalázatos kegyetlenségeit látjuk, a vérbosszú féktelen tombolását, a franczia forradalom iszonyú vérengzését, hogy aztán a fájdalmas Napoleon-legendákban keressünk megnyugvást. És a jelen is milyen képeket tár elénk: halotti torba fúló nászéjszakák, párbajra kelő testvérek, öngyilkos játékosok, a bűn lejtőjére került leány, a nagyváros parazitái, a nagy vagyon és a nyomor szélső ellentéte, a bűnben fetrengő társadalom. A francziák uralkodnak az egész vonalon. Nemcsak franczia a legtöbb fordított novella (74), hanem franczia szellemű a legtöbb német (49) és olasz (20) novella is, kivételt leginkább az angolok tesznek (44). E novellák túlnyomó része a kor tuczat-novelláiból kerül ki, de bemutatásra kerül a francziák közül Balzac (1837. II), Dumas père (1839. I; 1841. I), Mèrimée (1840. II), George Sand (1842. II). Az angolok közül Sheridan (1837. I), Washington Irving (1837. II; 1841. I), Bulwer (1839. I) Swift (1839. II), Dickens (1841. I; 1842 I.) is.

E novellák fordítása s más fordítások egy jókora fordítói gárdát foglalkoztattak. Bár nagyon sok a névtelen fordítás, mégis vagy 40—50 fordító nevét szedhetjük össze az Athenaeum évfolyamaiból. A legszorgalmasabb fordító *Molnár Sándor* volt, kinek mint a folyóirat expeditorának, a fordítás hivatalos kötelessége is volt. Az első időkben *Csató Pál* és *Petrichevich Horváth Lázár* is fordítgattak, de Csató hamarosan polemiába keveredett Bajzával s elmaradtak Horváth keveset érő átdolgozásai is s mikor Horváth folyóirathoz jutott, első dolga volt kikezdenie Bajzával. Tovább kitartottak az Athenaeum mellett Szenvey

és Kazinczy Gábor. *Szenvey József* a kor egyik legügyesebb fordítója volt. Tőle való Mérimée Colombájának is a fordítása, mely az Athenaeumnak leghosszabb közleménye volt. 1842 derekán Szenvey a Világ szerkesztője lett s Bajzáékkal összezördült. *Kazinczy Gábor* Bajzáék régi hive volt. Toldyhoz nagyon ragaszkodott, de levelezett Bajzával is. Az első években sok mindent írt és fordított az Athenaeumba. Később azonban elhidegült a triumviratustól, mert nézete szerint nem eléggé karolták fel irodalmi vállalatait, sőt Bajza keményen meg is bírálta. Bajzára annyira megharagudott, hogy még ennek halála után is bizonyos ellenszenvvel ír róla. Bár elismeri, hogy „ritka-szép ízlésű, korán ért, nyugodt" férfiú volt, de hozzáteszi, hogy „fagyos ész-ember". „A vélemény — írja róla —, mit magáévá tesz, uralkodik felette s ellenfelévé teszi, a ki nem osztja azt." Iratain „mindinkább bizonyos ügyészi máz ömlik el, mely inkább a győzelmet látszik keresni, mint az igazságot."[1] Mindvégig kitartó buzgó fordítók voltak: Vajda Péter, Nagy Ignácz, Tóth Lőrincz, Fabó András (= Garády) s maga *Bajza* is. Bajza összesen tíz novellát fordított folyóiratába.[2] Közülük négy a franczia, négy az angol, egy a német, egy a lengyel. Való-

[1] V. ö. Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal 1859. XIII. l., továbbá Jakab Elek: *Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról* 1880. 6—11., 15., 16. l. és Kazinczy Gábor leveleit Bajzához a Nemzeti Múzeumban.

[2] U. m. *Lizka* 1837. I. 277, *A maeli örvény* 1837. I. 374, *Rebeka* 1837. I. 395, *Az őrült* 1838. II. 16, *A nagyramenendő hős* 1838. II. 35, *A játékos neje* 1839. I. 713, *Ovensen Mária* 1839. II. 41, *Első szerelem* 1840. I 475; Dickens: *A fekete fátyol* 1842. I. 472, *A veszedelmes asztal* 1842. II. 17. Jegyei: Széplaky, Sz . . . ky, Sz. E.

színűleg valamennyit németből fordította le. A novellák az Athenaeum jobbfajta novellái közé tartoznak, a fordítás síma, de nem magyaros és színtelen.

*

Az Athenaeum költői közt említhetjük meg *Kölcsey Ferenczet* is, bár ide adott művei nem költőiek. Még a folyóirat megindulása előtt munkatársul kérte fel Toldy, aztán Vörösmarty is (Szemere-Tár 15. XLI, XLVIII). Kölcsey meg is igérte, hogy az Athenaeumnak munkatársa lesz, de a Figyelmezőnek nem, mert „nézeteim a kritikáról a tietektől sokban különböznek".[1] Később Toldy ismételt kérésére és Vörösmarty bizonygatására, hogy a Figyelmező kritikai szelleme más lesz, mint volt a Kritikai Lapoké (Szemere-Tár 15. L, XCV; 16. II). megigérte ugyan, hogy ide is fog dolgozni,[2] de aztán mégsem irt semmit sem a Figyelmezőbe. Az Athenaeumba sem sokat. Korai halála és a Wesselényi-pörben való nagy elfoglaltsága mellett más okokból is. Az egyik okról ő maga így nyilatkozik: „A journalisticának tudományos életben és a művészségre (tehát a költészetre) nézve is hideg barátja vagyok. Tudományokban ez út örök felületességre, költészetben örök készületlenségre, hamarkodásra vezet. Egyedül politikai pályán lehetne a journalokat nyomósan használni."[3] Nem nyilatkozott azonban egy másik okról. Ez a másik ok ismét *Szemere Pál* volt. Szemere ugyan látszatra már egészen megbékélt Bajzával, de titokban még mindig áskálódott ellene. Kölcseyre való tekintetből meghívták az Athe-

[1] V. ö. Kölcsey Ferencz minden munkái. X. 346.
[2] U. o. X. 349.
[3] U. o. IX. 457.

naeum munkatársának s közölt is a folyóiratban két furcsa aesthetikai czikket (*A Carthausi* Figy. 1839. *Mű és élv* 1841. I), de ha valamit suttyomban árthatott a folyóiratnak, szivesen megtette. Csató Pállal fenntartotta a barátságot s nem akarta megérteni, hogy Csatóval szemben Bajza az erkölcsöt képviselte (Szemere-Tár 16. XVII, LXXVII), szerte a városban Bajza ellen beszélt, a miről Bajzának is tudomása volt[1] s gáncsoskodó megjegyzéseivel Kölcseyt is izgatta az Athenaeum ellen (Szemere-Tár 15. LI; 16. V, XXVI). Kölcsey egész életében túlságos sokat adott Szemere véleményére, a mióta meg a politikai pályára sodródott, kezdte nem érteni az újabb irodalmi törekvéseket, így az Athenaeumtól is idegenkedett.[2]

Mégis adott néhány dolgozatot Vörösmartyéknak. (Az Athenaeum ügyében ugyanis nem Bajza, hanem Vörösmarty levelezett vele.) 1837-ben a folyóirat három beszédét (*A gyilkos anya*, *A férjölő* 1837 I., *Czelesztina* 1837. II) és *Parainesisét* (1837. I) hozta, 1838-ban meg Erdély jogállapotáról írt történeti fejtegetéseit (*Historiai vázolatok a két magyar haza egyesülési felett* 1838. I), melyre egy erdélyi író egy hosszú, alapos tanulmányban adott választ (K. Horvát István: *Erdélyi szózat a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a Részekhez joga iránt* 1838. II).

Mire ez a válasz megjelent, Kölcsey már nem volt az élők sorában. Bajzáék évek óta érezték Kölcsey idegenkedését, de a mint életében mindig a legnagyobb tisztelettel vették körül, úgy halála után is

[1] V. ö. Bártfay László naplójának 1838 okt. 6., decz. 22., 29-iki feljegyzéseit (Nemzeti Múzeum, Quart. Hung. 1122).

[2] Kölcsey minden munkái IX. 469.

hívek maradtak emlékéhez. Rövid, de szokatlanul meleg nekrologgal siratták el (Figy. 1838. 603, 615), majd a Szion támadásai ellen hevesen védelmére keltek emlékének (Figy. 183. 805, 842, 848. l.). Mikor Fáy András és Botka Imre kezdeményezésére megalakult a Kölcsey-emlék Társaság, melynek czélja egy Kölcsey-szobor emelése volt, az Athenaeum nemcsak hasábjait bocsátotta a társaság rendelkezésére (Ath. 1840. I. 148, 175, II. 48, 159, 192, 432, 463, 495, 784; 1841. I. 672, 1014; 1842. II. 72), hanem a társaságban az athenisták vezérszerepet játszottak. A társaság elnöke Fáy, tagjai Bártfay, Botka, Eötvös, Szalay, Szemere, Toldy, Vörösmarty, jegyzője Bajza volt. E mozgalomnak eredménye lett Ferenczy Istvánnak jelenleg a Szépművészeti Múzeumban álló Kölcsey-mellszobra.[1]

III.

A szépirodalmi terméshez absolut értékben nem fogható a tudományos. A magyar tudományosság még a kezdet nehézségeivel küzdött. Kevés tudósunk volt, ők sem állottak mind tudományuk európai színvonalán, a szaktudományát tovább fejlesztő kutató vagy gondolkozó meg még ritkább volt. Az amatőrök, a polyhistorok kora volt még ez az idő, csak itt-ott mutatkozott egy-egy nagyrahivatott szaktudós. Bár az Athenaeum nem tűzte ki feladatául a szaktudományok művelését, mégis többképen is kedvezően hatott fejlődésükre. Népszerűsítő czikkeivel felhívta rájuk a

[1] V. ö. Badics Ferencz: *Fáy András* 580. l., Meller Simon: *Ferenczy István* 257—262. l., Szemere-Tár 16. CII, CIII., továbbá a Nemzet Múzeum Fol. Hung. 969. sz. kéziratát.

figyelmet s szivesen nyitotta meg hasábjait az önálló organumokkal alig bíró tudományágaknak. A tudományosság kezdetleges viszonyaihoz képest aránylag kevés nagyobb becsű eredeti czikket adott, de itt is iparkodott a relative legjobbat nyujtani, fordításaival, átdolgozásaival, bírálataival azonban lépést tartott a külfölddel.

Semmiféle tudományt sem zárt ki lapjairól az Athenaeum, de a lap természete szerint legkevesebb tér jutott a mathematika-physikai tudományokra, több a philosophiai és historiaiakra, legtöbb a philologia szakmáira. A különféle tudományokon belül meg általában több a gyakorlati ágakra, mint az elméletiekre. Bajza eredeti vagy átdolgozott czikkekkel, vagy legalább a vegyesek közt kiadott apróságokkal talán minden szakban dolgozott, de irányitóan csak az irodalmi és történeti szakmákban hatott. Az irányító szerepet a természettudományoknál Vajda Péter és Toldy, a bölcsészetnél Szontagh, a nyelvészetnél Vörösmarty töltötték be.

Az elméleti természettudományokat és a mathematikát Brassai Sámuel, Csécsi Imre, Katona Gejza, Nagy Károly, Tarczy Lajos, Vállas Antal stb. néhány czikke képviseli. A gazdasági, orvosi és műszaki tudományok már több művelőre találnak. Gazdasági czikkeket főleg Balásházy János és Török János irtak, orvosiakat Bugát Pál, Czilhert Róbert, Ivanovics András és Tognio Lajos. Ivanovics a homeopathiát hirdette nagy lelkesedéssel (1837. I, II; 1838. II; 1842. I, II). Ivanovics hatása alatt, a ki Bajzának háziorvosa volt, Bajza is hozzájárult a homeopathia dicsőítéséhez egy novellaszerű fordításával (*Gyógyítási módok* 1837. I. 126) s ezenkívül is van egy com-

pilált kis orvosi czikke (*Korunk egészségi tekintetben* 1841. II. 285).

A műszaki tudományok művelőit, Gáty Istvánt, Gorove Istvánt és Vásárhelyi Pált néhány actualis kérdés foglalkoztatja: a budapesti állóhíd (1838. I, II; Figy. 1839.), Magyarország vasúthálózata (1839. I), a csatornázás és a Duna-Tisza-szabályozás (1838. II; 1839. I; Figy. 1839.). Nagyobb mozgalmat indított az Athenaeum Kliegl-gépei ügyében. Kliegl József betűosztó- és betűrakógépeiről Toldy adta az első hírt (1840. II. 505). Pulszky Ferencz lelkes felhívására (1841. I. 750) Antal Mihály gyűjtést indított Kliegl segélyezésére (1841. I. 848, II. 528) s Bajza is magáévá tette az ügyet (1841. I. 763, II. 528). Kliegl azonban egymásnak ellenmondó nyilatkozataival, habozó magatartásával és az Athenaeum actiójának kevésbevételével zavarba hozta a gyűjtőket és a közönséget egyaránt. Bajza ezért nyilvánosan megrótta (*Kliegl gépei ügyében* 1841 I. 1101), de kezét nem vette le róla. Sajnos, sem Bajzáék actiója, sem a későbbi Kliegl-könyv nem eredményezték Kliegl törekvéseinek megvalósítását.

Földrajzi czikkeket leginkább Katona Gejza írt. Eredeti dolgozat kevés van e nemben, de sok a fordítás. Néhányat Bajza is fordított (*Kelet és nyugat* 1837. I. 193, *A bakui szent tűz* 1839. II. 361, *A palermói catacombák* 1843. II. 279). A milyen szegény eredeti földrajzi czikkekben az Athenaeum, olyan gazdag útleírásokban. A magyar útleíró-irodalom ekkor éli virágkorát. A reformokra törekvő kor lázasan ráveti magát a külföld viszonyainak tanulmányozására. Érdeklődése igen sokoldalú, a külföldet járó magyar a legkülönbözőbb irányokban vizsgálódik, ezért nem

írhatja le impressióit, tanulmányait egy-egy rendszeres munkában, hanem ahhoz a formához folyamodik, mely legkönnyebben veheti fel a heterogen anyagot. A mint a külföld viszonyairól rendszeres specialis munkák tájékoztatnak, a mint a magyar szakirodalom fejlődésében odáig jut, hogy a reformok részletkérdéseit is külön munkákban vitatja meg, elsenyvedt az útleíró-irodalom is. Egyes utazók a hazai viszonyokat is tanulmány tárgyává teszik, főleg hogy felhívják a figyelmet hazai intézményeink hibáira, vagy meglévő, de fel nem használt javaira. A magyar fürdőkről több czikket hoz az Athenaeum (1837. I, II; 1838. II; 1839. II; 1841. II; 1842. I) s különösen a Tátráért lelkesedik (1839. II; 1840. II; 1842. I.). A hazai útirajzok legkiválóbbika a Tarczy Lajosé (*Honi utazás levéltöredékekben* 1839. I), melyben feltünő a debreczeni collegium éles bírálata. A nagyszámú külföldi útirajzok közül kiválnak Gorove Istvánnak műszaki szempontból nagybecsü osztrák útiképei (1839. I), Hunfalvi Pál nagy irodalmi erudtióról tanuskodó drezdai levelei (1839. II), Irinyi Józsefnek Németország és Páris politikai és szellemi életét mélyrehatóan jellemző naplótöredékei (1842. I, II; 1843. I) és mindenekfelett a Szemere Bertalan útikönyvéből adott mutatványok (1839. II). Szemere Bertalannak 1840-ben könyvben is megjelent útirajza a magyar útleíró-irodalom koronája. Méltán ajánlotta Bajza akadémiai nagy jutalomra. „Utazónk — írja Bajza — nemcsak ügyes leiró, hanem szerencsés kémlő is. Ábrázolatait igen felfoghatóakká tudja tenni s a micsoda tárgyakkal megismertetni akar bennünket, azokat ő minden oldalról megvizsgálni s megtanulni igyekezett s mint értő szól felőlök . . . Útleirása örök reflexio

és örök visszaemlékezés hazájára. A mit látott, tapasztalt, azt honi szükségeinkre ügyekszik alkalmazni . . . Mindig olly dolgokkal iparkodik megismertetni bennünket s ollyak iránt ad felvilágosításokat, miket nálunk is vitatás tárgyaivá kezd tenni a kor és az előhaladás szelleme . . . Ezért ez utazást senki sem fogja haszon és tanulság s a legnagyobb gyönyör nélkül letenni kezeiből" (Ir.-tör. Közl. 1912. 367. l.)

*

Bajzának az elvont philosophia iránt kevés érzéke volt, de folyóiratában tág teret engedett számára. Legbuzgóbb művelői Szontagh Gusztáv (Figy. 1838, 1839, 1840), Tarczy Lajos (1837. I, II, 1838. II)[1] és Warga János (1838. I, II; 1839. I, II; 1842. II; Figy. 1837, 1838, 1840) voltak. Egy nagyjelentőségű philosophiai vita is az Athenaeum hasábjain zajlott le. Ez a hegelianus vita. Szontagh fáradhatatlanul ostromolta Hegelt és tanitványait (1838. I, II; 1842. I; 1843. II; Figy. 1839), kik közül főleg Warga János és Szeremlei Gábor álltak helyt mesterükért (1838. I, II; 1839. I; 1841. I; Figy. 1839. l. még 1842. I, II; Figy. 1840). Bajzát, ha egy jegyzetével nem árulta volna is el magát (1838. II. 409), az antihegelianus táborba kellene helyeznünk. Maga a hegelianus vita a magyar philosophia történetében alighanem a legjelentékenyebb tárgyi polemia volt s szinvonalával a század eleji kantianus vitát erősen meghaladta.

A gyakorlati életphilosophiát is sok, bár éppen

[1] Egyik czikkében elismeréssel szól Bajza hazafias lyrájáról. 1838. I. 27.

nem nagyon tartalmas czikk képviseli. A legjelentékenyebb közöttük Hunfalvi Pál két hosszabb czikksorozata (*Rhapsódiák* 1840. I, II; *Paralipomena* 1842)[1] a themák végtelen változatosságával, de telve eszmeébresztő gondolatokkal. Mellettük említést érdemel Vörösmarty egy czikke is (*A felekezet* 1838. I). Bajza is adott e nemben egy fordítás (*A gorombaság* 1839. I. 798) mellett négy kétes származású nem éppen mélyen szántó kisebb fejtegetést (*Feltalálás és felfedezés* 1837. I. 204, *Praxis és theoria* 1837. II. 65, *Ember- s világismeret* 1837. II. 46, 110, *Férfi- és nőérzés.* 1839. I. 867). E czikkeken kívül Bajza még 148 gondolatot közölt szétszórva a 7 évfolyamban.[2] Néhány fordításon kívül a többi eredetinek látszik. Stylusok és értékük ugyanolyan, mint a Kritikai Lapokban megjelenteké. Legérdekesebbek azok, melyek Bajza jelleméhez nyujtanak adalékokat pl. „Élni annyit teszen, mint egész komolysággal munkálódni" (III. 373). „Az érzemények csillagok, mellyek csak derült égnél világítanak; de az értelem iránytű, melly a hajót még akkor is vezérli, midőn amazok rejtvék s már nem világositanak" (III. 378). „Az elméncség csak nyári ruha; az igazság minden évszakban használható öltözet" (III. 364).

A philosophia rokontudományai közül az aesthetikával, a paedagogiával és a jogbölcsészettel találkozunk. Tisztán elméleti aesthetikai fejtegetés csak egy van Guzmics Izidortól (*A képző erő.* 1838. II),

[1] Ez Néry Pál aláírással jelent meg. Tudtommal eddig senki sem tulajdonította Hunfalvinak, de annyira egyezik szellemben a Rhapsódiákkal, hogy talán nem tévedek, ha neki tulajdonitom.

[2] A Badics kiadásában közölteken kívül l. 1838. II. 736.

mely hosszadalmas tanulmány nem annyira önmagáért érdekes, hanem azért, hogy Guzmics, ki annyira elkeseredett ellenese volt Bajzának, élete utolsó éveiben íme beállott munkatársai közé. Képzőművészeti czikkeket írtak: néhány homályos nyelvűt Henszlmann Imre (1840. I; 1841. II), néhány nagyképű, üres dolgozatot Vahot Imre (1840. I, II; 1841. II), egy ügyeset Pulszky Ferencz (1838. II) stb. Ferenczy István ügyében az Athenaeum mozgalmat kezdett (1838. II; 1839. II; 1840. I, II) s Ferenczy maga is megszólalt hasábjain két naiv, de öntelt czikkel (1840. II; 1841. II). Zenével Csacskó Imre (1838. I, II; 1839. I), a tánczczal Czuczor (1843. I) foglalkozott.

Paedagogiával legtöbbet a bőbeszédű édeskés Briedl Fidél foglalkozott, nem éppen tartalmas czikkeiben (1839. I; 1840. I, II; 1841. I; 1842. I; 1843. II). Mellette említésreméltó Warga János (1837. I, II; 1841; 1842. I; 1843. II; Figy. 1837, 1838, 1839) és egy igen tartalmas és lendületes czikkével Hunfalvi Pál (*Emlékezés Késmárkra* 1841. II). Bajza is adott egy kis elmefuttatást, melyben a stoikus nevelést ajánlja (*Intés* 1838. II. 841). Külön említést érdemelnek a nőneveléssel foglalkozó tanulmányok. Legtöbbet e nemben Steinacker Gusztáv adott (1840. II.; 1841. I, II), de sekélyes, reclamszerű dolgozatai nem sokat mondanak. Érdekesebb ezeknél Fáy András egy gyakorlati útmutatásokat adó czikke (1840. II) s Hetényi Jánosnak egy philosophiai mélységű és költői lendületű tanulmánya (*A nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére* 1837. II), melynek eszméivel Bajza is azonosította magát. Hetényit ez időben élénken foglalkoz-

tatta a nőkérdés s írt róla egy nagyon tartalmas történeti fejtegetést is az Athenaeumba (*A nőnem emancipatiója a kereszténység által.* 1840. II, l. még 1841. I).

Jogbölcsészettel csak ketten foglalkoztak, Csacskó Imre (1839. I) és Fogarasi János (1839. II; 1840. I). Fogarasinak Csaplovicscsal volt nagy jogbölcsészeti vitája (Figy. 1838, 1839). A jogbölcsészet rokonszakmái már több művelőt találnak. Az elég szépszámú társadalomtudományi czikk közül kiválik Lukács Móricz *Néhány szó a socialismusról* (1843. I) című czikke, mely a socialisticus világfelfogás első tudományos ismertetése irodalmunkban, azután Fábián Gábor érdekes Tocquille-fordítása (1838. I, II; 1839. I; 1840. II; 1841. I; 1842. II) és Vörösmarty bírálata Széchenyi Kelet népéről (1841. II). Bajzának is van egy kis idetartozó czikke (*Aristocratia* 1841. II 1085), a melyben egy német névtelennek az aristokratiát megrovó megjegyzéseiből kiindulva figyelmezteti a magyar nemesi rendet támadó írókat, hogy a mi nemességünket nem lehet mindenben egy kalap alá fogni a külföldivel. Nálunk a nemzetiséget, a nyelvet, az alkotmányt a nemesség tartotta fenn s a hazáért áldozatokat hozni mindig kész volt, a reformokat is ő vezeti szóval és tettel, íme neki köszönhetjük az akadémiát is.

A jogtudományok gyakorlati kérdéseit még többen veszik tollukra. A reformkor országgyűlései, törvényei, törekvései erős lendületet adtak az eladdig inkább csak tankönyvszerűleg művelt jogtudománynak. Az actualis kérdésekhez az Athenaeum is mindig hozzászólt. Így az ősiség eltörlése és a jobbágyság felszabaditása következtében felmerülő jogi kérdésekhez

(1839. I, II; 1842. II; Figy. 1839, 1840), a Wildnerféle magyar váltójoghoz (1840. I, II; 1841. I, II; 1842. I; Figy. 1840), a bankügyhöz (1837. I; 1841. II; 1842. II), a büntetőjog számos problemájához, különösen a börtönügyhöz (1837. I; 1839. I, II; 1840. I; 1841. I, II; 1842. I; 1843. I; Figy. 1837, 1839). Nevezetesebb czikkírók: Balla Károly, Császár Ferencz, Fabriczy Sámuel, Fogarasi János, Gorove István, Heténvi János, Kossovics Károly, Sárváry Ferencz, Szemere Bertalan, Szlemenics Pál, Tóth Lőrincz, Wildner Ignácz stb.

Majdnem hasonló gazdagságot tapasztaltunk a történeti irodalomban. Ez különben is régóta virágzó ága volt a magyar tudománynak. Eddig azonban jóformán csak a hazai történelem foglalkoztatta tudósainkat. Az Athenaeum főleg a Figyelmező bírálataival megpróbálta a figyelmet a világtörténetre is terelni. Remellay szerb tanulmányain (1842. II; 1843. II) és Pulszky Ferenczuek egy történetphilosophiai kis czikkén (*Irán és Turán* 1839. II) kivül mégsem akad egyetlen értékesebb világtörténeti eredeti dolgozat sem a folyóirat hét folyamában. Átdolgozásai és fordításai is többnyire középszerűek s leginkább a közelmulttal (Napoleon) foglalkoznak. Ilyen Bajzától is van, néhány kis dolgozat (*Adams és Jackson.* 1837. I 133, *Canning* 1837. II. 49, *Potocka Mária* 1842. I. 1065).

Értékesebb dolgozatok vannak a hazai történet köréből. A régebbi iskolás történészek közül találkozunk Péczely Józseffel (1837. I, II), a ki az Aurorakörnek régi hive volt s Bajzával is levelezett.[1] Nagy

[1] V. ö. Péczely József leveleit Bajzához, a Nemz. Múzeumban. Kiadva Irodalomtört. Közl. 1904.

Imrét a nagy reményekkel fogadott debreczeni fiatal költőt ő vitte az Athenaeumhoz s ő is parentálta el (1840. I. 362). Magyar történetét a Figyelmező nagy méltánylattal ismertette még pedig valószínűleg Bajza tollából (Figy. 1838. 89. l.). Az újabb történetirói nemzedéket Jerney János (1838. II; 1840. II; 1842. I), Jászay Pál (1840. II), Waltherr László és mások képviselik. Waltherrtől különösen érdekes Fejér Codex diplomaticusának igen részletes lesujtó bírálata (Figy. 1837. l. még 1842. I).

Valamennyi történetirónál jelentékenyebb Horváth Mihály (1838. II; 1839. I, II; 1840. I; 1841. I; 1842. I; 1843. I), a kor legkiválóbb történetírója. Horváthnak egyik első protectora Bajza volt, a ki neki az Erdődieknél viselt nevelői állását is szerezte. Írói pályáját Horváth tulajdonképen az Athenaeumnál kezdte, melynek hamarosan egyik legkiválóbb szakereje lett. Bajzával való barátsága az Athenaeum megszünte után is egyre növekedett.[1] A legkitünőbb magyar történeti czikket mégsem ő adta az Athenaeumnak, hanem Pulszky Ferencz, a ki e folyóiratban kezdte meg fényes írói pályáját. *Eszmék Magyarország történetének philosophiájához* (1838. II; 1839. II) című tanulmánya ma is páratlan a maga nemében. Két szempontból jelent fordulatot történetirásunkban. Egyrészt ez az első kisérlet a magyar történelmet beállítani a világtörténet tényezői közé, másrészt itt lesz először kijelölve az erő, mely történelmünket mozgatta s mely egész történetünk kulcsa:

[1] V. ö. Horváth Mihály leveleit Bajzához, a Nemz. Múzeumban. Kiadva Irodalomtört. Közl. 1906.

a magyar faji jelleg.[1] A tanulmány teli van termékeny gondolatokkal s oly megállapításokkal, melyeket azóta változatlanul tanít történetírásunk. A mint a faji jelleg felismerése adta Pulszky kezébe történetünk kulcsát, úgy ezt a nemzeti jelleget sürgeti irodalmunkban is. A világirodalomból vett meggyőző példákkal bizonyítja be, hogy csak a nemzeti költészet életképes (*Élet és művészet* 1841. I, II).

*

A philologia szakmáiból a nyelvészet kisebb teret foglal el, mint az irodalom. A szerkesztők közül Vörösmarty bibelődött legszívesebben nyelvészeti kérdésekkel, több jóakarattal, mint hozzáértéssel (1838. II; 1841. I; Figy. 1837). Mellette megemlíthetők még Czuczor Gergely (1837. I), Jászay Pál (1840. I), Hunfalvi Pál (Figy. 1840), Tóth Lőrincz (1837. II), Toldy Ferencz (1837. I; 1841. II) és Vajda Péter, a ki a magyar-török rokonságot bizonyítgatja (1840. II). A legkiválóbb nyelvtudós Fogarasi János közöttük (1843. I; Figy. 1839). Ő írta a hires Ἕρηκα (1838. II) czikket. Ebben állítja fel ismeretes szórendi alaptörvényét, hogy a magyarban a hangsúlyos szó közvetlenül az ige előtt áll, mely szabály félszázadokon át általában a szórend legfőbb törvényének tekintetett. Fogarasi igen sokoldalú képzettségű tudós volt, a kinek az Athenaeum nagy hasznát vette, de czikkeit sokszor nagyon ellenszenvessé tette kirívó önteltsége. Mindentudónak képzelte magát, kit csak csodálni szabad s nem bírálni.

Van Bajzának is egy a nyelvtudományba vágó dolgozata (*Nyelvünk műveltetéséről* 1843. I. 301).

[1] V. ö. Concha Győző: *Pulszky Ferencz, élet és jellemrajz.* 1903. 16—17. l.

Ebben örömének ad kifejezést a nyelvújítás diadalán, de aggodalmának is egyes túlzások miatt. Egyik ilyen túlzás fordítóink meggondolatlan szógyártása. Komolyan figyelmezteti őket, hogy új szavak készítéséhez csak tartózkodva folyamodjanak s akkor legyen gondjuk rá, hogy az új szó ne ellenkezzék a nyelv szellemével s egészen fedje a fogalmat, melyet ki akar fejezni. Másik jelenség, mely aggasztja, az a pongyolaság, grammatikai pontatlanság, mely újabban lábrakapott. Alig akad már olyan gondos stylistánk mint Kazinczy, Kölcsey, Szemere vagy Virág. Kéri íróinkat, respectálják jobban a nyelvtan szabályait. Úgyis elmaradtunk a művelődésben, ne nehezítsük meg a cultura terjedését még a nyelvvel is. Bajzának ez ügyes tollal megírt czikke több okból is érdekes. A nyelvújítás egy híve íme kénytelen felszólalni az újítás túlzása ellen s ő, a neologus lesz az orthologus visszahatás egyik első fecskéje. A felszólalás természetesen eredménytelenül hangzott el, de nem is hangozhatott el másként. Az a nyelvideal, melyet Bajza irótársai elé tűzött, a nyelvtani correctség, meghaladott eszme volt már. Népies könnyedség lett az új magyar prosa jelszava. Jellemző ez a czikk az élete delén túlhaladt Bajzára. A régi harczi kedvet a leszűrt nyugalom váltja fel. Nem él már benne annyira a jelen mozgalmaiban, legalább lelkileg nem, történeti távlatban kezdi felfogni a jelenségeket. Érzi, hogy számára közeleg a visszavonulás ideje, egy új korszak következik, melyben ő nem kér más szerepet a maga számára, mint a jóindulatú tanácsadóét.

Azirodalmi rovat minden másnál gazdagabb. Elméleti czikk azonban itt sincs sok. Tóth Lőrincz (1837. II) és Pulszky Ferencz (1840. II) egy-egy czikkben a

népköltészet jelentőségéről szólnak, Szontagh és Toldy az epos és a dráma korszerűségéről vitatkoznak (Figy. 1839., I. még 1841. I). Szontagh szerint a drámák kora még nem érkezett el irodalmunkban s ezért azt ajánlja íróinknak, hogy drámák helyett eposokat írjanak, Toldy viszont azt bizonyítja, hogy az eposi-kor már elmult s itt a drámai. A dramaturgiai czikkekről nem szólva alig akad ezeken kívül valami számbavehető irodalmi elméleti czikk. Bajza e nemben két kisebb fordítást adott, melyekhez néhány eredeti reflexiót fűzött (Goethe: *A fordításokról* 1837. I. 249, Niebuhr: *A kézírásról.* 1843. I. 526).

Egyes írókkal már sok czikk foglalkozik, de túlnyomólag fordítások. Egy ilyen van Bajzától is (*Goethe* 1839. II. 440). Eredeti tanulmány mindössze három akad: Szopory Béláé Racine-ről (1838. II), Hunfalvi Pálé Lokmanról, kinek meséiből Hunfalvi sokat le is fordított (1840. I, II; 1841. I, II) és Szontaghé Kisfaludy Károlyról (1839. I), mely nagy biztossággal jelöli ki Kisfaludy helyét irodalmunkban.

A mi igazán virágzik az Athenaeumban és melléklapjában, az az irodalmi kritika. Különösen a Figyelmező négy éve alatt alig akad szépirodalmi munka, melyről ne szólna a folyóirat. És a külföld irodalmáról is meglepő sokoldalúsággal tájékoztat az Athenaeum. Ez főleg Toldy érdeme, a ki maga a legszorgalmasabb bíráló volt. Ismeretes, hogy a magyar irodalomtörténet atyja éppen nem volt mélyen szántó műbölcselő, ezért iskolás modorú bírálatai eszmeileg elég szegények, de a maguk egyszerűségében is józan világosságot terjesztettek.[1] Toldy mellett egész kri-

[1] Jósika Utolsó Báthorijáról szóló bírálatában (Figy. 1837. II. 337) Bajza regénytheoriáját czáfolgatja. Szerinte Bajza hely-

tikai gárda működött több-kevesebb szerencsével: Ballagi Mór, Beöthy Zsigmond, Csató Pál, Húnfalvi Pál, Kazinczy Gábor, Nagy Ignácz, Szalay László, Szenczy Imre, Tóth Lőrincz, Vörösmarty stb. Bajza dramaturgiai bírálatai mellett mindössze két munkát bírált: Raupach Hohenstaufeni dráma-cyclusát (Figy. 1837. I. 133. l.) és Müggе Tivadar Die Vendéerin czimű regényét (Figy. 1837. I. 185). Raupachot gyenge költőnek, de ügyes színpadi írónak tartja. A történet és a költészet viszonyát rosszul fogja fel, különben nem másolná minden alakitás nélkül a historiát. Dícséri vele szemben Grabbe történeti drámáit. Müggét mint a német történeti regénynek Tieck után a legkiválóbb képviselőjét mutatja be.

A birálók közül magasan kiemelkedik Szontagh Gusztáv. Kisfaludy Károly tágabb köréhez tartozott, aztán a triasnak lett bizalmas benső barátja. Vidéki tartózkodása idején levelezett Bajzával.[1] Szontagh a kor egyik legtöbbet utazott, tapasztalt és olvasott embere volt, megáldva sokoldalú érdeklődéssel s élesen átható kritikai elmével. Mint philosophus tett szert a legnagyobb hírre, de ebben az időben legtöbb kedvvel és sikerrel a szépirodalmi kritikát űzte. Azok a dráma- és regénybírálatok, melyeket a Figyelmezőbe irt, kora legkiválóbb műbírálójának mutatják. Eleven érzéke van a költői szépségek felismerésére, biztos ítélőképessége a munkák történeti jelentőségének meghatározására s philosophiai elmélyedése a költői alkotások lényegébe való behatoláshoz. Nemcsak a

telenül kívánja a regénytől a cselekvény egységét, ennek csak a drámában kell meglennie. Az eposban a czél egysége szükséges, a regényben a vezető eszme egysége.

[1] V. ö. Bajzához irt leveleit a Nemzeti Múzeumban.

sokat emlegetett Abafi-bírálat ilyen, hanem ily az Elbujdosott, Szirmay Ilona, a Könnyelműek, a Karthauzi vagy az Atyátlan, a Peleskei nótárius, Szigligeti történeti drámáinak stb. jellemzése (Figy. 1837, 1839). Olyan kincsei ezek a magyar kritikai irodalomnak, melyeknek új kiadása ma is nyereséget jelentene.[1] Szontagh egyebekben is buzgó munkatársa volt az Athenaeumnak és nagyon használható fegyvertársa Bajzának a Csatóval való polemiákban. Egyike irodalmunk vétkes mulasztásainak, hogy e tartalmas és érdekes férfiú munkássága maig nem kapta meg az őt megillető méltatást.

IV.

A harminczas évek második felében már a trias uralkodik irodalmunkban. Vörösmarty az ország elismert legnagyobb költője, Bajza a legtekintélyesebb kritikusa, Toldy az Akadémia főtitkára, az irodalmi élet legfürgébb mozgatója. A még erősen centralizált kicsiny írói világnak az Akadémia a középpontja s ott Bajzáék dictálnak. Ők tűzik ki az akadémiai pályatételeket, osztják a jutalmakat, ők döntenek az írók munkásságának értékéről választásaikkal. Az Akadémián kivül is elér mindenüvé a kezük. Ők alapitják a Kisfaludy-Társaságot, Bajza lesz a szinház első igazgatója s ő szerkeszti az irodalom két legelőkelőbb organumát (Aurora, Kritikai Lapok).

Bajzáék uralkodását sokan nézték rossz szemmel.

[1] Toldy Ferencz három kötetben ki akarta ezeket is adni Szontagh kisebb munkái közt. *Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága* 115. l. Újabban a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára vette programmjába Szontagh műveinek kiadását.

Az Aurora bőven osztotta a kosarakat, a Kritikai Lapok a szigorú bírálatokat s az Akadémiába sem tudott Bajzáék miatt bejutni sok író. Az idősebb irók, kikkel Bajzának polemiája volt, már nagyobbrészt elhallgattak, de annál lármásabb volt az a fiatal irói gárda, mely érvényesülése legfőbb akadályának őt tartotta. Lesték az alkalmat, hogy Bajzával kikössenek. Az Athenaeum megindulásával elérkezettnek látták az időt egy általános támadás megkezdésére. E folyóirat bírálatai erősen megszaporitották az elégedetlenek számát s sikerei nagyon veszélyeztették az eddigi folyóiratok létét. Eddig jobbára csak ambitióikban voltak megbántva az elégedetlenek, most féltették kenyerüket is. Mindenáron meg kell törni Bajzáék hatalmát, különben nem boldogulhatnak, — ezt érezték mindazok az írók, kik nem tehetséggel és munkával akartak sikerekhez jutni. Hibáztatni mindent, a mit Bajzáék tesznek, félremagyarázni, elferditeni minden cselekedetüket, kétségbevonni törekvéseik tisztes voltát, elrágalmazni őket a közönség előtt, megrontani őket irói hitelükben, felhasználni minden eszközt ellenük: erre határozták magukat a trias ellenségei. Az Athenaeum és Bajza szinigazgatása voltak először a támadások czéltáblái s mikor elvesztették a csatát mindkét mezőn, az Akadémiára vetették magukat, hogy itt is vereséget szenvedjenek.

Az Athenaeum meg sem indult még s máris megkezdődött a harcz ellene. Warga István volt az első, aránylag még jóhiszemű, támadó. Warga szerint először rendszeres munkákra volna szükség s nem lapokra. Ezért nagyon sajnálja, hogy három oly kiváló férfiú, mint Vörösmarty, Bajza és Toldy, újságirásra adják magukat, a helyett hogy szakmáikat

művelnék, melyekhez pedig annyi tehetséget árultak el (Társalkodó 1836. 405. l.). Warga István ellen Warga János védelmezte az Athenaeum szerkesztőit (Társ. 1837. 32. l.), mire Warga István ingerülten azt felelte, hogy fizetéses akadémikusoknak a tudományok művelése a kötelességük s nem azok elhanyagolásával az újságírás (Társ. 1837. 45. l.). Warga István nézetéhez csatlakozott a Tudományos Gyűjtemény (1836. XII. 80. l.), a Hasznos Mulatságok (1837. I. 17). Kovacsóczy és Stancsics (Literaturai Lapok 1836. 355. l.; 1837. 2. sz.).

Megindulván az Athenaeum, czikkei bőven nyujtottak anyagot a kötözködésre. Eleinte főleg a Hasznos Mulatságok tüntette ki magát, a hol egyre-másra jöttek a rőfös ellenbirálatok, a Figyelmező bírálataira leginkább Fejér Györgytől és Rumy Károlytól, az Aurora-kör e két régi ellenlábasától (Hasznos Mul. 1837. I. 61., 73., 121., 161., 177., 185., 193., 209., 285., 361., 408. l.). A gyönge lapocska kirohanásai azonban alig keltettek visszhangot (Tud. Gyűjt. XII. 63), úgy hogy 1837 második felében elülőben voltak már az akadozások. A Hasznos Mulatságok belátván küzdelme meddőségét, felhagyott ostromaival s később csak a Bajza ellen másutt megjelent támadások lenyomatására szorítkozott, maga alig állván elő eredeti czikkekkel (Hasznos Mul. 1838. I. 58, 337).

A letett fegyvereket Munkácsy vette fel. A dramaturgiai vita lezajlása után Munkácsy, úgy látszik, közeledni akart Bajzához. Vagy egy félévig nem zaklatta czikkeiben, sőt barátságos bírálatot adott ki az Auroráról (Rajzolatok 1837. I. 29). Bajza azonban nem látott okot a békülékenység méltánylására, hanem megengedte, hogy lapjában a humoristákat

kigúnyolják (Ath. 1837. II. 119. l.). A humorában ismételten megsértett férfiú most már csak alkalomra várt, hogy bosszút állhasson. Ez az alkalom Frankenburg Adolf szívességéből hamarosan elkövetkezett. Frankenburg ekkor akadémiai írnok volt s állását arra használta fel, hogy akadémiai pletykákat terjeszszen és főnöke Toldy s ennek barátai ellen áskálódjék. Ő írta az Apotheosis-parodiát, a mit Bajza mostanában leplezett le (*Jelentés egy pasquillans társaságról.* Figy. 1837. I. 76). Frankenburg egy drámai pályázat körül követett el indiscretiókat, melyből Toldyék ellen vádat kovácsoltak. A vádat a Bajzától utóbb Kunoss tudós társaságának elnevezett compania: Munkácsy, Stancsics, Kunoss, Kovacsóczy és Frankenburg együtt röpítette világgá. A vád az volt, hogy az 1837-iki drámai pályázat bírálói közül az egyik levelet kapott Horváth Czyrilltől Kuthen című pályaműve érdekében s hogy Toldy a pályaművek jegyzékébe szabálytalanul utólag iktatott be egy későn érkezett drámát (Rajzolatok 1837. II. 497, 563). Frankenburgnak az indiscretio állásába került s aztán kiderült a vád alaptalansága is. Horváth Döbrenteinek írt ugyan levelet, de Döbrentei le is köszönt bírálói tisztéről, mire szerzője visszavonta a Kuthent s Toldy meg az Akadémia rendeletére fogadott el egy megkésett színművet (Ath. 1837. II. 272; Figy. 1837. II. 240, 254). Erre Frankenburg semmi okosat nem tudott felelni (Rajz. 1837. II. 669).[1]

[1] Érdekes elolvasni, hogy emlékirataiban mily kicsinyléssel szól Frankenburg e fiatalkori polemiájáról. Bevallja, hogy támadásaik oka az volt, hogy nem tudtak bejutni az Akadémiába. Az emlékiratokban egyébként több tévedés van (*Emlékiratok* 1868. II. 1—52. l.).

Az első kudarcz nem szerelte le Munkácsyékat. Harczot indítottak az egész vonalon a trias ellen. Vörösmartyra plagiumot akart sütni Hazucha (Rajz. 1838. II. 63), Toldyt azzal vádolta meg Munkácsy, hogy elsikkasztotta Kisfaludy Károly 21 színművét (Rajz. 1837. II. 774; 1838. II. 151). Bajzát Kunoss Literaturai világa ócsárolta állandóan (Rajz. 1837. II. 493, 501, 523 stb.) és Munkácsy támadt reá a Tündér Ilona lebírálása miatt (Rajz. 1838. II. 101, 161). Bajza színigazgatói működését is egyre hibáztatták és vége-hossza nem volt a recriminatióknak az Athenaeum bírálatai miatt (Rajz. 1837. II. 797; 1838. I. 62, 117, 149, 223, 245, 263, 397; II. 23, 47, 61, 71, 79, 95, 119, 239, 286, 327). Csató támadásait nagy örömmel fogadta Munkácsy (Rajz. 1838. I. 223, II. 126, 157), de Csató és Bajza küzdelme hamarosan el is vonta a figyelmet az ő gyermekes nyelvöltögetéseiről (Rajz. 1838. II. 205, 253). Ez a heves küzdelem elterelte az olvasók érdeklődését Gyarmathy János Szionjának (1838. II. 1. sz.) és Kunoss Endre Természetének alárendelt jelentőségű támadásairól is (Természet 1838. 4., 12., 24., 28., 32., 36., 56., 90., 91., 99., 103., 107. stb. l.). Bajzáék e sok ostromlást semmibe sem vették s mindössze néhány helyreigazításra szorítkoztak (Figy. 1837. II. 476; 1838. 208, 284., 472. l.).

Komolyabb lett a helyzet, mikor a pozsonyi Hirnök indította meg hajszáját a trias ellen. A Hirnök 1837 közepén indult meg. Balásfalvi Orosz József volt a szerkesztője, a ki liberalis mult után Széchenyi hívéből Széchenyi támadója és conservativ, aulikus szellemű újságíró lett, hogy a szabadságharcz alatt egy salto mortaléval forradalmár legyen s utóbb a

bujdosásban még protestans hitre is térjen, hogy végre a legnagyobb nyomorban öngyilkossággal vessen véget sokat hányatott életének. Írói képességei jelentéktelenek voltak, de ügyes szervező talentum volt. Ezért bízták őt meg a conservativek közlönyének, a Hirnöknek megindításával. A conservativek az egyre nagyobb teret hódító liberalis párttal fel akarták venni a küzdelmet a sajtóban is, ezért alapitottak lapot. Ellensúlyozni akarták a Széchenyianus Jelenkort és a liberalis Athenaeumot vele. A kormány hír szerint 20,000 pft évjáradékkal támogatta a vállalkozást,[1] de az első években erre nem sok szükség volt, mert az előfizetők száma 2000—2800 volt s a lap gyors hírszolgálatával versenytárs nélkül állott (Figy. 1838. 796. l.). 1838 elején a Hirnök melléklapjaként egy irodalmi folyóiratot is kezdett Orosz, melynek főczélja Bajzáék tönkreverése volt. Orosz jól tudta, hogy habár irodalmi mezőkön küzd is, Bajza a liberalismus egyik harczosa s leverésével a liberalis pártot is veszteség érné. Ezért kezdettől fogva tudatosan ellentétbe helyezte magát Bajzával, de nem hangsúlyozta küzdelmének politikai indokait, mert így segitséget nyert liberalis részről is.

Orosz legbátrabb katonája Csató Pál volt, Bajzáék egy elpártolt híve. Csató egyike volt a kor legjobb ízlésű és legműveltebb íróinak, közkedvelt novellaíró, ünnepelt vígjátékíró stb., kinek működése több tekintetben is irodalomtörténeti jelentőségű. De volt egy nagy jellembeli fogyatkozása: az állhatatlanság. Először papnak készült, aztán laikus lett, sőt liberalis

[1] V. ö. Bártfay László naplójának 1839 szeptember 21-iki bejegyzését.

gondolkozású, majd ismét felcsapott conservativ-clericalisnak. Irodalmi téren az Aurora-körhöz csatlakozott. Bajza vállalatainak, eleinte Athenaeumjának is munkatársa volt, de mindig fenntartott némi összeköttetést Bajza ellenfeleivel is (Döbrentei, Munkácsy). Bajza méltányolta tehetségeit, de nem nagyon bízott meg a símulékony, sok színt játszó, erősebb elvi meggyőződés nélküli zsurnaliszta-íróban. Állhatatlanságát egy levelében szemére is lobbantotta (Irod.-tört. Közl. 1909. 247. l.). Ha valami mélyebb rokonszenv nem is fejlődött ki közöttük, elég jó viszonyban voltak. Csató leveleiben nem egyszer hízelgő módon adott kifejezést Bajzához való ragaszkodásának (Figy. 1838. 787—796) s mikor 1836-ban megházasodott, násznagyul Fáyt, vőfélyekül Toldyt és Bajzát kérte fel. Bajzáék viszont támogatták írói pályáján. 1832-ben megválasztották akadémiai levelező tagnak, 1834-ben csak a véletlenen múlt, hogy nem hozták be rendesnek, 1835-ben megtették a Tudománytár szerkesztőjének, 1837-ben a Kisfaludy-Társaság tagjának. Csató a Tudománytárt hamarosan otthagyta, a többi állás meg csak tiszteletbeli volt s Csatónak erősen szüksége lett volna pénzre. Szeretett volna akadémiai jegyző lenni s bár kétszer is nyílt rá alkalom, Bajzáék nagyobb irodalmi érdekből előbb Czuczort, utóbb Szalayt választották meg helyette. A dolog nagyon elkeserítette Csatót s elkezdett kapkodni. Ekkor hívta meg gróf Dessewffy Aurél ajánlatára Orosz lapja mellé segédszerkesztőnek. Bajza kelletlenül látta, hogy Csató elfogadta ez állást, de mert Csató egyre hangoztatta, hogy e lépésre csak az anyagi szükség bírta s hogy menynyire vágyódik vissza, nem ejtette el, sőt minden-

képen szerette volna számára a színházköltői állást megszerveztetni s nem rajta múlt, hogy a dolog nem sikerült. Erre Csató teljes erővel Bajza ellen fordult.[1]

A Hirnök Bajza-ellenes actiója ekkor már megindult. Orosz vezérlete alatt Csaplovics, Rumy, Munkácsy, Kunoss, Hazucha a Hirnökben és melléklapjában is egyre kötözködtek az Athenaeummal (Hirnök 1837. 29. sz. Száz. 1838. 57, 107, 120, 132, 137, 141, 152, 157, 347, 419, 427, 523, 591, 651, 675, 771, 776 stb.), de Bajzáék nem sokat törődtek a dologgal. A támadások súlya és heve akkor lett számbavehetőbb, mikor Csató állott a küzdők élére. Ez 1838 februárjában történt meg, mikor a Hirnökben megindult a magyar lapok heti szemléje. A szemle megindítása Orosz eszméje volt s bár Csató állítólag ellenezte a tervet s bár állítólag iparkodott Oroszt mérsékletre bírni (Figy. 1838. 796. l.), kezdettől Csató írta a szemlét s kezdettől fogva Orosz intentiói szerint rosszindulattal az Athenaeum, Figyelmező és Társalkodó irányában, igaztalan kedvezéssel a Szion, Rajzolatok, Természet stb. iránt. E szemléjében Csató nem közönséges kritikai és polemikai tehetségről tesz tanuságot, nem egy találó megjegyzést olvashatunk benne írókról és művekről, de egészben véve elvadult pártszellemet lehelnek sorai.

Támadásainak legfőbb czéltáblája az Athenaeum és a trias. Már első szemléje „visszarúgás"-nak minősíti Bajza egy színügyi válaszát (Hirnök 1838. 13. sz.), a másodikban meg a magyar pasquill-iro-

[1] V. ö. Csató Pál szépirodalmi munkái 1883, Beöthy Zsolt írta bevezetését.

dalomért Toldyt és Bajzát teszi felelőssé Hirnök 1938. 19. sz.). Ettől fogva állandó az Athenaeum és szerkesztői becsmérlése. A folyóiratot tartalmatlannak, unalmasnak találja s ha itt-ott megdicsér benne valamit, az bizonyosan egy külső munkatárs czikke. A szerkesztők közül még Vörösmartyt kíméli leginkább, de azért az ő Marót bánját is leszólja akkor, a mikor még nem látta és nem olvasta (Hirnök 1838. 32., 43., 47., 51., 57. sz.). Toldyval már több a baja. Az Akadémiát pl. arra inti, ne tartson olyan titkárt, a kit mindenki útál (Hirnök 1838. 19., 27., 33., 35., 39., 49., 53., 57. sz.). De Bajzára haragszik a legjobban. A kezdődő szinügyi polemia minden vádját magáévá teszi s iparkodik a vitát elmérgesíteni (Hirnök 1838. 27., 37.. 39., 45., 49., 53., 55. sz.). Állandó vesszőparipája, hogy a „bunkós" kritikai modort Bajza honosította meg s hogy Bajza a maga „praeceptori harczos-haragos tudományától és képzelt hatalmától felpuffadt" (Hirnök 1838. 15., 19., 25., 35., 39., 49., 61. sz.). Haragját kiterjeszti Bajza védelmezőire is. Különösen Kazinczy Gábor szinügyi czikkéért haragszik, miatta plagiumba akarja keverni Kazinczyt és „szemtelen"-nek nevezi (Hirnök 1838. 15, 19, 25). Kazinczy e czikke méltán háborította fel Csató—Munkácsyékat, mert nagyon az elevenükre tapintott, mikor ezt irta: „Szennyezze be magát az Akadémia bizonyos urak neveivel: s csend lesz és béke" (Társalkodó 1838. 47., 63. l.).

Bajzáék Csató támadásait az év közepéig szó nélkül tűrték. Ekkor is, úgy látszik, csak apróbb visszautasításokra akartak szorítkozni (Ath. 1838. II. 21), mint mikor pl. Bajza gúnyosan universalis kritikusnak nevezte el Csatót, a ki zsoldja elvesztésé-

nek terhe alatt köteles rágalmakat írni (Ath. 1838. II. 69). Erre Csató törvényes lépésekkel fenyegetőzött[1] s egy a Neslei toronyból vett idézettel azt felelte Bajzának: Hazudsz gazember! (Hirnök 1838. 59. sz.) Erre következett be a leszámolás egy nagy terjedelmű, hetekig (1838 július 31—október 9.) folyó czikkben, melyet *Athenaeum miatti zajgások* (Figy. 1838. 477. l.) czímen Vörösmarty, Bajza és Toldy közösen írtak. A mennyire a stylusból megállapítható, Vörösmarty a magára vonatkozó részt írta, Toldy a magára vonatkozó részt és a befejezést, Bajza pedig az egésznek első és nagyobbik felét. A vitairat történeti visszapillantással kezdődik. Bajza az Athenaeum elleni támadások kimerítő történetét adja a Csató előtti időkből is és megczáfolgatja a rengeteg vádat és rágalmat. Áttér ezután Csató szerepére. „Nem ismerünk a magyar literaturában feltünt jobb fejek között — Csató is közéjök tartozik — embert, ki olly kevéssé való kritikai pályára, mint éppen ő. Kritikához férfi kell, szilárd, elvekben alapos, elvekhez hű: Csató egy lenge lélek férfitestben, változékony mint az áprilisi napok, mit ma javal, holnap kárhoztatja, holnapután ismét javalja, a szerint mint személyes érdekei kivánják. Kritikához tisztaságot

[1] Ha nem is Csató, de Bajzáék részéről valóban történtek némi törvényes lépések 1838 novemberében. Toldy Szobovics censorhoz folyamodott. hogy ne engedje meg Csatónak a tudományos vita kereteit elhagyni. Mikor e folyamodás nem vezetett czélhoz, 1839 áprilisában Vörösmarty és Toldy a Helytartótanácstól szabad kezet kért a Csató elleni polemiában. A Helytartótanács aztán 1839 június 25-én mindkét szerkesztőséget kölcsönös kíméletre utasította (v. ö. Ath. és Figy. iratai és Ferenczy József id. m. 212. l.).

szerető kezek kellenek, ollyanok, mellyek magokat alacsonyság, igazságtalanság, részrehajlás foltjaival beszennyezni irtózzanak. Kritikusnak szabad párthoz tartozni, hova minden okos embernek tartozni is kell: az elvek pártjához; személypárthoz nem: Csató pedig a szerint méri kegyeit és büntetéseit, a hogyan valakit szeretni, vagy nem szeretni szempillanatnyi haszna kívánja .... Neki minden sora nagy kinjába kerül. Ő minden betüjében függetlenségre született lelkének egy részét temeti el s szépen indult elméje végre vadonba vész, mellyet kietlenné teszen a káröröm, mellyben álmai rémekké változnak. S ennek, uraim, nem egészen ő maga oka. Mostoha korunk kárhoztatá őt e bűnhödés legöldöklőbbikére s ha meg akar élni, meg kell kövülnie, hogy ne tudja, mit gondol, ne higyje, mit tanít, ne hallja, mit mások mondanak s mindenek fölött érezni felejtsen" (Figy. 1838. 551—552. l.). E bevezetés után fárasztó türelemmel összeszedik Bajza és szerkesztőtársai mindazt, a mit Csató ellenük és lapjuk ellen írt s kimutatják a vádak alaptalanságát. Bajza vas logikája kegyetlenül összezúzza Csató minden ügyeskedve felállított tételét, kimutatja örökös ítéleti ingadozását, rábizonyítja kritikai pajtáskodását s irgalmatlanul leleplezi agyarkodása erkölcsi hátterét. Megfenyegeti két rettentő bíró bosszújával: a lelkiismeret és a közvélemény ítéletével. E hosszú czikk mellett két apróval is pellengérre állította Bajza Csatót (*Mi baja kendnek János?* Ath. 1838. II. 309, *A 'zsoldos kritikusról* 1838. II. 437), melyekben Csató kilátásba helyezett törvényes lépéseire ezt feleli: „Ám tegye! Elvárjuk Csatót a törvény előtt, hol, ha csakugyan kell, bebizonyítandjuk (Csató saját kéziratú vallomásaival), hogy

ő a Hirnöknél elvei és nézetei ellenére, csupán élelmi szükségből, fizetésért, azaz zsoldért ír.“

Csató, a mint Bajzáék vitairata megindult, azonnal elkezdett felelgetni, egyre hevesebb és sértőbb hangon. Hosszú történeti visszapillantásokkal Bajza kritikai multjára s személyes viszonyuk kérkedő és ferditő taglalásával iparkodott befeketiteni az Athenaeum szerkesztőjét (Hirnök 1838. 63, 73, 74 sz.). Felkapta a dramaturgiai vita minden mozzanatát s lehetőleg terjesztette Munkácsyék vádjait visszahárítván Bajzáékra a pártoskodást (Hirnök 1838. 69, 71, 75, 79, 81 sz.). Egyszer sok elmeéllel, de méregbe mártott tollal jellemezni próbálja a triast. Vörösmarty jeles versíró, de csak középszerű költő. „Mint dalnok Kölcseynél és Kisfaludy Sándornál, mint ódaíró Berzsenyinél, mint dramaticus a két Kisfaludynál kisebb“, „mint academicus pártos és szájas, inkább pártjának s egy felsőbb akaratnak, mint saját belátásának és meggyőződésének eszköze, minden szorosan vett tudományban tudatlan“. Toldy egy régebbi jellemrajzát, melyben irodalmunk legjelesebb protocollistájának nevezte őt, kitől „egy igen használható magyar historiai literariát fogunk idővel kaphatni“ (Hirnök 1838. 27. sz.), kiegészíti azzal, hogy „megbukott versíró, insolens és pártos criticus, mindennemű... pletykának, rágalomnak... nagy mestere“. Bajza „lassú, de nyomósan gondolkozó fő; éles, de nem föltaláló ész; szűk és már kiapadt phantasia. Stylusa velős, tiszta, férfias, hatalmas. Legtökéletesebb munkája két vagy három dal (nem több) és Schröder Gyűrűjének fordítása. A magyar literaturának sok hasznot tett (múlékony kár mellett) Kritikai Lapjainak kiadása által, mivel az azokban megjelent kiméletlen, de nagy részben

alapos birálatok velősebb studiumra, s óvatosb és készültebb föllépésre késztettek minden írót, egyébiránt az ő saját birálati és munkái ugyanezen Kritikai Lapokban (igy az Aurorában, az Athenaeumban) a legsilányabbak. Aurorája leginkább a kiadó meddősége miatt Kisfaludy Károlyénál sokkal silányabb; maga mint historicus a publicumtól csak Coriolánja által ismert s ebben egyedül a szerény és sokat igérő tanitvány méltányolt, az académiában csak mint czimbora és párt embere fontos; hírlapírónak nem való, annál is kevesebbé, minél több idő és tanulás kivántatik neki lassú elméjénél fogva arra, hogy valaha akár a história, akár a műtudomány körében valamely fontosb és maradandó becsű munkával léphessen föl" (Hirnök 1838. 71. sz.).

Bajzáék vádjával szemben igazolni akarja magát, miért fordult ellenük. Ha Bajza hivei közé is tartozott a multban, nem helyeselte Bajza dúlásait s nem vett részt bennünk. Az Athenaeum munkatársai sorából azért lépett ki, mert pártosnak találta a folyóiratot. Rágalom az, hogy nem meggyőződésből ostromolná a triast, neki csak jobbra változott meggyőződése. Őt a Hirnökhöz nem csupán anyagi érdek fűzi, hanem az elvek közössége. „Mig kezemet bírom s a Hirnök élni fog, az én e laphozi viszonyaim változni nem fognak." Különben is nagy naivitas az íróktól pusztán erkölcsi rúgókat kivánni. Az írókat első sorban a kenyér sarkallja irásra, másodsorban a hiúság, harmadsorban a szenvedélyek (hír-, kincs- bosszúszomj) és csak negyedsorban az erkölcsi rúgók (ügy, tudomány, igazság, emberiség szeretete) (Hirnök 1838. 65, 71, 73 sz.). Ez a keserű satirának beillő önjellemzés annyira megtetszett Csatónak, hogy egy külön

czikkben is bizonygatta, hogy a pénz az irók főmozgatója és azt magyarázgatta, hogy a kormánypártivá vedlés nálunk a józan belátás felülkerekedését jelenti (Századunk 1838, 85, 87, 89 sz.).

A mint ez a szerencsétlen védekezés is mutatja, Csató kezdte elveszíteni a fejét. A milyen elbizott fölénynyel kezelte a kritikai tollat eddig, olyan kétségbeesett kapkodással próbálkozott most kiszabadulni az örvényből, melybe saját könnyelműsége sodorta. De nem azért volt Bajzával dolga, hogy menekülhessen. Alig hogy első vitairatát befejezte Bajza, már útnak indította a másodikat (*Jegyzetek Csató önönvédelmére.* Figy. 1838. 725. l.) „Ő már oda van — írja Csatóról —, szóljunk róla, mint a ki nincs többé. Ő nem több már, mint egy galvanizált béka, még szökik, rúg, rángatózik, még teszi, a mit életében tett, de ez idegeinek legvégső játéka; tengert, vagy egy csepp vizet adjatok neki: ő úszni nem fog többé. Ki nem ismerte a könnyű csinos írót? ez mind inkább elnehézkesedik. Ki nem az elmést? az hanyatlani kezd. Ki nem a józan gondolkozót? az oda van. E felett öntudatlanságában magát ellenmondásokba veri, vallást tesz, mellyet maga nem hisz, vallást, mellyet senki nem ért. Még megvannak szokott formái beszédeinek, meg az üres vázolat, de nincs gondolatja, mellyel azt betöltse, nincs lelke, mellyel föléleszsze". Ezután sorban gombostűre tűzi Csató újabb rágalmait, kimutatja ítéletének örökös ingadozását, megismétli súlyos erkölcsi vádját és felhívja Csatót, engedje meg levelei kiadását, majd azokból kiderül az igazság.

Mikor Bajza Csató leveleinek kiadására felhatalmazást kért, még nem tudta, hogy Csató szemléje az előző napon erre hivalkodva felhivta, sőt Bajza enge-

délye nélkül már ki is adta az ő Csatóhoz a szinházköltői állás dolgában intézett két levelét, melyek kiadása Bajzára nézve nagyon kellemetlen volt a szinügyi választmányról mondott ítélete miatt s melyek kiadása valóban nagy mértékben hozzájárult a szinügyi vita elmérgesítéséhez (Hirnök 1838. 83. sz.). Most már Bajza minden kímélet és haladék nélkül kiadta Csatónak 10 hozzá intézett levelét egy lesujtó bevezetéssel (*Csató levelei.* Figy. 1838. 783. l.) Ebben kijelenti, hogy Csatót ő nem hatalmazta fel levelei kiadására, Csató tehát közrebocsátásukkal erkölcstelen tettet követett el. Ezután jönnek Bajza jegyzeteivel a levelek. A levelekből kiderül, hogy Csató valósággal hajhászta Bajza kegyeit. Az Athenaeum munkatársai közé számláltatni dicsőségének tartotta és az első időkben bizalmas közléseket tesz a Hirnök belső ügyeiről. Hogy pedig milyen gondolkozással állott Orosz szolgálatába, azt elárulják a következő nyilatkozatai: „Sokat haboztam s tünődtem, mielőtt feljöttem s ha akkor engem valaki 600 vft. biztos jövedelemmel kínált volna, bizonyosan fel nem jövék s készebb lettem volna a mellett... inséget és szükséget szenvedni, csakhogy pályám és principiumim egymással összhangzásban maradhassanak s a világtól, melly úgy is lengeséget ruháza rám, illy kemény következetlenséggel ne vádoltathassam.“ „Vágyva vágyván — írja még 1838 január 8-án is — természeti viszonyaimba visszalépni s indíttatva azon határtalan bizalomtól, mellyel Kegyed belátása, nemes lelkűsége s iránt ami szivessége iránt mindenkor voltam stb....“ (Figy. 1838. 794. 795).

E levelek kiadásával le lett leplezve az Athenaeum miatti zajgások tisztátalan háttere. Csató erkölcsi

halott lett a közönség és az irodalom szemében. Csató nem tudott védekezni, ezért kijelentette, hogy „nem láthatván bennök (leveleiben) semminemű alapos vádat egy szóval sem védem magamat tartalmuk ellen“ (Hirnök 1838. 93. sz.). Szemléje támadta tovább is az Athenaeumot, de már nem a régi harczi kedvvel (Hirnök 1838. 85., 87., 89., 91., 95., 97., 101., 103., 104. sz.) Pedig a harczra több oka lett volna mint valaha. Az Athenaeumban megkezdődött annak a sok rágalomnak a visszautasítása, melyet Csatóék a triason kívül az irókra szórtak (Figy. 1838. 520., 585., 771., 805., 822., 852., 903), aztán megindította Szontagh Gusztáv a maga hadjáratát ellenük (Ath. 1838. II. 421., 457., 486., 537., 657.; Társ. 1838. 293.) Szontagh kifejti, hogy nálunk biztosabb írói jövedelemre csak mint akadémikusnak, vagy mint szerkesztőnek lehet szert tenni. Már most Csatóék Bajza miatt nem lehetnek akadémikusok s a Bajza folyóirata veszélyezteti a legjobban az övéiket, ezért törnek rá. Kimutatja Csatónak az írásra ösztönző rugókról adott elméletének tarthatatlanságát és erkölcstelenségét, pálczát tör Csató felett s átadja őt a közmegvetésnek. Szontagh czikkei lényegileg nem mondanak újat, de philosophiai mezbe öltözteti Bajza eszméit s ezáltal még inkább megerősítette a közönséget a pozsonyi szemleíró elitélésében. Bajza maga is írt Csató ellen egy újabb czikket, melyben néhány újabb rágalmát czáfolta meg (*Visszaigazítások.* Figy. 1838. 853. l.).

Orosz a Századunk 1838-iki utolsó számában kijelentette, hogy az Asineummal (így nevezte el az Athenaeumot) való polemiát mérsékelni fogja, mert Bajzáékkal úgysem érdemes vitázni. Csató 1839-ben ugyan megszakítás nélkül folytatta szemléjét, de

hevesebben már csak elvétve gáncsolta az Athenaeumot, többnyire beérte a tartalom rövid jelzésével s néhány gúnyos megjegyzéssel. Többször meg is dicsérte a folyóiratot. Az Athenaeum polemiáiba (Hirnök 1839. 1., 42., 54., 80. 82. sz.) különösen a szinügyi vitába (Hirnök 1839., 22., 36. 98. sz.), bele-beleszólt, leszólta Bajza Szózatát (Hirnök 1839. 98. sz.) kigúnyolta Vörösmarty drámáit (Hirnök 1839. 58., 66. 96. sz.), szidta az Athenaeum híveit (Hirnök 1839. 8., 18., 66., 72. 96. sz.) stb., de minden eredmény és hatás nélkül. Bajza mindezekre csak egy kis gúnyos czikkel reflektált (*Mobile perpetuum.* Ath. 1839. II. 768) s mások tollából is csak két apróságot adott ki Csató ellen (Ath. 1838. I. 49, II. 796).

Nem tartotta szükségesnek a bővebb vitázást, mert a közönség érezhetőleg elfordult Csatótól. Csattanósan mutatta ezt az 1839 jan. 30-iki színházi est. *Az agg színész és leánya* cz. színdarabban Egressy Kesserű zsurnaliszta szerepében kiparodizálta Csatót. A közönség tomboló tetszéssel fogadta az ötletet és Egressyt négyszer is kitapsolta. Az Athenaeum-ellenes igazgatóság 70 frt pénzbirságra ítélte Egressyt, ez összeget aztán Gaal József az ifjúság körében azonnal összegyűjtötte. Az elvtagadó kormánypártivá lett hirlapiró megbélyegzése hazafias tett számba ment.[1]

Orosz és Csató látták, hogy egyik mezőn elvesztették a csatát, de bátoritva az egyre nagyobb mérveket öltő színházi vitától nem akarták letenni a fegyvert. Az Athenaeumot nem tudták megölni, Bajzáékat tehát mint akadémikusokat akartak compromittálni. A harczot itt is Csató kezdte szemléjével. Némi elő-

[1] Csató Pál szépirodalmi munkái LXIV. l.

leges czélozgatások után (Hirnök 1839. 74. sz.) Kovács Pál megválasztásakor lépett actióba. Nagyon felháborodott azon, hogy Kovács rendes tag lett, mert ezt Kovács szerinte nem irodalmi érdemeinek köszönhette, hanem annak, hogy Bajzának és ultraliberalis pártjának mindenre kész hive volt (Hirnök 1839. 96. sz.). Kovács e támadást annyira lelkére vette, hogy lemondott rendes tagságáról, bár gr. Teleki József (Figy. 1840. 24., Századunk 1840. 2. sz.) és Bajza (*Academiai választások, jutalmak. Az ultraliberalismusi vád.* Figy. 1840. 26.) keltek védelmére.

Annyi csúfos vereség után, végre sikerhez is jutott Csató. Igaz, hogy szomorú sikerhez, de mégis újra felvillanyozta ernyedő erejét. Hosszabb czikket írt az Akadémiáról Bajza egy kis alkalmi közleményéből kiindulva (*Jutalom* 1839. II. 143). Azt fejtegette, hogy az Akadémia nem teljesíti hivatását, mert a költészet pártfogásával elhanyagolja a tudományokat. E mellett Bajzáék mindenféle visszaéléseket követnek el. Méregdrágán szerkesztették a zsebszótárt és Fogarasi német szótára mégis jobb az akadémiainál; megakadályozták, hogy az Akadémia kritikai folyóiratot inditson, nehogy ez az ő üzletüket rontsa; Bajza érdemetlenül bekerülvén az Akadémiába, a helyett hogy a történelmet művelné, a mire pedig fizetése is kötelezné, más jövedelmezőbb foglalkozás után nézett (Századunk 1839. 70., 86. 97. sz.). E támadásokra Toldy közreműködésével Bajza felelt (*Felvilágosítások Tudományfynak*, Figy. 1839. 622. l., *Tudományfy válaszára ellenválasz.* Figy. 1839. 833). Kimutatja, hogy az Akadémia kiadásainak eddig nem egészen $^1/_6$-a fordíttatott szépirodalmi czélokra, hogy az Akadémia ismervén a czéhbeli kritika elhibázott voltát, nem indított kritikai

folyóiratot, hogy a zsebszótár munkatársainak fejenkint eddig mindössze 160 pfrtot jövedelmezett s Fogarasi kis szótárával nem hasonlítható össze, hogy igaz ugyan, hogy eddig nem igen működött mint történetíró, de vállalatai mind sürgős tudományos szükségleteket elégítettek ki.

Csató nem felelt Bajzának, sőt egy kis czikken kívül nem is írt többet ellene (Századunk 1840. 19. sz.), mert megvált a Hirnöktől. A rettenetes erkölcsi vereség, mely érte, lassankint megemésztette lelki erejét és aláásta testi egészségét is. Bekövetkezett rajta Bajza fenyegetésének mindegyik fele: a lelkiismeret furdalása és a közvélemény ítélete. Sőt tapasztalnia kellett, hogy saját párthívei is mellőzik, szabadulni kívánnak tőle, kinek compromittált neve árnyat vet táborukra. Elvágyott Pozsonyból és régebbi fogadkozása ellenére otthagyta a Hirnököt. A fővárosba készült, új életet akart kezdeni s Kuthy társaságában egy folyóirat megindítását tervezte. Azonban már minden későn volt. A tuberculosis elhatalmasodott szervezetén s egy évi szenvedés után 1841 febr. 15-én megölte. Halálát Toldy Ferencz jelentette megilletődött hangon az Akadémiának.

A Csató által elejtett fonalat Orosz és Csaplovics vették fel. Orosz 1840 elején átvette Csatótól a szemlét. Folytatta az Athenaeum rendszeres ócsárlását, beleszólt a szinházi vitába, akadékoskodott az Akadémia ügyeiben (Hirnök 1840. 7., 11., 14., 18., 30., 37. 41. sz.) s állandó vesszőparipája volt, hogy Bajza, az Akadémia fizetéses historikusa „egész Magyarországban a legszegényebb történetíró". (Hirnök 1840. 7., 22. 81. stb. sz.) A szemle azonban nem tudta visszanyerni régi elevenségét, ezért a félév végén megszün-

tette s helyette Kis Futár czimen egy tárczarovatot indított meg, elég vegyes tartalommal. Itt leginkább Nyáry és Bajza polemiájába avatkozott (Hirnök. 1840. 54., 57. 82. stb. sz.). A Hirnök melléklapjában is szidta Bajza kritikai modorát és akadémiai szerepét (Századunk 1840. 23., 4., 29., 62., 67. sz.).

Orosz maga elég tehetetlen író volt s így támadásai nem sok vizet zavartak. Az előző években mindig Csató küzdött helyette, most is szüksége volt magánál ügyesebb harczosra s ezt megtalálta Csaplovics János személyében. Csaplovics azonban mégsem volt Csatóhoz fogható, ezért nem is tudott az új küzdelemnek annyi érdeket adni, mint a mennyi a réginek volt. Csaplovics a triasnak még a Kritikai Lapok korából ellensége volt. Egyike a kor legnagyobb tudású férfiainak, a ki főleg a statisztikában érdemeket is szerzett. Elbizakodva sokoldalú műveltségében, azt képzelte magáról, hogy mindenhez ért és bele is szólt mindenbe. A költészet és az elvontabb gondolkozás iránt semmi érzéke sem volt s róluk a legvisszásabb fogalmakkal telt czikkeket irogatott. Politikai gondolkozásra nézve aulikus-conservativ volt, némi nemzetiségi színezettel, ezért éppen nem volt barátságosan hangolva a liberalis és nemzeti érzelmű Athenaeum iránt. A Figyelmezővel 1838-ban heves vitája volt a természetjogról (Századunk 1838. 8., 17., 18., 28., 33., 34., 53., 54., 84., 99. sz.), a melyben Jogi név alatt Fogarasi volt az ellenfele, de Csaplovics az álnév mögött Bajzát gyanította. Az Akadémiától is zokon vette, hogy mivel munkáit nem írta magyarul, nem választotta tagjának.

Csaplovics 1840-ben egész hadjáratot indított Bajza és az Akadémia ellen. Egyre-másra jöttek terjengős czikkei (Századunk 1840. 19., 20., 25., 36., 63., 65.,

80., 82., 84., 85., 86. 93. sz.), melyeket Orosz bőven felszerelt helyeslő jegyzetekkel. Csató nyomain indul el. Az Akadémia alapjában el van hibázva, mert a helyett hogy a komoly tudományokat művelné, olyan haszontalanságokkal foglalkozik mint a költészet, a nyelvújítás és a philosophia. A tagokat is rosszul válogatták meg, mert a mig érdemes férfiak kimaradtak, addig Toldy és Bajza bejutottak, kiknek irodalmunk „daróczéveit" köszönhetjük. S bár ők soha semmi komoly munkát nem végezték, mégis vezérszerepet visznek az Akadémiában. Az akadémikusok nagy része henyél, vagy az Akadémia czéljait nem szolgáló jövedelmező foglalkozásokat űz, mint pl. szerkesztés, szinigazgatás, sőt a köztisztességbe ütköző botrányos polemiákat folytat. Ilyen körülmények közt nincs semmi tervszerűség az Akadémia munkálataiban s haszontalanságokba ölik azt a kevés pénzt is, a mely rendelkezésükre áll. Alapos reformokra szorul az Akadémia s e reformok elseje az alkalmatlan tagok kizárása volna.

Csaplovicsnak és Orosznak többen is feleltek. Így Vállas Antal (Századunk 1840. 100., 101. sz.), Vajda Péter (Társalkodó 1840. 114., 221., 355., 385. l.), Fogarasi János (Figy. 1840. 237, 702) és mások (Hasznos Mulatságok 1840. II. 17. sz., Ath. 1840. II. 812, Figy. 1840. 62., 78., 192., 286., 416. l.). Bajza Csaplovics helyett Orosznak felelt négy kisebb czikkben (*Ismét académiai választások, sőt törvényszegés.* Figy. 1840. 43. l., *A magyar académia és Orosz.* Figy. 1840. 108. l. *Orosz bajok.* Figy. 1840. 122. l. *Új Orosz bajok.* Figy. 1840. 201. l.). Csaplovics általános fejtegetéseire azt feleli, hogy lelkiismerete nyugodt, nem vádolja akadémiai kötelességeinek elhanyagolásával.

Illetlennek tartja, hogy Oroszék akarják az akadémikusokat felelősségre vonni munkásságukért, holott ez az akadémia hivatása. Egyes apróbb concret vádakra megadja a felvilágosítást.

Orosznak nem volt szerencséje harczosaival, mindegyik annyira compromittálta magát, hogy kénytelen volt elejteni őket. Csatót erkölcsi vereségéért, Csaplovicsot meg azért, mert a pánszláv vitában 1841 elején még vele is ellentétbe került. Csaplovics elvesztésével nem igen tudta folytatni az akadémiai vitát. Különben is rossz idők jártak rá. A szinügyi vita Bajza diadalával véget ért, így onnan nem meríthetett már több erőt. Csatót nem tudta helyettesíteni lapjánál senki. A Hirnök hanyatlásnak indult, kezdte veszíteni előfizetőit. Ilyen kedvezőtlen viszonyok közt néhány utolsó rugdalózás után (Hirnök 1841. 7., 15. sz., Századunk 1841. 31. sz.) abbahagyta az akadémiai vitát. Erre Bajza (*Orosz haladása az urbanitásban.* Ath. 1841. I. 109) és társai (1841. I. 143, 237) is elhallgattak.

Az elkeseredett nagy harcz eredménye a trias tekintélyének és hatalmának csorbítatlan megmaradása, ellenségeinek csúfos veresége. Soha Bajza végletesebb és teljesebb diadalt nem aratott: legeszesebb és legveszedelmesebb ellensége erkölcsi halottként maradt a csatatéren. A korábbi szerepéért annyira rokonszenves Csató mentségére könnyű enyhítő körülményeket keresni. Érthető, hogy a könnyűvérű, szilárdabb meggyőződés nélküli zsurnaliszta megcsúszott a reformkor sikos talaján. E megcsúszást több-kevesebb erkölcsi kár árán kiheverhette volna, ha ingerelve tehetségei érzetének csalóka fényétől, nem vállalkozott volna többre, mint a mire képes volt, mint a mennyi egyáltalán lehetséges volt. Azt akarta megbuktatni, a

ki a kor irodalmában a moralt képviselte. Nem tudatosan, de tényleg az erkölcs alapját akarta aláásni s e küzdelemben nem várhatott rá egyéb, mint a dísztelen bukás.

Bajza polemikus csillaga most ragyogott fel a legteljesebb és legfélelmetesebb fényben. Hosszú évek küzdelmei árán elérte azt, hogy zászlaja alá már nemcsak a jobbak és kiválasztottak egyre szaporodó serege sorakozott, hanem jóformán minden ujságolvasó. Kossuth Pesti Hirlapja számára talán ez a polemia készítette elő az irodalomban a legjobban a talajt. Bajza alakja kezdett kinőni a pusztán irodalmi keretekből, már-már politikai factor lesz belőle.

Szokás hangsúlyozni, hogy Bajza e küzdelme személyes élet-halálharcz volt, melyből az irodalomra semmi haszon nem háramlott. Eltekintve a polemia politikai jelentőségétől, Bajza irodalomszervező útjának ez volt végső és legfontosabb állomása. Eddigi irodalmi küzdelmei egy-egy nagy irodalmi elvet vittek diadalra, ez az irodalmi alapelvet. Tollatokat az igazság és erkölcs vezérelje, hirdeti itt Bajza. Az író tolla szent vagyon, mely nem bocsátható árúba, az író meggyőződése szent vagyon, mely nem váltható fel kufár módra. És ha sentimentalis perczeiben könnyet is sajtolt szemébe Csató szomorú sorsa, az a felemelő érzés tölthette el, hogy kivívta az írói erkölcs diadalát.

V.

Az egyre jobban lábra kapó magyarosodás ellen a harminczas években jelentékeny nemzetiségi mozgolódások kezdtek mutatkozni. Különösen a pánszlávismus és az illyrismus ütötte fel a fejét, az előbbi

a tótok, az utóbbi a horvátok körében. A magyar sajtó élénk figyelemmel kísérte e mozgalmakat. A Jelenkor és melléklapja egész hadjáratot indított ez államellenes izgatások miatt s a nem nagyon kedvező censurai viszonyok, a nemzetiségiek bécsi pártfogói ellenére is nem minden siker nélkül.

Az Athenaeum programmjánál fogva nem avatkozhatott politikai ügyekbe, mégis a nemzeti szellem védelme czimén némi részt vehetett a nemzetiségi vitában. Egyik belmunkatársa, Szontagh Gusztáv leleplezte a lőcsei lutheránus iskola üzelmeit a Társalkodóban (Társ. 1840. 92. sz.), mire gr. Zay Károly a lőcsei tanári kart keményen megintette (Társ. 1840. 102. sz.). Csaplovics vette védelmébe a tót szellemű oktatást és hevesen kikelt a magyarosítás ellen (Századunk 1841. 326. sz.), mire az Athenaeumban Szontagh lerántotta a leplet hazafiatlan törekvéseiről (Ath. 1841. I. 205, 811, 909; II. 77, 1229). A Hirnök erre szakított Csaplovicscsal, a ki ezután a zágrábi Lunában és külön röpiratokban gyalázta a magyarságot. Bajza e harczban mindössze egy Csaplovics ellen szóló szerkesztői jegyzettel vett részt (1841. I. 912). Beleszólt azonban más pánszláv vitákba. Így mikor leleplezték Vandrák András eperjesi tanár törekedését, a ki el akarta nyomni az eperjesi diákok magyar önképzőkörét (*Kisérő észrevételek.* Ath. 1841. I. 622. l.; 1841. I. 397, 605, 960, 973). Az eredmény Vandrák meghátrálása s az irodalomtörténeti szempontból is nevezetes eperjesi önképzőkör fellendülése volt. Az Athenaeum érezvén ez ifjúsági társulatok fontosságát a magyar szellem terjesztésében, ügyüket felkarolta (Ath. 1842. I. 1067, II. 5, 13, 514). Résztvett Bajza a felvidéki lutheránus superintendentia kebelében rejtőzködő

pánszláv agitatorok szemmeltartásában is (*Nagy harag semmiért.* Ath. 1841. I. 893. l. még 1841. I. 527; 1842. II. 384; Századunk 1841. 44., 45. sz.) és folyóirata védte a pánszláv lelkészeket megrendszabályozó Zayt (Ath. 1842. II. 501).

E pánszláv csatározásokból keletkezett Rumyval való újabb polemiája. Rumy Orosznak kezdettől munkatársa volt és régebben s újabban már voltak különböző bajai az Athenaeummal (Századunk 1838. 99., 103., 771. l.; Hirnök 1840. 72., 96. sz.; Figy. 1839. 47. l.; Hasznos Mulatságok 1841. 69. sz.). A pánszláv vitákban egy szerkesztői jegyzetében Bajza megemlítette, hogy a felkapott magyaromania szót Rumy használta először (Ath. 1841. I. 527). Rumy erre az Athenaeumnak egy nyilatkozatot küldött be, melyben tagadta, hogy a szót valaha is használta volna és panaszkodott, hogy őt Vörösmarty ismert epigrammájában tótnak szidalmazta, holott ő jó magyar (Ath. 1841. I. 767). Bajza válaszában rábizonyította, hogy használta az incriminált szót s megmagyarázta Rumynak, hogy Vörösmarty epigrammája Rumynak nem tót voltát pellengérezi ki, hanem irodalmi polyglottságát (*Felvilágosítás az ellenmondásra* 1841. I. 768). Rumy a dolgot nagyon is tragikusan fogta fel (Hirnök 1841. 60., 89. sz.), mire Bajza egy jóakaratú kis gúnyos rajzzal fejezte be a vitát (*Egy öreg úrról.* Ath. 1841. II. 909). Rumy, hogy bebizonyítsa, mennyire jó hazafi, egy nyelvészeti képtelenségekkel telt hosszú czikket írt a magyar nyelv dicsőítésére (Hirnök 1841. 59—71. sz.). Rumy alapjában véve nem is volt rossz hazafi, csak az ő hazája más volt mint a Bajzáé. Rumy egy az osztrák császárságba meglehetősen beolvasztott soknyelvű, laza szervezetű jogállamot vallott

az ő magyar hazájának, Bajza egy független, nyelvben és érzésben egységes nemzeti államot. Bajza meglátta Rumyban a tisztességes meggyőződést, de nem kímélhette, mert csak úgy képzelhette az ő Magyarországa kialakulását, ha elhallgat a megalkuvók és a kicsinyhitűek tábora.

*

A pánszlávok el akartak szakadni Magyarországtól, tehát feltétlenül hazafiatlanul gondolkoztak. Német nyelvű polgártársaink egyrésze sem nézte jó szemmel az erős magyarosodást és a függetlenségi törekvéseket, de azért ők nem gondoltak arra, hogy kiváljanak az országból. Szerették volna conserválni a régi állapotokat, mikor városaink, iparunk és kereskedelmi életünk, szellemi világunk nagy mértékben német volt s fájó szivvel látták, hogyan veszitenek napról napra több tért. A német sajtó részéről hozzájárult ehhez a kenyérkérdés is. Érezték a német írók, hogy fogynak olvasóik és előfizetőik. A fővárosi magyar sajtó fellendülésével egy időben élénk német sajtóélet is keletkezett a fővárosban. Egymás után indult meg a Spiegel, a Pesther Tageblatt és az Ungar és 1840 táján észre kellett venniök, hogy olvasókörük már nem tágul, sőt szűkül s a magyar lapok jelentőségben is háttérbe szorítják őket. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy e lapok szerkesztői zsidók voltak s munkatársaik is jórészt azok. Az ő internationalis gondolkozásuk ellenszenvvel tekintett az erősen nemzeti magyar sajtóra s még elnyomott felekezetiségük a keresztény szellemben fejlődő új Magyarországra.

Az Athenaeum a német sajtóra is vigyázott. Bajza a pozsonyi Pannoniára plagiumot bizonyított rá (*Szerkesztői méltányosság* 1841. II. 1037) s folyóirata helyre-

igazgatta a Spiegel ferdítéseit (Ath. 1841. I. 96, 303, 365; 1842. II. 511). Több baj volt a Pesther Tageblattal. Itt Tretter György a magyar haladást gúnyoló xéniákat adott ki (Pesther Tageblatt 1841. 94. sz.). Heuszlmann (Pesther Tageblatt 1841. 98. sz., Ath. 1841. I. 832) és Vörösmarty (Ath. 1841. I. 851, 873) leczkéztették meg keményen az Aurora-kör ez elpártolt tagját. Erre nemcsak a xéniák megigért folytatása maradt el, hanem Saphir Zsigmond, a szerkesztő, mentegetőző nyilatkozatot adott ki (Pesther Tageblatt 1841. 101. sz.), Tretter] meg kijelentette, hogy ő a magyarosodásnak mindig hő barátja volt (Ath. 1842. I. 112). Bajza e vita tanulságaként figyelmeztette íróinkat, ne használják annyiszor a haladás szót (*Haladás.* Ath. 1842. I. 1053).

A Pesther Tageblattal máskor is volt baja Bajzának. A Tageblatt egy szép napon abbahagyta a Nemzeti Szinház játékrendjének közlését, míg a német szinházét továbbra is közölte. Bajza megrótta ezt az eljárást (*Haladás a nemzetiségben* 1841. I. 1028). Saphir rossz viczczekkel akarta elütni a dolgot (Pesther Tageblatt 1841. 135. sz.) s felelete a sokszoros kudarczain búsuló Orosznak nagyon megtetszett (Századunk 1841. 48. sz.). Erre Bajzától úgy az „internationalis papilio", mint védője alaposan kikaptak (*Egy kis tréfa* 1841. I. 1149, *Zsák meglelte a foltját* 1841. II. 13). Hosszabb szünet után Oroszék kisütötték, hogy igaztalanság a magyarosodást sürgetni, mikor a németek meg sem is tanulhatnak magyarul, hiszen nincsenek szótáraink és nyelvtanaink. Ez alaptalan vádaskodásra Fogarasi és Toldy feleltek meg (Hirnök 1842. 26. sz., Ath. 1842. I. 795, 797).

Az Ungarral is voltak összetűzései Bajzának. Az

Ungar egyszer kidicsérte a berlini akadémiát, mert egy zsidót tagjává választott (Ungar 1842. 95). Erre Bajza megjegyezte, hogy a magyar akadémia ezt már régebben megtette Ballagi Mór beválasztásával (*Zsidó tag a berlini académiában* 1842. I. 896). Az Ungar nagyon felháborodott ezen az ártatlan kis czikken és gúnyolódva a magyar szabadelvűség e „nagylelkű" cselekedetén, hánykolódva emlegette, mennyit köszönhet neki a magyarság, a miért a külfölddel megismerteti törekvéseinket (Ungar 1842. 110). Bajza e hetvenkedést kellő értékére szállitotta le s igen helyesen kifejtette, hogy Magyarország szépen meglehet a külföld vállveregető elismerése nélkül és ha a magyar ügyek figyelmet keltenek a külföldön, ez nem a németül irkálgató magyaroknak az érdeme, hanem az ügyek európai fontosságának (*Az Ungar* 1842. I. 989). A magyar szinház iránt az Ungar sem volt a legjobb akarattal s ezért Bajza ismételten megrótta (*Az Ungar* 1842. I. 1070, *Magyar szinházi illetlenségek* 1842. I. 1053).

Bajza nem helyeselte, hogy bármily nemes czélzattal is a magyarok a német irodalmat gazdagitsák. Ismételten hangsúlyozta, hogy annyi még irodalmunkban a tennivaló, hogy vétek erőinket igy szétforgácsolni (pl. Ath. 1842. I. 1206). A mint hajdan Pyrkert rótta meg német poetává vedléséért, úgy megtette ezt most Steinacker Gusztávval (*Szerkesztői jegyzés*. Ath. 1841. II. 62). Nem helyeselte Henszlmann német folyóiratának — Vierteljahrschrift aus und für Ungarn — sem a tervét. Még megindulása előtt kárhoztatta s utóbb keményen lebirálta Szontagh (1841. II. 861; 1843. I. 349), mig védelmére Lukács Móricz kelt (1843. I. 478). A túlzásoknak azonban ellensége volt az Athe-

naeum. Épp úgy elítélte a magyar-ellenes tüntetést a német szinházban, mint a németek kigúnyolását magyar részről (Áth. 1842. II. 31; Bajza: *Budapestről* 1842. II. 448).

Mindössze ennyi részt vett az Athenaeum a meglehetős heves és éveken át tartó nemzetiségi vitában. Lényegesen nem vitte előbbre a vitát semmi irányban sem, de szolgált néhány hasznos adalékkal, néhány jó gondolattal s meg nem alkuvó magatartása nagy tekintélyénél fogva nem kis hatással volt az olvasóközönségre.

VI.

1840-ben a censura az egész habsburgi birodalomban szabadelvűbb szervezetet nyert. Hazánkban főfelügyelője br. Mednyánszky Alajos lett, kinek felvilágosodott és méltányos gondolkozása csakhamar éreztette hatását.[1] A szabadabb mozgásnak első következménye a magyar hírlapirodalom fokozott fellendülése lett. 1841-ben egyszerre három magyar politikai lap indult meg: a Pesti Hirlap, a Világ s a Mult és Jelen, 1842-ben két irodalmi: a Pesti Divatlap s a Honderű, 1843-ban az Életképek. Az új és a régi lapok a censurai szabadság mellett élénk polemiákat kezdenek egymással, nagy mértékben felkeltve a közönség érdeklődését. Ez az érdeklődés ugyan elsősorban politikai, de jut figyelem az irodalom számára is.

Az Athenaeum számolva a megváltozott helyzettel, 1841-ben a sokféle lap irodalmi ellenőrzésére *Hirlapi ellenőr* czimen állandó rovatot nyit. E rovat többnyire téves állítások és rosszakaratú ferdítések helyreiga-

[1] V. ö. Ferenczy József id. m. 258—262. l.

zításából áll, de akadnak elvi jelentőségű közleményei is. Így a túlzott szógyártás elítélése (Ath. 1841. I. 571, 688). Az Athenaeum általános ítéletét a lapokról Hirsch Zsigmond egy ügyes kis czikke mondja el (1841. II. 381. l.; 1841. II. 1055). A Pesti Hirlap a legérdekesebb és a legtartalmasabb politikai lap, a Világ — ekkor még — örökös szerkesztő- és irányváltozásokon esik keresztül, a Jelenkor színtelen, a Hirnök Csató halála óta rohamosan hanyatlik, a Mult és Jelen élettelen, tudományos velleitásokkal bíró lap, az Erdélyi Hiradó nagyon is elzárkózik a nagyobbik hazától, a Nemzeti Ujság alpári színvonalú, a Közlemények egészen tartalmatlan. A Pesti Hirlapot kivéve, melynek 3500 előfizetője van, a közönség mindegyiket gyengén támogatja, némelyik valósággal teng. Pedig, a mint Bajza egy kis czikke megállapítja, a napi sajtó teljesen felszivja az olvasókat (*Olvasóink* 1842. II. 597).

A Hirlapi ellenőr több-kevesebb összeütközésbe jutott a kor majd minden lapjával. A legádázabb ellenséggel a Hirnökkel már csak néhány villongás akad. A vereségei miatt nagy mértékben elkedvetlenedett Orosz csak apróbb kellemetlenkedésekre szoritkozik az operai kérdésben, az álnevűség ügyében, Toldyra támad, hogy beviszi a politikát az Akadémiába, Nagy Ignáczra a juratusok kivicczelése miatt (Hirnök 1841. 36; 1842. 20. sz., Száz. 1841. 47, 67, 75; 1843. 3., 6. sz.). Az Athenaeum csak a Nagy Ignáczra szórt szidalmakra felelt tréfás modorban (1842. II. 227), de Hirsch egyszer megleczkéztette a Hirnököt gorombasága (1841. I. 591), Bajza pedig tudatlansága miatt (*Szépirodalom a franczióknál* 1842. II. 263).

Több baj van egy másik régi ellenséggel, Kovacsóczyval. Kovacsóczy 1841-ben meginditotta Közlemények és Literaturai Lapok cz. szépirodalmi, tudományos és kritikai folyóiratait, melyekkel az Athenaeumot akarta ellensúlyozni. A két lap ugyan különb volt Kovacsóczy minden eddigi vállalkozásánál, de a korviszonyokhoz képest már elmaradtak voltak. Bajza visszaélésnek tartván, hogy 1841-ben valaki még ilyen dolgokkal mer előállani, a két lapot folyton üldözte, úgy hogy Kovacsóczy jóformán csak védelemre szoritkozott (Közlemények 1841. 10., 35., 49., 51., 66., 74., 83., Literaturai Lapok 1841. 23., 25., 32., 35., 37., 38. stb. sz.). Az Athenaeum egyremásra rótta meg Kovacsóczyt tudatlanságáért, idétlen czikkeiért, nyelvhibáiért, rendetlenségéért, rengeteg sajtóhibájáért stb. (Ath. 1841. I. 429, 1183, II. 107, 752, 799, 813, 829, 846, 925, 1019; Bajza czikkei: *Kalendáriomi reform* 1841. II. 47, *Kurucz Pál önkényes vallomása* 1841. II. 765); de azért felszólal az ellen, hogy egy vidéki casino egy birálata miatt kitiltotta helyiségeiből a Közleményeket (1841. II. 1020, 1120). Súlyos erkölcsi fogyatkozásokat is talál Kovacsóczy lapjaiban. Hogy munkatársai közt szerepeltet egy meghalt irót és három élőt azok beleegyezése nélkül (1841. II. 1087, 1118, 1200; 1842. I. 224), hogy állandóan plagizál (1841. I. 96, II. 491, 527, 576, 1055; Bajza czikkei: *Journal-eredetiség* 1841. I. 749, *Visszautasítás a Kovacsóczy utasításának* 1841. I. 957, *Commentarius egy classicai műhöz* 1841. II. 1131). Különösebb fontossága nincs e kis torzsalkodásoknak, de Bajza legszellemesebb apró vitairatait ezeknek köszönhetjük.

1841 végén megszüntek Kovacsóczy lapjai, de

nem maradt Kovacsóczy sokáig lap nélkül. 1842 derekán átvette Nagy Páltól a Nemzeti Ujságot, mely a Hazai Tudósításoknak volt a folytatása. Nagy Pál idejében a Nemzeti Ujság és melléklapja a Hasznos Mulatságok a kor legalacsonyabb színvonalon álló lapja volt, melyen az Athenaeum folyton gúnyolódott (1841. I. 351, 459, 655, II. 621, 894, 1019; 1842. I. 542, 693; Bajza czikkei: *Háború az ly hang ügyében* 1841. I. 1055, *Nincs tudós hazánkfia többé!* 1842. I. 1151). Mikor Kovacsóczy átvette a szerkesztést, a lapok valamennyire emelkedtek és válaszolgatási bátorságuk is megnövekedett (Hasznos Mulatságok 1841. 20; 1842. 57., 60., 82., 83. sz.), a miért meg is kapták a magukét (Ath. 1842. II. 8, 543).

A Nemzeti Ujság mellett a többi conservativ lappal sem volt jó viszonyban az Athenaeum. A Hirnökön kivül a Mult és Jelennel és a Világgal is polemizáltak Bajzáék. Az előbbit csak egyszer rótta meg Bajza egy színi kritikájáért (*Szóbeli takarékosság* 1841. I. 1027), az utóbbival azonban már több baj volt. Némi ingadozás után 1841 második felében alakult át a Világ gróf Dessewffy Aurél legfőbb vezetése alatt conservativ lappá. Irodalmi nézeteivel is ellentétbe jött az Athenaeummal. Követelte Schódelné visszahivását és ellenségesen írt Egressyről (Világ 1841. 80., 96.; 1842. 42. sz.). Az Athenaeum felelgetett a Világnak (1841. II. 733; 1842. I. 973, 1040), de hevesebb vita a két lap között csak 1842 második felében támadt, mikor a Világ szerkesztését az Athenaeum egy elpártolt hive, Szenvey vette át. Szenvey a Hirlapi ellenőr mintájára Hirlapi kalászok czímmel egy lapszemlét indított meg s több ízben nagyon barátságtalanul nyilatkozott az Athenaeumról (Világ

1842. 54., 57., 58., 61., 85. stb. sz.). Bajza felelgetett neki elég ideges hangon (*Polyvák a Világ hirlapi kalászaiban* 1842. II. 55, *Szenvey József úrhoz* 1842. II. 95, *Különös Világban élünk!* 1842 II. 408). A Regélő és az Athenäeum vitájában a Világ az utóbbi mellé állott.

A Széchenyi—Kossuth-vita folytán külön táborba kerültek az Athenaeum és régi fegyvertársa, a Jelenkor. A viszony meghidegült a két lap között, de nyilt kenyértörésre nem került a sor. Volt ugyan egy vita a Társalkodóval, de itt Bajza ellenfele egyik benső barátja volt s a polemiában nem a Helmeczy, hanem a Szemere keze volt benne. Bártfay neve kiirása nélkül plagiumnak minősítette Húnfalvi János egy athenaeumi novelláját (1841. I. 979) s ezzel kapcsolatban gúnyolódott az Athenaeum szerkesztőségén, mely nem vette észre a dolgot. Némi vita után Húnfalvi János igazolta magát, Bajza elég élesen kioktatta Bártfayt (*Ellenőrködés* 1841. I. 1037, *Igazítás* 1841. I. 1072, *Vélemények* 1841. I. 1167) s ez meghátrált (Társ. 1841. 53—55. sz., Ath. 1841. II. 141, 157).[1] Bajza és Bártfay szives viszonyát a kis vita nem zavarta meg.

Miután a Jelenkortól elváltak útjaik, a Pesti Hirlap lett az Athenaeum legbensőbb barátja. Mindazonáltal vele is voltak némi polemiák. Így Schódelné ügyében. A Pesti Hirlap egy czikke olyasfélét irt, mintha óhajtaná az énekesnő visszatérését (Pesti Hirlap 1841. 71. sz.). Az Athenaeum csodálkozó kér-

[1] V. ö. Bártfay 1841 július 8-iki levelét Bajzához és naplójának 1841 május 23—július 12-iki feljegyzéseit a Nemzeti Múzeumban.

désére (1841. II. 637, 718) Kossuth kijelentette, hogy Schódelnét viselkedése miatt soha nem óhajtja többé a Nemzeti Szinházban látni (Pesti Hirlap 1841. 79. sz.). Volt még vita Frankenburg és Henszlmann között, valamint Nagy Ignácz karczolatai ügyében (Pesti Hirlap 1841. 102. sz., 1842. 211. sz., Ath. 1842. I. 79, 125, 173; 1843. I. 52), de ezekhez a két szerkesztőségnek édes-kevés köze volt s a két lap bizalmas viszonyát nem zavarták meg.

Ezeknél a csetepatéknál jóval hevesebb vitája volt Bajzának a Pesti Divatlappal. Ez az 1841 közepén megszünt Regélő és Honművészből keletkezett 1842 elején. A régi folyóiratokkal volt Bajzának annyi szinügyi vitája, melyek más apróságokkal együtt a folyóiratok utolsó félévében sem szüntek meg egészen (Regélő 1841. I. 6., 254. l., Honművész 1841. I. 165, Ath. 1841. I. 127, 685). Az új folyóirat is hamarosan kikezdett Bajzával. Garay volt a szerkesztője, a ki, miután másfél évet töltött a Hirnök szolgálatában, az Athenaeum munkatársa lett. Úgy viselkedett, mintha feledve a régi polemiákat őszintén megbékélt volna Bajzával. Bajzáék 1839-ben be is vitték az Akadémiába, 1842-ben a Kisfaludy-Társaságba, de Garay, mihelyt újra laphoz jutott, rögtön megkezdte ismét az ellenségeskedést. Henszlmann és Vahot megkezdték a franczia drámák miatt a harczot Bajza ellen, Garay meg Nagy Ignáczra támadt, először a Nemzeti almanach miatt (Regélő Pesti Divatlap 1842. 8., 9. sz., Ath. 1842. I. 96, 255), azután meg azért, mert A háziúr cz. rajzát állitólag tőle plagizálta. A dologból egyre hevesedő vita lett, melybe Garay Bajzát is bekeverte (Reg. Pesti Div. 46., 60., 63., 65. sz., Ath. 1842. I. 1136, 1167, 1198, II. 111,

143). Bajza erre barátságosan figyelmeztette Garayt, hagyjon fel kötekedéseivel (*Igazolás a Regélő vádlásai ellen* 1842. II. 211).

Garay erre nem felelt, de azért a béke nem állott helyre. Folyton voltak kisebb összekocczanások (Reg. Pesti Div. 1842. 76., 80. sz., Ath. 1842. II. 245, 336, 400, 455) és mind hevesebb lett a franczia drámák körüli háború. Végre a Lauka-Vahot-pör kenyértörésre vitte a dolgot. Lauka Gusztáv Böngészet czímen a rossz szini kritikusra vonatkozó két megjegyzést adott az Athenaeumba (1842. II. 312). Ezt Vahot magára vette és Nekidemi néven gorombán rátámadt Laukára. A dologból személyeskedésekkel és gyanusításokkal telt polemia keletkezett (Reg. Pesti Div. 1842. 81., 85. sz., Ath. 1842. II. 359, 421, 469), melyben harmadik felszólalását Vahot már egyenesen Bajzához intézte azzal a megokolással, hogy Lauka csak eszköz Bajza kezében, a kit felfogadott „hogy engem egy pár nyomorult scudiért bérszolgailag megrohanjon“. Garay is azt mondja egy szerkesztői jegyzetében, hogy Bajza egy idő óta mindenáron ki akar kötni lapjával. Vahot pökhendi czikke az Athenaeumról azt írja, hogy „kis közönségű lapocska“, „alig lézengő tudománytalan óság“. Szemrehányásokat tesz Bajzának, hogy kinyomatta Lauka azt a rágalmát, mintha ő lett volna Nekidemi (Reg. Pesti Div. 1842. 89. sz.). Bajza hosszas válaszában (*Felvilágosító szózat a Lauka-Vahot-pör iránt* 1842. II. 475) kimutatja, hogy a kötekedést Garay kezdte, rámutat, hogy Vahotból az Athenaeum révén lett valami, nagyon ízléstelen dolog tehát mostani hetvenkedése, a Nekidemi kilétének felfedezéséért pedig nem ő, hanem Lauka a felelős.

Ezzel a czikkel aztán átment az Athenaeum a támadásba. Lesujtó választ adott Henszlmannak a franczia drámák ügyében, elkezdte megrovogatni a Pesti Divatlap szerkesztői botlásait (Ath. 1842. II. 525, 535, 565, 600; Bajza czikke: *Ad vocem Regélő* 1842. II. 527, Reg. Pesti Div. 1842. 91., 94., 97., 98., 100.; 1843. 17., 19. sz.), kiadta Szemere Miklós támadásait Vahot ellen (1842. II. 541.; 1843. I. 49.; Reg. Pesti Div. 1842. 90., 99. sz.) és végül Bajza is leszámolt Vahot Imrével (*Ki rejtezik a Nekidemi álnév alatt?* 1842. II. 557, *Nekidemi mégis csak Vahot Imre.* 1842. II. 613). Vahot ugyanis Bajza első válaszára igen elbízottan felelgetett (Reg. Pesti Div. 1842. 97., 101. sz.). Bajzát „irodalmunk zugprókátora" és más czimekkel tisztelte meg. Bajza most okmányokkal bizonyította be, hogy Vahot Nekidemi, tehát nyilvánosan hazudott. Vahot elhallgatott s e vereség erősen megrontotta érdemetlenül szerzett írói hitelét, melyet különben az Athenaeum növelt meggondolatlanul nagygyá.

1843-ban a Hirlapi ellenőr helyett Bajza egy *Lapszemlét* indított, melyet ő maga írt s mely csak a két szépirodalmi lapot (Pesti Divatlap, Honderű) tartotta szemmel. Az Életképek ekkor még nem volt rendes folyóirat s vele nem Bajza, hanem Gemzsey (Szontagh?) foglalkozott. Frankenburg, a ki már közeledett Bajzáékhoz, szó nélkül tűrte Gemzsey bírálatait, mindössze egy tévedés helyreigazítására szoritkozott (Ath. 1843. II. 176). Garay és Horváth Lázár annál kevésbbé tűrték Bajza kifogásait. Néhány apróságtól eltekintve (Ath. 1843. I. 152, 200, 238, 537) az ez évi polemiák mind a Lapszemle nyomán keletkeztek.

A Verőczey néven írt Lapszemle a két folyóirat-

nak csak első félévét bírálta végig, 25 folytatásban, mert sok egyéb közlendő s az Athenaeum közeledő befejezése nem juttatott több teret e rovat számára. Bajzának ezek a legutolsó bírálatai. Némely tekintetben különböznek korábbi kritikai czikkeitől. Csató és Nyáry leverése volt Bajzának az utolsó olyan polemiája, melybe belevitte lelkének egész hevét. Ezután is voltak még vitái, de ezekben az ő részéről valami nyugodt, fölényes hang szólal meg. Mikor szükségét érzi, megmondja a véleményét, kimutatja ellenfele tévedését, kigúnyolja mások hibáit és léhaságát, de nem exponálja magát. Nem szereti már a hosszas feleselgetést, érzi, hogy az ő ítéletének súlya van, ha nem is övé az utolsó szó, ha nem czáfol is meg minden apróságot. Ezért szorítkozik úgy a Henszlmannal, mint az Egressyvel folyt vitájában jóformán egyszeri felszólalásra. Ez a két vita, bár mindegyikben diadalt aratott, másról is meggyőzte. Eddig a kontárokkal és a lelkiismeretlenekkel volt dolga, most két olyan férfiúval, a ki ha elfogult volt is, ha nem is forrott ki egészen, elvi alapon állott vele szemben, egyenrangú volt vele képzettségben. Ha körülnézett az irodalomban, örömmel tapasztalta azt a nagy haladást, melyet az fellépte óta megtett, de észre kellett vennie, hogy a kor irodalma oly irányokban fejlődik, mely irányokban már ő nem lehet a vezér, habár méltányolja és helyesli is e fejlődést. Kezdte érezni, hogy a fejlődés már átvágott rajta, hogy ő kezd történelem lenni a jelen számára. Annyi hiú vezérrel ellentétben belenyugszik a változhatlanba, keres magának más működési kört, de mielőtt ezt tenné, még egyszer szemlét tart az irodalmon, elmondja nézeteit az új termékekről, jóakaratú taná-

csokkal szolgál a fiatalabb írói gárdának. Jóbarátnak és ellenségnek egyaránt igazságot akar szolgáltatni, de nem erőszakolja véleményét.

A versekkel és a novellákkal foglalkozik most is a legtüzetesebben. Panaszkodik, hogy a szerkesztők a verseket gyakran csak lappótléknak tartván, akármit is kiadnak. Az ifjabb költők ellen általános kifogása, hogy a formát elhanyagolják s hogy kifejezéseikben czifrálkodnak. Ez utóbbiban mind a régi, mind az új iskola hivei hibásak. Az ő utánzói mesterkéltek voltak, a népiesek sallangosak (Ath. 1843. I. 241). Vörösmarty mellett a kor legjobb lyrikusának Garayt tartja, bár sokféle kifogása van egyes versei ellen (1843. I. 189, 241, 392, 436, 528). Mellette nagyon kiemeli Vachott Sándor (1843. I. 99, 346), Kerényi (1843. I. 292) és Riskó Ignácz (1843. I. 292, 488) meleg lyráját. Erdélyiről is elismeréssel szól, de megjegyzi, hogy verseit „költői lelkesedés nélkül hideg eszmélkedésből" írja (1843. I. 175, 189, 528, 575, II. 42). Vajda Péter számára megállapítása szerint a verses forma nyűg (1843. I. 488). Gyenge poetáknak tartja Császár Ferenczet (1843. I. 148), Hazuchát (1843. I. 241, 392, 576), Tárkányit (1843. I. 576), Sujánszkyt (1843. II. 171), rosszaknak Király Károlyt (1843. I. 190), Zichy Antalt (1843. I. 190, 241, 488, 576) stb. Megdícséri Szakáll Lajos népdalait (1843. I. 488), de megrója Dózsa Dániel pongyolaságát (1843. I. 488) és Lisznyai bombasztikus czifrálkodását (1843. I. 390, II. 129).

A regény- és novellairás fejedelmének Jósikát tartja, a kinek nagyon megdícséri ez időben kiadott humoros magyar életképeit (1843. I. 290, II. 171). Mellette Kuthyt tartja a legnagyobb tehetségnek, de

megrója a tömörség hajhászása miatt élvezhetetlenül zsúfolt stylusát (1843. I. 146). A nyelvpiperézéstől óvja Beöthy Zsigmondot (1843. I. 188, 388) és Kazinczy Gábort (1843. I. 196). Meleg méltánylattal szól Kovács Pálról, a ki régi érdemei mellett a jelennek is egyik legjobb elbeszélője (1843. I. 196) és kiemeli Gaal inventióját és ügyes tollát (1843. I. 197, 290, 530), Frankenburg szellemességét (1843. I. 240, 346, 488), Lauka ötletességét (1843. II. 128). Síma, de tartalmatlan novellistáknak tartja Garayt (1843. I. 574), Horváth Lázárt (1843. I. 388), Degrét (1843. I. 577), Laknert (1843. II. 128), Dózsát (1843. I. 98, 436), de örömmel kiséri figyelemmel Pálffy Albert (1843. I. 98, 269, 528) fejlődését. Lemouton Emiliáról (1843. I. 487) és Karacs Terézről (1843. I. 245) nem nagy véleménynyel van, Bérczy Károlyt meg középszerű tehetségnek tartja, de ügyes elbeszélőnek (1843. I. 188, 487, 489).

Ez utóbbi miatt keletkezett ez év leghevesebb polemiája. Garay kezdettől fogva ellenséges commentárokkal és ideges gúnyolódással kísérte a Lapszemlét (Reg. Pesti Div. 1843. 5., 17., 19., 20., 21., 29. stb. sz.), a mit Bajza nem hagyott válasz és megtorlás nélkül (1843. I. 243, 290, 292, 293, 345, II. 43). Még jobban elmérgesitette a két lap viszonyát Pongrácz Lajos (1843. I. 583) és Petőfi Sándor (1843. I. 537) felszólalása Garay szerkesztői önkénye ellen, de legjobban a Bérczy-féle plagiumi pör. Ez a Lapszemle azon megjegyzéséből indult ki, hogy Bérczynek a Pesti Divatlapban megjelent *Sírásó* cz. novellája plagium (1843. I. 487). Bajza nem jelölte meg a novella forrását, de aztán Bérczy kötekedő felhívására (Reg. Pesti Div. 1843. 46. sz.) rámutatott az

elbeszélés eredetijére, Washington Irving *A falu büszkesége* cz. novellájára, melyet az Athenaeum hozott fordításban (1842. I. 1175; *Bérczy Károly Sírásója plágium* 1843. I. 535). Erre Bérczy egyrészt iparkodott letagadni a plagiumot, másrészt megvádolta Bajzát, hogy Hableányát Zschokke egy novellájából lopta (Reg. Pesti Div. 1843. 56. sz.). Bajza fenntartva továbbra is a plagiumi vádat, megmagyarázta, hogy Zschokke és ő közös forrást használtak, innen novelláik közt a hasonlóság s teljesen élét veszi Bérczy vádjának azzal, hogy rámutat, hogy állitólagos mintáját, Zschokke *IV. Henrik első szerelme* czimű beszélyét éppen az Athenaeum mutatta be a magyar olvasóközönségnek (1839. II. 459, *Zschokke és Bajza mint plagiáriusok* 1843. I. 581). Bérczy e felsülés után tovább bizonygatta, hogy ő nem plagizált és szidta Bajzát, a — történetírót (Reg. Pesti Div. 1843. II. 6. sz.). Ez végre Bajzát is kihozta a sodrából és Lapszemléjében részletesen összehasonlitotta Bérczy és Irving novelláját, bebizonyitotta ezt a plagiumot, egyszersmind jelezte, hogy Bérczy *Vérség és csel* cz. novellája Bulwer *Éj és korány*ából van lopva, mely éppen ekkor jelent meg Vajda Péter fordításában (1843. II. 88). Bérczy elnémult,[1] Garay azonban megvádolta az Athenaeumot, hogy bosszúból gáncsoskodik folyton (Reg. Pesti Div. 1843. 52. sz.). Bajza Garaynak erre a vádjára még felelt (1843. II. 43), de további akadékoskodásait (pl. Reg. Pesti Div. 1843. II. 39. sz.) szó nélkül hagyta. E hallgatást

[1] Sajátságos, hogy Bérczy életirója, Paulovics István (1903) e pörről egy szóval sem emlékszik meg. Pedig ez ifjúkori megtévelyedés semmit sem von le Bérczy későbbi érdemeiből s nem teszi ellenszenvessé kedves írói egyéniségét.

azzal viszonozta Garay, hogy az Athenaeum megszüntéről tudomást sem vett.

A Honderű sem tűrte Bajza bírálatát. Horváth Lázár a Honderűvel az aristokratiát akarta megnyerni a magyar irodalomnak, a mit lealacsonyító esengéssel és divatos arszlánkodással vélt elérhetni. Bajza e modort élesen megrótta, de kifogásai voltak a Honderű incorrect nyelve és tömérdek sajtóhibája ellen is és kimondta, hogy Horváth irányczikkei tartalmatlanok. Egy kis előcsatározás után (Honderű 1843. 9. sz., Ath. 1843. I. 287) a nyelvi kérdésben kezdte meg támadásait Horváth. Mindenféle furcsa nyelvtudományi elveket koholt s azokból azt akarta bebizonyítani, hogy nem a Honderű követ el nyelvi hibákat, hanem az Athenaeum (Honderű 1843. 15., 22. sz.). Bajza válaszaiban (*Nyelvészeti fonákságok a Honderűben* 1843. I. 428, *Újabb nyelvészeti fonákságok a Honderűben* 1843. I. 570) kimutatta a Honderű tudatlanságát, de közben maga is elkövetett néhány nyelvtudományi baklövést. Ettől fogva a Lapszemle élesebben bírálgatta Horváth Lázárt (1843. I. 484, 530, 577, II. 168, 171) és mások is meg-megleczkéztették az Athenaeumban (1843. I. 481, 538, 583). A Honderű sem maradt adós a felelettel, de tompa elmeskedései és tartalmatlan heveskedései minden visszhang nélkül maradtak (Honderű 1843. I. 19., 23., 25., II. 1., 2., 9., 11. sz.).

Mikor az Athenaeum jelentette, hogy az év végével megszünik, a Honderű a részvétlenségnek tulajdonította a lap enyésztét. A részvétlenségért pedig csak magukra vessenek a szerkesztők, mert jó és hasznos czikkeik mellett is igen rosszul szerkesztették a lapot s örökös polemiáikkal és támadásaikkal meg-

unatták a közönséggel. Mégis sajnálja megszünését, mert „az Athenaeum minden kétségen kívül maga nemében legjobb lapunk volt és annak megszünése irodalmi visszaesés“ (Honderü 1843. II. 19. sz.) Hasonló módon nyilatkozott a Nemzeti Ujság. „Kénytelenek vagyunk megvallani, hogy hazai irodalmunkban sok jót és hasznosat terjesztett.“ Szerkesztője bunkós kritikai modorának tudható be, hogy a lap nem lehetett tökéletes és hogy lassanként elidegenítette magától a közönséget. Reméli, hogy az Athenaeum még fel fog támadni s akkor nem fog hasábjain az a pártos kritika dúlni, mely eddig annyira elektelenítette (Nemzeti Ujság 1843. 149. sz.).

Ez a két búcsúztató élesen kirítt a többi lap meleg búcsúszavai közül. Még a conservativ lapok is sajnálkoztak az Athenaeum megszüntén (Világ 1843. II. 88. sz., Hirnök 1843. 89. sz., Mult és Jelen 1843. 91. sz.). A Honderü és a Nemzeti Ujság búcsúztatójának köszönhető, hogy Bajza utolsó athenaeumi soraiban is kénytelen volt polemizálni (*Végszó* 1843. II. 462). Megmagyarázza, hogy kezdő irodalomban, a milyen a mienk, a kritika mindig polemiát kelt. Nem az ő szenvedélyéből, hanem a dolog természetéből folyik, hogy az Athenaeumnak annyi polemiája volt. A közönséget polemiái nem riasztották el lapjától, hiszen éppen a leghevesebb harczok idején emelkedett a legerősebben az előfizetők száma. Visszautasítja a kritikai pártosság vádját s adatokkal igazolja, hogy az Athenaeum saját munkatársairól is ítélt szigorúan s ellenségeiről elismerően. „Lelkiösmeretünk nem vádol, hogy valaha valaki iránt rossz szándékot hagytunk volna szivünkben meggyökerezni, hogy akarva tettünk volna valakit ellenségünkké,

hogy tudva bántunk volna valakivel méltatlanul, sőt inkább mi tapasztalánk e súlyos hét év alatt sok méltatlanságot ollyaktól is, kiktől egy kis hálát is várhattunk volna s így a tehetségünkig teljesített kötelesség érzetében valódi lelki csenddel teszszük le szerkesztői tollunkat."

E sorokkal irodalmunk egy kora záródott le: az Athenaeum kora. A mi az Athenaeumot megelőzte, az utolsó 15 év, előkészület volt az Athenaeum 7 évéhez, utána más idők következtek. Bajza irodalomszervező útja ezzel a folyóirattal érte el csúcspontját, pályája legmagasabb emelkedését, hatalma teljességét. Vörösmarty nagy költői dicsősége, Toldy fürgesége és simulékonysága sokban segítségére voltak Bajzának, de az Athenaeum éltető eleme, lelke, szellemi irányítója ő volt. Egyénisége rá is nyomta bélyegét a folyóiratra, vele emelkedett, általa tett szert azon páratlan kritikai tekintélyre, melyhez irodalmunkban még a Gyulaié is alig fogható. A mint korához viszonyított értékét és hatását tekintve egy folyóiratunk sem fogható az Athenaeumhoz. Egyetlen magyar folyóirat sem egyesítette magában annyira korának szellemi tényezőit, egyetlen magyar folyóirat sem képviselte egységesebben korának törekvéseit, úgy hogy túlzás nélkül lehet az Athenaeumot a legjelesebb magyar folyóiratnak mondani. A legtekintélyesebbnek is. Korának legjobbjai belőle merítették irodalmi nézeteiket, utána igazodtak az irodalmi élet megítélésében. E hét év alatt valóban Bajza volt az irodalom legfőbb foruma, kinek ítéletét egy Petőfi repesve várta, s csak attól fogva tartotta magát költőnek, mikor az Athenaeum első versét hozta.

És az Athenaeum után más idők következtek, de nem olyanok, melyek létrejöttében az Athenaeumnak

ne lett volna része. Az Athenaeum tömérdek ellensége hiába ostromolta a trias várát hét éven át, semmi eredményt nem tudott felmutatni. Nem az ő idejük következett el az Athenaeum megszünése után, hanem azoké az ifjú tehetségeké, a kik az Athenaeum védnöksége alatt bontogatták szárnyaikat. Más költői eszmék és irányok hirdetői voltak ők mint a trias, de nem szakítottak egyszerre az Athenaeum gondolatkörével, sőt onnan vették nem egy alapelvüket. És egészen magukévá tették Bajza irodalmi reformját, elfogadták az irodalmi életnek és erkölcsöknek azt a berendezését, melyet a legtökéletesebb fokon az Athenaeum valósitott meg. Bajza jó kezekben látta az új irodalom vezetését, megérezte, hogy ő már elvégezte dolgát, hogy itt az ideje átengedni a teret mások számára. Zúgolódás és méltatlankodás nélkül félreállott az útból, oly lelki nagyságról adván tanuságot, mint alig más irodalmunkban. Az agg Kazinczy összemérte kardját Bajzával, Bajza nem kelt harczra Petőfivel.

Új korszak következett, melyben az encyclopaedikus Athenaeumot a szakfolyóiratok, a szépirodalmi és politikai lapok egész serege váltotta fel. E specialis ujságok természetesen behatóbban művelhették saját szakukat, előbbre vihették azokat mint az Athenaeum. Mégis hamarosan lehetett érezni az Athenaeum hiányát: nem volt irodalmunknak rendszeres kritikai folyóirata, megbizható kritikusa többé. Ismét kezdett felburjánzani a gaz, mely elnyomással fenyegette irodalmunknak eddig nem is képzelt pompájú virágait is. Erdélyi sikertelen kísérlete után az ötvenes években végre fellépett az irodalom új Bajzája, Bajza legméltóbb utóda, Gyulai Pál, hogy felvegye az irodalmi kritika fonalát ott, a hol az Athenaeum elejtette.

VIII. FEJEZET.

A történetíró és a publicista.

I. A kezdő történetíró. — II. Bajza az Akadémiában. — III. Történetírói működése. — IV. A publicista.

I.

1843-ban bevégezte Bajza kritikai pályáját. Elmondta, a mi mondanivalója volt, teljesitette, a mi reá volt bízva. Új pályát, új tevékenységi kört keresett. Áttért a történetirásra, a mihez mindig voltak hajlamai, a mire akadémiai tagsága is kötelezte s a miben már eddig is tett néhány figyelmet keltett kisérletet.

A történelem szeretetét még az atyai házból hozta magával. Apja adta kezébe Liviust s az ifjú Bajza annyira elmélyedt az antik világ tanulmányozásában és annyira belehatolt a római történelem ismeretébe, hogy Toldyt megismerkedésükkor nagy készültsége meglepte; Cicero meg Livius világát Toldy előtt nem az iskola, hanem Bajza tárta fel. A könnyű franczia irókhoz szokott Toldy azonban nem tudott lépést tartani Bajza római tanulmányaival.[1] Liviust Sallustius, majd

[1] Toldy Ferencz: *Emlékbeszéd Bajza József felett.* 5. l.

„Róma legnagyobb elméje“ (VI. 423), Tacitus követte. Bajza fiatalkori iratai tele vannak a classicusokból vett idézetekkel, a mi a bennük való nagy jártasságát mutatja.

A római történetírók ismeretével felfegyverkezve kezdte a magyar történetirókat olvasgatni. Nem csoda, hogy nem volt velük megelégedve. „Egy nehány napokat — írja 1823-ban — olvasással töltöttem. Czöveknek Napoleonját az elbai kiszökéstől a Szt.-helenai fogságig, mellyet franczióból fordított, II. József császár biographiáját és Somlyai Bátori István erdélyi fejedelem s utóbb lengyel királyét által olvasám. Most, hogy históriai tudományt gyüjtsek magamnak, a sok históriai tudományú, de silány criticáju Budainak Lexiconát forgatom. A botránkozásig uralkodik íróinknak nagyobb felekezetében a theoriátlanság. Az olly biographia, millyent Czövek ada Józsefről, boszankodásra és nevetésre fakasztja az olvasót. A ki által olvasá ezen munkát, annyira ismeri e nagy monarchát, vagy legalább kevéssé jobban, mint annak előtte. Egy anekdotok bő gyüjteménye, mellyeknek nagyobb része semmi oldalról sem tartozhatik életíráshoz, a más rész pedig csak láttatik charactert festeni, de valóban nem fest. Hasonló ehhez Bátorija. Úgy látszik, Czövek ezen kánon szerént dolgozott: hogy ön maga ne fesse hőseit, hanem azoknak tetteik fessék őket. A szándék jó, mert az olvasó a tettekből a tevőt önmaga is látván ítélhet s az igazságról inkább meggyőződhetik; de ha ezen tettek úgy vannak megválasztva, hogy a felvett képet csak némelly oldalról mutatják, akkor az olvasó nem csak nem fogja ismerni a biographia hősét, sőt gyakran rossz képzeletekre tévedhet, pedig a biographiának nem annyira a megholtért, mint az elők-

ért kell iratni. S ime a göröngy, ime az akadék, a hol Czövek megbotla“ (VI. 23).[1]

Ilyen elkedvetlenitő jelenségek daczára is folytatta magyar történeti tanulmányait. Elolvasott minden történeti munkát, a mihez csak hozzá férhetett. 1824-ben a nemzeti ellenállástól lelkesitve az akkor tiltott Historia revolutionumba mélyed (VI. 105. 137). 1825-ben már egy kis életrajzot ir Pálffy Miklósról „a 16-dik század talán legnagyobb hőséről“ egyedül egy kis figyelmeztetésül tudósainknak a biographiai fachra; ha tetszésemet el nem veszti a munka, majd a Tud. Gyűjteménynek küldöm később“ (VI. 147. 162). Bajza e történeti zsengéje nem jelent meg s el is veszett. 1826-ban a *Rajzolatok*at olvassa. „Mennyi olvasás, mennyi fejtörés, millyen combinátiók, millyen nagy következtetések a mindennapi s magokban csekély dolgokból!? Csak argumentumokat hozzá s Horvát az újabb Galilei, a ki azt mutatja meg, hogy nem a nap a föld körül, hanem az forog, amaz körül. Egy nagy hypothesis, melly képes revolutiót támaszthatni a históriai világban, s ha ez nem történik is, a mivet az ujabb szidalmazói Galileinek köveikkel fogják sujtogatni. Ha az itten mondottak soha be nem fognának is bizonyíttathatni, a munka örökké nevezetes leszen, mert egy egészen új pályát tört az ez utáni historiographusoknak. Kinek juta eddig eszébe, hogy philologiai szemmel a historiában is lehet és szerencsésen lehet nézni“ (VI. 164).

Megtanulván németül, a német történetirókat is kezdte olvasgatni. Elsősorban Schillert, kiből több

[1] Czövek István itt említett munkái 1816 és 1817-ben jelentek meg s tudományos értékkel a maguk korában sem birtak.

apróságot le is fordított (VI. 278., 312. 314.), melyek közül egy meg is jelent. (*Népek vándorlása, Keresztes hadak és középkor.* F. M. Minerva, 1829. II. 569). Ez Bajza első nyomtatott történeti dolgozata. Nemsokára követte ezt gr. Majláth János *Zrinyi Ilona* életrajzának fordítása az 1830-as Aurorában (Krit. L. II. 77). 1830-ban fordítások helyett már compilatiókat ad (*Nehány vonás Lord Chatam characteréből* Tud. Gyűjt. 1830. I. 3.) *Historiai nevezetességek* I—IV. F. M. Minerva 1830. III. 214). E compilatiók túlnyomólag az angol parlamentarismus történetéből veszik tárgyukat, a mi jellemző Bajza későbbi pályájára is. Ebben az évben foglalkozott Toldy biztatására egy magyar történelem irásának tervével is (VI. 314), ez azonban a közbejött nagy polemiák miatt elmaradt.

A Kritikai Lapok és az Aurora szerkesztésének éveiben Bajza állandóan foglalkozik történelemmel. Világtörténeti tájékozottságát, úgy látszik, ekkor szerezte meg. Bizonyos szakirodalmi jártasságra is szert tett, történetirói elvei is leszűrődtek, de munkásságának csak jelentéktelenebbik felét szánta a történetirásra. 1832-ben a Társalkodóban adott néhány apró történeti compilatiót, 1834 és 1835-ben meg a Tudománytár számára fordított le három történetpolitikai tanulmányt: Klaproth Gyula híres orientalistának egy Japánról szóló dolgozatát (*A japán birodalom*, Tudománytár 1834. III. 146) s a Bibliothek der neuesten Weltkundéből két névtelen czikket (*Francziaország 1833-ban.* Tudománytár 1834. IV. 119., *Peru legújabb zendülése.* U. o. 1835. VI. 76). A Francziaország 1833-ki állapotait tárgyaló czikkét egy tory írta, a ki meglehetősen sötét képet rajzol a franczia viszonyokról. Bajza egy jegyzetben kijelenti, hogy nem ért

mindenben, egyet a szerzővel. 1836-ban egy kétkötetes fordítása jelent meg, illetőleg a fordítást nem is egyedül végezte, csak a végső simitás az övé. A munka eredetije a Lardner-féle 134 kötetes Cabinet Cyclopaedieben jelent meg névtelenül. Innen fordította le 1835-ben Herrmann Ágoston drezdai tanár németre s e fordítás után készült 1836-ban a munkának egyszerre két magyar fordítása is: a Bajza-féle és a Sasku Károlyé. Ez is mutatja az Egyesült-Államok történetét adó munka jeles voltát. Egyike a kor populáris történetírása legjobb termékeinek. Helyesen emeli ki Bajza előszava azt a nagy tárgyilagosságot, melylyel a két angol nép küzdelmét megítéli. Mind a két magyar fordítás pontos és ma is olvasható. A Bajzáé szabatosabb, a Saskué magyarosabb.[1]

Néhány eredeti történeti dolgozata is van már e korból. A Thewrewk Balogh Jánosáról írt kis bírálatán kívül az 1832-es Aurora hozta *Koháry István*, az 1835-ös *Coriolán és a háborgó Róma* cz. tanulmányait. Ez első a gyöngébbik. Minden kutatás nélkül a nagyközönség számára készült regényes színezetű s erősen idealizált életrajz. Hogy minél rokonszenvesebbé tegye hősét, a kurucz mozgalmakról feltünő hidegen ítél. Feltünő az is, hogy Koháry költői mivoltáról alig vesz tudomást. Coriolánja eredetileg az 1834-es Aurora számára készült, de a censura nem engedte át. Meglévén a hozzá való aczélmetszet Bajza

[1] *Az Éjszakamerikai Egyesült Országok Történetei. Drezdai tanító Herrmann Ágoston L. fordítása szerint magyarázta Velenczei Gábor* I—II. k. 2 + 348 + 4. és 4 + 358. l. 8°. — A Sasku fordítása háromkötetes, de csak azért, mert a kötetek terjedelme kisebb (*Az Éjszak-Amerikai Szövetséges Statusok történetei* I—III. k.).

adott egy három lapnyi képmagyarázatot a következő megjegyzéssel: „A történetet kellett vala e helyt adnunk okok és következmények pragmatikai fejtegetésével, ha...“ Az 1835-ös Aurora aztán szelidített formában hozhatta Coriolánját. Itt már folytatott forrástanulmányokat, ha a forrás kritikáig még nem jutott is el. Stilistikailag ez az Aurora legszebb történeti rajza, azonban nem ment bizonyos édeskés áradozástól. A kép, melyet Coriolánról és a korabeli Rómáról nyerünk elég bizonytalan, sem történetileg, sem lélektanilag nem plastikus. Felfogásában is jelentékeny ingadozás észlelhető: egyéni sympathiája Coriolánhoz vonzza Bajzát, politikai meggyőződése az ellentáborhoz. Kortársainak azonban így is nagyon tetszett a tanulmány (III. 390), mely Bajza történetírói képességeit már majdnem teljes fejlettségükben mutatja. Történetírói stylusban Schillert követi, de nagyon megérzik nála Schiller philosophiai képzettségének hiánya.

Bajza ez időbeli történetírói működésének jelentőséget nem fordításai s nem e tanulmányai adnak, hanem Horvát István történeti irányának megtámadása s még inkább azok a történeti reflexiói, melyeket a vele folytatott polemia vitairataiban szétszórva találunk. Ezek azt mutatják, hogy a történetírás feladataival és kötelességeivel senki nem volt jobban tisztában ez időben nálunk, mint Bajza. „Én nem elégszem meg — írja — annak tudásával, *mi történt*, hanem azt kívánom kifejtetni philosophiai szellemmel — mert a historia philosophia nélkül csak sovány emlékeztető chronica, — *miért* történt ez vagy amaz *így s nem máskép* s miért kellett *szükségképen így történnie* s én megvallom, bár mint szánakozzék rajtam és együgyűségemen Horvát István, ha históriai dol-

gokat írni fogok — a mit tenni eltökélt szándékom —, nem annyira arról leszen kedvem beszélni, millyen hímzetű vala szt. István király palástja, hanem inkább arról, millyen vala azon ember szelleme, kit e palást ékesíte; nem annyira arról, egyenesen állott-e a kereszt valaha a magyar koronán, vagy görbén, hanem arról, mi hasznot és kárt hoztak a közjóra azon fejek, mellyeken e korona fénylett; mellyekből látható, hogy az én izlésem és gondolkodásom a históriai dolgokban Horvátéitól különbözik s hogy nálam nem mindjárt becses valami, mihelyt régi és ritka s hogy én nem tartom olly fontosnak mint Horvát István azt, ha *Kain* magyar név-e, vagy zsidó, nem tekintem a magyar história főproblemája gyanánt annak megfejtését őseink honnan eredtek, mert ez, ha világosságra hozza is vala Horvát — a mit kétlek — szép dolog lesz ugyan magában, de nem sok hasznú s bár mi sok értekezéseket ír is össze Horvát felőlel *figyelem gerjesztésül* azok a polgári életre, semmi tanulságosat nem foglalhatnak magokban, a história pedig csak úgy felelhet meg czéljának valóan, ha, mint Cicero mondta, *magistra vitae* leszen s erre kell törekednie, nem pedig arra, hogy emlékezetünket szükségtelen vagy talán épen haszontalan ismeretekkel töltse meg. Elmult azon kor, midőn a világ elégnek hitte azt, ha az ember ismeretekkel bír, széles sok ismerettel, ma már tudjuk, hogy ezen ismeretek magokban keveset érnek, hogy czéljoknak csak úgy felelnek meg, ha őket az életben haszonra lehet fordítani. Az okosság becsesebb a tudásnál s csak azon élet emelkedhetik ki az emberi gyarlóságok közül, mellyet az okosság vezet. Ha csupán azon ügyekszünk, hogy az embert tanulttá tegyük, haszontalan pedantokat, csömörletes

tudákosokat fogunk nevelni saját kinunkra" (Krit. L. V. 110).

„Mi, úgy látszik —, írja másutt — a históriában a történetvizsgálatot tettük czéllá, holott annak csak eszköznek kell lennie. Historicusaink még ott is megelégszenek tettek száraz vizsgálatával, hol már tovább is mehetnénk. Okleveleket közlünk gyakran a Tudományos Gyűjteményben csak azért, hogy oklevelek s régiek, ha a historiára semmi világot nem vethetnek is, a mi csak Codex diplomaticusba való volna, hol czél az is lehet, hogy régi írást tanuljunk olvasni. — Ha a lefolyt századok korainak tükrét akarjuk adni, nem úgy fogunk históriát írni, mint Pray vagy Katona, hanem azon szellemben, mint Tacitus és Heeren, Bignon és Lingard. Nem azt akarom mondani, hogy amazok hibásan cselekvének, sőt hiszem, hogy a jeget nekik kellett megtörniök s kell még ezután is sok részben, hanem azt, hogy ők csak anyagjait gyűjtögették a való históriának, de attól, hogy históriát irtak volna, távol valának. Eddigi magyar historicusaink közül Engel mutatta legtöbb pragmaticus lelket. Szép volna tudni bizonyossággal, honnan eredtek eleink s kikkel voltak rokonságban, de megvallom, ennek fejtegetésénél hasonlithatlanul becsesebb volna Ferdinánd és Zápolya századokra ható, történetekkel, változással gazdag időszakát s azon kor embereit philosophiai lélekkel megírni, vagy ezen kérdésre felelni: Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására?" (Krit. L. IV. 40.)[1]

[1] Ezt a pályatételt Bajza ajánlatára 1832-ben tűzte ki az Akadémia. Nyertese Hetényi János lett. V. ö. Ir.-tört. Közl. 1912. 357. l.

„Az életírások — mondja máskor — valódi alapkövei a historiographiának. Mindaz, mivel a historiographus foglalatoskodik, emberi tettekből áll, az emberi tetteknek pedig kútfeje a lélekben, a characterben van s a character az, mit a biographusnak híven előnkbe állítani kötelessége. A tetteknek okait jól fejtegetni, azaz valódi pragmaticai históriát írhatni, csak az fog, ki históriája személyeinek characterеit egész mélységökben felfogta s általában az, ki emberismerettel bír. Plutarch biographiái chracteristicus oldaloknál fogva legbecsesbek. Ő a hősek tetteinek leírását eszközül használja a character festésére s bizonyítványául annak, mit ez vagy amaz nagy ember szelleméről, gondolkodása módjáról állíta. Óhajtanám, hogy íróink minél több biographiával ajándékoznának meg bennünket; azoknak megszámíthatlan becsök volna historiographiánkra nézve, de óhajtanám egyszersmind, hogy e biographiák ne csak tettek és történetek száraz beszélyei legyenek, hanem igyekeznék az életíró hősének lelkét híven ábrázolni. Hasznos fogna lenni az is, ha egy személynek képét többen próbálnák előnkbe állítani különböző szempontokból tekintve. Kazinczy Martinuzzit másként festé, mint egyebek, s e festésnek igen nagy becse lehetne, ha teljesen kifejtve s bizonyítványokra alapítva volna. Literaturánkban egyedül Kazinczy az, kitől valódi biographusi lélekkel dolgozott czikkelyeket bírunk: de a megbecsülhetetlen embernek itt is, mint sok helyt, hibája, hogy a szépségért s hatásért igazságokat is áldoz fel s maga az, hogy kútforrásokra nem szeret hivatkozni, mutatja, melly kedve van hőseit idealizálni; a mi historicusnál megbocsáthatlan hiba. Neki az igazság legyen első és legfőbb tiszte s azt semmi

más czéloknak alárendelnie nem szabad“ (K. L. IV. 34).

Ezekben a fejtegetésekben le vannak fektetve Bajza későbbi történetirói pályájának alapelvei. E gondolatok nem újak, még irodalmunkra nézve sem egészen azok, de ily meggyőző és világos formában Bajza előtt nálunk nem hirdette senki őket. A liberalis és nemzeti tendentiákat szolgáló történetirásnak sokáig ezek maradtak vezérgondolatai s hatásuk csak a tudományos történetírás hajnalhasadásával halványult el.

II.

Mindez azonban csak előkészület s nem komoly történetirói működés — és Bajza már évek óta rendes tagja az akadémia történeti osztályának. Egy évtizeden át folyton szemére hányták ellenségei, hogy érdemetlenül jutott a kitüntetéshez s az akadémia akkori viszonyainak ismerete nélkül igazat is kellene nekik adnunk. Valóban, mikor 1832-ben Bajza a történelmi osztály rendes tagja lett, nem volt még egyetlen a kor szempontjából is jelentékenyebb történelmi dolgozata.

Másként fogunk ítélni, ha tekintetbe veszszük az akadémia állapotát megalakulása idejében. Hat osztályban 27 rendes tagja lett volna, de tudományos világunk még oly fejletlen volt, hogy négy helyet üresen kellett hagyniok megfelelő tudósok hiányában s egyes osztályokat meg poetákkal megrakniok, hogy a szám beteljen. Így a nyelvtudományi osztályban majdnem csupa poetát találunk, nyelvészt egyet sem: Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Toldy, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Horváth Endre, Guzmics; a philosophiaiban Imre János

és Szilasy János mellett ott van Döbrentei és Berzsenyi, a történetiben Horváth István és Petrovich Frigyes mellett Kazinczy és Kis János. Igaz, hogy ennek részben az is volt az oka, hogy több kiváló, idősebb tudós tiszteleti tagja lett az akadémiának (Bene Ferencz, Budai Ezsajás, Jankovich, Kreszneriçs, Mednyánszky, Schedius stb.)[1]

1830 nov. 17-én választattak meg az akadémia első tagjai, a kik közé Bajza nem jutott be. Az első nagygyűlésen, 1831 febr. 17-én, az első levelező tagok — összesen 21 — közt azonban már ott szerepel. Hajszálon múlt, hogy már ekkor nem lett rendes tag a philosophiai osztályban. A Döbrentei titkárrá választása által megüresedett helyre ő és Szalay Imre kétszeri szavazáson is egyformán 13—13 szavazatot kaptak. Mivel az alapszabályok nem intézkedtek ily esetről, a helyet egyelőre betöltetlenül kellett hagyni (VI. 408). A következő nagygyűlésen, 1832 márcz. 10-én, azután Szalay rendes tag lett a philosophiai osztályban, Bajza meg a történeti osztályban, a hol Horvát István lemondásával üresedett meg egy hely s a hol mégis inkább helyén volt, mint lett volna a philosophiai osztályban.

Szóval a szakszerűséget nem vette még szigorúan az Akadémia. Az akkori fogalmak szerint már rászolgált arra, hogy rendes tag legyen, beválasztották hát oda, a hol éppen hely volt. És bizonyos az, hogy Bajza utólag iparkodott magát méltóvá tenni a kitüntetésre. Egyike volt azoknak a tagoknak, a kik legtöbbet fáradoztak akadémiai ügyekben s később elég jelentékeny történetírói működést is fejtett ki, minden-

[1] V. ö. Szász Károly: *Gr. Széchenyi István és az akadémia megalapítása* 1880. 156—160. l.

esetre jelentékenyebbet, mint akár Kazinczy, akár Kis János. Annyit szemére hányt 500 pftnyi akadémiai fizetését, melyet különben csak 1835 közepétől kapott meg (Figy. 1839. 836. l, Évk. III. 149. l.), sokoldalú akadémiai munkásságával bőségesen megszolgálta.[1]

Az akadémia irodalmi központi szerepénél fogva igen sok teendőt rótt ez időben tagjaira. A különféle pályázatok, jutalmi bizottságok virágkorukat élték, a mellett hogy boldog boldogtalan az Akadémiát kereste fel dolgozataival. Különösen a Tudománytárt zaklatták. E beküldött munkákat két-két akadémikusnak adták ki bírálatra. Bajzától 38 ilyen bírálatunk van. Túlnyomó részben e bírálatok ismeretlen írók gyarló kisérleteiről szólnak s szinte állandó refrénjük: a munka rossz, nem adható ki. Az Akadémia egy-két eset kivételével elfogadta Bajza itéletét. Bajza véleményét nem befolyásolja az sem, ha akadémikustársáról van is szó. Így Kállay Ferencz és Kis János egy-egy művét az ő javaslatára utasította vissza az Akadémia.[2]

Intensiv részt vett a történeti osztály belső ügyeiben. A Petrovich Frigyes által kijelölt magyar vonatkozású külföldi kútfők másolását az ő véleménye alapján rendelte el az Akadémia, ő indítványozta 1840-ben a kútfők kiadását s tagja lett az ez ügyben kiküldött bizottságnak, egyik főintézője volt a Marczibányi-alapitvány átvételének és rendezésének, 1845-ben meg a történeti osztály jegyzője lett, 1832—1846 között

[1] Bajza akadémiai szereplésére vonatkozó aktákat Viszota Gyula adta ki az Irodalomtörténeti Közlemények 1912-iki folyamában.

[2] L. Irod.-tört. Közl. 1912. 236., 345. l., az összes idevágó czikkek u. o. 230—250., 340—355. l.

állandóan tagja volt a történeti pályakérdések kitűzésére kiküldött bizottságnak, 1837—1840-ben és 1843-ban a pályázatok bírálatában is résztvett és kétszer előadója is volt e bíráló-bizottmánynak. Az ő véleménye alapján lett kétszer is pályanyertes Heténi János, először városaink közművelődési hatásáról, másodszor a vármegyei szerkezetről írott műveivel.[1]

A történeti pályázatokon kívül a drámaiaknál is működött. Ő volt az előadója annak a bírálóbizottságnak, mely Fáy András munkáját nyilvánitotta pályanyertesnek 18 társa közül arról a kérdésről, miként lehetne a fővárosban állandóvá tenni a magyar játékszint. A különféle drámai pályázatoknak 1833-ban és 1835—44-ben volt bírálója és hétszer előadója. Az ő ajánlatára nyertek pályadijat Tóth Lőrincz *Hunyadi László*ja, Nagy Ignácz *Tisztujítása*, Szigligeti *Vándorszínészei*, dicséretet Beöthy Zsigmond *Csábja*, Gaal *A király Ludason* cz. vígjátéka, Gyurmán *IV. László*ja, Kuthy *Első Károly*a,[2] Szigligeti *Kinizsi Pál*ja stb. Ezenfelül 1835 óta tagja volt a játékszini küldöttségnek, melynek feladata volt a magyar szinpadot megfelelő eredeti és fordított darabokkal ellátni s ezért megbirálta a hozzá benyujtott eredetieket,

[1] L. Irod.-tört. Közl. 1912. 359., 360., 357., 358., 433., 434., 449., 450. l., továbbá Évk. VIII. 16, 45, Kollányi Ferencz: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum* 1910. 42., 68., 87. l.

[2] Ezzel kapcsolatban irja Bajza: „Ki Zách Klárának a históriából ismeretes története felett gondolkodott, lehetetlen volt észre nem vennie, hogy ez azon tárgyak közé sorozandó, mellyeket drámaivá alakitani felette nehéz, talán a legnehezebb feladatok közé tartozik. A költő vagy kénytelen a históriai igazságot — a szabadon túl — meghamisitani, vagy művét poetai igazságtétel nélkül hagyni, a mi iszonyító és nem lehet művészet tárgya“ (Irod.-tört. Közl. 1912. 462. l.).

kijavította a fordításokat s a darabokat kéziratban a szinház rendelkezésére bocsátotta. Bajza e küldöttségnek is egyik legserényebb tagja volt.[1]

Az akadémiai nagy jutalmak kiadása és előkészítése ügyében is sokat dolgozott Bajza. Ekkoriban még tekintet nélkül a szakmára kapta egy-egy év legjobbnak ítélt munkája a nagy dijat. Ezért a hat osztály először külön-külön jelentést tett az Akadémiának a saját körzetébe tartozó munkákról, azután az osztályok ajánlatai alapján ítélte oda a nagyjutalmi bizottság előterjesztésére az Akadémia a díjat. Bajza nyolcz esetben tett jelentést osztálya nevében a történeti művekről. Az ő ajánlatára kapta a nagy jutalmat Bölöni Farkas Sándor amerikai útja, Fényes Elek statisztikája, Horváth Mihály ipar és kereskedés története s nyert dicséretet Szemere Bertalan külföldi útja, Luczenbacher János szerb pénzek történetéről írt műve.[2] A nagyjutalmi bizottságnak 1832—35, 1837—39 és 1842—44-ben volt tagja s négyszer előadója. Indítványait mind a négyszer elfogadták. Így nyerte a nagy jutalmat Kresznerics szótára és Bölöni Farkas Sándor amerikai útja s osztották meg a nagy jutalmat egyszer Vörösmarty és Kisfaludy Sándor, másszkor Vörösmarty és Balázsházy János között.[3] 1845-ben megszüntették ezt a jutalmazási rendszert s áttértek a cyclikusra, de ebben Bajza már nem vett részt, mert a szabadságharczig a történeti művekre nem került sor.

[1] V. ö. Irod.-tört. Közl. 1912. 447., 458., 459., 460., 461., 462., 464., 465. l., továbbá Évk. III. 87., IV. 77., VI. 22. l.

[2] V. ö. Irod.-tört. Közl. 1912. 360—373. l., továbbá Évk. III. 53., IV. 90., V. 34., 91., VI. 20., VII. 15., 69. l.

[3] V. ö. Irod.-tört. Közl. 1912. 451—455. l., továbbá Évk. II. 60, 97, V. 34.

E nagyarányú bizottsági munkálatokon kivül részt-vett Bajza két akadémiai kiadvány szerkesztésében is: a Zsebszótár és Kazinczy művei kiadásában. Az Akadémia mindjárt megalakulásakor elhatározta egy nagy szótár kiadását. Az előmunkálatok meg is indultak s bennük Bajza is némi részt vett, a mennyiben nyelvtani és történeti műszavakat gyűjtött számára.[1] A dolog természetéhez képest a nagy szótár évtizedek munkáját vette igénybe. Hogy addig is legyen valamilyen szótárunk és a közszükségletnek is eleget tegyenek, Vörösmarty és Toldy ajánlatára 1831 végén elhatározta az Akadémia egy magyar és német zsebszótár kiadását. Nem kívánta azonban e szótárt a sajátjának elismerni, hanem szabad kezet adván a két indítványozónak, az ő felelősségükre s csak a kiadást vállalva magára inditotta meg a zsebszótárt. Vörösmarty és Toldy munkatársakul maguk mellé vették Antal Mihályt, Bajzát, Bugátot, Cserneczky Józsefet, Fábián Gábort, Fogarasit, Kacskovics Lajost, Tasner Antalt és Waltherr Lászlót. A munkatársak által gyűjtött anyagot egy öttagú szerkesztőség dolgozta fel, melynek tagjai Antal, Bajza, Bugát, Toldy és Vörösmarty voltak. Alapul a Wenig-féle német szótárt vették s először a német-magyar részt dolgozták ki, azután ez alapján a magyar-németet. A munka öt esztendőt vett igénybe, még pedig úgy, hogy a szerkesztők hetenkint öt félnapot szenteltek a szótárnak.[2] 1835-ben jelent meg a német-magyar rész s 1838-ban a magyar-német. A szótáron ugyan megérzik, hogy nem vérbeli nyelvészek készitették, de így is össze-

[1] V. ö. Irod.-tört. Közl. 356. l. Évk. I. 85.

[2] V. ö. Figy. 1839, 641, 836, továbbá Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* 1890. 189. l.

hasonlithatatlanul jobb és bővebb volt minden eddigi német szótárunknál. Használhatóságát legjobban az mutatja, hogy 1840-ben elfogyott mind a két rész. Az Akadémia elhatározta újabb kiadását, de csak a német-magyar rész jelent meg újra, majdnem minden változás nélkül, 1843-ban.[1] A magyar-német rész alaposabb átdolgozást igényelt volna. Ezért sokáig húzódott új kiadása, végre a szabadságharcz miatt egészen el is maradt. Bajzának jelentékeny része volt a szótárban. Az Akadémiában megvan 11 óriási kötetben a szótár kézirata s nincs olyan lapja, melyen Bajza ismerős vonásaira ne bukkannánk.[2] A munkatársak ivenkint 40 pft honorariumot kaptak, a szerkesztők ezenfelül a jövedelem harmadát.[3]

Nem kevésbbé jelentékeny a Kazinczy műveinek kiadásában való részvétele. Kazinczy halála után özvegye beküldte kéziratainak jegyzékét az Akadémiának. A jegyzék átvizsgálatával és javaslattétellel Bajzát, Szemere Pált és Toldyt bízták meg. Szemere betegeskedése miatt nem vett részt a munkában s igy Bajza csak kettőjük nevében tett jelentést az Akadémiának. Indítványozza, hogy Kazinczynak valamennyi munkáját adják ki, egyrészt tekintettel nagy irodalmi érdemeire, másrészt meg mert mindaddig ő a leg-

[1] A zsebszótár a következő czímen jelent meg: *Magyar és német zsebszótár.* Közrebocsátá a Magyar Tudós Társaság. Második vagy német-magyar rész. Buda, 1835. V. 846., 2. l. 12°. Első vagy magyar-német rész. Buda 1838. VII., 790., 2. l. 12°. Második, vagy német-magyar rész. Második kiadás. Buda 1843. VIII., 844., 2. l.

[2] Nyelvtud. 2° 14. sz.

[3] V. ö. Irod.-tört. Közl. 1912. 356. l. és Viszota Gyula: *A M. Tud. Társaság zsebszótára történetéhez.* Magyar Nyelv 1908. 63—71. l.

kiválóbb magyar prosaíró. Az Akadémia elfogadta az indítványt, kimondván, hogy elsősorban Kazinczy eredeti munkáit és Cicero meg Sallustius fordításait kell kiadni. A kiadást Bajzára és Toldyra bízták, rájuk bízván a javaslattételt Kazinczy egyéb munkáira nézve. Bajza indítványára adták aztán ki a Minna von Barnhelmt és a Botcsinálta doktort a Külföldi Játékszinben. A Bajza—Toldy-féle Kazinczy-kiadásból 1836—1845 között öt kötet jelent meg, melyek Kazinczy verseit, utazásait és Kis Jánossal, Szentgyörgyivel, Szilágyi Sámuellel, Csokonaival és Ercseivel folytatott levelezését tartalmazták.[1] A Kis Jánossal folytatott levelezés két kötetének költségeit Kis János fia, Lajos, viselte, a többiét az Akadémia. Kazinczy árvái ívenként négy arany honorariumban részesültek. A kiadás egyike a kor legjobbjainak. Toldy javító maniájának itt útját állta Bajza kritikai érzéke. Nem igazi philologiai kiadás ugyan, de a szerkesztők iparkodtak a legmegbízhatóbb szöveget adni s azt megfelelő jegyzetekkel ellátni. E jegyzeteket úgy látszik Toldy írta, míg a kötetek bevezetéseit nagyobbrészt Bajza. Ezekben igen világosan határozza meg Kazinczy pályájának s egyes műveinek jelentőségét. Megállapításait ma is vallja irodalom-

[1] Kazinczy Ferencz eredeti munkái. A M. T. T. megbízásából összeszedték Bajza és Schedel.

I. osztály, I. kötet, Poetai munkái 1836. XX. 365. l. 12°.

I. osztály, II. kötet, Utazásai 1839. VI. 416. l. 12°.

II. osztály, Kazinczy Levelei, I. kötet, Kis Jánoshoz 1793—1810. 1842. XVIII. 384. l. 12°.

II. osztály, Kazinczy Levelei, II. kötet, Kis Jánoshoz 1811—1831. 1842. 383. l. 12°.

II. osztály, Kazinczy Levelei, III. kötet Levelek Szentgyörgyi Józsefhez stb. 1845. XII. 406 12°.

történetünk. A vállalat a szabadságharcz miatt elakadt, de így csonkán is jelentékenyen hozzájárult az irodalmi ismeretek terjesztéséhez.[1]

Bizottsági munkálatain és e szerkesztői tényked-ésein kívül Bajza kétszer mint felolvasó is résztvett az Akadémia ülésein. Első felolvasását 1844 deczember 23-án tartotta az Akadémia könyvtárának ünnepélyes megnyitásán. Az Akadémia elnöke, gr. Teleki József atyjának, Lászlónak 20,000 kötetnyi könyvtárát az Akadémiának ajándékozta, mire az Akadémia most már 60,000 kötetre rúgó könyvtárát megnyitotta. Bajza *A Telekiek tudományos hatása* (Évk. VII. 92) czímen e nemzetségnek tudományos törekvéseit, írótagjainak pályáját ismertette. Főforrása Kazinczynak Erdélyi útja függelékében kiadott, a Telekiekre vonatkozó feljegyzései.[2] Kazinczy nézeteit minden kritika nélkül elfogadja. A Telekiek iratait jól ismeri, ügyesen ismerteti, de valami elnagyoltság érzik az egész tanulmányon.

Második felolvasását 1847 április 12-én tartotta *Az idegen nyelveknek a közéletben használása s a nemzeti erkölcsökre befolyása* czímen. Azt fejtegette, hogy az anyanyelv szeretete, a hozzá való törhetetlen ragaszkodás nélkül nép nem élhet nemzeti életet, nem fejtheti ki nemzeti sajátságait. Azzal, hogy hazánkban a magyar nyelv hivatalossá lett, még nem történt meg nyelvünkért minden. Ki kell irtanunk a német nyelvet társalgásunkból, gyermekeinket kizárólag magyarul kell neveltetnünk s általában minden tettünkben nyelvünk forró szerelme által vezettetnünk. A fel-

[1] V. ö. Irod.-tört. Közl. 1912. 232., 241. l.

[2] A Bajza—Toldy-féle kiadásban, I. osztály II. k. 373—390. l.

olvasás meglehetős vihart keltett az Akadémiában. Vörösmarty és Czuczor helyeselték Bajza nézeteit, Fogarasi azonban aggodalmait fejezte ki, hogy a felolvasás megjelenése azt eredményezheti, hogy az ifjúság vonakodni fog idegen nyelveket tanulni és ezáltal elszigeteli magát a nyugati culturától. A vitát Toldy zárta be, a ki szerint a német nyelv uralma csak addig tart nálunk, a mig a magyar cultura inferioris vele szemben. Ha egyszer versenyképes lesz a két műveltség, a német társalgási nyelv önmagától el fog tünni. A nevelésben azonban sohasem lesz szabad mellőzni az idegen nyelveket (Akadémiai Értesítő 1847. 84. l.).

Bajza látván, hogy nézetei nem találkoznak általános helyesléssel, felolvasását nem adta az Évkönyvekbe, a hol megjelenését különben is veszélyeztette volna a censura, hanem, úgy látszik, némi simítás után Ellenőrében adta ki *Nemzetiség és nyelv* czímen (Ellenőr 415. l.). Ez Bajzának nyelvileg a legszebb prosai dolgozata s tartalmilag is nevezetes. Lobogó hazaszeretet és teljes loyalitas mellett élesen ellenzéki szellem és erős nemzeti türelmetlenség szólnak belőle. A szabadságharcz előszele érzik meg rajta. Követel, nem kér. A magyarság dominálo helyzetét sürgeti minden téren, nemcsak a politikain. Idegesen emlegeti a Dunagőzhajózási-Társaság német szellemét és türelmetlenül követeli az ipari és kereskedelmi világ megmagyarosodását. Ha a korszellemet fejezi is ki Bajza, Fogarasi és Toldy aggodalmai éppen nem voltak jogosulatlanok.

*

Akadémiai szerepléséhez nem fogható a Kisfaludy-társasági. Igaz, hogy maga a társaság is sokkal jelentéktelenebb volt s csak Bajza pályája végén ragadta magához a szépirodalom vezetését. Tudvalévő, hogy Kisfaludy Károly halála után tizen, Bajza, Bártfay, Bugát, Forgó, Helmeczy, Stettner, Szalay Imre, Toldy, Vörösmarty és Waltherr egy Kisfaludy-emlék létesítésére és Kisfaludy műveinek kiadására társaságba állottak. Ez a Kisfaludy-Társaság kezdete. Ferenczy István elkészítette a mester szobrát, Toldy kiadta műveit, ezzel a társaság elérte volna czéljait. De a gyűjtésekből még maradt 4475 vft. Elhatározták, hogy ennek kamataiból évenkint két pályadíjat tűznek ki egy költői és egy szépprosai feladatra. Forgó már meghalt, a szépirodalommal nem foglalkozó Bugát, Szalay és Waltherr kiváltak a társaságból, a megmaradt hat tag 15-re egészítette ki magát és 1837-ben a társaság megkezdte működését. Különféle fejlődési fokok után 1845-ben nyerte meg teljes szervezetét.

Bajza tehát kezdettől fogva résztvett a társaság életében. Itt is résztvett többféle bizottsági és bírálói munkálatokban. 1842-ben az új választási rend, 1843-ban a nyilvánossági ügy, 1844-ben az irói tulajdonjog kérdésében kiküldött bizottságok tagja (Évl. V. 22., 37., 55., 72. l.), 1838—39-ben és 1841—43-ban bíráló tagja a költői pályázatoknak, de egyszer sem ő az előadó (Évl. I. 24, 115, II. 15, III. 69, IV. 15). Része lesz abban is, hogy 1837-ben a társaság egy színészeti kézikönyvre ir ki pályázatot, mely azonban meddő maradt (Évl. I. 25, 115). Erre egy szavalástanra irtak ki pályázatot, melynek nyertese Ramershoffer Valerián lett. Bajza is pályabíró volt (Évl. I. 154). A színészeti kézikönyv hiányán meg úgy próbál-

tak segíteni, hogy 1843-ban megbízták Bajzát Goethe Schauspielkunstjának lefordításával (Évl. V. 27). Ez a fordítás nem készült el. Bajza keze lesz abban is, hogy 1844-ben egy magyar tárgyú kisebb történeti tanulmány írására hirdettek pályázatot, melyben nem annyira új történeti adatokra, mint a művészi előadásra volt a súly fektetendő. A nyertes Bajza bírálata alapján, mint relative legjobb munka, Szilágyi Istvánnak *Bécsi napok* cz. tanulmánya lett (Évl. V. 99).

Ezzel a pályázattal függ össze Bajza egyetlen Kisfaludy-társasági felolvasása, az 1844 június 15-én felolvasott *Eudoxia császárné* (Évl. VI. 193 és Aradi Vészlapok 1844. 298. l.) cz. kis történeti tanulmánya. Maga mondja, hogy „írására őt a társaság folyó évi szépművi feladása gerjesztette“ (Évl. V. 48). Vele mintegy példát akart adni a pályázóknak, mit vár tőlük a társaság. Méltán szolgálhatott mintául: ez Bajzának legszebben megírt történeti dolgozata. Tudományos szempontból is haladást mutat régebbi történeti munkáihoz képest. Ismeri a forrásokat, ismeri a szakirodalmat, csak a történeti kritika marad fogyatékos és psychologiája ragadja regényeskedő idealizálásba. Mégis azt lehet mondani, hogy történetírói képességei itt emelkedtek a legmagasabbra.

III.

Az Athenaeum éveiben Bajza folyóirata számára írt három kis compilatión kívül semmi történeti munkát nem írt. A folyóirat megszünte után azonban jóformán teljesen a történetírásra adta magát és 1847-ig

szinte kizárólag ezzel foglalkozott. Ez alatt két történeti felolvasásán kivül résztvett két irodalomtörténeti kiadásban, szerkesztett egy történeti vállalatot, lefordított több történeti munkát és megkezdett egy nagy világtörténetet.

Irodalomtörténeti kiadásaiban alapjában véve nem sok része volt. Toldy társaságában 1845—1847 között tiz kötetben kiadta Vörösmarty munkáit, majd 1847-ben ugyanezeket egy nagy kötetben.[1] E kiadás tartalmazza Vörösmartynak addig irtköltői munkáit majdnem minden hiány nélkül, és prozai dolgozataiból is nehányat. Ez volt a Gyulai-féle kiadásig a legteljesebb Vörösmarty. 1847-ben kiadta Bajza Toldy irodalmi beszédeit. E kiadással aligha volt több gondja, mint az, hogy 1847 július 22-éről datálva egy kis előszót irt Toldy beszédeihez, a hol e beszédek irodalomtörténeti fontosságát hangsúlyozta. Ezt a kis előszót aztán ott olvassuk Toldy beszédeinek egyre bővülő későbbi kiadásaiban is (1856, 1871).[2]

Jelentékenyebb vállalkozása volt Történeti Könyvtára, melyből Hartleben kiadásában 1844 és 1845-ben hat kötet jelent meg. Ebben külföldi jeles történeti műveket adott Bajza jó magyar fordításban. Sparks Jared Washington életrajzát Czuczor, Mignet franczia forradalmát Gaal (két kötet) fordította le számára, míg Dahlmann angol forradalmát és Kolb művelődéstörté-

[1] Vörösmarty minden munkái. Kiadák barátai, Bajza J. és Schedel F. Pest 1845—1847. I—V. k, 8°.

Nemzeti Könyvtár, Vörösmarty Mihály minden munkái. Kiadák barátai, Bajza J. és Schedel F. Második összes kiadás. Pest 1847. Arczkép, XVIII, 1824. l. 4°.

[2] Toldy Ferencz irodalmi beszédei. Kiadta Bajza. Pozsony 1847. VI. 316. l. 8°.

netét (két kötet) maga Bajza fordította.[1] Már a kötetek puszta felsorolása is elárulja, hogy velük Bajza a tudományosság mellett politikai tendentiákat is szolgált. Szabadsághősökkel és szabadságharczosokkal foglalkoznak e kötetek s szerzőik a demokratikus és liberalis eszméknek jellegzetes hirdetői. Kétségtelenül jótékonyan hatott e vállalat a magyar történetirás színvonalának emelésére, de hozzájárult a negyvenes évek forrongó hangulatának növeléséhez is.

A fordítások a kor legjobbjai közé tartoznak. Bajza itt is jól megválogatta munkatársait és jól is fizette őket. Ívenkint 6 pft honorariumot adott (VI. 396, 437). A censurával meglehetősen sok baj volt, a mi nem csodálatos, ha tudjuk, hogy már nem Mednyánszky állott a censorok élén és hogy Bajza örömét lelte abban, hogy Ausztriában tiltott könyveket adjon ki (VI. 348, 349). Kolb művelődéstörténetéből vagy öt ivnyit töröltek s a szerzetesekről meg a pápákról szóló két fejezetnek egészen el kellett maradnia.[2]

A mi a Bajza-fordította munkákat illeti, mindegyik

[1] Történeti Könyvtár. Jeles történeti, életrajzi, ország- és népismertető munkák gyűjteménye. Kiadja a M. Tudós Társ. néhány tagja.

I. k. Az emberi művelődés történetei. A legrégibb koroktól a népvándorlásokig. Németből szabadon fordította Bajza. Pest 1844. 354, 6. l. 8°.

II. k. U. a. A népvándorlásoktól az újabb korig. U. u. Pest 1844. 282., 6. l. 8°.

III. k. Az angol forradalom története. Dahlmanntól. Fordította Bajza. Pest 1844. 297., 1. l. 8°.

[2] V. ö. Történeti Könyvtár II. 91. l. E fejezetek egyike *A pápák világurodalma* czimen megjelent Badics kiadásában (III. '97). Láthatni belőle, hogy a censura nem ok nélkül törölte.

vadonatúj[illegible] terméke volt a német történetírásnak, 1843-ban jelentek meg. Dahlmann Frigyes ekkor bonni egyetemi tanár volt s egyike a legünnepeltebb tudósoknak és politikusoknak. Liberalis és alkotmányos magatartása egyszer állásába is került. Kolb György Frigyes még fiatal ember volt, a ki később résztvett a német 48-as mozgalmakban s ezért hét évig Svájczban kellett tartózkodnia. Művelődéstörténete három kiadást ért és évtizedeken át egyike volt a legolvasottabb könyveknek. Materialista felfogással, a positiv vallások, különösen a katholicismus megvetésével írta munkáit. Művelődéstörténete jeles tudományos alkotás, a maga komor színezésével is lebilincselő olvasmány, telve meglepő eszmékkel és termékeny gondolatokkal, de nagyon egyoldalú, nagyon elfogult, nagyon igazságtalan munka. Odáig megy, hogy a mohamedanismust nagy emphasissal dicsőíti a kereszténységgel szemben. Nem érti a kereszténység óriási culturjelentőségét, a katholicismus világtörténeti hivatását. Németországban nagy vihart támasztott a könyv megjelenése, nálunk is — a mint Bajza Wesselényinek dicsekszik — ugyancsak „felzúdult a fekete sereg" s miatta „a sötétség fiai, kivált a katholikus papság, átkot kiált rám" (VI. 439).[1] Kolb hatása megérzik Bajza világtörténetén is, de élessége mindenütt enyhítve van, zordon felfogása szelídítve.

Semmiképen sem fogható a Történeti Könyvtárhoz Bajza egy más vállalata: az Új Plutarch. Hartleben

[1] V. ö. Bajza és főleg Kolb elleni támadások, Religio és nevelés 1844. I. 43—47. sz., II. 4., 12—14. sz. Egyházi literaturai lap 1844. I. 19—23. sz., II. 6., 7., 9—12., 26. sz., l. még Ellenőr 1847. 228—231. l.

1842-ben már harmadik kiadásban indította meg Neuer Plutarchját, melyben a világtörténet kiválóságainak aczélmetszetű arczképét s a szélesebb értelemben vett nagyközönség igényeit szemmel tartó életrajzait adta ki ismeretlen írók tollából. Elhatározta, hogy egy magyar kiadást is ad e munkából s a fordításokra Bajzát kérte fel. 1845-ben indult meg füzetekben a magyar vállalat, egészen a németet követve. Az aczélmetszetek ugyanazok, a füzetek alakja is ugyanaz, csak a tükör nagyobb, úgy hogy $^1/_6$-dal több tér a magyar lapra, mint a németre. A szöveg többnyire szószerinti fordítás, bár elég gyakran akadnak összevonások is. Bővítés sehol sincs, még a négy magyar életrajzban sem (Zrinyi, Hunyadi, Thurzó, Bethlen). A német vállalatokból a szabadságharczig négy és utána még egy kötet jelent meg, a magyarból 1846-ban egy kötet és 1847-ben a második kötetből két füzet.[1] Bajzát ez időben az Ellenőr, majd a szinház, azután a Kossuth Hirlapja nagyon elfoglalta, a szabadságharcz után meg a kiadó nem volt hajlandó folytatni a vállalatot. A fordítás kevés gonddal készült s a munkának semmi komolyabb jelentősége sincs.

Ez évek munkájának javarészét azonban nem e fordítások kötötték le, hanem világtörténete. Magyar nyelven még nem volt a művelt nagyközönség igényeit kielégíteni tudó, a kor színvonalán álló világtörténetünk. Még mindig Gvadányi csonka és elavult

[1] Uj Plutarch, vagy minden korok és nemzetek leghiresebb férfiai és hölgyeinek arcz- és életrajza. A szöveg német eredetijét magyarázta Bajza. I. kötet, Pest 1846. I—XXIV. aczélmetszetű lap, 308., 4. l. 8°. II. k. XXV—XXXII. aczélmetszetű lap, 96. l. 8°. (Minden aczélmetszetű lapon hat arczkép.)

kisérlete volt a leghasználhatóbb világtörténetünk. Verseghy Millot-fordítása, valamint saját világtörténete a kezdet legkezdetén akadt el, Budai Ezsajás is csak az ókorral készült el. Ezután csak tankönyvek készültek sokáig.

A harminczas években két nagyobb arányú világtörténeti munka is indult meg, a Lassú Istváné és egy névtelené, de mindegyik még az ókorban elakadt. A magyar történelem már ekkor több feldolgozást is talált. Budai Ezsajás és Virág után újabban Péczely József és Horváth Mihály adtak igen használható kézikönyveket. Valóban elérkezett az ideje, hogy ezek párjául legyen egy világtörténetünk is.

Számolva a közszükséglettel, Hartleben felszólította Bajzát, hogy Becker 14-kötetes és igen elterjedt világtörténete nyomán írjon egy rövidebbet. Bajza nagy örömmel fogadta a felszólítást, hiszen most annak szentelhette egész erejét, a mire ifjúkora óta fordította „fösvényül megtakarított" minden idejét. Elvállalta a munkát, de nem egészen Hartleben felszólítása értelmében. Nevezetesen nem kötötte magát egészen Beckerhez, sőt nem is őt választotta vezércsillagául. A kiadóval úgy egyezett meg, hogy az egész munka négy kötetben 125 ív lesz s ő ivenkint 25 pftot kap (III. 391). A munka hétives füzetekben jelent meg, melyek 45 pkrajczárért árultattak. Az első füzet 1845 augusztusában jelent meg s az első kötet a kilenczedik csonka füzettel lett teljes. A kötet 1847-es évszámmal, valójában azonban 1848-ban jelent meg $58^1/_2$ ív terjedelemben. Ugyanekkor a kiadó jelentette azt is, hogy eredeti tervétől eltérően a 15 hétives füzet helyett 20-at fog adni s az egész munka 140

ív lesz, több azonban a zavaros idők miatt nem jelent meg Bajza világtörténetéből.[1]

Egy hosszabb előszó vezeti be a munkát. Ez elmondja a világtörténet keletkezésének történetét és kifejti Bajza történetírói programmját. Senki nem írt még úgy világtörténetet, hogy valamennyi forrást áttanulmányozta volna. A szakirodalom teljes felhasználása is évtizedek munkáját venné igénybe s viszonyaink közt megfelelő könyvtárak és pártolás hiányában ez sem lehetséges. Ezért ő nem vállalkozik másra, mint hogy a legjobb világtörténeti munkák alapján írja meg magyar világtörténetét. Felhasználta Heeren, Eichhorn, Pölitz, Bredow, Müller János, Luden, Becker, Wachtler, Wachsmuth, Gibbon, Schneller, Lacépède, Rotteck, Haug, Hegel, Guizot, Kortüm, Leo és mindenekfölött Schlosser világtörténetét. „Mindazon történeti anyag, mellyet itt az olvasó általam feldolgozva s czélomhoz alakítva veszen, tőlök van kölcsönözve. Itt-ott, ha nézetimmel egyeztek és kitűzött irányomhoz alkalmazhatók voltak, némellyiktől egész szakaszokat átvettem, mit annál kevésbbé tartózkodom itt őszintén nyilvánítani, mert méltatlannak tartom magamhoz még csak árnyékát is az olly gyanunak, mintha idegen

[1] Világtörténet. A legrégibb időktől korunkig. Írta Bajza. Első kötet. A hajdankor. Pest 1847. X. 931., 3. l. 8°.

Az életképek hozta az első hírt a munkáról (1845. I. 520) és később négy mutatványt közölt belőle, ú. m. *Bevezetés* Életképek 1845. II. 18, *A babyloniak s assyrok.* U. o. 1845. II. 132., *Sparta viszonyai a persa háború előtt.* U. o. 1846. I. 165, *Caesar urodalma és halála* 1847. I. 361. Általában az Életképekkel volt Bajza a folyóiratok közül legjobban. Verspályázatainak bírálója volt s ide adta újabb verseit is: *Honfidal.* Életképek 1845. I. 1, *Ébresztő* 1845. I. 101, *Deák Ferenczhez* 1845. II. 101.

tollakkal akarnám magam ékesíteni és mert nem én vagyok első a világtörténetírók közt, ki hasonlót téve. Az egyszer jól mondottat másképp mondani akarni azért, hogy új és eredeti legyen, csak az fogja, ki írásával nem annyira használni, mint dicskoszorút nyerni törekszik . . . A dolgozatok e nemében nem a másoktóli eltérés és különbözésben áll az eredetiség, hanem a czélszerű választásban, ügyes egybeállításban s általában a főérdem azon szellemben alapodik, melly az egész munkát átlengi, azon okszerűségben, melly által az események hosszú sora egymás közti egybeköttetésbe hozatik. Az eredetiség e neméhez, úgy hiszem, szabad leszen jelen munkáimnak szerény igényeket tartani" (VII). Azután fejtegeti ismeretes történetírói elveit. Jelszava az igazság, de nem tagadja meg alanyiságát, hiszen feltétlen tárgyilagosság úgy sem lehetséges. Nem éri be azzal, hogy az észhez szól, hatni akar a szívre, kedélyre, képzeletre is. Lelkesedést akar olvasói keblében támasztani minden nemesért, szépért. Soha nem téveszti szem elől Livius azon mondását, hogy a történetirásból meg kell tanulnunk történelmet, és pedig a multaknál jobb történelmet csinálnunk. A mult képeivel akarja nemzetét önzetlen hazafias munkára buzdítani.

Bajza világtörténete az 1844-ben új kiadásban megindult Schlosser—Kriegk-féle világtörténetet vette vezérfonálul. Schlosser műve a maga korában a legjobb kézikönyv volt. Nem hatotta ugyan át igazi kritikai szellem, előadása sem volt valóban művészi, de minden sorából igazságszeretet és az erkölcsi meggyőződés melege áradt s megnyerő volt egyszerű, világos előadása. E mellett az egész munka át volt itatva a kor sentimentalis szabadelvűségével, a minek

népszerűségét is jórészt köszönhette. Bajza Schlossert meglehetős híven követte, néha szinte fordította. Az Epigramma theoriája óta nem ragaszkodott ennyire forrásához. Művének felosztása, a tárgyalási sorrend, az egyes események megítélése mind Schlosserre vezethetők vissza. Mégis akadnak eltérések. Bajza pl. részletesen foglalkozik a világ és az emberi nem keletkezésének kérdéseivel, melyekről Schlosser hallgat. A keleti népek történetére általában nagyobb súlyt helyez mint Schlosser, a zsidók és aethiopok történetét erősen kibővíti, a phoeniciaiak culturjelentőségét élesebben kiemeli. A földrajzi viszonyokat behatóbb ismertetés tárgyává teszi Schlossernél és iparkodik több művelődéstörténeti szempontot bevinni tárgyalásába, mint német mestere. Mintha philosophiaibb szemüvegen nézné a történetet, a miben főleg Rotteck és Heeren munkái voltak segítségére. Azután Schlossertől eltérőleg minduntalan megcsendül soraiban bizonyos vezérczikkszerűség. Dícséreteit és megrovásait erősen a jelenhez intézve mondja el. Kikel a papi zsarnokság, a szellem lenyügözése ellen (90. l.), alkotmányosságot követel (293. l.), átkot mond a zsarnok fejedelmekre (612. l.) stb.

Ezek azonban csak apróbb szépséghibák, melyeket eléggé ment a negyvenes évek hangulata. Végeredményben alig rontják a munka összhangját. Mert sokféle átvétele mellett is igen harmonikus alkotás Bajza világtörténete. Csak azt vette át, a mi megfelelt történeti felfogásának. Munkájának alapeszméje az, hogy „minden hatalom az erkölcsökben alapodik s azon népektől, kik azt nem tudják megérdemleni, azokhoz megy által, kik erényekben gazdagabbak“ (547. l.). Ezért fektet olyan nagy súlyt a művelődéstörténetre,

mert az erkölcsökből és nem a külsőségekből akarja megmagyarázni a történelmet. A legmélyebb benyomást teszi az olvasóra az egész munkán átlengő méltóságos komoly erkölcsi meggyőződés. Sok hasznos ismeretet lehetett meríteni Bajza világtörténetéből, sok értékes tanulságot a jelenre nézve, de hatása legnagyobb az ethikai téren volt: a ki e könyvet elolvasta, megnemesülten, megjobbultan tette le kezéből.

A milyen harmonikus a munka hangulata, olyan szerkezete is. Három körülbelül egyenlő részre oszlik: a keleti népek, a görögök és a rómaiak történetére. E részeken belül arányosan kikerekített fejezeteket találunk. Összefoglalásaival ügyesen tud nagyobb szakaszokat szerves egészszé olvasztani. Ezek az összefoglalások különösen sikerült részei a munkának. Sok bennük az eredetiség, ma is olvasásra méltók. A mi a részleteket illeti, a legtöbb kedvvel ír a phoeniciaiakról, Athénről és a köztársasági Rómáról. Lelkesedik a nagy emberekért. Solonról (306), Periklesről (355), Nagy Sándorról (530), Hannibalról (624), az uticai Catóról (766), Caesarról (779) elragadtatással ír. Remekel egy-egy nagy történeti jelenet leírásában is. A salamisi csata (339), Carthagó lerombolása (658), Caesar meggyilkolása (771) felejthetetlen rajzok. Természetesen ezekben is Schlosser után indul.

A mi a nyelvet illeti, a világtörténet Bajza gyengébb művei közé tartozik. Nagyon sok a germanismus benne s mondatfűzése sem mindig szabatos. Bajza kénytelen volt gyorsan dolgozni. Ha meglehetős történeti olvasottsága volt is, szakszerű előtanulmányokat sohasem folytatott és most két év alatt ilyen nagy munkát kellett megírnia, mikor közben még más elfoglaltságai is akadtak. Havonként három ívnél többet nem tud el-

készíteni, panaszolja (III. 391), a mi ugyan ily körülmények között még mindig elég sok volt. A tárgy tanulmányozására fordítván ideje javát, nem fordíthatott elég gondot a nyelvre, a sietség meg is érzik rajta. A sietségnek kell tulajdonítanunk egy-két tárgyi elcsuszamlását is, valamint általában azt is, hogy annyira ragaszkodik Schlosserhez.

A közönség igen szívesen fogadta a munkát. A füzetek másfélezer példányban keltek el.[1] A kritika már nem fogadta osztatlan elismeréssel. Az első füzetek után ugyan Péczely József igen meleg méltánylattal írt róla (Budapesti Hiradó 1846. I. 365—66. sz.), de a hatodik füzet után már egy névtelen bíráló igen erősen leszólta (Budapesti Hiradó 1847. I. 604—610. sz.). Azzal vádolja Bajzát, hogy Schlosser—Kriegket szolgailag fordítja s be is mutat egy csomó párhuzamos helyet. Elismeri azonban, hogy vannak Schlossertől független részei is és hogy a munka mindenütt a tudomány legújabb színvonalán áll. Hasonlóan nyilatkozott Bajza világtörténetéről Palkovics Antal sárospataki tanár is (Budapesti Hiradó 1847. II. 641—47. sz.). Bajza e támadásokkal szemben egy a világtörténethez adott lapon arra hivatkozott, hogy előszavában jelezte, mily mértékben szándékozik felhasználni az idegen munkákat. Készült egy tüzetesebb válaszra is, de ez azután a zavaros viszonyok miatt elmaradt (III. 389).[2]

[1] V. ö. III. 389. l. és a Nemzeti Múzeum kézirattára. Quart Hung. 1400. sz. kézirata 48. l.

[2] Bajza történetírói munkásságát gáncsolja a legerősebben két ekkoriban megjelent irodalmi gúnyirat is: *Magyarkák.* Lipcse 1845. 108—109. l., *Irodalmi A. B. C.* Honderű 1847. Bajzáról II. 1. sz.).

Elmaradt a világtörténet folytatása is. 1847-ben már nagyon keveset dolgozhatott rajta Bajza, 1848-ban jóformán semmit sem. Pedig a közönség várta a folytatást. A közönség ezt a hangulatát használta fel Bajza néhány ismeretlen rosszakarója, mikor mint állitólagos előfizetők kérdést intéztek Bajzához, miért késnek a világtörténet és az Új Plutarch füzetei, szándékszik-e munkáit folytatni s ha nem, fizesse vissza nekik pénzüket (Figyelmező 1848. 13. sz.). Bajza erre azt felelte, hogy egyik munkájára sem lehetett előfizetni, hanem csak a már megjelent füzetek árultattak. A kérdezők sem fizethettek elő s igy nincs mit visszakövetelniök. Vállalatait folytatni fogja s a zavaros idők mellett azért is késett eddig a világtörténet, mert a censura megszünése következtében mindazt, a mit a középkorról megírt, újra kellett dolgoznia „Kevesen tudják annyira, mint én, mi csonka története fogott lenni az a középkornak, mellyet az osztrák-magyar censura alatt irni lehetett volna; én, ki körülbelül húsz éven át szemeimmel láttam azon borzasztó sáfárkodást, mellyet e censura a magyar szellemi világban végbevitt“ (*Világtörténetem és Plutarchom folytatása iránt.* Kossuth Hirlapja 1848. 65. sz.).

Volt a késedelemnek egy oly oka is, melyet nem tárgyalt meg a nyilvánosság előtt Bajza. Lassabban haladt a munkával, mint előre gondolta s igy kénytelen volt előlegeket felvenni a honorariumból. A hajdankor befejezésekor az egész hátralévő három kötetre már csak 405 pftja volt a kiadónál. Bajza a szerződés felbontására gondolt már, de aztán kölcsönös engedékenységgel olyanformán egyezett meg Hartlebennel, hogy Bajza vállalhat más jövedelmező állásokat is és

a világtörténetet lassabban folytassa.[1] De ha lassabban is, mégis komolyan akarta folytatni munkáját.

Erre vall az is, hogy kéziratban elkészült a középkor eleje is.[2] A megmaradt részletek, úgy látszik, még a censura számára készültek. Összesen három egész (*Középkor*, *Theodorich és a keleti góthok*, *A vandalok*) és egy töredékes fejezet (*A keleti birodalom*) van meg. Ezekben is Schlossert követi Bajza. Tőle veszi a középkornak négy részre osztását is. Meglehetősen eredeti a középkornak bevezetésül álló összefoglaló jellemzése. E részletekből azt a benyomást nyerjük, hogy a középkor kevésbbé sikerült volna az ókornál. Bajza kora nem tudta még kellőleg értékelni a középkort és intézményeit. Történetietlen rationalista szempontokból indulva ki, törtek pálczát gondviselésszerű culturhivatást betöltő eszmények és intézmények felett. Bajza osztozott kora felfogásában. Rationalista gondolkozásának már az ókori részben többször kirívó tanujelét adta (141., 840. l.), el lehet gondolni, hogy megszabadulva a censura nyügétől, beleesett volna a kolbizmusba.

A középkor e töredékeivel maradt csonkán Bajza világtörténete, befejezetlenségével osztozva magyar előzői sorsában. De mint töredék is emlékezetes alkotása világtörténetirásunknak. Szabadságharcz előtti világtörténetirásunknak ez a legjelesebb alkotása, mely ha befejezést nyer, világtörténetünk körülbelül elérte volna magyar történetírásunk akkori színvonalát. Bajza világtörténete méltó párja lett volna, ha talán nem is Horváth magyar történelmének, mindenesetre a Péczelyének.

[1] V. ö. III. 391, továbbá Quart Hung. 1400. 49. l.

[2] E töredékek a Nemzeti Múzeum kézirattárában némi heterogén más anyagokkal. Quart. Hung. 1400.

Ezzel a jókora munkával lezáródott Bajza történetírói pályája. Sikereiben, értékében nem fogható Bajza kritikusi vagy költői pályájához, de történetírói munkássága is megérdemli figyelmünket. Bizonyos az, hogy ha teljes képet akarunk adni Bajza írói működéséről, meg kell emlékeznünk történetirói törekvéseiről is és ha teljes képet akarunk festeni történetírásunk fejlődéséről, be kell számolnunk Bajza érdemeiről is.

IV.

Közéleti szereplése végső szakaszán a politikára adta magát Bajza. A legutóbbi időkig szinte ismeretlen volt hazánkban az az írói typus, mely minden erejét az irodalomnak szenteli, melynek egész érdeklődését az irodalom köti le. A magyar író a legnagyobb figyelemmel kísérte a politika fordulatait s többnyire bele is kóstolt valamennyire a politikai életbe. Bajzát sokáig látszólag csak az irodalmi élet foglalkoztatja, de csak látszólag. Egyrészt u. i. az irodalmi életet is mindig a magyar közélet egy részeként fogta fel, másrészt meg a lelkében szunnyadó nemesi hagyományok, jogi tanulmányai, történeti olvasmányai, megyei szolgálata, a 25-iki országgyűlés, mind ébren tartották benne az érdeklődést a magyar politika iránt. Kisfaludy Károly írói körében is tápot nyert ez érdeklődése. Kisfaludyékat ugyanannyira izgatta a politikai, mint az irodalmi élet, csakhogy az előbbiben laikusok voltak. Széchenyi azonban tudta méltányolni az írók politikai állásfoglalását és Kisfaludyval és híveivel barátságot kötött, őket saját politikai törekvéseinek megnyerte. Kisfaludynak szánta lapja szerkesztőségét is s ha ez közbejött halála miatt nem is vehette

kezébe a lapot, a szerkesztő, Helmeczy, mégis az ő köréből került ki. Eredetileg Bajza lett volna a Jelenkor segédszerkesztője (VI. 405), de aztán csak melléklapját szerkesztette egy félévig. Széchenyi Bajzát is igen sokra becsülte, akadémiai reformeszméit vele beszélte meg s általában politikája egyik legmegbízhatóbb oszlopának tartotta a tudományos és irói világban. Bajza ez időben valóban szívvel-lélekkel Széchenyianus volt. Igen nagy érdeklődéssel olvasta Hitelét s czikket is akart róla írni (VI. 317). Ez ugyan elmaradt, de lebirálta a Széchenyit támadó Dessewffyt.[1]

Széchenyi politikáját képviselte volna Bajza lapja is, melyért 1835-ben folyamodott. 1834-ben megszünt a bécsi Magyar Kurir. Folytatásáért hárman is folyamodtak: Csató Pál, Markovics József ügyvéd és Bajza. Bajza Világ czímen akarta folytatni. Hetenként háromszor jelent volna meg egy-egy ivnyi terjedelemben s lett volna Füzér czímen egy irodalmi melléklapja is. Félévi cautióért Fáy András vállalt kezességet. A helytartótanács mind a három pályázót alkalmasnak találta a szerkesztésre s mikor az udvari cancellaria határozottabb javaslattételre szólította fel, akkor is Bajzát és Csatót egyformán ajánlotta, Bajzát szélesebb körű irodalmi munkásságáért, Csatót nagyobb nyelvismeretéért.[2] Bajza bizott benne, hogy Földváry Ferencz bécsi összeköttetései megszerzik számára az engedélyt s már a lap anyagi ügyeinek szervezésével is foglalkozott (I. 78; VI. 420). A dolog évekig húzódott, végre is nem ő és nem Csató kapott lapindítási engedélyt, hanem Orosz József.

[1] V. ö. Akadémiai Értesítő, 1908. 83. l.

[2] Ferenczy József id. m. 52—54. l.

Politikai laphoz nem jutva, indította meg az Athenaeumot, melyből eleve ki lett volna zárva minden politika. Azonban helyesen jegyezte meg a folyóirat egyik censora, hogy a lap minden czikkének rejtett politikai tendentiája volt (Szemere-Tár 15, LIV). Bajza valóban felhasznált minden alkalmat liberalis politikai nézetei elhintésére, a nemzetiségi vitában pedig egyenesen beleszólt egy actualis politikai kérdésbe is. Még fontosabb ennél Vörösmarty állásfoglalása a Széchenyi—Kossuth-vitában, mely a trias szakitását jelentette Széchenyi politikájával. A mint az egész ellenzék, Bajzáék is, lassan elfordultak Széchenyitől. Vörösmarty is, Bajza is szorgalmas látogatói voltak az ellenzék pesti gyülhelyének, a Pesti Körnek. Itt már nem Széchenyitől várták a nemzet vezetését, hanem Deáktól, Wesselényitől, Kossuthtól. Vörösmartyék különösen az első kettővel voltak szorosabb viszonyban, Bajza is intimebb barátságban volt velük.[1] Wesselényi elfogatása és szenvedései mély hatást tettek az egész körre, Bajzára is,[2] de egyelőre még Deák szigorúan alkotmányos gondolkozása által vezéreltették magukat. Ezeknek az időknek szép emléke Bajzának Deák Ferenczhez irt emléklapja.

Az 1843—4-iki országgyülés után kezdődött a kormány és ellenzék küzdelmének az a phasisa, mely a 48-as törvények megalkotásához vezetett. A kormány mintegy parlamentarissá akart alakulni, többséget akart magának teremteni. A megyékre vetette magát és ravaszsággal és erőszakkal több helyt sikert is ért el. Azután magáévá tette a haladás eszméjét, a mi által sokakat, köztük Széchenyit is, megnyert

[1] V. ö. levelezésüket VI. 438—440. Irodalomtört. Közl. 1900. 441; 1906. 240. l.

[2] V. ö. Bártfay László naplójának feljegyzéseit.

magának s valóban közgazdasági téren nemsokára eredményeket is mutatott fel (Tisza-szabályozás). A kialakulni kezdő conservativ-haladó kormánypárt központi szervéül megalakitotta a pesti Gyüldét. Az ellenzéket a kormány e lépései meglehetősen zavarba hozták. A haladás eszméje megszünt az ellenzék kizárólagos monopoliuma lenni. Azután a míg az ő védegyleti mozgalma meglehetős fiascóval végződött, a kormány a positiv alkotások terére lépett. E mellett az ellenzék sorait testvérharcz pusztította. A Pesti Körből kivált a Nemzeti Kör és kitört a municipalisták és a centralisták harcza. Az ellenzék vezérférfiai belátták, hogy egységes pártként tudják csak felvenni a harczot a kormány új taktikájával. Hosszas tanácskozások után 1847 június 5-én egyesült az ellenzék a Deák szerkesztette Ellenzéki nyilatkozat alapján. Ebben az óvatosan megfogalmazott nyilatkozatban benne van az ellenzék minden árnyalatának az óhaja, a sérelmek orvoslása, az ország részeinek egyesítése, a jobbágyság eltörlése, sajtószabadság, parlamenti felelős kormány, megyei önkormányzat stb. Az új ellenzék központi szerve a Pesti Kör és a Nemzeti Kör egyesüléséből keletkezett Ellenzéki Kör lett.

Az Ellenzéki Kör magáévá tette a Pesti Kör egy határozatát, mely szerint Bajza megbízatott egy politikai zsebkönyv szerkesztésével, mely zsebkönyvnek főczélja az volt, hogy felvilágosítsa a nagyközönséget, különösen a vidéket, az ellenzék törekvéseiről. Így jelent meg 1847-ben Bajza szerkesztésében az Ellenőr.[1] Az Ellenőr ma is egyike legtartalmasabb

[1] Ellenőr. Politicai zsebkönyv. A pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszté Bajza. Németországban 1847. IV. 587., 2. l. 8°.

politikai könyveinknek. Találkozunk benne az akkori ellenzék majd minden kiváló tagjának a nevével s az ellenzék legkülönfélébb törekvéseit a kor tudományos szinvonalán álló szakczikkek képviselik. Az ellenzék általános hivatásával foglalkozik Fáy András bevezető czikke, Szemere Bertalan az esküdtszékek behozatalát, a honosítás korlátozását és a halálbüntetés eltörlését sürgeti, Szalay a vallások egyenjogúsitását, Irinyi a censura eltörlését, Lukács Móricz liberalis egyesületi jogot követel, nemzetgazdasági és pénzügyi reformokat fejtegetnek Kossuth, Beniczky Lajos és Húnfalvy Pál, Horváth Mihály megírja az 1802-iki országgyűlés történetét, közlik Kisfaludy Sándornak az insurrectióra vonatkozó levelét, itt jelenik meg Bajza *Nemzetiség és nyelv*e, a szépirodalmat meg Vörösmarty és Petőfi 3—3, Garay 2, Vachott Sándor, Erdélyi és Vajda Péter 1—1 verse képviselik. „Igen határozott hang uralkodik benne, de azt hiszem, semmi törvény-ellenes nem“ — irja róla Bajza (VI. 435). Hozzátehetjük, a határozottság nagyfokú türelmetlenséggel párosul a kormány és pártja, valamint Ausztria és a dinasztia iránt. Bármilyen értékesek és magas színtájon mozgók is czikkei, erősen pártszellem szól belőlük. A könyv szinte beharangozója a szabadságharcznak.

Bajza akadémiai előadásán kívül egy kis előszót s egy hosszabb jegyzetet irt a könyvbe. Előszavában elmondja a könyv keletkezésének történetét és hevesen kikel a censura ellen, mely miatt nem jelenhetett meg Magyarországon. Pedig nincsen ok erre a kegyetlen censurára, az ellenzék nem olyan veszedelmes, mint Bécsben hiszik. „Mi baráti vagyunk az őszinte, bátor, szabad szónak, minő alkotmányos em-

berekhez illik, de semmi lázító és forradalmi eszmék nem lobognak agyainkban. Semmi igazságos dolog felforgatására nem törekszünk, hanem csak a magyar függetlenséget és alkotmányosságot akarjuk fenntartani és megőrzeni s a 19.-ik század emberibb szellemével összhangzásba hozni“ (III. l.). — Jegyzetében (228—231. l.) igen ingerülten fakad ki újra a censura s különösen a katholikus pap-censorok ellen, kik annyira visszaélnek hatalmukkal.

Az Ellenőr tanusága szerint Bajza a Deák-féle mérsékeltebb ellenzéktől is kezd elszakadni s közeledik Kossuth táborához. Vele a Pesti Hirlap és az Athenaeum fegyverbarátsága idején melegedett össze, de személyes viszonyuk sohasem lett oly bizalmas, mint volt a Deákkal és Wesselényivel való. Ha Deáktól is távozóban volt Bajza, már egy tenger választotta el egykori vezérétől, Széchenyitől. Széchenyi is csak haraggal emlékszik meg róla. Bánja, hogy az Akadémiát megalapította. 1848 márczius 6-án Tasner Antalhoz intézett levelében hevesen kiront a trias ellen. „Azon ostoba Schedel vagy Toldy“ s Vörösmarty, meg Bajza megrontották az Akadémia szellemi részét, úgy hogy már „nem egyéb mint revolutionarius club.“ De majd ő visszavonja alapítványát s másokat is rábir erre „und die Fütterungs-Anstalt der verkappten Demagogen hat ein Ende“.[1]

Ha nem is a demagogia, de a revolutio felé útban volt valóban Bajza és az egész magyar közélet. A márcziusi napokat nem nézte közömbösen a Nemzeti Szinház igazgatói hivatalából, hanem a megértés és lelkesedés érzelmeivel. A márcziusi napok hozták meg

[1] Széchenyi István levelezése III. 600 (Zichy Antal kiadása).

neki az első politikai szerepet a szabadságharcz évében. A helytartótanács kinevezte a sajtó útján elkövethető vétségek és kihágások elbírálására kiküldött 25-tagú ideiglenes bizottság tagjává (I. 118). A helytartótanács bizalma alig tisztelhetett meg méltóbb férfiút e kitüntetéssel, mint az írói tisztesség rendületlen bajnokát s a sajtószabadság bátor követelőjét. Pár hét mulva már szentesített törvények intézkedtek a sajtószabadság ügyében s Bajza e hivatala megszünt, de a közéleti szereplés vágya már egészen elkapta. Ideges türelmetlenséggel várta, hogy a szinházat elhagyhassa és egészen a publicistikára adja magát. Az irodalmi sajtó-élet megteremtője hivatást érzett magában a politikai sajtó-élet újabb szervezésére.

Mert a sajtó felszabadítása nagy mértékben áttörte a politikai sajtó eddigi kereteit, eddigi berendezését. A hírlapirodalom hihetetlen mértékben fellendült s nem érezvén már magán az államhatalom argusi szemeit, ugyancsak kihasználta az új szabadságot. Notorius conservativ lapok vedlettek át máról holnapra szélső radicalis közlönyökké s a sok új lappal együtt egymásra liczitáltak túlzásaikkal. A kormány ekkor még bízott a békés megoldás lehetőségében, ezért egy saját organummal irányitólag akart hatni a zűrzavaros lármától felzaklatott közvéleményre. Különösen a vérbeli ujságíró, Kossuth, érezte a szükségét egy kormánylapnak. Állásánál fogva s nagyarányú más elfoglaltsága miatt maga nem állhatott egy lap élére, hanem oly férfiúra bízta lapja szerkesztését, a ki politikájának hű letéteményese volt s kinek neve garantiát nyujtott arra nézve, hogy Kossuth politikája méltó sajtóképviseletre talál. Ez a férfiú Bajza volt, a ki

1848 július 1-én indította meg *Kossuth Hirlapját*. A lap neve elárulta már, kinek a politikáját követi, de azért Bajza szerkesztette egészen önállóan és teljes felelősséggel. Kossuth nyilvánosan nem óhajtotta magát teljesen azonosítani a lappal. Félreértések elkerülése végett Bajza egyszer ki is jelentette, hogy Kossuth tulajdonosa ugyan a lapnak, de nem szerkesztője is, a lap czikkeiről előzetes tudomással nem bír és csak a nevével ellátott czikkek tekintendők személyes véleményének (*Tájékozások e lap szerkesztése iránt.* Kossuth Hirlapja 15. sz.). Természetes, ha volt is igazság a dologban, a lap politikai czikkeit mégis többé-kevésbbé Kossuth sugalmazta, de hivatalos állása miatt nem vallhatta nyiltan a saját politikájának azt, mikor a Kossuth Hirlapja egyszer-egyszer ellentétbe került a kormánynyal. Pl. mikor Bajza kijelentette, hogy ő nem adna egy szál katonát sem az olasz forradalom leverésére (Koss. Hirl. 21. sz.).

Kossuth Hirlapja hétfő kivételével naponta négy hatalmas ívrét oldalon háromhasábosan szedve jelent meg. Előfizetési ára helyben 10 pft volt. Munkatársainak száma 50—60 ra tehető. Belső munkatársai Ábrányi Emil, Garay — a ki augusztusban és szeptemberben segédszerkesztő is volt[1] —, Gyurmán Adolf, Matisz Pál és eleinte Toldy voltak, míg a szerkesztés alrendűbb teendőit Dobrosi, Stuller és Vörös vitték.[2] Toldy a tárczarovatot vezette tisztára tudományos tartalommal s élénk kapcsolatban a forradalmi mozgalmakkal; ez a tárczarovat azonban még az első hónapban megszünt. Rendes vezérczikkírói a lapnak Ábrányin

[1] V. ö. Ferenczy József: *Garay János* 161. l.
[2] L. Irod.-tört. Közl. 1903. 105. l.

kivül Barsi József, Húnfalvy Pál, Kolmár József, Révész Imre, Szarvady Frigyes, Szeberényi Lajos, báró Wesselényi Miklós és mindenekfelett Kossuth voltak. A kisebb fontosságú munkatársak közül gyakrabban találkozunk Benczur János, Beöthy Zsigmond, Bírányi Ákos, Fábián Dániel, Gorove István, Húnfalvy János, Kőváry László, Krizbai Miklós, Samarjay Károly, Szabó Károly, Szathmáry Károly, Szokolay István, Szontagh Gusztáv stb. nevével, de akadnak czikkek gróf Batthyány Lajostól, Egressy Gábortól, Petőfi Sándortól, Tompa Mihálytól és Vörösmarty Mihálytól is. A szépirodalmat mindössze két vers képviseli, Garay Uniója és Czuczor Riadója (Kossuth Hirlapja 7., 149. sz.). A lap rendesen vezérczikkel kezdődött, melyet a hivatalos közlemények s igen bő országgyűlési tudósítások követtek, ezeket a fővárosi és vidéki politikai hirek és harcztéri tudósítások váltották fel s a külföldi rovat zárta be a lapot. A hirszolgálat elég lassú és hiányos, a mint Bajza maga is elismeri (Koss. Hirl. 134. sz.), de nagyjában hű képet ad a helyzetről. A külföldi rovat a többi lapénál jóval jelentékenyebb, de a háború kitörése után elsenyved. Különösen érdekesek a lap bécsi és innsbrucki értesülései.

A lapnak legérdekesebb rovata a vezérczikk volt. E rovatban találkozunk a leggyakrabban Kossuth nevével. Mint miniszter még bizonyos tartózkodással mondja ki nézeteit, de lemondása után megkezdi forradalmi agitatióját (Koss. Hirl. 65. sz.). A mint Kossuth pályája e napokban emelkedett a legmagasabbra, úgy újságirói művészete is. Az ő czikkeiből kisérhetjük a legjobban nyomon azokat a hangulati változásokat, melyeken az egész nemzet átment e félév alatt s

mely a legalkotmányosabb intelligentiát nyílt forradalomba sodorta. Itt látjuk a bizakodó gyülekezést az első népképviseleti országgyűlésre, a remény és kétkedés, a loyalitas és türelmetlenség sajátságos vegyületét az első hónapokban, a hetekig tartó kínos vergődést a törvényesség látszatának, az uralkodó iránti hűség külsőségeinek fenntartásáért, majd a halálra szánt elkeseredett harczi riadót minden és mindenki ellen, ki a nemzet ügye ellenségének mutatkozik és végre, mikor a helyzet végleg tisztázódik, a féket nem ismerő, félelmetes harczi kedv tomboló kitöréseit. Minden érzékünket hatalmába kerítő fenséges zuhatagként dörög le előttünk Kossuth fáradhatatlan rhetorikája. Velőkig ható bűvös pathosa a forradalom paroxismusában vergődő nemzet érzésének a leghatalmasabb kifejezője. Lehetünk Kossuthról bármilyen véleménynyel, tarthatjuk politikai szereplését elhibázottnak, de bizonyos az, hogy oly mértékben, mint ő, soha senki sem lett a magyar nemzet egyetemének vezére, nemzete szívébe senki, még Rodostó nagy bujdosója sem, írta be annyira nevét, mint ő. S ezt elsősorban e hónapok legendaszerű történetének köszönheti. És e történelem megcsinálásában káprázatos egyéni fellépése mellett volt része a Kossuth Hirlapja czikkeinek is.

Ez adja meg a Kossuth Hirlapja jelentőségét és óriási hatásának titkát. A mint a nemzet Kossuth ajkáról leste a szót, utána indult tűzön és vízen, úgy az újságolvasók a Kossuth Hirlapja után igazodtak. Talán még az Athenaeum ítélete sem volt annyira döntő irodalmi kérdésekben, mint a Kossuth Hirlapjáé politikaiakban. Hogy a ma ítélete talán osztatlanabbul írja alá az előbbi nézeteit, mint az utóbbiét, lehetsé-

ges, de bizonyos az, hogy a nemzet közvéleményét teljesebben képviselte a maga idejében a Kossuth Hirlapja, mint az Athenaeum. Kossuth Pesti Hirlapja mellett ez volt a XIX. század első felének legkitünőbb magyar politikai lapja, a szabadságharcz közlönyei között meg kétségtelenül a legelső. Hogy a nemzet mennyire szerette, mutatja előfizetőinek, a korhoz képest, óriási száma. A míg ugyanis ez időben a Pesther Zeitungnak 3200, a hivatalos Közlönynek és a Népbarátnak 3—3000, a Pesti Hirlapnak 2800 előfizetője volt, addig a Kossuth Hirlapjának 5000.[1]

Bajza szerkesztői működéséről igen jellemzően írja Toldy: „E lap vezetése őt ama végzetteljes év másod felében annyira elfoglalá, hogy saját munkái megakadásán túl czikkek írására sem érkezvén, ez ideje önfeláldozás közt és dicsőség nélkül folyt el.“[2] Valóban a szerkesztői gondosság nyomát megtaláljuk minden számban, de magát a szerkesztőt igen ritkán. Többnyire csak jegyzetei árulják el jelenlétét. Ezekből néha egész kis czikkek keletkeznek (Koss. Hirl. 53., 97., 98. stb. sz). Mindig okos megjegyzéseket tartalmaznak, de természetesen alárendelt jelentőségüek maradnak. Akad néhány önálló czikke is. Ilyen mindenekelőtt egyetlen vezérczikke (*Doblhoff beszéde az osztrák országgyülésen.* Koss. Hirl. 38. sz.), mely Doblhoff osztrák belügyminiszternek egy a horvát kérdésben hozzá intézett interpellatióra adott kertelő válaszát bonczolja Bajza ismeretes polemikai készségével tönkre. E czikken kívül csak néhány helyreigazí-

[1] E számok ki vannak számítva a Kossuth Hirlapja 122. számában közlött adatokból.

[2] Toldy: *Emlékbeszéd Bajza József felett.* 14. l.

tása van. Pár apróság mellett (*Egy kis szelíd polemia.* Koss. Hírl. 31. sz., *Lapunk 85-ik számában.* Koss. Hirl. 89. sz., *Figyelmeztetésül.* Koss. Hirl. 152. sz.) ilyen a mindenütt antisemitismust szaglászó Zerffinek adott válasz (*Az Ungarnak.* Koss. Hirl. 141. sz.), valamint a világtörténeti polemia a Kossuth Hirlapjával egyébként is kötözködő Vida Károlylyal (Figyelmező 1848. 13., 17., 20., 48., 52. sz., Koss. Hirl. 52., 102. sz.). Bajza leghevesebb polemiája a Kossuth Hirlapjában Illucz Oláh Jánossal, a Nemzeti Politikai Hirlap szerkesztőjével volt. A Nemzeti Politikai Hirlap a conservativ Nemzeti Ujságnak volt liberalis folytatása, a mint szerkesztője is gyüldei újságíróból a márcziusi napokban csapott fel a radicalismus bajnokának.

Szeberényi Lajos egy czikkében reactionariusnak mondta Illucznak a vallásoktatás ügyében elfoglalt álláspontját s általában szemére hányta, hogy még mindig kaczérkodik a reactióval (Koss. Hirl. 139. sz.). Illucz hányaveti válaszára (Nemzeti Politikai Hirlap 182. sz.) Szeberényi egy hosszabb czikkben, Bajza meg egy szerkesztői jegyzetben mutattak rá Illucz elvtelen köpönyegforgatására (Koss. Hirl. 143. sz.). Illucz nagy haragra gerjedt, Bajzát antikatholicismussal vádolta meg s felmelegítette a Bajza költői és történetírói plagiumairól szóló historiát (Nemzeti Pol. Hirl. 1848. 187., 188., 190., 193., 195. sz.). Bajza két válaszában kimutatta az antikatholicismusi vád tarthatatlanságát és igen éles hangon elítélte Illucz politikai erkölcstelenségét (*Folytatása egy szegény fej mosdatásának. Harmadik s reménylem ezúttal végső mosdatása egy szegény fejnek.* Koss. Hirl. 146., 149. szám).

1848 deczember 31-én jelent meg a Kossuth Hirlapja 157. száma, mely semmivel sem árulta el, hogy az utolsó szám is. A móri csatavesztés hírére azonban a kormánynak és a compromittáltaknak sürgősen el kellett hagyniok a fővárost. Bajzának is. Így pont egy félévi fennállás után megszünt a Kossuth Hirlapja.

A főváros visszafoglalása után Bajza később újra megindította lapját. Az új lapból, a *Futár*ból azonban összesen csak egy szám jelent meg 1849 július 1-én, mert július 2-án Kossuth híveivel együtt Szegedre volt kénytelen vonulni.[1]

A Futár előfizetési ára és formája ugyanolyan volt, mint a Kossuth Hirlapjáé, csak négy- s nem háromhasábosan volt szedve. Úgy látszik, munkatársai is körülbelül ugyanazok lettek volna. Most is Kossuth politikáját képviselte volna, tehát már elhatározottan köztársasági párti s a Habsburgokról hallani sem akar. Köztársasági hangok már a Kossuth Hirlapjában is meg-megpendültek, de a Futár minden közleménye az április 14-iki alapon áll. A tartalmas szám főleg az orosz betöréssel foglalkozik. Közli Horváth Mihály kereszteshábort hirdető szózatát és az európai interventióban reménykedik. Bajzától valónak látszik a vezérczikket követő s az elmult félévre visszatekintő politikai fejtegetés. Elszánt, férfias hang szól belőle, de kevés reménység.

A Futár egyetlen száma zárja le Bajzának nemcsak publicistikai működését, hanem tulajdonképen egész írói pályáját. E hosszú és érdemes pályának

[1] Egyetlen ismeretes rongált példánya a Nemzeti Múzeum hírlaptárának 48—49-es gyűjteményében.

igen jelentéktelen része volt a politikának szentelve, de Bajza munkássága itt is nyomokat hagyott, másrészt ezzel nyerte mintegy betetőzését. A Kossuth Hirlapja szerkesztőjének nevét ismernők ma is, ha nem Bajzának hívták volna is.

IX. FEJEZET.

Családi élet.

I. A szabadságharcz előtt. — II. A bujdosás. — III. A szabadságharcz után.

I.

Bajza 1829 derekán telepedett meg Pesten végleg. Rögtön elhelyezkedett abban a körben, melynek már évek óta kedvelt tagja volt: Kisfaludy Károly körében. Toldy vezette őt egykor e körbe s vele is volt a legbizalmasabban, de őszinte szeretettel és tisztelettel vonzódott Kisfaludy Károlyhoz és meleg barátsággal Vörösmartyhoz, Bártfayhoz, Stettnerhez és Helmeczyhez is. Kisfaludy köre tagjaként szerepelt mindenütt, e körrel együtt ismerkedett és barátkozott ekkoriban még majdnem kizárólag irói körökben. Kisfaludy Károly lakása, Bártfayék estélyei, Fáy András háza voltak rendes találkozóhelyeik. Női társaságba nagyon keveset járt s hölgyekkel jóformán csak Bártfayék estélyein találkozott. Bártfayné salonja volt a fővárosnak legelőkelőbb irodalmi salonja.[1] Bártfay maga is író volt, de eredetibb tehetség hiján korán elhallgatott, az irodalom iránti érdeklődés azonban továbbra is megmaradt benne s

[1] V. ö. Toldy Ferencz: *Irodalmi társasköreink emlékezete.* Budapesti Szemle VIII. k. 11—14. l.

minden szabad idejét — a gróf Károlyi-családnak volt ügyvéde — író barátai körében töltötte. Neje, Mauks Józéfa igen eszes és művelt, nemes hajlamokkal megáldott nő volt, kinek gyöngéd, finom modoráról és bájos egyéniségéről elragadtatással emlékszenek meg kortársai. A házaspár gyermektelen volt s házaséletük sem volt egészen felhőtlen Bártfay naiv donjuani hajlandóságai miatt. Hogy házuk csendjét megélénkítsék, maguk köré gyűjtötték az írókat, másrészt meg rendesen tartottak maguknál egy-egy rokonleányt, kinek kedvéért aztán női társaságot is fogadtak házuknál. Az estélyeken a kör írótagjai bemutatták egy-egy új munkájukat, meghányták-vetették terveiket és a férfiak ítélete, a nők szépérzéke irányítólag hatott rájuk. „A női báj és gyöngédség varázsa, a költészet, hazafiság és barátság szelleme olvadt össze ez estélyeken.“ [1] Bajza nagyobb arányú társasági életre kevéssé volt berendezkedve, társas igényeit ez a kör egészen kielégítette. Ide szívesen eljárt, itt szerették is, másutt idegennek érezte magát és zárkózott modora miatt kedélytelennek tartották.

A mi anyagi ügyeit illeti, azok az első öt-hat évben éppen nem voltak rózsásak. Biztos jövedelme csak az a 350 vftnyi bérösszeg volt, a mit Antal bátyjától kapott. Ez édes-kevés volt s nem állott arányban Bajza úri hajlamaival. Nagyon is rá volt tehát utalva írói keresményére. Ezért fordítgatott, vállalt szótári és szerkesztői munkálatokat. Sajnos, biztos adatok nem állanak rendelkezésünkre, így csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg Bajza írói jövedelmeit. Az

[1] Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* 1890. 149. l.

1829—35 közötti években Bajza írói keresménye 500—600 pengő forintra rúghatott évente. Bizony ebből elég szerényen kellett élnie.

1835-ben kezdett anyagi helyzete kedvezőbbre fordulni. Ez év közepén végre megkapta 500 pftnyi akadémiai fizetését, 1837-ben megindult az Athenaeum, melyből az első években mintegy 1500 pftnyi szerkesztői jövedelme volt, 1837-ben szinigazgató is lett 500 pft tiszteletdíjjal. Mindent összevéve 1837 és 1838-ban Bajzának már 2500—3000 pft évi jövedelme volt, a mi az akkori viszonyok közt igen jelentékeny összeg volt.

Ilyen körülmények között elérkezettnek látta az időt Bajza arra, hogy családot alapítson. Választottja már évek óta megvolt Csajághy Júlia személyében. Júlia régi birtokos nemes családból származott. Szülei Csajági Csajághy János és nemes Takó Zsuzsánna voltak, kik Csepen és Komáromban gazdálkodtak. Nyolcz gyermekük volt. Júlia 1818-ban született. Bajza, úgy látszik, még a pozsonyi országgyűlés idején ismerkedett meg a családdal, két barátja, Stettner és Thaly Antal révén, kik rokonságban voltak Csajághyékkal. A fiatalok között igen korán szerelem keletkezett, egymást jegyeseknek tekintették, legalább 1833-ban Bajza, ha tréfás modorban is, már mint menyasszonyáról emlékszik meg Júliáról (VI. 391). Júlia nénje, Erzse, Pestre ment férjhez Csapó János táblabíróhoz. Így Júlia gyakran megfordult a fővárosban is, sőt járatos volt írói körökben is, pl. Fáy Andrásékná.[1] Ez az évekig húzódó szerelem

[1] V. ö. leánykori levelét (1837 márcz. 31) Fáyhoz a Nemzeti Múzeumban. A Csajághyakra nézve l. a *Vörösmarty emlékkönyvét* 1900. 77—79. l.

magyarázza egyszersmind azt a nagy közönyt, melyet Bajza juristakori szerelmei után a nők iránt tanusított.

Mikor mind Bajza anyagi helyzete, mind Júlia életkora megengedte a házasságot, az esküvő 1838 márczius 30-án megtörtént. Nem Csepen, sőt a 38-iki árvíz miatt nem is Pesten, hanem Csapó Jánoséknál Tápió-Szent-Mártonban. Tanuk Csapó János és Szabó József táblabírák voltak. A frigy egyike volt a legboldogabbaknak. Ritkítja párját az a valóban bensőséges családi élet, melynek képe Bajzának feleségéhez intézett leveleiből elénk tárul. Bajza, a hidegnek tartott kérlelhetetlen polemikus, csupa szív a családi életben. Némelyik levele olyan, mintha legszebb verseit olvasnók. És Bajzáné mindenképen méltó volt férje szerelmére. Nem volt valami nagyképzettségű nő, de igen kedves, eszes teremtés, a ki férjére bízta az irodalom gondjait, magát egészen családjának szentelte. Nem akart más lenni, mint jó háziasszony, jó anya és urának hűséges élettársa. Mikor azonban elkövetkezett a megpróbáltatás ideje, megmutatta, hogy több is tud lenni. Bátor kézzel vette át a családi élet vezetését, mindent elkövetett szegény férje szenvedéseinek enyhítésére és tisztességesen felnevelte gyermekeit. Férje halála után az ő emlékének szentelte életét, a mellett hogy soha meg nem törő kedélyével, derűs resignatiójával elhunytáig (1885 május 24) családjának és rokonságának vigasztalója maradt.

Bajza nem a legolvadozóbb férj (Ir.-tört. Közl. 1908. 325. l.), feleségéhez írt levelei mégis a legmelegebb érzelmeket árulják el. Felesége nélkül pusztaság számára lakása, szinte dolgozni sem tud

távollétében, úgy érzi magát, mintha szívéből szakadt volna ki egy darab. Az elveszett haza romjain is csak felesége szerelmében talál vigasztalást. „Veled még tudnék örömeket élvezni az elveszett, a megsiratott és még sokszor megsiratandó hazában is, nélküled nem kell az élet. Te nekem szükséges, nélkülözhetetlen vagy, mint a levegő. A te szereteted határtalan, tiszta és önzetlen irántam s ez olly jól esik nekem és erőt és reményt ad s annyira öntudatomba van vésve, hogy azt hiszem, szereteted nélkül nem tudnék többé megélni. Ismersz engem s tudod, mi ritkán szoktam érzelmeimet kitárni, de midőn nyilatkozom, szavaim igazak, olly igazak, minőnek a te szeretetedet tapasztalom" (Ir.-tört. Közl. 1908. 325., 335., 460. l.). Máskor a kedves enyelgés hangján mondja el ugyanezt: „Itthon Julcsa által mindent a legjobb rendbe hozva találtam, még a gombostűk sem voltak elfelejtve; éppen ollyan rendbe, mint Julcsától várni lehetett. Mert tudnod kell és ha eddig nem tudtad volna, halld most tőlem, hogy az én Julcsám derék menyecske. Néha kicsit feledékeny, kicsit szeles, de semmi, majd elhagyja, ha korosodik. Érzékeny is szerfelett és aggódó és félénk, még a légydongástól is megijed: de ő avval nem árt senkinek, egyedül csak magának; ez ugyan elég baj, mert a mi neki, az nekem is ártalmamra van s ki őt bántja, az bánt engem is; és így mikor Julcsa sir, aggódik, búsul, akkor mindig engem is bánt. Azonban sebaj! az idő meg fogja edzeni az ő lelkét is s megtanulja, hogy a mit változtatni nem lehet, minek meg kell lenni, azt csak türödelem teheti elviselhetővé. Ha ezen kis gyengeségeit leszámítjuk, Julcsa azután a legjobb asszony a világon. Szíve olly

gazdag jóságban, hogy ha belőle öt más asszonynak adna kölcsön, még akkor is egyike lehetne a legjobb szívű nőknek. Némellyek azt mondják, hogy Julcsa takaros, derék menyecske, mi annyit tenne, hogy szép. Én azt mondom, hogy ez csak termetére illik, melly sugár és nyulánk; arczában nem szépség van, hanem valami más, mi ennél többet ér: *kedvesség*. Szemei nem feketék és nem is kékek és mégis szeretem őket, mert lélek látszik bennök és részvét és érzés és ha rám néznek, *szerelem*. Sokat lehetne még Julcsáról mondani, mikkel be fogna bizonyodni, hogy ő ollyan magyar menyecske, kit szeretni kell, mihelyt az ember közelebbről megismerkedett vele: de mi szükség van erre? Julcsában azon szép tulajdonság is megvan, hogy bízik bennem és hisz szavamnak és elhiszi, ha mondom, hogy van valaki, a ki őt nemcsak úgy tréfából, hanem komolyan szereti" (Ir.-tört. Közl. 1908. 326. l.). Júlia szerfeletti érzékenysége sok aggodalmat okozott férjének. Bajzáné eleinte igen nagy fájdalmat érzett, ha nyaranta pár hétre hazamenvén, megvált férjétől, úgy hogy Bajza alig győzte vigasztalni és kétségbeesésig fokozódott idegessége, ha gyermekeinek valami baja volt. Az élet aztán lassankint megedzette lelkét (Ir.-tört. Közl. 1908. 327., 328., 329., 452., 457. l.).

Bajzáéknak három gyermekük született: 1839 február 7-én Helena Mathild, 1840 márczius 4-én Jenő Mór Ferencz és 1845 július 7-én Irén Adél Mária. Irén hamarosan elhunyt,[1] a másik két gyermek azonban felnőtt. Lenke volt a család szemefénye, a

[1] Hogy mikor, nem sikerült kikutatnom, de pár hétnél aligha élt többet.

ki már gyermekkorában mindenkit meglepett szépségével és eszességével, a mit még a bujdosás keserű napjaiban is apai büszkeséggel emleget Bajza (Ir.-tört. Közl. 1908. 327, 461). Jenő kezdettől fogva gyenge, beteges gyermek volt, 1848 tavaszán oly súlyosan megbetegedett, hogy a szülők a legroszszabbra voltak elkészülve és alig hogy összeszedte magát, az 1849. évi első bujdosásban meghűlt és féllábára nyomorék lett (Ir.-tört. Közl. 1908. 332, 451, 452, 457, 461 és VI. 444). Nem is élt hosszú életet. Miután határozott lyrai hivatottságot árult el és korához képest nagyon jelentékeny irodalmi nevet vívott ki magának, 23 éves korában 1863 október 28-án meghalt. Lenke Beniczkyné Bajza Lenke néven a legtermékenyebb magyar regényirónő lett, kinek művei évtizedeken át a magyar irodalom legolvasottabb regényei közé tartoztak. E mellett a főváros főúri társaságának férjével együtt egyik legkedveltebb és vezető személyisége volt. Meghalt 1905 ápr. 2-án.

Bajza családi életének első évtizede volt neki mindenképen aranykora. Ezalatt volt az Athenaeum nagytekintélyű szerkesztője, a szinháznak kétszer is igazgatója, az Akadémiának egyik legbefolyásosabb tagja, sőt a korszak végén a politikai életnek is egyik szerepet játszó tényezője. Ilyen körülmények között Bajzáéknak társadalmilag is jelentékeny helyzetük volt. Vagyoni helyzetük azonban nem állott egészen arányban társadalmi állásukkal. Az Athenaeum utolsó évei egyre kevesebb jövedelmet hoztak s történeti vállalatai sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeit. A negyvenes években jó ideig kevesebb irodalmi bevétele volt Bajzának, mint a

harminczas évek végén. Pedig kiadásai a családalapítással megszaporodtak. Csak lakásért 350 pftot fizetett évente, a mi az akkori viszonyokhoz képest igen nagy összeg volt (Ir.-tört. Közl. 1908. 335. l.). Igaz, hogy felesége 600 pfttal járult Bajza évi bevételéhez (I. 128), mégis akadtak anyagi gondjaik (Ir.-tört. Közl. 1908. 449. l.) s Bajza kiadójától kénytelen volt előlegeket felvenni. 1847-ben megint kedvezőbbre fordult helyzetük. Újabb szinigazgatósága havonta 250 pft fizetést hozott neki, a Kossuth Hirlapjának egy féléve meg maga 10—15,000 pftot.

A család állandóan Pesten lakott. Bajzáné és gyermekei minden évben több hetet Csepen és Komáromban töltöttek, a hová Bajza is gyakran ki-kirándult. E kirándulásain kivül minden évben megfordult Bajza Hevesben is. 1844 augusztusában és szeptemberében nagyobb társasággal hosszabb ideig tartózkodott szülőmegyéjében. Aldebrőn vadásztak és halásztak, Kőkúton őzvadászaton vett részt. A kirándulás fénypontja a tisza-halászi vadászat s az utána való ebéd volt. Ezen mintegy harminczan vettek részt. Bajza nem győzi magasztalni a tiszai urak magyaros vendégszeretetét s a gyönyörű magyar nótákat, melyeket annyi érzéssel énekeltek (Ir.-tört. Közl. 1908. 337). 1842 augusztusában orvosa tanácsára egy 15 napos tátrai utat tett meg. Gyöngyösön, Kassán és Miskolczon át először Eperjesre ment Mauks Ferenczékhez, Bártfayné rokonaihoz. Innen Lőcsére utazott, a hol megtekintette a város régiségeit, majd Nagyszálokon állapodott meg, a honnan társaságban megmászta a Lomniczi-csúcsot. „Itt már minden élet megszünt — irja Antal bátyjának —, sem fű, sem fa, még csak bokrocska sincs, csak száraz mohhal

fedett kőszikla. Midőn fenn voltunk, alattunk voltak a felhők, mennydörgött, villámlott esett. Meddig fölértünk, három felhő s általa három zápor ment rajtunk keresztül. Ezen hegymászás nem embernek való, csak vad kecskéknek, az ember életveszedelemmel jár kivált lefelé, hol lábainak sem igen veheti hasznát, hanem kezein tartózkodva csúszik le az éles kőszikláon“ (VI. 411). Felüdülten tért a Tátrából haza (VI. 410., 411., Ir.-tört. Közl. 1908. 333., 334. l.).

Kisebb-nagyobb társaságokkal Pestről is igen gyakran ki-kirándultak a budai hegyek közé. Bártfayék körének régi szokása volt ez s e kirándulásoknak Bajza már legénykorában állandó résztvevője volt. Az a szinte családias kis írói kör, mely a harminczas években Bártfayék házát otthonának tartotta, most is összetartott és jeles fiatal írók és színészek befogadásával (Tóth Lőrincz, Kazinczy Gábor, Vajda Péter, Nagy Ignácz, Egressy Gábor, Szigligeti Ede stb.), valamint tagjai családjával egyre gyarapodott. A legszorosabb kör továbbra is a triasból és Bártfayból állott. Bajza és Vörösmarty családostúl a karácsony estét is rendesen Bártfayéknál töltötték. Még melegebbé tette e kis kört Vörösmarty házassága, a ki tudvalevőleg Csajághy Laurát, Bajzáné húgát vette el. Vörösmarty Laurát Bajzáéknál látta először és a házasság létrejöttében is jelentékeny szerepe volt Bajzának.[1]

A Bártfay-körön kívül is sok családdal voltak jobb viszonyban Bajzáék, az akadémikusok, az írók,

[1] V. ö. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* 1890. 271—2. l. Bajza magánéletére nézve sok adatot tartalmaz Bártfay naplója, melyből azonban, sajnos, már csak a Nemzeti Múzeumban őrzött 1838—1841. évek vannak meg.

a megyeiek s az ellenzéki politikusok köréből. Fenntartották az érintkezést vidéki rokonaikkal és barátaikkal is s általában elég élénk társasági életet éltek. Sűrűn jártak a szinházba, Bajza majd mindennap ott volt. Bajzáné naponta tett és fogadott látogatásokat, férje meg ismeretségben volt a főváros jóformán valamennyi nevezetesebb emberével. Évenkint többször is adtak vacsorát, rendeztek házimulatságot,[1] melyeket egyre nagyobb és előkelőbb társaság látogatott. Az 1847 deczember 30-iki estélyük már a saison első jelentékeny mulatságaként szerepel (Életképek 1848. I. 30).

Úgy látszott, hogy a család egyre szebb jövőnek és növekvő tiszteletnek néz elébe. Az 1848-iki év minden tekintetben előbbre vitte őket s Bajza a Kossuth Hirlapjával biztosítottnak hihette családja anyagi jólétét is. Azonban, mint annyi más reménynek, úgy Bajzáék boldogulásának is nyakát szegte a nemzeti ügy gyászos bukása.

II.

1849 január elsejére virradó éjszakán Kossuth, a kormány, az országgyűlés és a compromittáltak sürgősen elmenekültek Pestről a közeledő Windischgrätz elől. Kossuth Hirlapja szerkesztőjének sem volt tanácsos itt maradnia, Bajza is elhagyta tehát családostól a fővárost. Nem követte azonban Kossuthékat Debreczenbe, úgy látszik azért, mert azt hitte, hogy már veszve van minden s meg akarta családját kímélni a végső vergődés izgalmaitól. Hazament. Számítása

[1] V. ö. Bártfay László 1840 szeptember 7-iki és 1841 febr. 17-iki feljegyzéseit.

azonban mindenképen rosszul ütött ki. Debreczenben folytathatta volna lapját is és megkímélte volna családját a bujdosás szenvedéseitől is.

Először birtokára, Gyöngyös-Orosziba ment. Mikor az osztrák Gyöngyöst megszállta, nem mert otthon maradni, hanem részben családostól, részben egyedül a Mátrában rejtőzködött. Leginkább Plathyéknál Pásztón és Fráter Páléknál Csécsén vonta meg magát, de ha az ellenség közeledésének híre jött, a közeli bányákba, menekült. Komolyabb elfogatási veszedelemben egyszer sem forgott, hiszen az osztrák bizonnyal Debreczenben vélte, a nagy hidegben ellenben meghűlt Jenő fia és súlyos lábbajt kapott (Ir.-tört. Közl. 1908. 453., 454. l.).

A téli hadjárat következtében Gyöngyös márcziusban felszabadult. Bajza Debreczenbe ment. Valószínűleg lapját akarta újra megindítani, mert a Kossuth-ajánlta hivatalt nem fogadta el (I. 122). Buda visszafoglalása után családostól Pestre jött, majd meg családját Csepre küldve a Futár előkészítésével foglalkozott. Ezúttal már hajlandó volt hivatalt is vállalni Előbb Vukovics a vésztörvényszék elnökségét, majd Szemere Bertalan a Nemzeti Szinház igazgatóságát ajánlotta fel neki, de Bajza egyiket sem fogadta el (Ir.-tört. Közl. 1908. 455). Végre Kossuth talált számára hivatalt. Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója, hűségesküt tett le Windischgrätznek, ezért elmozditották állásától. Kossuth ez állást Bajzának ajánlotta fel; Bajza az állást el is fogadta, de hivatalát már nem foglalhatta el.[1]

[1] Ez Toldy elbeszélése s nincs okunk kételkedni az elbeszélés valóságában. A hivatalos Közlönyben nem jelent meg Bajza kinevezése. A Közlöny szerint jún. 27-én Horváth Mihály

Kossuthéknak ugyanis júl. 2-án újra el kellett hagyniok Budapestet. Bajza Vörösmartyval együtt követte a kormányt, családjaikat Pesten hagyván. Első állomásuk Czegléd volt, a honnan pár napi tartózkodás után Nagykőrösön és Kecskeméten át Szentesre mentek. Itt júl. 20-ig maradtak. A körülményekhez képest elég jól megvoltak. Kis Bálint ref. lelkésznél laktak és Horváth Boldizsár országgyűlési képviselőnél étkeztek. Pár napig Szentesen volt a közélet majdnem minden szereplő férfia s a kis városban igen mozgalmas élet folyt. De mindenkinek lelkében már ott égett a kétségbeesés a haza sorsa felett. Bajza még valamennyire reménykedett, mert azt tervezte, hogy ha valahol állandóbb megállapodásra lesz kilátás, maga után hozatja családját (Ir.-tört. Közl. 1908. 456., 457. l.).

E tervből persze semmi sem lett. Szentesről Szegedre mentek, a hol júl. 21-én újra összeült az országgyűlés, de csak azért, hogy 10 nap mulva már Aradra kelljen mennie. Bajzáék ide is követték Kossuthot. Itt érte őket a világosi fegyverletétel. Most már igazán bujdosók lettek. Emigrálásra nem szánták el magukat, Budapestre visszatérni nem mertek, hanem az országban iparkodtak lappangani addig, míg a császáriak boszúszomja valamennyire csillapodik (Ir.-tört. Közl. 1908. 457, 458).

A két sógor együtt maradt a bujdosás egész idején. Aradról Nagyváradon át Szatmár megyébe vették

cultusminiszter Érdy Jánost bízza meg ideiglenesen az igazgatással. Bajzával, úgy látszik, ezután egyeztek meg, de a kinevezés publicálásának már nem volt értelme, mikor a fővárost el kellett hagyniok. A Nemzeti Múzeumban sincs acta Bajza kinevezéséről.

útjokat. Mindenütt vendégszerető menhelyre találtak; egyik birtokos a másikhoz küldötte őket, mig végre az üldözők nyomaikat vesztették. Háltak a szabad ég alatt is, egypárszor erdészkunyhókba kellett rejtőzniök s talán még mos is láthatni valamelyiknek ajtaján Vergilius e szavait. „Nos patriam fugimus“, melyet Vörösmarty irónnal karczolt emlékül rá.[1] Augusztus utolsó napjaiban két napig a Madaras melletti Kis-Tomaj pusztán rejtőzködtek, Fekete Sámuel nyugalmazott gazdatiszt házában, a hol ugyanekkor Besze János 48-as képviselő s a Kossuth Hirlapja munkatársa is lappangott. Fekete igen nagy tisztelettel fogadta a két költőt. Bajza igen csüggeteg volt. Besze vigasztalására, hogy megvirrad még valaha, azt felelte: Úgy lesz, de azért egyikönk sem éri meg.[2]

Szeptembert Nagykárolyban húzták ki, a hol a Károlyi-uradalom tisztjei rejtegették őket. Innen sikerült újra összeköttetésbe lépni családjaikkal, melyekről Szeged óta semmit sem tudtak. Mivel attól tartottak, hogy leveleik az üldözők kezébe jutnak, Vörösmarty Vadász Miklósnak, Bajza Kovács Vinczének, Balla Józsefnek, Borsodi Józsefnek irta magát. Bajza feleségét húgának, barátnőjének szólitja s oly modorban ir, hogy a sorok közt kell olvasni. Leveleiket az uradalom tisztjei Bártfayhoz küldték s ez vitte el az asszonyokhoz. Vörösmarty is, Bajza is, azt tanácsolták nejeiknek, menjenek Csepre,[3] de a férjeik ügyét előmozditani óhajtó asszonyok ebben nem engedelmeskedtek nekik. Mindkettőjüket aggasztotta, hogy feleségeik ügyükben

[1] Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* 1890. 298. l.

[2] Besze János: *A kis-tomaji puszta vendégei 1849-ben.* Figyelő VII. 150—155.

[3] *Vörösmarty emlékkönyve.* 146. l.

lépéseket akarnak tenni. Nem hitték, hogy egyelőre becstelenség nélkül kegyelmet nyerhessenek.[1] Pénzük volt Bajzának szept. 19-én még 50 aranya és 55 pftja volt. (Ir.-tört. Közl. 1908. 458, 459).

Nagykárolyból Gebére mentek Csanády Jánosékhoz, a hol vagy három hétig rejtőzködtek.[2] Hálából Csanádyék vendéglátásáért mind a két költő egy-egy verset írt Csanádyné emlékkönyvébe. Vörösmartyé a jelesebb, de Bajzára emlékeztetőleg egy reménysugárért eped (*Emlékkönyvbe*). A Bajzáé ma sincs meg versköteteiben:

Gyászos időbe vagyok szomorú vendége lakodnak
Honnomban idegen és menekülve futó;
Mentsen az ég, oh hölgy, olly kíntól, millyen emészti
Keblem az eltiprott szent haza gyásza között.[3]

Október második felében Fegyvernekre mentek Orczy Antalhoz s itt maradtak vagy két hétig. Itt találkoztak újra feleségeikkel. A nők ellátták őket téli ruhákkal s biztatták őket, hogy nemsokára véget ér bujdosásuk. Kossalkó János, a királyi ügyek igazgatója, a befolyásos Heinrich János nyugalmazott kapitány és Leizendorf auditor a legjobb indulattal volt a két költő iránt.[4] Úgy látszik, az asszonyok arra akarták rábírni őket, hogy jelentkezzenek. A gyászos októberi nap azonban még nagyon is közel volt ahhoz, hogy erre rászánják magukat (Ir.-tört. Közl. 1908. 460., 461. l.).

Egész novembert még bujdosással húzták ki. Leg-

[1] *Vörösmarty emlékkönyve* 146. l.
[2] Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* 1890. 299. l.
[3] Kürti Menyhért: *Bajza mint költő* 1899. 19. l.
[4] Vachott Sándorné: *Rajzok a multból* II. 135.

inkább az Újszász körüli pusztákon tartózkodtak, a hol Vörösmarty öcscse, János, ekkoriban gazdatiszt volt. Végre deczember tizedike táján hamis útlevéllel hazajöttek. „Hogy itthon vagyok, — írja anyósának Bajza — nagy részben az én kedves Juliskámnak köszönhetem, ki fáradhatatlanul munkált ügyemben s valódi őrangyalom volt. Mit hoz a jövő, még nem tudom, de úgy látszik, hogy a dolgok jobbra fognak fordulni s az eddigi eljárás mindinkább szelidül" (Ir.-tört. Közl. 1908. 462). Némi kihallgatások után Bajza is, Vörösmarty is, egészen büntetlenül maradt.

III.

Bajza azt remélhette, hogy befejeződött kalváriája, pedig most következett az igazi. Bevezetésül szolgáltak ehhez családi és anyagi gondjai. Jenő fia 1849 eleje óta állandóan beteg volt s az év nyarán annyira rosszul lett, hogy édesanyja nem is merte Csepről elhozni, hanem a gyermek az egész évet nagyanyjánál töltötte. Hiába volt minden áldozat, Jenő később sem tudott kiépülni. Miatta töltötték Bajzáék 1850 és 1851 nyarát Parádon. Az első nyár reményeket is keltett az aggódó apában (VI. 352), de már a következő tavaszon elkeseredve írja sógorának, Zsiga Pálnak: „A szülőknek nagyon kétes vagyona a gyermek. Sokat nyomorékká tesz a betegség, sokat elvisz a halál" (VI. 444).

A család vagyoni helyzete is kedvezőtlenre fordult. Elesett összes írói jövedelmeitől, még akadémiai fizetését is rendetlenül kapta. Antal bátyja a megromlott gazdasági viszonyok közt 250 vftnál nem tudott több bért fizetni. Segített magán, a hogy tudott. Kivágatta

erdejét s eladta 600 pfrtért az 1845-ben elhalt Lőrincz testvére után örökölt birtokrészét Zsigáéknak (VI. 442—444. Ir.-tört. Közl. 1908. 463). De ez mind csak ideiglenes segítség volt s a család régi jólétét ezzel nem lehetett visszaállítani. Arról hallani sem akart, hogy mint Vörösmarty falura költözzék és gazdálkodjék. Mikor Vachott Sándor ezt ajánlotta neki, így felelt: „Lehetetlen, barátom! Falun nem birnék megszokni, úgy érezném ott magamat, mint a hal, ha szárazra teszik."[1]

Az irodalomból akart továbbra is megélni, mivel lelkiismeretével nem fért össze a hivatalvállalás (Ir.-tört. Közl. 1908. 463). Szerette volna történeti vállalatait folytatni, de Hartleben nem vállalta a további kiadást. Erre összeszedett két kötetre valót munkáiból s Emich bizományaként kiadta őket.[2] Ez sem igen jövedelmezett, pedig csupa óvatosságból vitairatai közül az egyetlen Szózatot adta ki. Minden óvatossága mellett is baja támadt a rendőrséggel. Apotheosisa miatt lefoglalták az egész kiadást és csak hosszas könyörgés után engedték meg, hogy kivágassa az Apotheosist s helyébe két más versét ragasztassa be (*Egy nőhöz*, *Nyugasztaló*). Munkatársa lett Vahot Imre Losonczi Phoenixének is, de csak egy régebbi balladáját adta oda (*Szép Jolánka*). Mostani versei kiadására nem is gondolhatott, különben is egyre hanyatlott költői tehetsége.

Megpróbálkozott az Akadémián belül dolgozni. Bírálatot ír az Ujváry-jutalomra beérkezett Széchenyi Pál életéről szóló két pályamunkáról. A pályadíjat

[1] Vachott Sándorné: *Rajzok a multból* II. 265. l.

[2] Bajza összegyüjtött munkái. Pest, 1851. I. k. 372., 4. l., II. k. 378., 8. l.

véleménye alapján nem adták ki (I. 126. Akadémiai Értesítő 1851. 122., 240. l.). Majd tagja lett a török-magyar kútfők gyűjtése és fordítása ügyében kiküldött bizottságnak (Akad. Ért. 1851. 400. l.). Azután megbízták az *Entwurf* fordításával. Erre a kormány kérte fel az Akadémiát a fordítónak 200 pftot ajánlván. Bajza 1852 elején el is készült vele, a díjat meg is kapta, de aztán a fordítás még sem jelent meg s elkallódott (I. 126. Akad. Ért. 1852. 26., 182. l.). Most Liviust kezdte fordítgatni Bajza, de ez a munka már nem ment.

Bajza megrokkant szellemileg. Két évtizeden át szinte pihenés nélkül dolgozott, azután jöttek a szabadságharcz lázas napjai, utána a bujdosás hányatása, a honfiú kétségbeesése, a családi és anyagi gondok — mindez annyira megviselte Bajza idegzetét, hogy felmondta a szolgálatot. Eleinte csak búskomor és nagyon szórakozott volt, de az 1851—52-iki télen már betegsége erősebben kezdett fellépni. Minduntalan dadogás jött rá, végtagjai zsibbadoztak, úgy hogy néha csak a házak mellett kapaszkodva tudott hazamenni. 1852 őszén elmaradt az Akadémia üléseiről is, melyeknek pedig kezdet óta a legszorgalmasabb látogatója volt. A tél újabb szenvedéseket hozott rá. Már nem tudta magát értelmesen kifejezni, nagyon izgatott volt s öntudatával küzdve, kétségbeesett jajveszékeléssel töltötte be a házat. 1853 nyarát és őszét Csepen töltötte,[1] itt lecsillapodott, de elvesztette öntudatát is. Ez év derekán írja Toldy Fábián Gábornak: „A régi kör nem létezik többé. Zádor Sopronban ítéleteket szer-

[1] Ekkor történhetett meg Eötvös Károly esetlen Bajza-anekdotája (Magyar Hirlap 1911 decz. 25-iki szám), melynek hiteléhez azonban szó fér.

keszt, Vörösmarty Nyéken gazdálkodik — úgy a hogy, Bajza —, ah barátom, mely szó fejezheti ki méltó fájdalmunkat! Az öntudat immár végkép elhagyta! Nem ismeri feleségét, nem gyermekeit, nem senkit — magát sem! Emlékezete meg van semmisítve, reá csak egy jó vár — a halál" (Ir.-tört. Közl. 1893. 228. l.).

Ilyen állapotban találta Bajzáéket 1853 decz. 7-én Vachott Sándorné, mikor férje elfogatása miatt hosszabb időre Bajzáékhoz szállt. Vachottné Csapó János leánya volt, tehát Bajzánénak unokahúga. *Bajza József árnyéka* czimen egy fejezetet szentelt emlékirataiban az annyira szeretett és tisztelt férfiú ekkori állapota leírásának. A valaha annyi gonddal öltözködő Bajzát összegyűrt ruhában, a valaha észtől sugárzó és némi gúnymosollyal átlehelt arczot zavart, bárgyú mosolylyal, a valaha férfias szépségű alakot megsoványodva, összeesetten találja. Némi még megmaradt öntudatával iparkodott nyájas lenni mindenkivel szemben, beszélgetésbe is bocsátkozott a vendégekkel, de aztán minden érdek és értelem nélkül elhallgatott, apathikusan üldögélt karosszékében üres tekintettel, lélektelenül meredt maga elé. Vachottnét nagy örömmel fogadta, de csak leánynevére emlékezett. Valamennyire megértette azt is, hogy Vachott Sándort elfogták s a maga módja szerint megpróbálta vígasztalni „a kis Csapó Mariskát", „a síró asszonyt", a mennyiben előkereste az arczképek közül az ura arczképét.

Vachottné pesti tartózkodása alatt Szontagh Gusztáv kezdeményezésére a főváros legkiválóbb orvosai consiliumot tartottak Bajza felett. Baját egyhangúlag agylágyulásnak mondták és gyógyíthatatlannak minősítették. Bajzáné asszonyi makacssággal és szeretettel nem tudott megnyugodni a változhatatlanban. Kuruzs-

lókhoz fordult, magnetizálással, elektrizálással próbálkozott, de minden eredmény nélkül. Bajza egyre jobban veszitette szellemi képességeit. Nem igen felelt senki kérdésére, nem értett meg semmit s a hajdan oly mértékletes férfiú, ki rendesen csak kétszer evett naponként reggel és délben, falánkká lett, úgy hogy feleségének kellett résen lennie, hogy agyon ne egye magát. Üldögélt otthon tétlenül, vagy hol egyedül, hol sánta fia kiséretében czéltalanul ődöngött a belváros utczáin.

Voltak néha-néha öntudatos perczei is, hogy érezze súlyos keresztjét. Ilyen féltudatos állapotból való az a kis czédula 1855 ápr. 17-éről, melyet Toldy kegyeletes keze megőrzött. Úgy látszik, valami Kubinyi Ágostonnak szánt küldeményhez irta: „Tekintetes Kubinyi Ágoston úrnak múzeumi és academia tiszteli tagnak szivességem jelül" — így szól a reszkető öreges irással megirt czédula. Öntudatának ilyen felébredése volt az is, mikor ugyanez év nov. 21-én családja tudta nélkül elment Vörösmarty temetésére. A halálesetet eltitkolták előle, de ő mégis megtudta a dolgot s egyszerre csak megjelent a menetben. Később is voltak tiszta perczei. 1857-ben Toldy az ő tudtával és kérésére adta újra ki verseit.[1]

A család gondjai egészen Bajzánéra szakadtak s ő derekasan megfelelt családfenntartói hivatásának. Igaz, hogy Bajza barátai, Deák, Bártfay, Szontagh s különösen Toldy sokban segítségére voltak. Hogy elégtelen jövedelmüket szaporítsa, előkelő családok jogász fiait fogadta el teljes ellátásra. A szülők vetélkedtek egymással gyermekeiket Bajzáéknál elhelyezhetni, úgy

[1] Bajza versei. Pest, 1857. XXXII. 296. l. 8°.

hogy Bajzáné hamarosan külön lakást vett ki, magukkal egy házban a fiatalok számára.[1] Így ha nem is éppen gondok nélkül, de tisztességesen megvolt a család. Anyai büszkeséggel gyönyörködött feltünően eszes és tehetséges gyermekei fejlődésében, különösen leányának ragyogó szépségében és szellemességében.

De gondjai javát továbbra is férjének szentelte, miatta töltötték 1854 nyarát ismét Parádon s a többieket Csepen. Javulásról szó sem lehetett. Bajza, a mint Toldy írja róla, „árnyéka maga-magának, járt az emberek között; néha az akadémiai üléseket is látogatá, tárgyául a közrészvét és fájdalomnak; olvasgatott Goethében, de régi szokásból inkább, mint tiszta öntudattal és felfogással, mert minden ereje lelkének elhagyta volt, csak a szeretet nem övéihez és barátjaihoz. Emlékezetének táblája puszta volt: rajta csak *egy* kép a multból, a Kisfaludy Károlyé maradt meg, kinek neve, ha néha az övei által kimondatott, a velőkig ható zokogásra fakasztotta. Ekkor összekulcsolt kezeivel eltakarta arczát s akadozó panaszából csak a feletti vígasztalhatatlansága volt kivehető: a miért a haldokló által hivatva, őt többé életben nem találta. Ily állapotban, hasonló egy nyájas, szerető, beteg gyermekhez, mely nem gondolkodik, csak álmodozik és érez, hagyott el bennünket végkép márczius 3-án 1858-ban".[2] Gyászjelentése agyszélhüdésnek mondja a halál közvetlen okát.

Temetése márcz. 5-én délután 3-kor ment végbe. A Sebestyén-téri Kovács-ház nagy négyszögű udvarát s az emeletek folyosóit ellepte a gyászoló közönség,

[1] Vachott Sándorné: *Rajzok a multból.* II. 263.
[2] Toldy: *Emlékbeszéd Bajza József felett.* 14. l.

melynek soraiban a közélet számos kitünősége volt látható. A gyászszertartást régi barátja, Székács József végezte, hosszabb beszédet tartván, melyben kiemelte, hogy Bajza nagysága leginkább abban állott, hogy minden tettével, minden munkájával az aesthetikai szépre s az erkölcsi igazra törekedett. A beszéd után a fekete bársony koporsót tudósok és írók emelték a gyászkocsira s fáklyákkal kísérték utolsó utjára. A gyászmenet, mely a Nemzeti Szinház énekkara gyászdalainak hangja mellett haladt, a szinház előtt megállott s ott ismét Székács búcsúztatta el a szinház kétszeri igazgatóját. Ezután a kerepesi temetőbe vonult a menet, mely a nagy hideg ellenére sem ritkult meg (Magyar Sajtó 1858 márcz. 6. sz.). Családját, ismerőseit, tisztelőit egyaránt megnyugvással töltötte el halála, hiszen megváltója volt annyi szenvedéstől s mert az a hit élt bennük, hogy a kit most sírjáig kísértek, az halála után is egyre növekvő dicsőséggel fog élni nemzete emlékezetében.

X. FEJEZET.

Befejezés.

I. Bajza irodalomtörténeti jelentősége. — II. Bajza írói egyénisége. — III. A Bajza-irodalom története.

I.

Ha végigtekintünk Bajza működésének sokféleségén, elgondoljuk, hogy az irodalom annyi különböző területén s olyan sok irányban próbálta ki erejét, talán hajlandók volnánk őt az irodalom napszámosai közé sorozni, kik idő és alkalom szerint a legkülönfélébb módon elégítik ki a közönség szükségletét, ez által érdemeket is szereznek az ismeretek terjesztése körül, de dolgozataik csak a ma fogyasztására valók, ephemer becsűek. Bajza ez irodalmi typusnak nem egy jegyét viseli magán; különösen szerkesztői pályáján, mikor heterogen dolgokról kellett írnia, néha szinte egészen összeolvad a kor sok névtelen újságírójával. De mégis ezekről csak az irodalom kutatója tud valamit, az ő nevét meg ismeri minden valamennyire iskolázott magyar. Művei rég elvesztették actualis jelentőségüket, el is avultak, szélesebb körben alig egy-két verse ismeretes s őt mégis emlegetjük, dicsőítjük, ünnepeljük, szinte itt él közöttünk.

Mi e jelenség oka? Egyrészt az, hogy sokfelé forgácsolt működésével is az irodalom több területén döntő jelentőségre tett szert, másrészt az, hogy egész írói működését egy érdekes és tartalmas írói egyéniség tartja össze.

Micsoda Bajza írói működésének jelentősége? Nem műveinek actualis értékéről van szó, nem is egyes műveinek külön irodalomtörténeti fontosságáról, hanem arról, miféle értéket képvisel Bajza egész pályája az irodalom fejlődése számára.

Bajza munkásságából csak a költői és a kritikopolemikai bir maradandóbb jelentőséggel. Történeti és újságírói működése is nyereség volt kora számára, hozzátartoznak a Bajzáról adott kép teljességéhez ma is, de Bajza írói jellemképéhez lényeges vonást nem adnak. Költői és kritikai érdemei sem egyformák. Hatása mindkét téren egyaránt nagy volt ugyan a maga korában, de a kritikain állandóbb maradt.

Miben áll Bajza költői, helyesebben lyrai jelentősége? Bajza teremtette meg a megújhodott magyar irodalom első daltypusát, ő az új magyar irodalom első igazi dalköltője. A dalban ő kora irodalmának mestere, a ki körül rövidesen hatalmas iskola keletkezett. A harminczas és negyvenes éveknek aligha lesz egyetlen olyan magyar lyriknsa, a ki ne álljon valami vonatkozásban Bajza költészetével, utánzóinak száma meg légió. Hatása a dal területéről átment a lyra más ágaira is, úgy hogy neki több követője volt, mint a hasonlíthatatlanul nagyobb költő Vörösmartynak. Vörösmarty saját műfaja a hazafias óda volt. Ez sokkal kevésbbé népszerű műfaj, mint a dal, különösen női olvasók körében, a kikből pedig ezidétt a szépirodalmi olvasók túlnyomó része állott. Növelte Bajza dalainak népszerűségét az is, hogy könnyű volt

megzenésíteni őket s így a kor legkedveltebb salondarabjai lettek.

Azonban Bajza lyrai iskolája kezdettől fogva magában hordotta a pusztulás csiráit. Bajza általánosnak látszó lyrája alapjában véve nagyon is egyéni költészet volt, nagyon is csak Bajza lelki fejlődésében birta gyökereit. Ennek folytán követőinek bajzai költészete kevéssé volt belső élményekre visszavezethető, így nem is lehetett életképes. A mi Bajzánál finomkodó művészieskedés volt, az követőinél szóczikornya lett, a mi nála az igaz érzés túltengése volt, az követőinél unalmas szenvelgéssé vált. Volt még más baj is. Ez a költészet annyira szűkkörű volt, hogy másfél évtizednyi költői pálya után maga Bajza is kénytelen volt elhallgatni. Iskolája az ő eszméinek, érzéseinek, helyzeteinek végtelen variálásával aztán teljesen lejáratta irányát. Bővíteni a költői irány körét nem igen lehetett, mert minden bővülés az eredeti formák áttörését jelentette. E költészet kiczirkalmazott finomsága nem tűrt meg újabb czirádákat. Ennek következtében a negyvenes években az iskola tehetségesebb tagjai új egyénibb irányt törtek maguknak (Vachott Sándor, Kerényi, Beöthy Zsigmond), mások a népies iskolához csatlakoztak, hol tehetségüknek megfelelőbb teret kaptak (Tompa, Sárosy, Szemere Miklós), a kik meg továbbra is Bajzát utánozták, hovatovább a közönségtől teljesen elhagyott oltároknál zengték dalaikat (Császár, Jámbor Pál).

Bajza iskolája még az ő életében megbukott, de a reformkor két évtizedén át uralkodott irodalmunkban, ezért alapítójának emléke fennmaradt volna akkor is, ha koszorújába nem fonódnának más sokkal dúsabb babérágak is.

E babérágakat kritikai működése szerezte neki. Micsoda Bajza kritikai működésének jelentősége? Ő a magyar kritikai élet megteremtője. Bírálatokat írtak már előtte is irodalmunkban, köztük olyanokat is, melyek nagy irodalmi nevezetességre tettek szert. De e bírálatok vagy egymástól elszigetelten jelentek meg, vagy nem találták el azt a kritikai modort, a melyre a kornak szüksége volt. Ezért nem boldogult Kölcsey a maga műbölcselő bírálataival és lett egy csapásra Bajza az irodalmi élet szervezője polemiáival. Bajza előtt sokan még a kritika jogosultságát is kétségbe vonták, utána erről már nem lehetett szó. Csak Bajza óta elfogadott elv nálunk, hogy a kritikának mindenki egyformán alája van vetve, csak ő óta természetes, hogy minden irodalmi mű megtalálja a maga kritikusát. 14 évi szerkesztősége alatt a tudományok legkülönbözőbb ágai számára egy egész bíráló hadat nevelt, mely mestere szellemében szakadatlanul szemmel tartotta az irodalmat.

A rendszeres magyar kritika kialakulása nagy visszahatással volt az egész irodalmi életre. Bajza polemiái nagy mértékben fokozták az irodalmi élet élénkségét. Kazinczy hajdan levelezésével iparkodott az írók közt némi kapcsolatot teremteni, Kisfaludy a fővárosi írói társasélet fejlesztésével. Mindkét kísérlet hasznos és eredményes volt, de egyrészt az írók aránylag kicsiny körére terjedt ki, másrészt meg a nyilvánosságot jóformán teljesen kizárta. A Bajza okozta viharok az írókat egymással sokszorosan összefüggő csoportokba terelték, úgy hogy ettől fogva alig akadt egy-egy elszigetelt író. És a míg eddig az írói élet a coulissák mögött folyt le s ennélfogva több volt benne a visszaélés és az intrika, mint az elvi surlódás,

Bajza az irodalmi életet legalább legfontosabb részleteiben a nyilvánosság ellenőrzése alá helyezte, a mi által ez moralis és irodalmi súlyban egyaránt csak nyert.

Az írói élet nyilvánossá tétele s Bajza örökös résen állása megszüntette irodalmunk nem egy elharapózott vétkét. Íróink eddig a hatalmasoknak hízelkedtek, nagyúri pártfogókat kerestek, de viszont hazafiúi áldozatnak kívánta nézetni minden poetaster a maga gyarló rímelvényét, melyet nem bírálat, csak bámulat illet. Bajza fellépése véget vetett ez erkölcstelen állapotoknak. Az írói köztársaság elvének kikiáltásával helyreállította az írók önérzetét s polemiáival mindenképen lehetetlenné tette a régi módon boldogulni kívánó írókat. Így lett Bajza az irodalmi élet szervezője, mondhatni első törvényhozója. Ebben keresendő Bajza kritikai fontossága s nem aesthetikai tanításaiban.

És Bajza hatása igen mélyreható volt. Mint Salamon Ferencz mondja, egyike volt irodalmunk alapítóinak. Az a nagy haladás, melyet irodalmunk az ő ideje alatt tett, nem tudható ugyan be tisztára neki, de a mi az irodalmi élet szervezettségét és fegyelmezettségét illeti, az első sorban neki tulajdonítandó.

Hogy mennyire szükség volt Bajzára, mutatják a következmények, melyek elhallgatása után beállottak. Nemsokára újra aggasztó jelenségek mutatkoztak s hozzájárulván egy nagy nemzeti szerencsétlenség is, a régi visszaélések kezdtek újra lábra kapni. Nem segített e bajokon más, mint az, hogy a magyar kritika Gyulai Pállal visszatért Bajza hagyományaihoz.

Bajza szebb verseit ma is szavaljuk, de költői iránya egészen a multé. Kritikai iratait a nagykö-

zönség csak hírből ismeri, de eszméi ma is velünk élnek. Ez az, a mi őt halhatatlanná teszi, még ha neve eltünnék is. A késő utódok ajakán is meg fog csendülni egy-egy gondolat, melyről csak az irodalomtörténet kutatója fogja tudni, hogy azt hajdan Bajza hirdette nálunk először.

II.

Maradandóbb irodalmi jelentőségre csak kifejezettebb írói egyéniségek tesznek szert. Ilyen író természetszerűleg kevés van, kevés még az oly korszakokban is, mint a magyar reformkor, mikor az Ég pazar kézzel szórta számunkra a tehetségeket, mintha századok mulasztásait akarta volna helyre hozni. S Bajza neve ott ragyog a reformkor legkiválóbb írói társaságában, a nélkül hogy nevéhez, mint nagy társaiéhoz valamely kimagasló irodalmi alkotás fűződnék. Őt nem ez vagy amaz a műve teszi nevezetessé, hanem egész munkássága, mely egy érdekes és nagysúlyú írói egyéniség tükre.

Ehhez az írói egyéniséghez a kulcsot Bajza erkölcsi felfogása adja meg. Az a végtelen tisztelet, melylyel el van telve az igazság, az erény, az erkölcs iránt, az az eleven meggyőződés, hogy csak ezek szolgálatában lehet az irodalmat előbbre vinni, az a forró óhaj, hogy az erkölcs uralma minden téren bekövetkezzék és minden korban örökérvényű legyen. Lelke legmélyéig át van hatva a legfenségesebb erkölcsi elvektől s minden ténykedésében ezek által irányíttatja magát. Elsősorban mindig az erkölcs katonájának érzi magát. Nála az irodalmi czélzat gyakran háttérbe szorul az erkölcsi mellett. Az erkölcsöt hir-

deti, de nem annyira moralizálással, mint az erkölcstelenség machinatióinak leleplezésével. Nagy polemiáinak rúgói mindenütt erkölcsi törekvések. Döbrenteit lelkiismeretlensége, Pyrkert hazafiatlansága, Horvátot önteltsége, Csatót elvtelensége miatt állítja pellengérre. Az erkölcsiség megsértése hozza a legnagyobb izgalomba, ez készteti a leghevesebb küzdelemre.

Abból a tudatból, hogy ő az erkölcsöt hirdeti s hogy ezt neki hirdetnie kötelessége, folynak írói sajátságai. Ebből következik hangjának komoly, szinte pathetikus méltósága. Templomban el lehetne mondani iratait. Érvekkel küzd s nem személyeskedő gorombaságokkal, a magasztos erkölcsi elveket tartja szem előtt s nem ellenfelei méltatlan személyét. A felháborodás keserű gúny alakjában ugyan ki-kitör belőle, de a játszi élczelődés csak elvétve későbbi kis polemiáiban jelentkezik nála, az emberi tévedéseket megértő humor meg végleg hiányzik belőle. Bajzánál a jó és rossz harczáról van szó, kemény, kérlelhetetlen harczról, melyből az egyik félnek bukottan kell kikerülnie. A megenyhülés, megbékélés mosolya nem játszadozhatik ajakán.

De bármilyen kérlelhetetlen ellenfél is, feltétlenül igazságos. Legkonokabb ellenségeiben is elismeri az érdemet, leghevesebb küzdelmeiben is megtartja tárgyilagos higgadtságát. Lelkiismeretes alapossággal vizsgálja és fontolja meg a vita tárgyát s ez úton sikerül az elvszerű igazsághoz jutnia, absolut mértéket alkalmaznia. Másoktól is a pontosság és igazságosság ugyanezt a mértékét kívánja, tekintet nélkül az írói természet különbözőségére. Az élet és kötelességek könnyedebb felfogása, bizonyos művészi kecses léhaságok iránt nincs semmi érzéke. Ezért

néha nem egészen méltányos, túlságosan szigorú, de valódi igazságtalanságba sohasem téved.

Örökké csakis az igazságot tartván szem előtt, nagy határozottság szól soraiból. Neki mindenről, a miről beszél, igen határozott és világos ítélete van, ingadozásnak nyoma sincs nála. Mindennek megvan Bajzánál a maga biztos helye, a hová tétovázás nélkül el lehet helyezni. Szavait sem lehet félreérteni s rosszhiszeműség nélkül félremagyarázni. De nem mindig a leghatározottabb és a legvilágosabb ítélet egyszersmind a legmélyebben szántó. Bajza nem mélyreható elme, aesthetikai kérdésekben főleg nem az. A mit ír, az mindig igaz, de a dolgok lényegét nem fedi mindig egészen. Bizonyos előzetes dogmák látószögéből nézi a jelenségeket és a gyakorlatias józan belátást teljesen kielégítő eredményekre el is jut, de a jelenségek belső természetével, elvontabb lényegével nincs mindig tisztában.

Az igazság katonája nem érezhet semmi félelmet s nem adhatja fel soha a harczot. Innen szókimondó bátorsága és fáradhatatlansága. Semmiféle hatalom nem akadályozhatja meg véleménye kimondásában s azt minden tekintet nélkül mindenkinek nyiltan megmondja, néha bizonyos nyerseséggel is. Az elvszerű igazságot tartván szem előtt, nem alkudhatik meg senkivel és semmivel Személyes támadásokat, észnélküli feleseléseket képes szó nélkül hagyni, de soha olyat, a mi elvileg veszélyeztetne valamely igaz ügyet. Ennek védelmében nem ismer fáradságot. Ha kell, százszor újra kezdi a vitát, végigmegy az ellenfél minden állításán, egyet sem hagy válasz nélkül. A legaprólékosabb dolgok sem kerülik ki a figyelmét. Ez néha terjengőssé teszi iratait, de

egységet tud ilyenkor is teremteni kiemelvén kellőleg a lényegest s nem engedvén mellékvágányokra tolni a vita tárgyát. És a legkicsinyebb dolgot is kellőleg be tudja állitani a vita erkölcsi hátterébe.

Soha nem téveszti szem elől vitáinak erkölcsi, javító czélzatát. Reformálni akarja az irodalmat. Bajza a reformkor embere. Élénk érintkezésben áll a politikai élettel s annak hatása alatt akarja az irodalomban megvalósítani a kor reformeszméit. Ezért nem lesz soha egyszerű irodalmi pártemberré, ezért nem csatlakozik kizárólagosan ehhez vagy ahhoz az irodalmi irányhoz, hanem marad az általános irodalmi haladás fő sürgetője. Ma ezt holnap azt a reformot valósítja meg, de hivatását betöltöttnek csak az irodalmi élet teljes átalakításával tartaná. A politikai reform főleg két irányban éleződik ki: liberalis és nemzeti irányban. Bajza törekvései is leginkább ezekre tendálnak. A kritika joga az irodalmi véleményszabadságot biztositja, a nemzeti eszme meg hovatovább háttérbe szorítja Bajza aesthetikai érdeklődését s végre le is sodorja az irodalmi pályáról. Osztozik korának türelmetlenségében a liberalis és nemzeti haladás ellenségeivel szemben s követi a politikai reformereket túlzásaikban is.

Mikor azonban idáig jutott, akkor már teljesitette azokat a feladatokat, melyek elvégzésére az ő írói egyéniségére volt szükség. Ez az írói egyéniség, a milyen egyszerűnek látszik, ha csak kritikai iratait veszszük figyelembe, annyira complicáltnak, sőt érthetetlennek tünik fel, ha költeményeit is be akarjuk vonni elemzésünkbe. Nem azt látjuk-e, hogy az annyira kérlelhetetlen kritikus csupa lágyság és szelidség mint költő? Hogy az annyira fáradhatatlan

harczi kedvű polemikus csupa lemondás verseiben? Van-e kapcsolat a költő és kritikus között? Nem magára erőltetett szerep egyik vagy a másik? Vagy nem a lelki élet kettősségének oly tünetével állunk-e szemben, mely egyszersmind magyarázata lehet lelki élete későbbi bomlásának?

Természetszerűen kell különbségnek lennie Bajza versei és vitairatai között. Bajza e különbséget tudatosan is növelte, mikor költészetét a való élettől izolálta, míg vitairataiban szinte subjectivitasa teljes megtagadására törekedett. Kapcsolat azonban így is akad kétirányú munkássága között. Hazafias költészete éppen úgy a nemzeti eszme szolgálatában áll, mint kritikai munkássága s a specifikus magyar dal megteremtésének kisérlete éppen úgy az irodalmi haladást jelenti, mint kritikai törekvései. E kapcsolatok azonban még mindig nem szüntetik meg egészen a költő és a kritikus közt tátongó szakadékot.

Alaposabb vizsgálat deríti ki, hogy Bajza költészete és kritikája lényegében azonos jellemű. Mert mi is Bajza lyrájának lényege? A költő boldogtalannak érzi magát, elégedetlen ezzel a világgal, elvágyik innen egy más szebb és jobb világba. Ezt eleinte valami bizonytalan távolban véli feltalálhatni, később rájön, hogy számára e földön már nincs boldogság, de bizton reméli, hogy a túlvilágon majd megleli ezt az ideális hazát. És a kritikus törekvéseinek mi a lényege? A kritikus el van keseredve, elégedetlen kora irodalmi viszonyaival. Egy más, egy jobb irodalmat akar megteremteni, ezért küzd minden tehetségével, minden erejével. Rájön ugyan, hogy czélját életében nem érheti el egészen, de önzetlenül

tovább munkálkodik abban a biztos hitben, hogy munkájának hasznát látja a maradék.

Ez a nemesebbre, jobbra törekvés, az érte való fáradhatatlan munka, az erény győzelmében való rendíthetetlen hit teremt egységet Bajza működése különféle irányai közt. A megjelenési forma változik nála, de moralitasa, írói egyénisége mindig ugyanaz. Lemondással a subjectiv, bizalommal az objectiv oldalon, de egyformán emelkedett meggyőződéssel áll a haladás, az erkölcs szolgálatában.

Bajza mindig Bajza marad, bármit írjon is. Ugyanaz a zárt, határozott jellem. Nem óriás, ha irodalmi mértékkel mérjük. Könnyű nagyobb költőt találni, kiválóbb műbírálót sem nehéz, ügyesebb polemikusra is bukkanhatunk még irodalmunkban is. De óriás lesz, ha jelleme nagyságát nézzük. Egyénisége komor classicitasával páratlanul áll irodalmunkban. A magyar reformkor, e leghatalmasabb magyar hőskölteménye, két legethikaibb irodalmi alakja egymást nem is értve meg egészen ikercsillagként ott tündöklik egymás mellett: a finom, görögös Kölcsey és az igazi antik szabású római Bajza József.

III.

Nagy emberek emlékét híven megőrzi nemzetük. Haláluk után mintha új életre kelnének, egy szebb, dicsőbb életre, melyben kivész belőlük minden, a mi bennük esetleges, a mi földi volt, csak legnemesebb, idealizált valójuk él tovább egyre növekvő fényben. Pályájuk eredményeit öntudatlanul élvezi a maradék. Ez eredmények tudatos megállapodásával, érdemeik tárgyilagos megmérésével a szakirodalom foglalkozik.

A szakirodalomról a nemzet kevés tudomást vesz, pedig gyakran ez irányítja véleményét. A szakirodalom tanulmányozása azonban szoros kötelessége a kutatónak s az igazságos kutató mindig hálásan fogja méltatni az előtte hősével foglalkozók munkásságát. A nemzet tudatában örökké élni fog nagy fiainak emléke, a tudomány tudatában kell, hogy éljen a velük foglalkozó szakirók emlékezete is. Egy összefoglaló tudományos életrajz nem mondható teljesnek a szakirodalom ismertetése nélkül.

A Bajza-irodalom[1] egyike a relative leggazdagabbaknak irodalmunkban. Bajza markans, több szempontból is érdekes egyénisége erősen magára vonta az irodalomtörténetírók figyelmét. Hogy ez a mennyiségre nézve gazdag irodalom értékben jóval szegényebb, annak oka az, hogy a philologiai irány felülkerekedéséig az irodalomtörténet volt az a tér, hol a legtöbben és a legbüntetlenebbül kisérleteztek.

A Bajza-irodalom megalapitója a magyar irodalomtörténet atyja: Toldy Ferencz. Handbuchjában adta az első Bajza-életrajzot nem egészen egy oldalon. Ettől fogva sokféle formában és terjedelemben irta meg barátja életét, legbővebben hat kötetes Bajza-kiadása bevezetésében és akadémiai emlékbeszédében, melyet 1861 decz. 22-én tartott. Ez az emlékbeszéd Toldy legszebb munkái közé tartozik, baráti szeretetének megható nyilvánulása. Erősen kiválik a Toldy-féle fakú szinezetű, élettelen jellemzésű beszédek közül,

[1] A Bajza-irodalom összeállitását 1900-ig lásd Badicsnál (I. 142—144), azután az E. Philologiai Közlöny évenkinti repertoriumában. Nem tartom szükségesnek az ezekben található összes Bajza-czikkeket tárgyalásomba venni, de egyben-másban igy is kiegészitem e repertoriumokat.

de természetesen azért szerzőjére vall. Toldy emlékbeszédének és életrajzainak főérdeme az, hogy bennük hitelesen megállapitotta Bajza életének egymásutánját. E mellett azonban megírta első nagy polemiáinak rövid történetét, rávilágított azok hátterére s elég világosan meghatározta irodalomtörténeti jelentőségüket. Szerinte Bajza általnok czáfolatával, balvélemények megigazításával, akadályok elhárításával előkészítette az irodalom virágzását s ez pályájának fő jelentősége. Költeményeivel örökre beírta nevét nemzete szivébe. Nagy hiánya Toldy munkáinak, hogy Bajza fiatal korának néhány intim episodjától eltekintve, semmit sem jegyzett fel barátja belső életéből, holott nála senki jobban nem ismerhette Bajzát. Toldy adta Bajza munkáinak első nagyobb gyűjteményét. Kiadásából (1861—1863) merítette egész a Badicséig jóformán mindenki Bajza-ismeretét. E kiadás Bajza szépirodalmi és széptani munkáit majdnem teljesen adja, nagyon sokat nyujt első vitairataiból, Játékszini Krónikájából is s eleget történeti munkáiból, de szinte egészen mellőzi az Athenaeum idejéből származó kisebb polemiáit (I. 145). Ez az oka, hogy Bajza pályájának második felét az irodalomtörténet napjainkig elhanyagolta. Mind e fogyatkozások mellett is elévülhetetlenek Toldy érdemei, nélküle sok mindennel sohasem jöttünk volna tisztába s állitásai közül alig egy-két dolog szorul helyreigazításra.

Az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek Bajza-irodalma kizárólag Toldy hatása alatt áll. Tőle veszi adatait, Bajza megítélését. A hírlapok alkalmi czikkei, a lexikonok czikkelyei őt követik.[1] Toldy az egyetlen

[1] A Badicsnál felsoroltakon kívül l. Budapesti Viszhang 1852, 1. sz., Értesítő 1852, 38. sz. Vasárnapi Ujság 1857, 45. sz.

forrása Zilahy Károlynak is, a ki a Magyar Koszorúsok Albumában Bajza életrajzát is adta (1863). Ez nem tudományos értékéért emelendő ki, hanem azért a dithyrambikus lelkesedésért, a melylyel Bajzáról szól. Egyedül Salamon Ferencz jár a maga lábán. Bajzáról egy nekrologot irt (Pesti Napló 1858, 44—45. sz.), mely némely pongyolaságai mellett is valóságos kis remekmű. Toldytól eltérőleg nem sokra értékeli Bajza verseit, viszont erősebben hangsúlyozza polemikai jelességét. Irodalmunk egyik alapitójának tartja, a ki kivivta a kritika jogát s megalapitotta a magyar zsurnalisztikát. Az irodalmi pártélet szervezésével előkészitette a politikai szabadelvű párt alakulását. Kora méltán hallgatta oraculumként a szavát.

Toldy irodalomtörténeti uralkodása halála után szinte azonnal megszünt. Helyébe budapesti kathedráján utóda Gyulai Pál emelkedett, a ki a kilenczvenes évek derekáig a magyar irodalomtörténet vezetője lett. Ez idő alatt kezdődött meg a magyar irodalomtörténetirás terjedelmesebb kialakulása, irodalmi multunk részleteinek kikutatása. Gyulai Pál működése nem maradt hatástalanul a Bajza-irodalomra sem. Egy kis alkalmi beszédétől eltekintve (Akadémiai Értesítő 1896, 455. l.) külön ugyan sohasem foglalkozott Bajzával, de többször foglalkozik vele Vörösmarty életrajzában s többször adott elő róla az egyetemen. Általában Salamon felfogásában osztozik, de Bajza költészetét jobban méltatja. Költői jelentőségét abban találja, hogy korában senki sem művelte olyan kizáróan s annyi sikerrel a tiszta dalt, mint ő. Gyulai Pál nem vitte lényegesen előbbre a Bajza-irodalmat, de az a nagy sympathia, a melylyel róla mindig beszélt, nagy hatással volt a keze alól kikerülő fiatal

irodalomtörténetírókra s megteremtette a maga gyümölcsét.

Gyulai Vörösmartyjában felhasználta Bajza Toldyhoz intézett ifjúkori leveleit s azokra külön is felhívta Péterfy Jenő figyelmét, így ő adott alkalmat arra, hogy megirassék a legérdekesebb Bajza-tanulmány (*Bajza József 1821—1828.* Budapesti Szemle. 1882. 321. l.). Péterfy e tanulmánya nem tartozik a mester legnagyobb remekei közé, a túlnyomólag ismeretlen anyag közlése sokszor megbénítja a művész kezét, de így is korszakalkotó a Bajza-irodalom történetében. Sajátlagos tartalmas vegyüléke az író subjectivitasának s analisaló objectivitasának. Őt Bajza egyénisége érdekli legelső sorban, mely egyéniséggel némi lelki rokonságot érez. Először Bajza ifjúkori melancholiájának fejlődését rajzolja. Ennek főokát abban találja, hogy lelke összetételében nem volt meg a kellő összhang. Őszinte költői kedély csekély alkotó erővel párosult nála, szűkkörű és egyre hűlő phantasiája nem engedte lelkének költői tartalmát kellőleg kifejeznie. Ez teremtett bizonyos megnevezhetetlen nyugtalanságot, elégületlenséget lelkében. Elégiai kedélyét fontoló ész és a merevségig keményedő önállóság ellensúlyozta. Átesvén fiatal kora vívódásain, komoly, határozott, a római classicusokon felnőtt egyéniség vált belőle, a ki a mint maga ostya nélkül vette be a pilulát, másoknak is így osztogatta. Költői iskolája a matthissoni volt. A classicusokhoz kevés köze van. Mikor az ő szelid éneke felhangzott, lejárt az alkalmi költészet kora. De az ő költészete még csak kezdetét jelenti az új világnak, mindvégig elég abstract lyrikus maradt. Versein a hevülés alkalmi zamatja nem érzik, minden elmosódott általánosságba vész. Hangulata

egészen belső, néma tárgytalan, hozzá képeket a reflexio szerez. A költőben él a mulandóság, bánat, lemondás érzete, de minden energia nélkül. Ezért még költői pillanatokban is gyakran nem mint sajátját fejezi ki érzelmeit, hanem helyzetdal formájában. Aesthetikai felfogásban Bajza Goethe tanítványa s mindvégig német szemüvegen át néző kritikus maradt. Kritikai hajlandósága lassan is fejlődött, mindig több hajlama volt a polemiára, a hol aztán később a legtöbb sikert is aratta.[1]

Péterfy e tanulmánya több tekintetben is fordulatot jelentett a Bajza-irodalom történetében. Először hívta fel irodalomtörténetíróink figyelmét arra, hogy Toldy után is van kutatni való Bajzára nézve. Mivel azonban ő Bajza ifjúkorával foglalkozott ily behatóan, ezután divatba jött ennek túlzott kiemelése Bajza későbbi pályájával szemben. Azután Péterfy mutatott rá azokra az idegen hatásokra, melyek Bajza fejlődését befolyásolták, a mi által helyesebb világításba helyezte a költőt és kritikust, egyszersmind felhíván a kutatókat további nyomozásra, a részletkérdések további tisztázására. Péterfy ismerte fel a Bajza-problemákat is. Tőle hallotta először irodalmunk, hogy Bajza körül megoldandó kérdések vannak, hogy sem életrajza, sem egyes munkáinak elemzése nem meríti ki Bajza életének tartalmát. Egy csomó elmemozdító megjegyzéssel termékenyítette meg az irodalmi gondolkozást s Péterfy volt az első, a ki Bajzáról mély lélektani éleslátással egységes képet adott.

Gyulai és Péterfy hatása alatt a Bajza-irodalom

[1] Péterfy Bajzájával legalaposabban Rédey Tivadar foglalkozott (*Péterfy Jenő* 1909. 76—78. l.), de nem Bajza, hanem Péterfy szempontjából.

meglehetősen neki is lendült. Nem szólva egyes apróbb felszínre kerülő életrajzi adatokról, több életrajz s több tanulmány készült róla. Az első önálló Bajza-életrajzot Csebi Pogány Kornél írta, mely munka azonban semmivel sem vitte előbbre az irodalomtörténetet.[1] Sokkal értékesebb Névy László életrajza. Ez a művelt nagyközönség számára íródott, önálló kutatás nélkül és kevés eredetiséggel, de nagy irodalmi eruditióval és biztos ítélettel. Kelemen Béla czikkéig főleg ebből ismerte a közönség Bajzát és Névy érdeme, hogy elég helyesen ismerte.[2]

Nagyobb igényekkel lépett fel Szántó Zsigmond életrajza, mely az első terjedelmesebb Bajza-életrajz. A munka azonban igen gyenge. Kutatást Szántó semmit sem végzett. A szakirodalmat jól ismeri, de kevés hasznát tudja venni. Éléggé ismeri Bajza munkáit is, de alig a mellette és ellene írt iratokat. Irodalomtörténeti tudása nem elég megbízható, ítélete nagyon ingadozó s a kérdések velejébe nem tud belátni. Bajzát a költőt előtérbe állítja a kritikussal szemben, de költészetéről mégsem tud semmi határozott képet nyujtani. Polemiáit nem tárgyalja mind s a kiválasztásnál épen nem szerencsés kezű pl. Bajza dramaturgiai működésén jóformán átsiklik.[3]

Baló József is írt egy Bajza-életrajzot, melyet 1891-ben benyujtott a Kisfaludy-Társasághoz. Zichy Antal kiadásra ajánlotta, de a társaság Bayer József

[1] Csebi Pogány Kornél: *Bajza József irodalmi munkássága* 1882. 34 l. 8°.

[2] Névy László: *Bajza József* (Magyar Helikon I. 217—244. l.) 1883.

[3] Szántó Zsigmond: *Bajza József* 1884. 152 l. 8°. Alapos birálat róla Pauer Károlytól. E. Phil. Közl. 1885. 200—205. l.

bírálata alapján, nem fogadta el a munkát (Évlapok XXVI. 48—60. l.). Egy részlet azonban megjelent belőle (*Bajza József dramaturgiai munkálkodása.* Egy. Phil. Közl. 1891). A mennyire ebből, Baló egy más Bajza-czikkéből (Fővárosi Lapok 1889. I. 81. sz.) s Bayer bírálatából megítélhetjük, Baló kevés kritikai és művészi érzékkel, de elég szorgalommal foglalkozott Bajzával. Ha szintelen is, de teljesebb képet adott volna Bajzáról, mint Szántó.

E balsiker után Badicsig nem készült több életrajz. Irodalomtörténetíróink belátták, hogy előbb a részleteket kell tisztázni, mielőtt az összefoglalásra gondolnának. Vizsgálat tárgyává tették tehát Bajza különféle munkálkodását. Költészetével kevesebben foglalkoztak, mint kritikai működésével. Az első önálló tanulmányt költészetéről Lakatos Sámuel írta (*Bajza mint lyrikus.* Koszorú VII. 1882) nagy szeretettel és jókora irodalmi képzettséggel, megírt értekezésével, mely azonban éppen nem hat be Bajza lyrájának lényegébe. Többet ér ennél Esztegár László egy kis újságczikke (*Bajza lyrája.* Erdélyi Hiradó 1888. 161. sz.), mely gondolkozó főre s erős Péterfy hatásra vall. A helyzetdal-problema foglalkoztatja s keletkezésüket akként magyarázza, hogy Bajza tartózkodott minden önvallomástól, ezért fejezte ki személyes érzelmeit helyzetdalok formájában.

Kritikai működésével Pauer Károly foglalkozott először tüzetesebben (*Bajza József mint kritikus.* Egy. Phil. Közl. 1891. 481. l.). Pauer eszes ember, de nincs elég irodalmi tudása, semmi kutatást nem végzett s Bajzát csak a Toldy-féle kiadásból ismeri. Intelligens czikke nincs ugyan tanulságok nélkül, de a tudományt lényegesen semmiben nem viszi előre. Sokkal

gyengébb Murajda F. Nándor munkája, a ki egy jókora könyvének felét szentelte Bajza kritikai pályája elejének.[1] Ismertet néhány eddig figyelmen kívül hagyott polemiát, de egész műve igen alpári színtájon mozog. Murajda különben a Bajza-cultus egyik lelkes hive volt. Buzgólkodására ünnepelte meg a gyöngyösi gimnázium 1896 május 2-án egykori növendéke emlékezetét, mely alkalommal Murajda tartotta az emlékbeszédet.[2] Nem sokkal értékesebb a Murajda könyvénél a Ruik Lászlóé.[3] Kutatást ő sem végez s annyi előző dolgozat után nincsen semmi mondanivalója.

Mind e dolgozatok nagyon kevés befolyással voltak az irodalmi közvéleményre. Ott úgy állott Bajza, a hogy Gyulai és Péterfy festették. Változást csak Beöthy Zsolt felfogása okozott. Beöthy Csató Páljában alaposan foglalkozott Bajza és Csató vitájával, iparkodván rehabilitálni Csatót (1883). 1886 deczember 11-én meg az Irók és Művészek Társasága Bajza-estélyén egy igen érdekes előadást tartott Bajzáról[1] (*Bajza emlékezete.* Vasárnapi Ujság 1886. 51. sz.). Bajzát mint költőt kevésre tartja, de elismeréssel szól a kritikusról. Kritikai működésének vezérgondolata: emelni öntudatosságban és önérzetben az irodalmat. A haladást és nemzetiséget tűzi zászlajára, a meggyőződés heve, az erkölcsi bátorság, a hamis tekintélyek elleni küzdelem, a soha ki nem merülő harczi

[1] Murajda F. Nándor: *A magyar kritika fejlődése* 1895. 208. l. 8°.

[2] Murajda F. Nándor: *Bajza emlékezete* 1897. 15. l. 8°.

[3] Ruik László: *Bajza József kritikai működése* 1896. 134. l. 8°. Ruik más Bajzára vonatkozó czikkei, l. Kisszebeni gymn. ért. 1896/7, Iskolai Szemle 1896. 15. sz., Gömör-Kishont 1899. 9. sz.

kedv, a gyakorlati irány jellemzik iratait. Művészi párhuzamot von Széchenyi és Bajza között. Mindegyik érzékeny kedély, de a nyilvánosság előtt ezt palástolni akarják. A dolog sikerült is nekik, a míg azt nem látják veszélyben, a mi szívüknek a legdrágább, a hazát. Ekkor lehull a lepel, Széchenyi megírja a Kelet népét, Bajza hazafias verseit.

Hasonló módon szólt Beöthy Bajzáról egyetemi előadásaiban és tankönyvében is. Ez utóbbinak nagy tekintélye és elterjedése következtében hamarosan az ő felfogása jutott uralomra a művelt köztudatban s az irodalomban is egyensúlyozta Gyulai nézetét. A Széchenyi-párhuzam divatba jött s Bajza lyráját Gyulai ellenére kezdték mesterkélt szobai költészetnek tartani. Irodalomtörténeti tankönyveink általában Beöthyt követték, őt Kelemen Béla is a Képes Irodalomtörténet csinosan megírt Bajza-czikkében (1895) Beöthy felfogását legtúlzottabban Endrődi Sándor élezte ki, a ki aztán teljesen hamis képet is adott Bajzáról.[1]

A különböző felfogások összeegyeztetése, helyességüknek eldöntése csakis Bajza működésének teljes feltárásától, műveinek és egyéniségének kritikai vizsgálatától, az igazi philologiai módszertől volt várható. Kezdték belátni irodalomtörténetiróink, hogy az egymástól átvett anyaggal és jellemzésekkel nem igen tudnak Bajza közelébe férkőzni. Az irodalomtörténeti tüzetes kutatások kora elérkezett a Bajza-irodalomban is. Péterfy után akadtak ugyan már eddig is, a kik jelentékeny új anyaggal szaporították a Bajza-ismeretet, de ezekről a Bajza-irodalom sajátságosan alig

[1] Endrődi Sándor: *Századunk magyar irodalma képekben* 1900.

vett tudomást. Ferenczy József *A magyar hirlapirodalom történetében* önálló kutatással világitotta meg Bajza szerkesztői foglalatoskodását (1887). Bayer József meg *A nemzeti játékszin történetében* méltatta nagy alapossággal Bajza dramaturgiai vitáját (1887). A kilenczvenes években kezdett aztán a kutatás nagyobb arányokat ölteni.

Költészetének forrásaival Demek Győző foglalkozott (*Matthisson hatása irodalmunkra.* E. Phil. Közl. 1891). Ez a kissé túlbuzgó tanulmány, ha mást nem, legalább összehordta Bajza verseinek matthissoni anyagát. Fürst Aladár meg tisztázta Bajza és Gessner viszonyát (*Gessner Salamon hazánkban.* Irod.-tört. Közl. 1900). Még több idegen hatást mutatott ki Bajza költészetére Kürti Menyhért Bajzáról, a költőről írt, könyvében.[1] Kürti teljes képet akart adni Bajza költészetéről. Ez kevéssé sikerül neki, egyes versek aprólékos fejtegetésére helyezvén a fősúlyt. Jól ismeri Péterfyt is, de nem sok hasznát tudja venni, szempontjai elég sekélyesek maradnak. A helyzetdalok keletkezésének oka szerinte az, hogy a Bajza szívében élő szerelmi hajlandóság akkor is kifejezésre tör, mikor szerelmi költészetének szűk köre már kimerült. A helyzetdallal találta meg Bajza igazi dalformáját s általa költészete egyénibb, realisabb lett. Minden fogyatkozása mellett is, Kürti könyve nem válik szégyenére egy kezdő irodalomtörténetírónak.

[1] Kürti Menyhért: *Bajza mint költő* 1899. 100. l. 8°. Alapos bírálat róla Császár Elemértől (E. Phil. Közl. 1900. 400—9. l.). Császár Bajza költészetét a Kazinczy-féle irány betetőzésének tartja. — Bőven foglalkozik Bajzával Schmidt Mariska *Költőink természetérzékéről* (1900) cz. gyenge könyvében (126—131. l.).

Bajza kritikai pályája is megkapta a maga philologus kutatóit. Bleyer Jakab igen alapos tanulmánynyal világította meg a Pyrker-pör történetét (*Kazinczy Ferencz polemiája az Aurora-körrel 1830-ban.* E. Phil. Közl. 1896). Szabó Adorján pedig megírta a conv.-lexikoni pör igen részletes történetét (*A conversationslexikoni pör története.* A kassai gimn. ért. 1898/9). Szabó Adorján különben a Bajza-cultus egyik erős támasza maradt ezután is. A vezetése alatt álló ifjúsági önképzőkör, mely 1885 óta Bajzáról nevezi magát, minden évben kegyelettel adózik Bajza emlékének. Még jelesebb e tanulmányoknál a Pfeifer Jánosé (*Bajza aesthetikai dolgozatai.* Irod.-tört. Közl. 1900). Péterfy nyomdokain megállapítja Bajza kritikai mestereit s világos képet ad Bajza aesthetikai, különösen dramaturgiai elveiről. Minden sora egy nagyképzettségű és tehetséges irodalomtörténetírót árul el.

A kilenczvenes években kezdett a nagyközönség figyelme is erősebben Bajzára terelődni. Születésének kilenczvenedik évfordulóján az egri Irodalom- és Műbarátok Köre elhatározta a költő szülőházának emléktáblával való megjelölését. E körben olvasta fel 1895 szeptember 27-én Zalár József Bajzáról és Vachott Sándorról szóló visszaemlékezéseit (*Két hevesmegyei költőről.* Egri Újság 1895. 79—81. sz.) s ez a kör leplezte le 1896 augusztus 23-án Bajza szülőházán az emléktáblát, mely alkalommal Gyulai említett kis beszéde mellett elhangzott Zalár *Bajza* cz. verse és Scossa Dezső tartott emlékbeszédet. Ekkor írta Junius Bajzáról szóló ügyes kis tárczáját (*Az első magyar kritikus.* Budapesti Hirlap 1896. 233. sz.).

A Bajza iránt mutatkozó sokoldalú érdeklődés indította a Franklin-Társulatot arra, hogy egy a modern

philologia igényeinek megfelelő Bajza-kiadást bocsásson közzé. E kiadás sajtó alá rendezésével az irodalomtörténet régi érdemes munkását, Badics Ferenczet bizta meg. A Badics-féle Bajza-kiadás 1899-ben és 1900-ban jelent meg hat kötetben, 170 ívnyi terjedelemben, bevezető életrajzzal és kimerítő jegyzetekkel korszakot alkotva a Bajza-irodalom történetében. Badics kiadása egyike a jobb magyar classicus-kiadásainknak. Nem tartalmazza ugyan Bajza valamennyi írását, de mégis kétszerannyit, mint a Toldy kiadása és jóformán mindent, a mi Bajzára nézve jellemző. Bajza pályája második részének iratai itt jelennek meg először nagyobb számmal s itt jelenik meg először Bajza annyira érdekes és irodalmi forrásműként szolgáló levelezése. Badics tömérdek jegyzete nemcsak a kiadást teszi használhatóbbá, hanem megvilágítja Bajza különböző művei keletkezését, azok hátterét és hatását, tisztázva egész sereg vitás kérdést, véget vetve annak a sok ingadozásnak, mely eddig a szakirodalomban tapasztalható volt. Némelyik jegyzet egész kis monographiává bővül s a maga rövidségében is jobban tájékoztat, mint több eddigi rőfös értekezés. A bevezető 130 oldalnyi Bajza-életrajz Bajzának első kritikai tudományos kutatáson alapuló életrajza, nem a nagyközönségnek írt, hanem a szakemberekhez szóló alapvető vázlat. Kritikai biztossággal és hűséggel mutatja be Bajza pályáját a maga igazi mivoltában. Sok téves adatot helyreigazít, több ismeretlent kiderít. Nem igen foglalkozik Bajza egyes műveinek értékelésével, nyugodt elbeszélését nem igen szakítja meg kritikai fejtegetésekkel, mégis minden vonatkozásban hű és világos képet nyujt Bajzáról. Lehet egyben-másban kifogásolni valót ta-

lálni Badics Bajzájában, lehet egy-egy pontban helyreigazitani vagy kiegészíteni őt, de egészben mindenha olyan marad Bajza, a milyennek ő rajzolta. Neve az irodalomtörténet munkásai előtt elválaszthatatlanul összeforrott a Bajzáéval.[1]

Badics e tudományos kiadás és életrajz mellett közrebocsátott egy a nagyközönségnek szánt Bajza-életrajzot és kiadást is a Franklin-Társulat Magyar Remekírók cz. vállalata egy kötetében.[2] Helyes tapintattal e népszerű kiadásnál Bajza verseire helyezte a fősúlyt, de nem helyeselhetjük Bajza polemikus iratainak jóformán teljes mellőzését. A kötetet bevezető 22 oldalnyi kis életrajz mintaképe a népszerű életrajznak: röviden, közérthető módon bemutatja Bajza pályájának minden phasisát, a kutatás legújabb eredményeit is felhasználva, a nélkül hogy szakszerűvé válnék. Némileg ki is egészíti ez a munka a nagyobbik életrajzot, mert itt belebocsátkozik Bajza egyes művei elemzésébe is. — Bajza verseit Badics az Olcsó Könyvtárban külön is kiadta (1904).

Badics Bajza-kiadása gyökeres változást okozott a Bajza-irodalomban. Nagy mértékben emelte a színvonalát. A nagyhangú, de üres kísérletezgetéseknek véget vetett. Az irodalmi tudatlanság ezután nem mert többé oly bátran kalózkodni a Badics által megművelt területen. Az irodalom népszerűsitői biztos útmutatót kaptak az ő munkájában, nem tévedhettek többé téves utakra, az irodalomtörténet művelői pedig megbizható alapvető munkát nyertek, melyből kiindulva folytathatták kutatásaikat, kutathatták Bajza műkö-

[1] Alapos bírálat Badics Bajzájáról Császár Elemértől. E. Phil. Közl. 1901. 740—2. l.

[2] *Bajza József munkái* 1904. 344. l.

désének részletkérdéseit. Badics munkája kiinduló pontja lett egy egész sereg Bajza-tanulmánynak, melyek értékben általában felette állnak a korábbiaknak.

Nem szólva a Badics kiadásához kapcsolódó sok alkalmi újságczikkről, csak a Schöpflin Aladár tárczáját említjük meg (*Bajza József.* Budapesti Hirlap 1912. 4. sz.). Ez tanulságosan mutatja a különbséget a régi és az új Bajza-irodalom között, ha Junius tárczájával összehasonlítjuk. Íme, milyen másként ír a tanult, okos, de mégis szakképzetlen újságíró Badics előtt, meg Badics után. Ugyancsak nem szakíró munkája a Móricz Zsigmond Bajza-tanulmánya sem (*Bajza nagy polémiái 1828—1831.* Uránia 1903), újat alig is mond, de gondolkozó intelligens főre valló fejtegetései olvasásra méltóak. Már csak a teljesség kedvéért említendők Czvetkovics Jenő gyenge gyermeki életrajza,[1] Haraszti Károly tökéletlen doktori értekezése,[2] továbbá Rakodczay Pál kétkötetes Egressy-életrajza, melyben sokat beszél ugyan Bajzáról, azaz többnyire inkább Bajza ellen, a nélkül azonban, hogy a tudományt bármivel is előbbre vitte volna.[3]

A szakírók elsősorban a Badics által feltárt Bajza-anyagot iparkodtak szaporítani. Esztegár László kiadta Bajzának Egressyhez intézett leveleit (Ir.-tört. Közl. 1901), e sorok írója családi levelezését és Kölcseyhez meg Szemere Pálhoz intézett leveleit (Ir.-tört. Közl. 1908, 1910) s a mi nem kevésbbé

[1] Czvetkovics Jenő: *Bajza József* 1904. 32. l.

[2] Haraszti Károly: *Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége* 1909. 38. l. Bírálata e sorok írójától. Ir.-tört. Közl. 1910. 490. l.

[3] Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora I. k. 1911. 7, 651. l., II. k. 1911., 3, 611. l.

fontos, Viszota Gyula alapos kutatással összehordta a Bajza akadémiai munkásságára vonatkozó iratokat, Bajzát egy eddig nagyon kevéssé ismert oldaláról mutatva be (Ir.-tört. Közl. 1912).

Akadtak részlettanulmányok is. Madarász Flóris megkísérlette Pyrker védelmét Bajzáékkal szemben, de szépen megírt kis munkája semmivel sem vitte előbbre a kérdést.[1] Patai József egy nagybecsű tanulmányban Lessing hatását vizsgálta Bajzára (*Bajza és Lessing*. E. Phil. Közl. 1908). A nagy tudással megírt tanulmány pontosan és részletesen kimutatja Bajza irataiban mindazt, a mi lessingi eredetű. Vannak a czikkben túlzások, sőt némi igazságtalanságok is Bajza iránt, de az egész annyi szorgalomra vall s eredményei annyira érdekesek, hogy Patai művét a Bajza-irodalom legtanulságosabb olvasmányai közé sorozhatjuk.

Új lendületet adott a Bajza-irodalomnak két évforduló: 1904-ben volt Bajza születésének századik, 1908-ban halálának ötvenedik évfordulója. Mind a két évforduló az alkalmi czikkek egész rajját termelte s ezenfelül az iskolák és irodalmi társulatok Bajza-ünnepeivel nevelte a Bajza-cultust. Az 1904-iki Bajza-ünnepek közül a legnagyobb arányú a budapesti VII. ker (belső) állami főgimnázium ifjúsága által január 30-án az Urániában rendezett estély volt, melynek főrendezője Váczy János az ismert jeles irodalomtörténetíró volt. A Kisfaludy-Társaság Heinrich Gusztáv kezdeményezésére április 27-iki ülését szentelte Bajza emlékének. Ezen Beöthy Zsolt Bajzáról szóló elnöki megnyitója után Négyesy László olvasta fel nagyszabású emlékbeszédét (*Bajza József*

[1] Madarász Flóris: *Pyrker és a magyar írók* 1908. 47. l. Elismerő bírálat róla Budapesti Szemle CXXXVII. 495. l.

emlékezete. Évlapok XXXIX. 51—74. l.). A Badics alapján álló új Bajza-irodalomnak ez a legjobb terméke. Négyesy adja Badics nyomain Bajzának a legtalálóbb összefoglaló jellemzését. Éles kritikai érzékkel emeli ki Bajza különböző munkáinak és törekvéseinek irodalomtörténeti jelentőségét s Bajza minden dolgára nézve kimutatja annak pályája alapelveivel való összefüggését. Bajza egyénisége legbelsőbb vonásának az ítélőerőt tartja, egész munkásságát publicistikainak minősíti, melynek alapjellege ethikai. Irodalomtörténeti jelentőségét abban látja, hogy mint költő megadván a műdalnak a tiszta hangot és egyszerű compositiót, előkészitette az irodalmat Petőfi számára, mint kritikus megteremtette az irodalmi publicistikát, a mivel megtörte az utat Kossuth számára, a ki a közéleti publicistikát teremti meg s ezenfelül véglegesen beillesztette a kritikát a magyar irodalom intézményei közé. Négyesy emlékbeszéde formailag is kiválik s minden tekintetben méltó Bajzához, Négyesyhez és a Kisfaludy-Társasághoz. — A Remekirók Képes Könyvtárában Négyesy adott Bajza műveiből egy kötetnyit (1908).

Az 1908-iki évforduló még jobban hozzájárult a Bajza-cultus emeléséhez. A különféle ünnepek közül ezúttal a gyöngyösi Bajza-ünnep válik ki. Ezt Bogdány Ferencz rendezte 1908 márczius 3-án. Az ünnepi beszédet ő tartotta (Gyöngyösi Lapok 1908. 10. sz.) s kivüle még e sorok írója is tartott előadást (*Bajza József és szülőföldje.* Mátravidék 1908. 10—14. sz.). A Philologiai Társaság január 11-iki, a M. Történelmi Társulat január 16-iki és a M. Nyelvtudományi Társaság márczius 10-iki ülésein e sorok írója újitotta meg Bajza emlékét egy-egy felolvasással (*Bajza*

József emlékezete. E. Phil. Közl. 1908. 89. l., *Bajza József mint történetíró.* Századok 1908. 289. l., *Bajza József mint nyelvújító.* Magyar Nyelv 1908. 201. l.[1]), a ki különben más czikkeivel is szaporította a Bajza-irodalmat (*Bajza József költői nyelvéről.* Magyar Nyelvőr 1908. 13. l.,[2] *Bajza József lyrája.* Uránia 1908. 159. l., *Bajza és Shakespeare.* Magyar Shakespeare-Tár 1911. 290. l.) és a ki a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárában Bajza műveiből kétkötetnyit ad közzé, mely kötetek közül az első már megjelent (1914.).[3]

A mi azonban ezeknél sokkal fontosabb, az Akadémia is kegyelettel adózott Bajza emlékének. Heinrich Gusztáv május 3-án tartott főtitkári jelentésében meleg szavakkal emlékezett meg Bajzáról az akadémikusról és világos, rövid összefoglalásban méltatta Bajza kritikai jelentőségét (Akadémiai Értesítő 1908. 303—306). Ugyancsak Heinrich kezdeményezésére az Akadémia pályázatot irt ki Bajza élete és munkássága beható méltatására (Akad. Ért. 1908. 285. l.). Az 1910 szeptember 30-iki határidőre négy pályamunka érkezett be, melyek közül a Badics Ferenczből, Beöthy Zsoltból és Riedl Frigyesből álló bírálóbizottság a jelen életrajzot találta a legmegfelelőbbnek s Badics alapos jelentésére (Akad. Ért. 1911. 383—390. l., 1914. 307—309. l.) az Akadémia a pályadíjat e munkának itélte oda (Akad. Ért. 1911. 402. l. és 1914. 309. l.).

[1] L. ehhez Muresán Szabin helyreigazításait. Magyar Nyelvőr 1911. 216. l.

[2] Különnyomatban bővítve (19. l.). L. erre Szeremlei Császár Lóránd megjegyzéseit. E. Phil. Közl. 1908. 722. l.

[3] Ismertetés róla Budapesti Szemle CLVIII. k. 447. l. (Király György.)

A pályamunkák egyike, melyikről Badics bírálata is sok elismeréssel nyilatkozott, nyomtatásban is megjelent. Ez Farkas Zoltán műve.[1] A munka bírálói szerint nagyon fogyatékos irodalomtörténeti ismeretekkel, de nagy aesthetikai készültséggel van írva. Farkas kutatást semmit sem végzett, sőt a régi adatokat sem ismeri mind, Bajzát csak a Badics kiadásából ismeri s Bajza pályájának második felét egészen elhanyagolja. Irodalomtörténeti tájékozatlansága miatt ítéletei gyakran tévesek és bizonytalanok, de nagy intelligentiája következtében sokszor mégis felismeri a lényegest s Bajza működése egy-egy ágáról művészi összhangzatos képet ad. Ha a tudományt alig is viszi előbbre Farkas Zoltán életrajza, egy értékes írói egyéniség bemutatkozójaként figyelemreméltó.

A jelen munka Bajza pályája minden részletét feltáró rendszeres, tudományos életrajz akar lenni. Szerzője óhajtaná remélni, hogy célját valamennyire megközelítette, az eddigi eredményeket összefoglalta s azokat új kutatásokkal kiegészítette, de nagyon is tisztában van vele, hogy nem mondta ki az utolsó szót Bajzáról. Hogy mi a pótlandó és a helyreigazítandó, azt a szakavatott kritika fogja megállapítani; a szerző azon reményben teszi le tollát, hogy munkája, ha másban nem is, megbízhatóságban talán méltó lesz Bajza József emlékéhez.

[1] Farkas Zoltán: *Bajza József élete és művei.* Olcsó Könyvtár 1637—1640. sz. 167. l. Bírálatokat írtak róla Badics, Akad. Ért. 1911. 384. l. Császár Elemér, Budapesti Szemle CXLIX. 308. Oroszi József, E. Phil. Közl. 1912. 35. Sikabonyi Antal, Magyar Figyelő 1912. II. 233. l. Pap Károly, Irodalomtörténet 1912. 131. l. Kuncz Aladár, Nyugat 1912. I. 1070. Gálos Rezső, M. Középiskola 1912. 98. l. Vértesy Jenő, Századok 1913. 201. l.

FÜGGELÉK.

I. Az árva-nagyfalusi Bajza-család nemzedékrendje. — II. Bajza József közvetlen fel- és leszármazói. — III. Bajza és Földváry Ferenez rokonsága.

I.

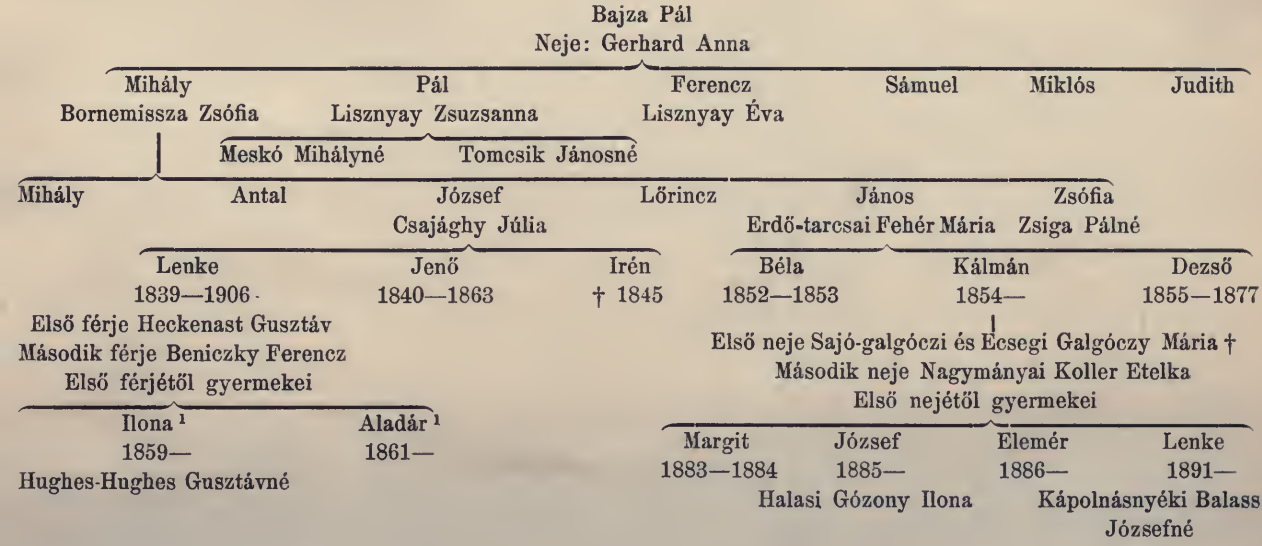

[1] Királyi engedélylyel felvették a Bajza nevet.

II.

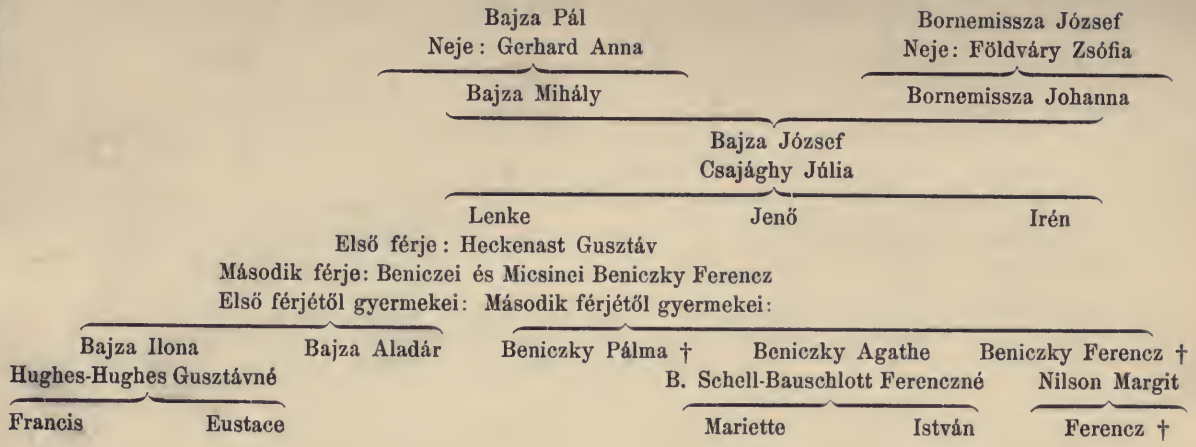
Bajza Pál
Neje: Gerhard Anna
Bajza Mihály
Bornemissza József
Neje: Földváry Zsófia
Bornemissza Johanna
Bajza József
Csajághy Júlia
Lenke
Jenő
Irén
Első férje: Heckenast Gusztáv
Második férje: Beniczei és Micsinei Beniczky Ferencz
Első férjétől gyermekei:
Második férjétől gyermekei:
Bajza Ilona
Hughes-Hughes Gusztávné
Bajza Aladár
Beniczky Pálma †
Beniczky Agathe
B. Schell-Bauschlott Ferenczné
Beniczky Ferencz †
Nilson Margit
Francis
Eustace
Mariette
István
Ferencz †

III.

Földváry György
Neje: Sréter Janka

Földváry György
Balázsovich Borbála

Földváry Ferencz
B. Baldacci Francziska

Földváry Zsófia
Bornemissza József

Bornemissza Johanna
Bajza Mihály

Bajza József

NÉVMUTATÓ.[1]

A

Ábrányi Emil 422.
Adams 332.
Adorján Boldizsár 308.
Alboni Marietta 295.
Angyal Dávid 1.
Antal Mihály 326, 396.
Ányos Pál 17, 58, 129.
Anschütz 64, 65.
Aristoteles 278, 284.
Ausonius 80.

B

Badics Ferencz 1, 3, 18, 123, 232, 309, 314, 324, 329, 404, 461, 462, 467, 472, 473, 474, 476, 477, 478.
Bajza Aladár 207.
Bajza Antal 4, 5, 6, 8, 9, 24, 34, 430, 436, 443.
Bajza Ferencz 3.
Bajza Irén 434.
Bajza János 4, 6, 247.
Bajza Jenő 220, 434, 435, 439, 443, 447.
Bajza József (ifj.) l. Szücsi József.
Bajza Józsefné 431, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 446, 447, 448.
Bajza József Ignácz 2.
Bajza Kálmán 2.
Bajza Lenke l. Beniczkyné Bajza Lenke.
Bajza Lőrincz 4, 5, 444.
Bajza Mihály 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 24, 25, 382.
Bajza Mihály (ifj.) 4, 6, 8, 24, 34.
Bajza Mihályné 3, 5, 6, 24, 34.
Bajza Miklós 11.
Bajza Pál 2, 3.
Bajza Pál (ifj.) 3, 33.
Bajza Pálné 3.
Bajza Sámuel 3.
Bajza Zsófia l. Zsiga Pálné.
Balásházy János 301, 325, 395.
Balla Endre 232.
Balla Károly 111, 332.
Ballagi Mór 337, 365.
Baló József 247, 466, 467.
Balog István 287.
Balog János 84, 386.
Balogh Pál 89, 92, 93, 99, 103, 104, 147, 150.

[1] E névmutatóban a három genealogiai tabellán előforduló nevek nem szerepelnek.

Balogh Sámuel 147, 148, 151, 154
Balzac 320.
Bánóczi József 35, 48.
Bárány Boldizsár 242.
Baranyi Gábor 26.
Barsi József 423.
Bartay Endre 264, 286, 287, 288.
Bártfay László 47, 112, 118, 170, 254, 323, 324, 343. 370, 401, 417, 429, 437, 438, 441, 447.
Bártfay Lászlóné 48, 429, 430, 436.
Bartha János 227, 238, 270, 291.
Bartosságh József 89.
Báthory István 383.
Batthyány Kázmér gróf 288.
Batthyány Lajos gróf 423.
Bausz Teodorik 310.
Bayard 243.
Bayer József 466, 467, 470.
Bäuerle 65.
Becker 407, 408.
Bellini 244, 276, 295.
Benczur János 303, 423.
Bene Ferencz 392.
Beniczky Ferencz 435.
Beniczkyné Bajza Lenke 434, 435, 548.
Beniczky Lajos 419.
Beöthy Zsigmond 308, 309, 337, 376, 394, 423, 452.
Beöthy Zsolt 1, 345, 468, 469, 475, 477.
Bérczy Károly 216, 376, 377.
Berecz Károly 307, 308.
Berzsenyi Dániel 4, 38, 46, 52, 56, 95, 99, 110, 123, 175, 176, 302, 349, 392.
Bessenyei György 35.
Besze János 441.
Beszédes József 146.
Bethlen Gábor 406.
Bignon 389.
Birányi Ákos 423.
Birchpfeiffer 243, 279.
Bittnicz Lajos 107.
Blankenburg 154.
Bleyer Jakab 130, 132, 471.
Bodmer 75.
Bogdány Ferencz 1, 476.
Bognár Ignácz 263.
Bornemissza Johanna l. Bajza Mihályné.
Bornemissza József 3.
Bornemissza Józsefné 3.
Bors Sámuel 46.
Botka Imre 324.
Bouterwek 70.
Brassai Sámuel 259, 260, 301, 325.
Bredow 408.
Briedl Fidél 330.
Brockhaus 91, 108.
Brougham 164.
Buczy Emil 70.
Budai Ezsajás 392, 407.
Budai Ferencz 383.
Bugát Pál 92, 93, 104, 301, 325, 396, 401.
Bulwer 158, 320, 377.
Bulyovszky Lilla (Bulyovszky Gyuláné) 291.
Bürger 211.
Byron 307.

C

Caesar 408, 411.
Calderon 63, 243, 282.
Campe 90, 92.

Canning 164, 332.
Carl Henriette 245.
Castelli 65.
Cato 26, 411.
Catullus 80.
Chatam 385.
Cicero 4, 382, 388, 398.
Concha Győző 334.
Cooper 170.
Coriolanus 172, 386, 387.
Cromwell 164.
Csacskó Imre 330, 331.
Csajághy Erzse l. Csapó Jánosné.
Csajághy János 431.
Csajághy Jánosné 431, 443.
Csajághy Júlia l. Bajza Józsefné.
Csajághy Laura l. Vörösmarty Mihályné.
Csanády János 442.
Csanády Jánosné 442.
Csaplovics János 150, 161, 331, 345, 356, 357, 358, 259, 361.
Csapó János 431, 432, 446.
Csapó Jánosné 431, 432.
Csapó Mariska l. Vachott Sándorné.
Császár Elemér 1, 470, 473, 478.
Császár Ferencz 307, 317, 332, 375, 452.
Császár Loránd (Szeremlei) 477.
Csatáry Gyula 307.
Csató Pál 47, 108, 119, 144, 146, 149, 161, 166, 171, 237, 238, 242, 249, 254, 258, 303, 316, 317, 318, 320, 323, 337, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 367, 374, 416, 456, 468.
Csécsi Imre 325.
Cseri Péter 155.
Cserneczky József 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 396.
Csokonai Vitéz Mihály 46, 70, 94, 110, 175, 201, 398.
Czakó Zsigmond 285, 287, 294.
Czelesztin l. Pergő Czelesztin.
Czilhert Róbert 325.
Czinke Ferencz 10.
Czövek István 383.
Czucz István 151.
Czuczor Gergely 47, 58, 141, 170, 171, 192, 301, 310, 330, 334, 344, 400, 403, 413.
Czvetkovics Jenő 474.

D

Dahlmann 403, 404, 405.
Damjanich János 205.
Darvas János 216.
Dayka Gábor 17, 46, 61, 70, 95, 159, 160, 176, 309.
Deák Ferencz 5, 6, 204, 408, 417, 418, 420, 447.
Degré Alajos 376.
Demek Győző 176, 470.
Déryné 236, 237, 238, 245, 247, 267.
Dessewffy Aurél Gr. 301, 344, 369.
Desewffy József Gr. 26, 89, 96, 97, 98, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 132, 137, 144, 148, 150, 416.
Dessewffy Józsefné Gr. 100.
Dickens 320, 321.
Doblhoff 425.

Dobrosi István 422.
Donizetti 263, 295.
Doppler Ferencz 295.
Dózsa Dániel 375, 376.
Döbrentei Gábor 48, 49, 61, 70, 75, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 121, 124, 134, 150, 151, 153, 341, 344, 382, 456.
Dugonics András 38, 242.
Dumas (idb.) 243, 295, 320.

E

Eberhard 70, 82, 155, 157.
Éder Luiz 245, 291.
Edvi Illés Pál 58.
Egressy Béni 297.
Egressy Gábor 228, 238, 251, 252, 254, 266, 267, 271, 272, 273, 274, 275, 291, 292, 297, 354, 369, 374, 423, 437, 474.
Egyed Antal 164.
Eichhorn 408.
Emich-czég 444.
Endrődi Sándor 469.
Engel János 389.
Engel (aesthetikus) 70, 227.
Eördegh István 307, 418.
Eötvös József báró 126, 281, 287, 301, 308, 324, 338.
Eötvös Károly 445.
Ercsei Dániel 398.
Erdélyi János 170, 181, 183, 297, 310, 375, 381, 419.
Erdődi-család, gr. 333.
Érdy János 254, 301, 395, 440.
Erkel Ferencz 246, 260, 287, 295, 297.
Eschenburg 70.
Esslair 65.
Esztegár László 467, 474.
Eudoxia bizanczi császárné 402.

F

Fábián Dániel 423.
Fábián Gábor 47, 105, 151, 152, 164, 301, 331, 396.
Fabó András 321.
Fabriczy Sámuel 332.
Fáncsy Lajos 238, 264, 274, 287, 291.
Farkas Sándor (Bölöni) 203, 395.
Farkas Zoltán 182, 186, 478.
Fáy András 47, 48, 59, 61, 66, 103, 111, 112, 141, 156, 171, 172, 232, 233, 242, 244, 257, 288, 301, 310, 318, 324, 330, 344, 394, 416, 419, 429, 431.
Fáy István gr. 258, 292.
Fejér György 119, 135, 153, 162, 333, 340.
Fekete Sámuel 441.
Felbér Mari 247, 250.
Fenyéry Gyula l. Stettner György.
Fényes Elek 395.
Ferdinand király, I. 389.
Ferencz király 26, 27, 28, 204.
Ferenczy István 324, 330.
Ferenczy József, 300, 347, 366, 401, 416, 422, 470.
Ferenczi Zoltán 126, 312.
Finászy Ernő 9.
Fogarasi János 109, 159, 331, 332, 334, 355, 356, 357, 358, 364, 396, 400.
Fogarasy János (lembergi kanonok) 162.

Forgó György 142, 401.
Földváry Ferencz 19, 20, 25, 33, 34, 416.
Földváry Gábor 231, 232, 233, 234, 236, 238, 245, 252, 254, 255, 265.
Földváry György 3.
Földváry Zsófia l. Bornemissza Józsefné.
Frankenburg Adolf 153, 341, 371, 373, 376.
Franklin-Társulat 471, 473.
Fráter Pál 439.
Frigyes porosz király 122, 127.
Frivaldszky Imre 301.
Füger 28.
Füredi Mihály 297.
Fürst Aladár 18, 470.

G

Gaal József 171, 242, 301, 313, 317, 318, 338, 354, 376, 394, 403.
Gál János 232.
Galauner X. Ferencz 17.
Galgóczy Károly 2.
Galilei 384.
Gálos Rezső 478.
Garay János 169, 170, 225, 228, 229, 230, 282, 308, 309, 311, 316, 318, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 419, 422, 423.
Gáty István 326.
Gemzsey (= Szontagh Gusztáv?) 373.
Gerenday Ambrus 260, 261.
Gerhard Anna l. Bajza Pálné.
Gerhard (szerb népdalfordító) 66, 213.
Gessner 17, 174, 175, 470.
Gibbon 408.
Gleich J. Alajos 65.
Glötzer József 251.
Goethe 23, 60, 63, 68, 70, 71, 72, 73, 80, 81, 113, 128, 129, 150, 155, 158, 164, 176, 179, 180, 211, 213, 220, 221, 222, 223, 227, 272, 282, 308, 336, 402, 448, 465.
Gondol Dániel 285.
Gorove István 326, 327, 332, 423.
Gorove László 301.
Gottsched 75.
Görgey Arthur 206, 207.
Grabbe 337.
Greguss Ágost 211, 301.
Grey 164.
Gruber Antal 161.
Grün Anastasius 213.
Guizot 408.
Gurdélyi Endre 317.
Gutzkow 279.
Guzmics Izidor 50, 104, 108, 120, 123, 329, 330, 331.
Gvadányi József 406.
Gyarmathy János 342.
Győry Dániel 307.
Győry Sándor 301.
Gyulai Pál 310, 380, 381, 396, 403, 430, 437, 441, 442, 454, 463, 464, 465, 468, 469, 471.
Gyurmán Adolf 394, 422.

H

Halm 279.
Hannibal 411.
Haraszti Károly 474.

Hartleben-czég 403, 405, 407, 413, 444.
Haug 408.
Havas Adolf 312.
Haynau Gyula báró 206, 208.
Hazucha Ferencz 225, 226, 228, 230, 249, 250, 305, 342, 345, 375.
Heeren 389, 408, 410.
Hegel 328, 408.
Head 158.
Heinisch 244.
Heinlein István 1.
Heinrich Gusztáv 11, 475, 477.
Heinrich János 442.
Helmeczy Mihály 42, 47, 104, 105, 112, 153, 163, 166, 228, 250, 370, 401, 416.
Henszlmann Imre 282, 283, 284, 285, 330, 364, 365, 371, 373, 374.
Herder 66, 70, 78, 79, 80, 115, 157, 213.
Herepei Károly 301.
Herold 244.
Herrmann 386.
Heténvi János 330, 332, 389, 394.
Heurteur 64, 65.
Hinka József 300.
Hirsch Zsigmond 367.
Hoblik Márton 56, 175.
Holland 164.
Hollósy Cornélia 291, 292.
Homér 26.
Horatius 98.
Horváth Boldizsár 440.
Horváth Cyrill 341.
Horváth Endre (Pázmándi) 171, 391.
Horvát István 41, 76, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 150, 162, 262, 384, 387, 388, 392, 456.
Horvát István (Zsákodi Kovachich) 323.
Horváth Lázár B. (Petrichevich) 320, 338, 373, 376, 378.
Horváth Mihály 333, 395, 407, 414, 419, 427, 439.
Hory Farkas 307.
Hölty 57, 176, 177.
Hugó Károly 294.
Hugo Viktor 243, 281, 295, 306.
Húnfalvi János 370, 423.
Húnfalvi Pál 327, 329, 330, 334, 336, 337, 419, 423.
Hunyadi János 406.
Huzly Károly 58.

I

Igaz Sámuel 38, 39, 44, 58.
Ilkey Sándor 232, 233, 244, 252, 262.
Illucz Oláh János 426.
Immermann 213.
Imre János 391.
Irinyi József 327, 419.
Irving 156, 158, 320, 377.
Isokrates 43.
István király, Szt. 388.
István nádor 293.
Ivanovics András 325.

J

Jackson 332.
Jakab Elek 307, 321.
Jakab István 47, 108, 287, 301.
Jámbor Pál 452.

Jankovich Miklós 392.
Jánosi Béla 11, 73.
Jászay Pál 333, 334.
Jean Paul 79, 156.
Jenisch 70.
Jerney János 333.
Jókai Mór 288, 297, 313, 314.
Jókainé Laborfalvi Róza l. Laborfalvi Róza.
Joób Zsigmond 238.
Jósika Miklós báró 153, 162, 220, 242, 287, 301, 317, 318, 319, 336, 338, 375.
József császár, II. 383.
József nádor 27, 28.
Junius l. Kiss Béla (Zilahi)

K

Kacskovics Lajos 396.
Kállay Ferencz 119, 162, 393.
Kant 70.
Kántorné 227, 236.
Karacs Teréz 376.
Karácsonyi Imre 58.
Kármán József 221.
Karolina Auguszta királyné 25.
Károlyi-család, gróf 430, 441.
Katona Gejza 325, 326.
Katona István 389.
Katona József 294, 296.
Kaunitz Lajos 130.
Kazinczy Ferencz 10, 17, 18, 26, 28, 30, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 70, 73, 75, 81, 82, 83, 87, 90, 91, 95, 99, 103, 104, 105, 109, 112, 116, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 150, 160, 161, 166, 167, 168, 174, 175, 276, 201, 202, 222, 321, 335, 381, 390, 392, 393, 396, 397, 398, 399, 453, 471.
Kazinczy Ferenczné 397.
Kazinczy Gábor 250, 307, 321, 337, 346, 376, 437.
Kazinczy József 29.
Kecsey Mihály 307.
Kelemen Béla 466, 469.
Kemény Flóra báró 163.
Kemény Zsigmond báró 318.
Kerényi Frigyes 308, 375, 452.
Keresztúry Pál 10.
Kilián-czég 141, 169.
Kind 57, 176.
Király György 216, 477.
Király Károly 307, 375.
Kis Bálint 440.
Kiss Béla (Zilahi) 471, 474.
Kis István 17.
Kis János 89, 91, 97, 108, 124, 132, 146, 168, 176, 241, 392, 393, 398.
Kiss Károly 89, 108.
Kis Lajos 388.
Kis Sámuel (Nemesapáthi) 29, 58, 66, 142, 144.
Kisfaludy Károly 28, 30, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 66, 67, 76, 87, 88, 92, 95, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 116, 119, 123, 133, 134, 140, 141, 142, 143, 150, 156, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 185, 201, 211, 212, 213, 214, 218, 220, 222, 242, 277, 294, 313, 314, 315, 316

321, 336, 337, 342, 349, 350, 391, 401, 415, 429, 448, 453.
Kisfaludy Sándor 17, 24, 37, 38, 49, 80, 95, 110, 136, 137, 138, 150, 175, 178, 188, 349, 391, 419.
Klauzál Imre 301.
Klaproth 385.
Kleist 46.
Kliegl József 326.
Klopstock 72, 76, 129.
Klotz 76.
Koháry István gróf 172, 386.
Kolb 403, 404, 405, 414.
Kolosy Gerő 292.
Kollányi Ferencz 394.
Kolmár József 423.
Komlóssy Ida 292.
Korn 64, 65.
Koronay Antal 14.
Kortüm 408.
Kossalkó János 442.
Kossovics Károly 332.
Kossuth Lajos 273, 288, 293, 304, 316, 366, 370, 371, 406, 413, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 438, 439, 440, 441.
Kotzebue 158, 165, 167, 169, 243, 279, 281, 285, 294.
Kovács Pál 47, 141, 171, 172, 287, 287, 288, 289, 301, 306, 313, 355, 376.
Kovacsóczy Mihály 39, 42, 44, 45, 46, 147, 151, 153, 230, 242, 300, 340, 341, 368, 369,
Kölcsey Ferencz 17, 18, 38, 39, 46, 47, 48, 52, 57, 59, 60, 66, 68, 69, 70, 71, 75, 82, 85, 95, 99, 104, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 129, 133, 134, 135, 141, 145, 146, 155, 161, 164, 169, 170, 172, 178, 179, 180, 189, 200, 201, 202, 211, 213, 216, 222, 257, 297, 301, 302, 303, 322, 323, 324, 335, 349, 391, 452, 460, 474.
Kőrösy László 128.
Kőváry László 313, 423.
Kresznerics Ferencz 392, 395.
Kriegk 409, 412.
Kriza János 310.
Krizbai Miklós 423.
Kubinyi Ágoston 439, 447.
Kubinyi Miklós 3.
Kulcsár István 58, 142.
Kuncz Aladár 10, 15, 50, 478.
Kunoss Endre 170, 341, 342, 345.
Kunst 63, 64, 65.
Kuthy Lajos 261, 316, 317, 356, 375, 394.
Kürti Menyhért 176, 212, 442, 470.

L

Laborfalvi Róza 236, 238, 292.
Lacépède 408.
Lafontaine (a német iró) 158.
Lakatos Sámuel 203, 467.
Lakner Sándor 307, 317, 376.
Lassú István 107, 407.
Laszlavik Károly 307.
László József 238.
Lauka Gusztáv 317, 372, 376.
Leizendorf 442.
Lekain 268.
Lemouton Emilia 313, 376.
Lencsés Antal 162.

Lendvay Márton 227, 254, 270, 291.
Lendvayné 227, 238, 270, 291.
Leo 408.
Lessing 52, 53, 65, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 113, 167, 243, 279, 398, 475.
Lingard 389.
Lisznyai Kálmán 310, 375.
Liszt Ferencz 307.
Livius 4, 382, 409, 445.
Lokman 336.
Lortzing 295.
Luczenbacher János l. Érdy János.
Luden 408.
Lugossy József 307.
Lukács Móricz 170, 307, 331, 365, 419.
Lüdemann 215.

M

Madarász Flóris 130, 475.
Majláth János gróf 102, 103, 162, 385.
Makáry György 52, 58, 164, 308.
Makay László 303.
Markovics József 416.
Markovics Pál 11.
Martialis 79, 80, 81, 82, 83.
Martinuzzi György 390.
Matisz Pál 308, 422.
Matthisson 17, 56, 57, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 470.
Matkovics István 33.
Mátray Gábor 229, 230, 231, 233, 246, 300.
Mauks Ferencz 436.
Mauks Józéfa l. Bártfay Lászlóné.
Mednyánszky Alajos báró 108, 161, 366, 392, 404.
Megyeri Károly 227, 238, 241, 254, 269, 270,
Meissl 65.
Meller Simon 324.
Mendelsohn 70.
Mercadante 295.
Mérimée 320, 321.
Mészáros Károly 58.
Mignet 403.
Millot 407.
Molière 295, 398.
Molnár Sándor 301, 303, 320.
Moreto 243, 295.
Móricz Zsigmond 474.
Moth Endre 162.
Munkácsy János 226, 227, 228, 230, 242, 249, 252, 253, 277, 300, 317, 318, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 349.
Murajda F. Nándor 468.
Muresán Szabin 42, 477.
Mügge 337.
Müller Godofréd 285.
Müller János 408.

N

Nádaskai Lajos 295, 296.
Nagy Ignácz 153, 286, 287, 315, 316, 318, 319, 321, 337, 367, 371, 394, 437.
Nagy Imre 332.
Nagy Iván 2.
Nagy Károly 151, 153, 301, 325.
Nagy Pál 369.

Nagy Pál (Felsőbüki) 26.
Napoleon 320, 332, 383.
Nátly József 42.
Négyessy László 182, 475, 476.
Németh Illés 1.
Néry Pál (= Hunfalvi Pál?) 329.
Névy László 466.
Niebuhr 336.
Nyáry Pál 232, 238, 253, 254, 255, 259, 260, 261, 262, 357, 374.
Nyicske Alajos 61.
Nyiri István 107.

O

Obernyik Károly 287, 294.
Odescalchi herczeg 22.
Orczy Antal 442.
Orczy Lőrincz báró 25.
Ormós László 308.
Orosz József 342, 343, 344, 345, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 362, 364, 367, 416.
Oroszi József l. Szücsi József.
Ortvay Tivadar 12, 13.
Ossian 29, 161, 163, 175.
Owenus 80.

P

Pájer Antal 308.
Pálffy Albert 376.
Pálffy Miklós gróf 384.
Pálfy Sámuel 155.
Palkovics Antal 412.
Pap Endre 308, 318.
Pap Ignácz 147, 150.
Pap Károly 478.
Pápay Sámuel 10, 17.
Parázsóné 227.
Patai József 73, 76, 78, 475.
Pauer Károly 466, 467.
Pauler Tivadar 12.
Paulovics István 377.
Paziazi Mihály 103.
Pechata Károly 153.
Péczeli József 70.
Péczely József (ifj.) 301, 332, 407, 412, 414.
Peel 164.
Pergő Czelesztin 227.
Perikles 411.
Péterfy Jenő 21, 31, 50, 72, 176, 177, 182, 186, 187, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471.
Petőfi Sándor 180, 185, 307, 309, 311, 312, 314, 376, 380, 381, 419, 423.
Petrarca 23.
Petrovics Frigyes 146, 392, 393.
Pfeifer János 78, 155, 227, 471.
Pindaros 161.
Pintér Kornél 1.
Plathy György 29.
Plathy-család 439.
Plinius 54.
Plutarchus 390, 405, 406, 415.
Pogány Kornél (Csebi) 466.
Pólya József 107.
Pongrácz Lajos 376.
Ponsard 287.
Potocka Mária 332.
Pölitz 408.
Pray György 389.
Puky József 58.
Pulszky Ferencz 326, 330, 332, 333, 334, 335.
Pyrker László 99, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 130,

131, 132, 133, 150, 162, 365, 456, 471, 475.

R

Rachel 268.
Racine 336.
Ráday Gedeon gróf 232, 247, 252, 287, 288, 289, 291, 297.
Radnai Rezső 70.
Raffael 28.
Ragályi Tamás 26.
Rajnis József 81.
Rakodczay Pál 267, 474.
Ramershoffer Valérián 401.
Raupach 243, 279, 337.
Rédey Tivadar 465.
Rédey gróf 40, 41, 222.
Remellay Gusztáv 319, 332.
Révai Miklós 10, 17, 48, 96.
Révész Imre 413.
Riedl Frigyes 1, 477.
Riskó Ignácz 308, 375.
Rossini 244, 295.
Rosty Albert 233, 246.
Rotteck 408, 410.
Rousseau 148, 163, 164.
Rudics József báró 105.
Ruik László 468.
Rumy Károly György 123, 125, 127, 128, 129, 135, 150, 340, 345, 362, 363.
Rutkay Emil 308.

S

Salamon Ferencz 454, 463.
Salis-Seewis báró 57, 176, 177.
Sallustius 383, 398.
Samarjay Károly 308, 423.
Sand George 320.
Sándor (Nagy) 411.
Saphir Zsigmond 364.
Sárosy Gyula 308, 452.
Sárváry Ferencz 332.
Sasku Károly 386.
Schäfer 170.
Schedius Lajos 10, 11, 89, 97, 107, 392.
Schenk 241.
Schiller 52, 53, 57, 63, 70, 71, 78, 80, 82, 83, 113, 150, 156, 166, 169, 181, 211, 218, 243, 295, 384, 387.
Schlegel 73.
Schlosser 408, 409, 410, 411, 412, 414.
Schmidt Mariska 470.
Schneller 408.
Schódel János 246, 251, 252.
Schódelné 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 259, 261, 262, 263, 264, 287, 291, 292, 369, 370, 371.
Schöpflin Aladár 474.
Schröder 167, 168, 279, 349.
Scossa Dezső 471.
Scott Walter 48, 154, 157, 158, 170, 171, 216.
Scribe 243, 270, 295.
Sebők József 162.
Shakespeare 53, 58, 63, 64, 73, 75, 243, 271, 272, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 287, 295, 307, 477.
Sheridan 243, 294, 320.
Sikabonyi Antal 478.
Simoncsics János 254, 264.
Slovacky 294.
Solon 411.

Soltész Dániel 308.
Somogyi Gedeon 99.
Soulié 296.
Sparks Jared 403.
Spetykó Gáspár 310.
Spontini 251.
Stáncsics Mihály 149, 296, 297, 340, 341.
Steger Ferenc 291.
Steinacker Gusztáv 330, 365.
Stettner György 47, 89, 90, 91, 92, 101, 105, 111, 112, 119, 121, 150, 161, 166, 167, 168, 172, 301, 401, 429, 431, 445.
Stuller Ferencz 422.
Sujánszky Antal 308, 375.
Sulzer 58, 70.
Swift 320.
Szabó Adorján 107, 471.
Szabó Dávid (Baróti) 81.
Szabó Dávid 89.
Szabó József 432.
Szabó Károly 423.
Szabó László (Bártfai) 219.
Szakáll Lajos 310, 375.
Szalay Imre 392, 401.
Szalay László 72, 109, 161, 324, 337, 344, 419.
Szántó Zsigmond 210, 466, 467.
Szapolyai János király 389.
Szarvady Frigyes 423.
Szász Károly (id.) 301.
Szász Károly 214, 392.
Szathmáry Károly 423.
Szebényi Pál 161.
Szeberényi Lajos 423, 426.
Széchenyi István gróf 27, 38, 89, 91, 97, 100, 101, 102, 104, 126, 149, 152, 153, 162, 231, 256, 257, 258, 302, 331, 342, 343, 370, 392, 415, 416, 417, 420, 469.
Széchenyi Pál 444.
Széchy Károly 317.
Szederkényi Nándor 20.
Székács József 170, 214, 301, 449.
Székely József 232, 236.
Székely Sándor (Aranyosrákosi) 61.
Szelestey László 310.
Szemere Bertalan 126, 327, 332, 395, 419, 439.
Szemere Miklós 29, 308, 309, 373, 452.
Szemere Pál 31, 39, 48, 50, 60, 61, 83, 99, 103, 112, 116, 117, 118, 124, 128, 132, 133, 134, 135, 141, 144, 145, 148, 150, 169, 176, 178, 198, 303, 304, 322, 323, 324, 335, 370, 397, 474.
Szemere Pálné (Szemere Krisztina) 163.
Szenczy Imre 337.
Szentgyörgyi József 398.
Szentkirályi Móricz 248, 250, 251, 252, 253, 267.
Szentmiklósy Alajos 46, 51, 59, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 9, 1080, 108, 150.
Szentpétery Zsigmond 227, 238, 270, 291.
Szenvey József 141, 166, 169, 301, 320, 321, 369, 370.
Szepesy Ignácz báró 28.
Szerdahely György 70.

Szerdahelyi József 227, 238, 259, 268, 291.
Szeremlei Gábor 328.
Szigeti József 291.
Szigligeti Ede 168, 242, 277, 278, 285, 286, 294, 338, 394, 437.
Szilágyi István 402.
Szilágyi Pál 238, 244.
Szilágyi Sámuel 398.
Szilasy János 392.
Szily Kálmán 1.
Szinnyei Ferencz 316.
Szlemenics Pál 12, 13, 19, 332.
Szobovics 347.
Szokolay István 423.
Szontagh Gusztáv 119, 158, 162, 172, 242, 266, 301, 325, 328, 336, 337, 338, 353, 361, 365, 373, 423, 446, 447.
Szopory Béla 336.
Szöllősy Lajos 241.
Szűcs Dániel 308.
Szücsi József 1, 42, 474, 476, 477, 478.
Szvorényi József 133.

T

Tacitus 383, 389.
Takó Zsuzsánna l. Csajághy Jánosné.
Talma 65, 268.
Talvj 66, 213.
Tarczy Lajos 325, 327, 328.
Tárkányi Béla 375.
Tasner Antal 301, 396, 420.
Teleki Domokos gróf 164.
Teleki József gróf 107, 355, 399.
Teleki László gróf 399.
Teleki László gróf (a Kegyencz szerzője) 273, 278, 279, 285.
Telepi György 227, 238, 254.
Tennyson 216.
Tessedik Ferencz 53.
Thaisz András 89, 93, 94, 97, 106, 124, 146, 147, 148.
Thaly Antal 29, 33, 431.
Theodorich (góth fejedelem) 414.
Thewrewk József (Ponori) 45, 46, 82, 84, 85, 90, 99, 100, 103, 148, 150, 386.
Thurzó György 406.
Tieck 60, 65, 73, 170, 177, 179 181, 337.
Tipula Péter 12, 13.
Tittel Pál 107.
Tocquille 331.
Tognio Lajos 326.
Tokody János 164.
Toldy Ferencz, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 27, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 73, 82, 85, 87, 88, 93, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 112, 115, 119, 120, 121, 124, 126, 127, 131, 132, 135, 137, 141, 145, 147, 148, 150, 153, 159, 161, 162, 163, 167, 172, 174, 175, 185, 189, 201, 212, 214, 215, 217, 221, 247, 250, 265, 266, 300, 318, 321, 322, 324, 325, 326, 334, 336, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 347, 349,

355, 356, 358, 364, 367, 380, 382, 385, 391, 396, 398, 400, 401, 403, 420, 422, 425, 429, 439, 445, 447, 448, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 472.
Tompa Mihály 310, 311, 423, 452.
Tóth Imre 1.
Tóth József 227.
Tóth László (Ungvárnémeti) 61, 81, 175.
Tóth Lőrincz 170, 288, 301, 310, 318, 321, 332, 334, 335, 337, 338, 394, 437.
Török János 325.
Trattner-Károlyi-czég 133, 141, 142, 143, 144, 163.
Tretter György 103, 313, 364.
Trócsányi Zoltán 1.

U

Udvardy János 126, 149, 150, 198.
Udvarhelyi Miklós 238, 246.
Uhland 177, 180, 181, 190, 213, 214, 309.

V

Vachott Sándor 206, 207, 308, 312, 375, 419, 444, 446, 452, 471.
Vachott Sándorné 442, 444, 446, 448.
Váczy János 475.
Vahot Imre 231, 241, 260, 261, 262, 282, 283, 284, 286, 287, 289, 317, 330, 371, 372, 373, 444.
Vajda Péter 171, 301, 306, 317, 321, 325, 334, 358, 375, 377, 419, 437.
Vállas Antal 325, 358.
Vandrák András 361.
Várdai Béla 272.
Vas Gereben 231.
Vásárhelyi Pál 108, 326.
Vass Bertalan 135, 140.
Vay Ábrahám 26.
Verdi 295.
Veress József 308.
Verseghy Ferencz 10, 17, 58, 70, 81, 96, 129, 407.
Vértesy Jenő 1, 478.
Vida Károly 426.
Virág Benedek 17, 81, 95, 129, 175, 335, 407.
Virozsil Antal 12.
Viszota Gyula 1, 393, 397, 475.
Vitkovics Mihály 17, 66, 68, 69, 81.
Vogel Vilmos 64.
Voltaire 37, 164.
Vörös Eszter 308.
Vörös 422.
Vörösmarty János 443.
Vörösmarty Mihály 10, 16, 31, 32, 37, 38, 44, 47, 54, 58, 66, 76, 77, 84, 87, 92, 95, 104, 105, 109, 111, 112, 119, 121, 123, 124, 129, 130, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 147, 149, 150, 151, 159, 161, 163, 170, 171, 172, 179, 181, 192, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 209, 216, 241, 242, 249, 254, 265, 266, 273, 278, 281, 282, 286, 288, 300, 302, 303, 306,

307, 309, 311, 312, 313, 317, 318, 322, 323, 324, 325, 329, 331, 334, 337, 338, 339, 342, 346, 347, 349, 354, 362, 364, 375, 380, 391, 395, 396, 400, 401, 403, 417, 419, 420, 423, 429, 430, 437, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 451, 463, 464.
Vörösmarty Mihályné 437, 441, 442.
Vuchetich Mátyás 11.
Vukovics Sebő 439.

W

Wachsmuth 408.
Wachtler 408.
Wallentinyi Dezső 317.
Waltherr László 135, 333, 396, 401.
Warga István 339, 340.
Warga János 301, 328, 330, 340.
Weissenthurn 279.
Wellington 164.
Wenig 396.
Werböczy István 181.
Wesselényi Miklós báró 165, 203, 322, 405, 419, 420, 423.
Wieland 76.
Wigand Otto 87, 88, 89, 90, 91, 92, 98, 99, 102, 103, 105, 107, 108, 146.
Wildner Ignácz 332.
Windischgrätz Alfréd herczeg 438, 439.
Winf báró k. a. 21.
Winkler Márton 11.

Z

Zádor György l. Stettner György.
Zalár József 206, 471.
Zay Károly gróf 361, 362.
Zerffi Gusztáv 426.
Zerinváry Irma 258.
Zichy Antal 375, 420, 466.
Zichy Ferencz gróf 3.
Zilahy Károly 463.
Zrinyi Ilona 385.
Zrinyi Miklós 17, 406.
Zschokke 215, 377.
Zsiga Pál 443, 444.
Zsiga Pálné 4, 5.
Zsivora György 108, 301.

TARTALOM.

Oldal

Előszó 1

I. **Ifjúkor.** A Bajza-család. — Tanulói pálya. — Toldy. — Patvaria. — A 25-iki országgyűlés. — Jurateria 2

II. **A kezdő kritikus.** Kisfaludy Károly törekvései. — Bajza viszonya Kazinczyhoz és Kisfaludyhoz. — Bajza kritikai fejlődése. — Bajza mesterei . . . 35

III. **Első polemiák.** Az Epigramma theoriája. — A conversations-lexikoni pör. — A pör háttere és hatása 77

IV. **Kritikai Lapok.** A folyóirat története és programmja. — Pör Kazinczyval. — Az Aurora-pör és előzményei. — Kisebb polemiák. — A románköltésről. — Bírálatok. — Társalkodó, Külföldi Játékszin, Aurora 111

V. **A költő.** Bajza lyrájának fejlődése. — A személyes dal. — A helyzetdal. — A reflectáló dal. — Hazafias lyra. — Balladák és fordítások. — A novella . 174

VI. **A szinház.** Dramaturgiai leczkék. — Első szinigazgatóság. — Viták a szinigazgatásról. — Játékszini Krónika. — Második szinigazgatóság 224

VII. **Athenaeum.** Az Athenaeum története. — Az Athenaeum költői. — Az Athenaeum tudományos törekvései. — Az Athenaeum miatti zajgások. — Nemzetiségi vita. — Lapszemle 299

VIII. **A történetíró és a publicista.** A kezdő történetíró. — Bajza az Akadémiában. — Történetírói működése. — A publicista 382

IX. **Családi élet.** A szabadságharcz előtt. — A bujdosás. — A szabadságharcz után 429

X. **Befejezés.** Bajza irodalomtörténeti jelentősége. — Bajza írói egyénisége. — A Bajza-irodalom története 450

Függelék. Az árva-nagyfalusi Bajza-család nemzedékrendje. — Bajza József közvetlen fel- és leszármazói. — Bajza és Földváry Ferencz rokonsága 479

Névmutató 483

D 22 46

BINDING SECT. AUG 2 2 1984.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY